

Történeti topográfiai adattár /
Historical-topographical Gazetteer

1 Név / Name

1.1 Történeti elnevezések / Historic name forms

Ofen
Königliche freie Hauptstadt Ofen
Buda
Civitas Libera Regia Buda

1.2 Jelenlegi elnevezés / Current spellings

Buda
Budapest
Budapest I. kerület – Krisztinaváros, Tabán, Vár (Várnegyed), Víziváros
Budapest II. kerület – Országút, Újlak, Víziváros / a kerülethez tartozó, 1848 előtt
Buda külterületének számító részek: Adyliget, Csatárka, Gercse, Hársakalja, Hárshegy, Hűvösvölgy, Kővár, Kurucles, Nyék, Pasarét, Pálvölgy, Petneházyrét, Rózsadomb, Rézmál, Szépilona, Szépvölgy, Törökvész, Vérhalom
Budapest III. kerület – Újlak / 1848 előtt lakott területen kívüli rész: Mátyáshegy (a kerület többi része Óbudához tartozott)
Budapest XI. kerület – Gellérthegy / ma a kerülethez tartozó, 1848 előtt a város külterületének számító részek: Albertfalva, Dobogó, Hosszúrét, Kamaraerdő, Kelenföld, Kelenvölgy, Kőérberek, Lágymányos, Madárhegy, Nádorkert, Őrmező, Őrsöd, Pösingermajor, Sasad, Sashegy, Vadászhegy,
Budapest XII. kerület – Hegyvidék / a kerület azon mai részei, amelyek 1848 előtt Buda külterületei voltak: Csillebérc, Farkasrét, Kútvölgy, Magasút, Mártonhegy, Orbánhegy, Svábhegy, Virányos, Zugliget

2 Jogállás / Legal status

1686 után a Budai Kamarai Felügyelőség (Inspektorátus, 1690-től Budai Kamarai Adminisztráció) fennhatósága alatt (a Bécsi Kamara Budai Igazgatósága 1709-ben szűnt meg, helyét a Magyar Kamara alá tartozó szerv vette át, Bónis 1975. 159, 164; Kenyeres 2006. 159; bővebben Oross 2014.)
1703-tól szabad királyi város – Civitas Libera Regia (1715. évi 37. tc. Bónis 1975. 163–164; Kenyeres 2006.)

Kiváltságok / Privileges

(Nagy 1957. 59–60; Kenyeres 2006. 173–174; Nagy 1975. 98, 119, 317–318.)
1689. május 31. (1691. október 1.) Heti vásártartási jog a Budai Kamarai Felügyelőségtől (szerdán és szombaton a Fehérvári- és a Vízi kapu közötti téren)
1696. május 6. Országos vásártartási jog I. Lipóttól (évi négy nap: 1. Vízkereszt (január 6.), 2. Szent Adalbert (április 23.), 3. Szent Margit (július 13.), 4. Szent Mihály napján (szeptember 29.)
1696. december 5. Kövezetvám-szedési jog I. Lipóttól
1698. június 5. Harmincad- és egyéb vámmentesség I. Lipóttól
1698. augusztus 3. Heti vásártartási jog megerősítése I. Lipóttól, valamint a vásárdíj átengedése a városnak

1703. október 23. Szabad királyi városi rang elnyerése I. Lipóttól (*Diploma Leopoldinum*)
1711. augusztus 28. Eleonóra császárné, mint régenskirálynő kiváltságlevele (rácok, zsidók, cigányok fölötti joghatóság, katonai parancsnok beavatkozásától való mentesség, utasította a Magyar Kamarát minden városi jövedelem végleges átadására, védelem a katonai hatóságok beavatkozásával szemben, Bónis 1975. 164; Kenyeres 2006. 196.)
1751. Sóárusítási jog a Helytartótanáctól (Beke 2013. 83.)
1780: országos vásárok új időpontjai: 1. március 1., 2. Szent László napja (június 27.), 3. Szent Kereszt felmagasztalása (szeptember 14.), 4. Szent András napja (november 30.)

3 Birtokviszonyok / Proprietorial status

3.1 Birtokosok / Owners

A mindenkori magyar király (1703-ig a Budai Kamarai Adminisztráción keresztül, 1703-tól szabad királyi város)

3.2 Eltérő birtoklású területek / Districts under separate ownership

Lásd Adattár 19.1-2.

4 Határok / Municipal boundaries

4.1 Külső/belső határvonal / Boundary line, delimited from inside/outside

Buda 1697-ben kérte a határok pontos kijelölését (Nagy 1975. 46.).

1699-ben szőlőtermő határterületek: József-hegy, Pál-völgy, Vaskapu, Mátyás király-hegy, Sváb-hegy, Sas-hegy, Gellért-hegy, Dobogó, Székesfehérvári-hegy, Új Sasadi-hegy (Nagy 1975. 46.)

1785 körüli határtérképe szerint Buda határát az alábbi területek alkották: *Feldried, Peterberg, Ried Kamerwald, Tabaner Hutweide, Ried Spaniol Viesen, Ried Kukuberg, Ried Dreihotter Wiesen, Sauwinkel, Ried Johannesberg,*

Ried Sonnenvirts Viesen, Ried Klein Lindenberg, Haffnerbergl, Ried Geisberg, Schwabenberg, Ried Rochiberg, Ried Kreidebruch, Ried Josephberg, Ried Grungraben, Ried Plokberg, Spiesberg, Deutsch Thal Acker, Ried Plokberg Acker (BFL XV.16.a.201/2)

4.2 A város belterületi határán kívül lakott területek, építmények / Inhabited sites and other buildings outside the town boundary

Kammerwald (Kamaraerdő, kamarai huszárok lakták, 1703-tól Buda tulajdona), *Stadt Mayerhof* (Városmajor), *Schönschäferin* (Szép Juhászné) stb. (Nagy 1975. 282–3.)

fogadókat részletesen lásd Adattár 16. Szolgáltatások

lőportarakat lásd Adattár 12. Erődítések

5 Közigazgatási besorolás / Administrative location

5.1 Világi közigazgatás / Secular administration

szabad királyi városként közvetlen az uralkodó fennhatósága alatt

katonai ügyekben a parancsnok (*Commendant*), polgári ügyekben a polgármester, városbíró és tanács dönt (Vanossi 1733. 7-8.)

városvezetés

(Bónis 1975. 166–1686; Géra 2014. 82–121.)

1693-ig a Budai Kamarai Adminisztráció jelölte ki a negyventagú választmányt, amelynek tagjai közül a város polgármesterét választotta (1694-től a város egésze szavazhatott)

1705: első szabad polgármester-választás a szabad királyi városi rangot elért Budán, megszűnik a Kamarai Adminisztráció beleszólási joga a város bíraskodási ügyeibe, ugyanettől az évtől működik a Külső Tanács

1708: a városi törvényszék működésének kezdete

1722: „százas polgárság” (78 fő) és külső tanács (22 helyett 30 fő), élén a *Vormund* (szószóló, első utasítása 1711-ből)

1727. május: százas polgárság megszüntetése, külső város melletti választópolgárság (azaz a 4 külváros 2-2 esküdtje, bírája, valamint mindegyik céh mestere és legidősebb tagja)

1737. november: Erdődy-féle utasítás (1727-es városigazgatási szervezet helyreállítása)

1774: külső tanács mellé hatvanas polgárság

1788-tól új tisztújítási rendszer

külvárosi bíróságok

1700: vízivárosi, 1705: újlaki, horvátvárosi bíróság

Tabán: már a 17. század végétől külön bírája volt a görögkeletieknek és a katolikusoknak

külön bíróval rendelkező külvárosok 1769-ben: Víziváros, Tabán, Újlak (bírák és esküdtjeik hivatali utasítását lásd Bónis 1974. 94–95.)

5.2 Egyházi közigazgatás / Ecclesiastical administration

5.2.1 Katolikus / Catholic

Általánosságban lásd Vanossi 1733. 7; Beke 2001. 125; Erdő 2013. 27–28; Nyárády 2013. 224.

1702: az esztergomi érsek megkapta a tizedszedés jogát, de érvényesítette jogát a veszprémi püspök (Országút esetében) és az esztergomi káptalan is (utóbbiak Sasad után igényelték, Némethy 1876. 175.).

1727: Acsadi Ádám veszprémi püspök vissza akarta szerezni Budát a veszprémi egyházmegyének (Némethy 1876. 175.).

1778: A Helytartótanács az egykori jezsuita Nagyboldogasszony és Szent Anna-templomok fölötti kegyúri jogot átadta Buda város tanácsának (Némethy 1876. 194.)

Esztergomi Főegyházmegye

1777-ig *exempt* plébániák

1777 után (1845): főszékesegyházi főesperesség (*Archidiaconatus Cathedralis*) budai esperesi kerület (*Districtus Budensis*)

5.2.2 Görögkeleti / Greek Orthodox

Budai görögkeleti szerb püspökség

hivatalos elnevezés: „*budai metropolita és püspök*” (Vujicsics 1997. 8.)

már a török időkben is központ volt

1695. március 5-i privilégium: Budai és Székesfehérvári Püspökség megerősítése, élén Jeftimije Popović budai püspök, aki már 1686 előtt is itt székelt (Vujicsics 1997. 7; Dujmov 2007. 71.)

1695-től a püspök székhelye felváltva Buda, illetve Szentendre (Dujmov 2007. 76–77. Később hivatalos székhelye Szentendre, de több püspöknek volt Budán rezidenciája, Vujicsics 1997. 8.)

1732: egyesítették a mohácsi, dunaszekcsői és szigetvári grögkeleti szerb püspökségekkel – a karlócai szerb érsekség fennhatósága alá tartozott

5.2.3 Református / Calvinist

A pesti református egyház fennhatósága alá tartozott (Nagy 1975. 402.)

5.2.4 Evangélikus / Lutheran

1821-től működött a Várban a pesti egyház filiájaként
1844-től önálló (Nagy 1975. 402.)

5.2.5 Zsidó / Jewish

1689–1746 között működött hitközség (a zsidók kiűzéséig)
1783-tól újra betelepülnek a városba
1823: az új hitközség megalakulása (Büchler 1901.)

6 Közigazgatási beosztás / Administrative divisions

Vár (Festung, obere Stadt)

Víziváros (Wasserstadt, untere Stadt, Civitas Aquatica)

Halászáros (Fischerstadt, Fischer Gasse, Civitas Piscatoria, 1785-ig önálló telekkönyvezés, BFL IV.1009.c 32. kötet)

Szent János utca (Johannes Gasse, Sankt Johanns Gasse, Platea S. Joannis, 1785-ig önálló telekkönyvezés, BFL IV.1009.c 32. kötet)

Horvátváros (Croatenstadt, Croaten Gasse – 1705–1785 között külön telekkönyvezése van, BFL IV.1009.c 28–29. kötet)

Tabán (Raitzenstadt, Taban, Civitas Rascianorum) – a katolikusok és a görögkeletiek 1690-től külön választottak maguknak bírót és esküdteket (Bónis 1962. 47.), a katolikusok és a görögkeletiek házainak külön nyilvántartása 1771-től szűnt meg, 1754–1771 között külön katolikus és görögkeleti számot kaptak az egyes negyed házai (BFL IV.1009.f 14. kötet)

Tabán, katolikus rácok (Taban, catholisch)

Tabán, görögkeleti rácok (Taban, Griechisch nicht Unirter)

Országút (Landstrass, Landstrasse, Via Regia, Via Regionaria)

Szent Rókus utca (Sankt Rochi Gassen, Rochi Gassen, Platea S. Rochi, 1739-ben is külön egység, lásd BFL IV.1009.f 1b. kötet, önálló telekkönyvezés 1752–1785 között, BFL IV.1009.c 12. kötet)

Újlak (Neustift, Neustadt, Civitas Nova, Új Város, Budaújlak)

(Az 1769-es külvárosi bírók és esküdtek utasításának készítésekor már csak a vízivárosi, tabáni és újlaki bírókról és esküdtekről szólnak, Bónis 1974. 94–95.)

Víziváros felosztása 1689-ben (Nagy 1964. 189–193; Nagy 1975. 35–39.):

alsó fertály: Vízi kaputól kiindulva, a vízmű mellett a Schlangen Gasse (Szalag utca), Wasser Gässl (Pala utca) területe

felső fertály: a mai Fő, Vám, Iskola, Csalogány, Kapás és Kacsá utcák által határolt terület

Vár adónegyedei 1701-ben (BFL IV.1002.b 1701. június 17.):

Herren Viertel (40 ház)

Schloss Viertel (35 ház)

Wiener Viertel (70 ház)

Rathhaus Viertel (27 ház)

Buda felosztása 1728-ban (BFL IV.1002.r, Nämen deren burgern und Inwohnern allhier zu Ofen; Datum den letzten Maj 1728.)

Vár (VöBtung)

Víziváros (Wasser-Statt)

Halászáros (Fischer-Statt)

Horvátváros (Croatten-Statt)

Szent János utca (Sanct Joannis Gassen)

Országút (Landtstrass)

Szent Rókus utca (Sanct Rochi Gassen)

Újlak (Neustiftt)

Tabán, katolikus rácok

– tizenkét negyed (I. No. 1–24; II. No. 25–73 ½; III. No. 74–115; IV. No. 116–129; V. No. 131–138; VI. No. 140–149; VII. No. 150–173; VIII. No. 174–230; IX. No. 231–253; X. No. 254–331; XI. No. 332–396; XII. No. 397–505.)

Tabán, óhitű rácok

– tizenkét negyed (I. No. 1–45; II. No. 46–49; III. No. 50–79; IV. No. 80–110; V. No. 111–174; VI. No. 175–393; IX. No. 394–448; X. No. 449–459; XI. No. 460–472; XII. No. 473.)

A város felosztása 1733-ban (Vanossi 1733. 7.):

Ober-Stadt

Vestung

Untern- oder Wasser-Stadt

Croaten-Stadt

Land-Straß

Neustift

Fischer-Stadt

Ratzen-Stadt (Taban) – ezen belül római katolikus és görögkeleti

S. Gerhardi-Gassen unter dem Blocks-Berg (csak Vanossi említi külön részként)

Buda 1760-ban (Miller 1760.):

Urbs superior (kétrészes)

Vicus Piscatorius

Aquatica / inferior Civitas, benne:

Platea Croatica

Platea S. Joannis

városfalakon túl:

Via Regionaria / Landstras

Neüstüfft / Oppidum SSS. Trinitatis, alias Felhevéz, & Fölsövíz (régí név)

Taban / Civitatis S. Gerardi, Gerhards-Stadt (régí név)

Buda 1786-ban (Korabinsky 1786. alapján):

Festung oder obere Stadt

Wasser- oder Unternstadt

Fischerstädtl

Raitzenstadt oder Thaban, ehemed St. Gerhardsstadt

Christinenstädtchen

Neustift

Landstraß

Buda 1822-ben (Schams 1822. 122.):

Festung / obere Stadt

Wasserstadt / untere Stadt

Vorstädte:

Landstrass

Neustift

Taban

Christina-Stadt

7 Népeesség / Population

7.1 Házhelyek, ingatlanok száma / Number of plots and houses

A házak helyett pontosabbnak tartottuk a házhelyek megjelölést, hiszen a telkek számozásába belevették a 17–18. század elején a házak mellett az üres ingatlanokat, a korban pedig végig a házak közé ékelődő kerteket is.

Év	Vár	Víziváros	Tabán	Országút	Újlak	Krisztina-város	Egyéb (1785 előtt önállóan számított területek)	Összesen	Forrás, megjegyzés
1687	388								Végh 2015. 36. (Haüy alapján)
1688	79	19						98	Géra 2014. 24. A lakható épületek száma.
1696	290	318						608	BFL IV.1009b 5. kötet (1696, Zaiger – Vár), 7. kötet (1695, Zaiger – Víziváros), 3. kötet (Víziváros, urbárium, 1696) alapján, ld. még Nagy 1964; Nagy 1971; Végh 2015. 36.
1714	293	244	németek 10, kat. és gkel. rácok házszám nélkül	28	190		Halászáros 37, Horvátváros 88	890 + a kat. és gkel. rácok házai	BFL IV.1009.j 3. kötet
1739	217	326	495	92	308		Szt. Rókus utca 53	1491	BFL IV.1009.f 1. kötet
1754	288	326	kat.: 527, gkel: 495	92	30		Halászáros 33, Horvátváros 119, Szent János utca 52, Szent Rókus utca 55	2017	BFL IV.1009.f 14. kötet, Újlak befejezetlen
1771	189	368	987	121	302		Halász utca 34, Horvátváros 126, Szent János utca 56, Szent Rókus utca 82	2265	BFL IV.1009.f 29. kötet
1784								2484	Nagy 1975. 274.
1786	227	649	904	230	306	128		2444	BFL IV.1009.f 43. kötet, a Tabánban és Újlakon a házszámok látszólagos csökkenésének oka az ingatlanok újrászámozása és rendezése
1794	227	729	1035	269	373	221		2854	BFL IV.1009.f 53–54. kötet

Év	Vár	Víziváros	Tabán	Országút	Újlak	Krisztina-város	Egyéb (1785 előtt önállóan számított területek)	Összesen	Forrás, megjegyzés
1804	225	742	1003	272	373	227			BFL IV. 1009.f 66–67. kötet, a Tabánnál 1003. az utolsó házszám, 1004–1033 között csak lépcsők (<i>Trettplätze</i>) vannak
1809	227	742	1007	302	387	263		2928	Zakariás 1957. 280; Nagy 1975. 274.
1814	228	756	956	367	387	292		2986	BFL IV. 1009.f 86–87. kötet, a Tabánnál a házszámcsökkenés oka az 1810-es tűzvész utáni rendezés.
1818	228	757	933	370	396	292		2976	Nagy 1975. 274.
1822	228	757	956	371	396	292		3010	Schams1822. 126; Zakariás 1957. 280.
1828	227	770	958	377	398	364		3094	Nagy 1975. 274.
1830	228	737	956	371	396	292			Csak a házak száma. BFL XV.16.d.241/6
1836	230	773	927	388	401	416		3135	Nagy 1975. 274.
1844	228	779	934	379	400	390		3110	Zakariás 1957. 280.

7.2 A lakosság száma / Number of inhabitants

7.2.1 Adózó családők számának alakulása / Number of tax-paying house owners

Adózó családők száma a 18. század elején

Év	Vár	Víziváros	Horvátváros	Halászáros	Tabán	Országút	Újlak	Összesen	Forrás
1702	279	402	131		711	25	100	1648	Nagy 1975. 130–132.
1711	231	417	141	42	422 (rác)	36	180	1469	Nagy 1975. 130–132.
1714	273	473	199	59	543 (rác)	50	190	1787	Nagy 1975. 130–132.

Adózó családok 1728-ban

(BFL IV.1002.r, Nāmen deren burgern und Inwohnern allhier zu Ofen; Datum den letzten Maj 1728. alapján)

	Polgár	Polgárjog nélküli lakos	Összesen	Ebből özvegy (polgár + polgárjog nélküli)	Ebből néhai családő, örökösök
Vár	181	65	246	3 + 4	38
Halászáros	33	6	39	2	
Víziváros	293	263	556	13 + 10	1
Horvátváros	118	99	117	8 + 3	3
Szent János utca	48	70	118	2 + 1	2
Országút	83	67	150	1 + 3	1
Szent Rókus utca	33	18	51		6
Újlak	253	134	387	30 + 6	5
Tabán, katolikus	495	121 + 22 katolikus lakos az őhitűek városrészében	638	63 + 5	7
Tabán, görögkeleti	485	58	543	62 + 1	5
Víziváros, zsidók			24		
Összesen	2022	923	2869	217	68

7.2.2 Buda lakossága az első népszámlálás adatai szerint (1784–1787) / Population of Buda according to the first census (1784–1787)

(Danyl – Dezső 1960. 368–369. alapján)

	Házak	Családok	Jogi népesség	Távollevők (-)	Itt tartózkodó idegenek (+)	Tényleges népesség
Buda	2484	4480	22538	403	1784	23919
Pest	1883	4527	19171	213	1746	20704

I. Férfiak	házas	nőtlen	Férfiak összesen	II. Nők összesen
Buda	4340	6710	11 050	11 488
Pest	3523	5586	9109	10 062

Keresztény férfiak közül:	Pap	Nemes	Tisztviselő	Polgár	Paraszt	Polgár és paraszt örököse	Zsellér	Egyéb	Szabadságolt katona	1–12 éves sarjadék	13–17 éves sarjadék	Keresztény férfi összesen
Buda	151	489	225	1084		1132	4052	962	19	2221	715	11 050
Pest	131	410	82	1012	194	736	3185	670	27	2064	572	9084

Kiegészítés:

Foglalkozási ág és származás szerinti megoszlás 1822-ben

Az itt állomásozó katonaságot nem számítva, amit Schams külön oldalon részletez (Schams 1822. 250–251.).

Egyházi	100
Nemesi szolgálatban	1500
Hivatalnok, honorácior	1064
Polgár	1695
Őshonos	20 279
Férfi vagy női szolgál	2833

7.2.3 Buda lakossága a 19. század első feléig / Population of Buda until the first half of the 19th century

Év	Vár	Víziváros	Tabán	Krisztinaváros	Országút	Újlak	Összesen	Megjegyzés	Forrás
1720							12 324		Nagy 1957. 121.
1777							22 019	1957-ben 22 019, 1963-ban 22 619 főt írt Nagy István	Nagy 1957. 121; Nagy 1963. 364.
1780							21 665		Windisch 1780. 265. és Windisch alapján Schams 1822. 252; Nagy 1963. 364, 396.
1784							23 919	állandó polgári lakosság	Nagy 1975. 127.
1785							47 363	polgári lakosság	Faragó 2008. 19–20.
1787							24 873	állandó polgári lakosság	Nagy 1963. 364, 396; Nagy 1975. 373.
1804							22 323	állandó polgári lakosság	Nagy 1975. 373.
1812	1141	7989	5204	1857	3083	2998	22 272	állandó polgári lakosság	Nagy 1975. 275.
1813							70 219	polgári lakosság az ideiglenesen itt tartózkodókkal	Faragó 2008. 19–20.
1813	3815	8747	5913	2059	3242	3492	27 268	schematismusban közölt adat a polgári lakosságról	Nagy 1975. 373.
1821–1822	3890	8646	5384	2243	3878	3430	27 471	12 634 férfi, 12 594 nő, összesen 25 228 lakos, 6074 család	Schams 1822. 248–249; Nagy 1975. 275.
1821–1822							30 007	Schams becslése az ideiglenesen itt tartózkodókat is beleszámítva	Schams 1822. 250–251.
1822	3854	8941	5392	2373	3421	3613	27 594	schematismusban közölt adat a polgári lakosságról	Nagy 1975. 373.
1823–1824							94 140	A polgári lakosság száma, de Pesttel együtt!	Faragó 2008. 19–20.
1827							30 001	állandó polgári lakosság	Nagy 1975. 373.
1827	3832	9058	5656	2500	3475	4227	28 748	schematismusban közölt adat a polgári lakosságról	Nagy 1975. 373.
1832	3917	10 121	5491	3291	3411	3455	29 686	schematismusban közölt adat a polgári lakosságról	Nagy 1975. 373.
1836	6500	10 000	6000	3500	3800	3600	33 400		Nagy 1975. 275.
1837	3743	10 232	5850	3530	3490	3267	30 112	állandó lakosság, ideiglenesen itt tartózkodók nélkül	Faragó 1988. 57.
1838							31 245	állandó lakosság, ideiglenesen itt tartózkodók nélkül	Nagy 1975. 373.
1838	3743	10 232	5650	3530	3490	2882	29 527	schematismusban közölt adat a polgári lakosságról	Nagy 1975. 373.
1838	3792	10 353	5739	3980	3471	2882	30 217	állandó lakosság, ideiglenesen itt tartózkodók nélkül	Faragó 1988. 57.
1839							27 471	állandó polgári lakosság, Pestre ugyanerre az évre kb. 80 000 lakost ír a táblázat	MNL OL S 41 No. 8/9
1839	3812	10 544	5747	4249	3477	3199	31 028	állandó lakosság, ideiglenesen itt tartózkodók nélkül	Faragó 1988. 57.
1840	3821	10 603	5771	4210	3432	3227	31 064	állandó lakosság, ideiglenesen itt tartózkodók nélkül	Faragó 1988. 57.
1840							106 900	A polgári lakosság egésze (ideiglenesen itt tartózkodók is), de Pesttel együtt!	Faragó 2008. 19–20.
1842	4703	10 630	5784	4136	3481	3617	32 351	schematismusban közölt adat a polgári lakosságról	Nagy 1975. 373.
1843							40 400	Állandó polgári lakosság (Pestre ugyanerre az évre 86 800 lakost ír a táblázat). Becslés szerint ebből 30 000 német, 10 800 magyar és 300 rác. Mellette 2–3000 a helyőrség száma, 1500 nemes, 1200 a hivatalnok, 300 diák, 100 egyházi.	Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie für das Jahr 1843. és Moshamer 1843. 92–93.
1846							40 500	állandó polgári lakosság	Nagy 1975. 373.
1847	4440	11 414	7728	5485	3531	3789	36 387	schematismusban közölt adat a polgári lakosságról	Nagy 1975. 373.

7.2.4 Buda lakossága 1817–1820 között a nem nemesi összeírások tükrében / Population of Buda between 1817 and 1820, according to the census of non-noble inhabitants

A nem nemesi lakosok létszáma házanként 1817–1820 között (BFL IV.1002.s 1817–1820 alapján)

	1–2 fő	3–5 fő	6–10 fő	11–15 fő	16–20 fő	21–25 fő	25 fő felett
Vár	9	23	54	27	10	7	4
Víziváros	25	100	242	145	70	40	61
Tabán	99	323	296	83	30	14	9
Országút	19	52	125	54	37	19	26
Újlak	6	72	106	33	16	5	3
Krisztina-város	19	64	91	38	15	4	4
Összesen	177	634	914	380	178	89	107

Családok, háztartások száma ingatlanonként 1817–1820 között

	1	2	3	4	5	6–10	10 felett
Vár	68	37	19	4	3	3	
Víziváros	202	176	108	84	43	66	17
Tabán	463	235	99	33	12	19	1
Országút	122	87	53	28	17	28	3
Újlak	91	78	37	19	10	6	
Krisztina-város	106	56	43	15	11	11	8
Összesen	1053	671	362	187	101	133	8

Az egyes városrészek családjainak felekezeti megoszlása 1817–1820 között (a családfő adatai alapján)

	katolikus	evangélikus	református	görögkeleti	izraelita	görög katolikus	ismeretlen
Vár	213	7			1		107
Víziváros	1711	30	2	6	22		426
Tabán	1173	24	15	150	30	1	217
Országút	809	1	1		1		117
Újlak	449				13		347
Krisztina-város	443	3		8			125
Összesen	4798	65	18	164	67	1	1339

7.2.5 A lakosság felekezeti megoszlása / Religious distribution of the population

A katolikus lakosság topográfiai megoszlása a 18. század elején, anyakönyvi becslés alapján

Év	Vár	Víziváros	„Illírek”	Tabán	Országút	Újlak	Összesen	Forrás
1716	1900	3880	860	1520	1000	1740	10 900	Nagy 1975. 127–129.
1724	1800	4900	700	3280	960	2200	13 840	Nagy 1975. 127–129.
1728	1800	4960	340	3240	1110	1880	13 330	Nagy 1975. 127–129.

Felekezeti megoszlás a 19. században

Év / felekezet	katolikus	evangélikus	református	görögkeleti	izraelita	Forrás
1813	25 766	186	74	691	541	Nagy 1975. 397.
1820	24 625	170	62	595	466	Nagy 1975. 397.
1822	23 935	170	62	595	466	Schams 1822. 248–249.
1830	28 669	234	112	616	617	Nagy 1975. 397.
1840	27 508	275	159	505	998	Nagy 1975. 397.
1847	29 294	488	266	470	1066	Nagy 1975. 397.

Felekezeti megoszlás plébániák szerint (az egyházlátogatási jegyzőkönyvek hozzátvetőleges adatai és az 1842. évi Schematismus alapján)

Év	gyónóképes	nem gyónóképes (gyermek, fogyatékos, agg)	összes katolikus	görögkeleti	református	evangélikus	izraelita	Forrás
I. Vár								
Nagyboldogasszony plébániatemplom								
1756	1775	355	2130					PL Can. vis. Lib. 43.
1795			?		47	10	33	PL Can. vis. Lib. 163b
1822			3271	13	39	65	3	PL Can. vis. Lib. 349.
1842			3985	25	64	75	7	Schem. 1842. 9.
II. Víziváros								
1. Szent Anna plébániatemplom (Felsővíziváros)								
1732			kb. 2000					PL Can. vis. Lib. 27.
1756	kb. 7000	kb. 2000	kb. 9000					PL Can. vis. Lib. 43.
1761	4130	1870	6000					PL Can. vis. Lib. 76.
1785	5480	2260	7740	2			12 nem katolikus, protestáns nincs feltüntetve (!)	PL Can. vis. Lib. 165a
1811	5480	2260	7740			2 család 7 gyerekkel		PL Can. vis. Lib. 885.
1842			7578	9	16	58	11	Schem. 1842. 9.
2. Szent Erzsébet (kapucinus) templom (Alsóvíziváros)								
1811	kb. 2260	472	kb. 2732	472?				PL Can. vis. Lib. 882.
1842			2752	14	2	10	180	Schem. 1842. 9.
1847	kb. 3000		kb. 3000	15	8	30	200	PL Can. vis. Lib. 589.
III. Tabán								
Alexandriai Szent Katalin plébániatemplom								
1732			150	400				PL Can. vis. Lib. 27.
1756	4312	210	4522	vannak				PL Can. vis. Lib. 43.
1795	3501	875	4396		kb. 37 protestáns			PL Can. vis. Lib. 167b
1822	4265	443	4708	538	74 protestáns		159	PL Can. vis. Lib. 351.
1842			4885	458	79	69	293	Schem. 1842. 10.
IV. Országút								
Szent István vértanú plébániatemplom								
1732			959			13		PL Can. vis. Lib. 27.
1756	1892	564	2456					PL Can. vis. Lib. 43.
1811	2169	576	2745	4		15	13	PL Can. vis. Lib. 884.
1822	2890		kb. 3410			3	vannak	PL Can. vis. Lib. 354.
1842			3451		3	8	19	Schem. 1842. 10.
V. Újlak								
Sarlós Boldogasszony plébániatemplom								
1732			1099					PL Can. vis. Lib. 27.
1756	1600	500	2200					PL Can. vis. Lib. 43.
1795	2317	641	2958		1	12	81	PL Can. vis. Lib. 168b
1842			3114		7	16	180	Schem. 1842. 10.
1847			3181	1	12	33	404	PL Can. vis. Lib. 589.
VI. Krisztinaváros								
Havas Boldogasszony plébániatemplom								
1795			1664					PL Can. vis. Lib. 166.
1822	2102	271	2373	3		4		PL Can. vis. Lib. 356.
1842			3970	19	44	60	43	Schem. 1842. 10.

8 Utcák / Streets

Az elnevezések kiindulási alapja a Budai Kamarai Adminisztráció megbízásából készített telekkönyvek (Zaiger: Víziváros, 1695, Vár, 1696, Újlak, 1702, BFL IV.1002.b 5–6a. kötetek), valamint telekátírási jegyzőkönyvek (BFL IV.1009.c), az ezekben nem szereplő utcák esetében azok nevét telekkönyvben vagy térképen történt első említésük alapján készítettük (zárójelben az első telekkönyvi előfordulás éve, illetve a főbb előfordulási évek). Feltüntetettük a főbb névváltozatokat is, a későbbi névváltozatok ezeknél az alakoknál kerülnek bemutatásra. A nem korhű (mai) elnevezéseket a könnyebb megkülönböztethetőség kedvéért nem félkövéren szedtük.

Felhasznált írott források és irodalom: BFL IV.1002.uu 1723-as összeírás, BFL IV.1009.b 5–7. kötet, BFL IV.1009.c kötetei, Miller 1760, Korabinsky 1786, Schams 1822, Schmall 1906, Vass Klára 1929, Horler 1955, Gál 1972, Nagy 1975, Budapest teljes utcanévlexikona 2003.

Alapvető térképek: Vár, 1749 (BFL XV.16.a.201/cop2), Vár, 1763 (BFL XV.16.a.203/cop1), Víziváros, 1786–1792 (BFL XV.16.a.205/62), Buda, 1793 (BFL XV.16.d.241/cop9), Buda, 1824 (BFL XV.16.a.201/cop1), Buda, 1830 (BFL XV.16.d.241/6), Buda, 1833 (BFL XV.16.d.241/5a), Buda, 1838 (BFL XV.16.d.241/cop5 és BFL XV.16.d.241/4a)

8.1 VÁR

Buda városrészei közül a legfejlettebb utcaszerkezete a nagyrészt középkori és török kori alapokon újjáépült Várnak volt. Nem véletlen, hogy a legtöbb utcának, térnek szinte korszakunk kezdetétől volt neve, ennek ellenére a forrásokban találni néhány kisebb (mellék)utcácskát, amely nem kapott külön elnevezést, így például: *Kleine Gassen auf den Waall, gegen die Donau, mit Einem Gatter, Gassen auf den Waal. Gegen die Dhonau, Gässen auf die Statt Mauer, gewölbte Gassen auf den Waal- und*

Freithhoff hinaus gehet (mindegyiket az 1723-as tűz után keletkezett felmérésben említik, a mai Táncsics Mihály utcából a várfalra nyíló, valamint a Nagyboldogasszony-templom mögötti egykori temetőhöz vezető utcácskákról van szó). A Várban is előfordult, hogy a kisebb, névtelen terecskét – vagy inkább térrészeket – a közelükben lévő nevesebb épületekről, építményekről nevezték el, például *Platz gegen die Heil. Dreyfaltigkeit Säulen in der sogenannten Beckhen Gassen* (1730). Ezeket külön nem tüntettük fel az adattárban. Schams a „kisebb jelentőségű”, a gyalogosok kényelmét szolgáló keresztutcákat szintén nem tartja említésre méltónak, ezek többségének valószínűleg nem volt külön neve (Schams 1822. 123.).

an der langen Wand

Ma Tóth Árpád sétány. Párhuzamos elnevezés: Bastei Promenade an der langen Wand (18. sz.), Promenade (1822, 1825), Bastei-Promenade (19. sz. közepe), Promenade Basteÿ (1834, BFL IV.1002.j 1834 No. 365.), korabeli magyar megfelelője Vár Fok (1833). 1817-ben határozták el a kialakítását, amelyhez a Vár civil lakossága adományokkal is hozzájárult *(auf dem Bastey... einen Spaziergang*, BFL IV.1002.j 1825 3025 ½.), 1832-ben a sétányon kipusztult fák helyét a város erdőségéből hozott 100 juharfával pótolták (BFL IV.1002.j 1832 No. 2070.).

Anna utca → Dama Gässl

Babits Mihály köz → Zwinger Gässl

Balta köz → Kurze Gässl

Bastei-Promenade (19. sz. közepe) → an der langen Wand

Bastei Promenade an der langen Wand (18. sz.) → an der langen Wand

Bayr. Preche (1763)

A várfal délnyugati oldalszakaszának elnevezése, az 1686-os ostrom során a bajor csapatok által okozott résre utal.

Bécsikapu tér → bey dem Wiener Thor

Bécsi Kapu Útsza (1833) → Juden Gässen

beim Rathaus (1696)

Később Markt Platz (1723: *„der Platz, wan etwas zum verkauffen herauff kommet“*), *in foro Academico* (1761, PL Can. vis. Lib. 76.), Rathaus-Dreyfaltigkeits Platz (1805), Rathaus Platz (18. sz.), Dreifaltigkeits Gasse (19. sz.). Ma a Szentháromság tér, eredetileg a városháza közvetlen környezete.

bey dem Collegio (1696)

A jezsuiták kollégiumáról elnevezett utca, későbbi neve Collegium Gasse (18. sz.). A jezsuita rend feloszlátása után a helyükre költöző Udvari Kamaráról Consilium Gasse (1793, 1805), Consili Gasse (1809–1822), Kammer Gasse (1805), Tanács utca (1840-es évek). Később Pázmány utca, majd Hess András tér.

Lásd még bey dem grünen Baumb

bey dem grünen Baumb (1696)

Párhuzamos elnevezés: Obern Platz (1698–1749), Schul Platz (1809–1822), Iskola tér. Ma Ibolya utca.

bey dem Stuhlweissenburger Thor (1696)

Kis tér a Székesfehérvári kapu mellett. Ma a Szent György utca része.

bey dem Wiener Thor (1719)

Kis tér a Bécsi kapu előtt, ma a Bécsikapu tér része.

bey denen Batterien (1696)

A Bateri Gässlnél lévő kis tér. Ma a Lovarda utca része.

bey denen Casarmen (1696)

Kaszárnýákról elnevezett tér. Később az 1730-ban befejezett Fegyvertárról Zeughaus Platz (1760), majd Burg Gasse (1787), Burg Platz (1787), a középkori Szent György templom továbbélésének jeléül *Forum olim S. Georgii* (1760), großer Georgenplatz (1786), Georgi Platz (1805), magyarul Györgyi Piatz (1828), György Tere (1833). Ma Szent György tér.

bey denen Fleischbänckhen (1696–1715)

Az itt álló mészárszékekről kapta a nevét. Később a városházáról *Rathaus Gasse* (1793, 1805), *Rathaus Platz*. A Szentháromság utca Szentháromság tértől Uri utcáig terjedő része.

bey der Säulen (1696)

Egyéb elnevezések: Jesuiter Blatz (1763), Rathaus Platz (1805), Rathaus-Dreyfaltigkeits Platz (1805), Haupt Platz (1805), Markt Platz (1805), Városházi Piatz (1828), Dreyfaltigkeit Platz (1824–1830). Ma Szentháromság tér.

Névváltozat: an dem Platz gegen die heil. dreyfaltigkeit Säulen (1730)

Bluet Gassen (1696)

A név eredete: Buda 1686-os visszavívásakor itt voltak a legvéresebb harcok. Főbb névváltozatok: Blueth Gässl, Blut Gassen, Blutgässl (1732–1739) Később Johannes Gasse (18. sz.), Ferdinands Gasse (1835, a Ferdinánd tér és kaszárnyához igazodva). Ma Nándor utca.

Böckhen Gassen (1696)

Nagy Lajos 1971. 83. szerint Bernhard Spiegel pékről elnevezett utca, ugyanakkor telekkönyvi adatok szerint Spiegel csak 1697-ben vette meg az akkori számozás szerinti 130–131. sz. házat (ma I. Országház utca 17.), az 1696-os Zaigerben viszont már szerepel ez az utcaelnevezés, nevezett ház viszont ekkor még gazdátlan (BFL IV.1009.a 2. kötet p. 97; BFL IV.1009.b 1. kötet fol. 70–71. és 2. kötet fol. 15.). A Spiegel-ház kapujának zárókövén erre utaló péksütemény-relief található, Horler 1955. 387, 403.). 1784-től *Landhaus Gasse*. Korabeli magyar neve Országház Utsza (1833). Ma szintén Országház utca. Főbb névváltozatok: Becken Gassen, Beckhen Gassen, Pökhen Gassen (1708–1761).

Brunnengasse (19. sz. közepe) → Bueben Gässl

Brunnen Platz (1851) → Franciscaner Plätzel

A téren 1796-tól álló kútról kapta a tér a nevét.

Bueben Gässl (1696)

A 19. sz. közpén Brunnengasse. Névváltozat: Buben Gassen (1723–1753). Ma Kard utca.

Burg Gasse (1787, 1793–1822)

A Mária Terézia idején megnyitott Burgthorhoz vezető utca. Magyar megfelelője Királyi Vár utca (1839). Ma a Szent György tér része.

Lásd még bey denen Casarmen

Burg Platz (1787–1830)

A palota nyugati oldalán álló nyitott térség, amelyre a palota északi szárnya épült.

Névváltozat: Festung Platz, Vári Piatz (1828). Később Palota tér.

Carmeliter Gassen (1696)

A karmeliták temploma és kolostora mellett futó utca. Később a karmeliták helyén megalakuló várbeli színházról Theater Gasse (1822–1830). Telekkönyvi előfordulás: 1719–1754. Ma Színház utca.

Casarm Gässl (1737)

A Karmelita utcából nyílt, a Székesfehérvári kapuhoz vezető utcácska volt, csak egyszer fordul elő a telekkönyvekben. Mára beépítették.

Closter-Frau-Gässl auf den Waal (1723) → Kloster Gässl

Collegium Gasse → bey dem Collegio

Consili Gasse (1809–1822) → Gassen bey dem Collegio, Juden Gässen

Consilium Gasse (1793, 1805, 1809) → Gassen bey dem Collegio, Juden Gässen

Dachsen Gasse (19. sz.) → Kurze Gässl

Dama Gässl (1696)

Vass Klára szerint (Vass 1929. 49.) a Daumen (hüvelykujj) szóra vezethető vissza az utca elnevezése. Telekkönyvi előfordulás: 1723–1754. Ma Anna utca.

Dárda utca → Kloster Gässl, Zennegi Gasse

Dísz Piacz (1833) → Haupt Plaz

Dísz tér → Haupt Plaz, Haupt Strasse

Dreyfaltigkeits Platz (1822) → bey der Säulen, beim Rathaus

Névváltozat: Dreyfaltigkeit Platz (1824, 1830), Dreyfaltigkeits- oder Marktplatz (1822)

Enge Gässl (1696)

Enge Gasse (1723). Ma Hajadon utca.

Ferdinands Gasse (1830-as évek) → Bluet Gassen

Ferdinand Platz (1835–1847)

A tér V. Ferdinándról, valamint az 1847-ben elkészült, újonnan épített Ferdinánd-kaszárnýáról kapta nevét (Horler 1955. 365.). Névváltozat: Ferdinands Platz (1844), magyarul Ferdinánd tér (1832, BFL IX.41. No. 4.). Lásd még Kayl. Preche

Ferdinand Tere (1833) → Kayl. Preche, Ferdinand Platz

Festung Platz → Burg Platz

Fischer Platz (1811, 1818)

Névváltozat: Fisch Platz (1822, BFL IV.1002.uu 60. d. Buda város 1811-es tűzrendészeti szabályzata, BFL IV.1002.j 1819 No. 797.).

A Nagyboldogasszony templom mögötti tér. Ma a Szentháromság tér része.

Fleischer Gasse (1760) → Wiener Gassen

Fleischauer Gasse (1784 előtt) → Wiener Gassen

Fortuna Gasse (1810) → Wiener Gassen

A Fortuna fogadóról kapta nevét, amit 1784-ben létesítettek, forrásokban azonban csak 1810-ben tűnik fel az utcanév.

Fortuna köz → Hader Gässl

Fortuna utca → Haupt Strasse, Wiener Gasse

Fortuna Útsza (1828–1833) → Haupt Strasse, Wiener Gasse

forum Academicum (1760) → beim Rathaus

Fő Utsza (1833) → Haupt Strasse

Franciscaner Gässl (1696)

A Mária Magdolna-templom és a ferences kolostor közötti utca. Mára beépítették.

Franziskaner Garten (18. század) → Kayl. Preche

Franciscaner oder Josephsplatz (1830) → Kayl. Preche

Franciscaner Plätzel (1696)

Névváltozat: Franciscaner Platz (1706–1723), Franciskaner oder Josephs Platz (Schams, 1822), Ferdinánd tér, Brunnen platz (1851). Ma az Országház utca Mária Magdolna templom mögötti része.

Lásd még Kayl. Preche

Georgi Platz (1805–1836) → bey denen Casarmen

Névváltozat: Georgsplatz (1830), Georg Platz (1838)

großer Georgenplatz (1786) → bey denen Casarmen

György Tere (1833) → bey denen Casarmen

Györgyi Piatz (1828) → bey denen Casarmen

Hader Gässl (1696–1723)

Vass Klára szerint az utca onnan kapta a nevét, hogy itt gyűjtötték össze a törmeléket, szemetet. Névváltozat: Hater Gässl (1752). Ma Fortuna köz.

Hajadon utca → Enge Gasse

Halottak Útsza (1828) → Juden Gässen

Haupt Strasse (1696)

Névváltozat: Haupt Gassen (1723–1737, majd 1822–1837). Ma Szent György tér, Szent György utca, Dísz tér, Tárnok utca, Szentháromság tér, Hess András tér, Fortuna utca. A Tárnok utca neve 1833-ban a fenti magyar változata, Fő Utsza. Lásd még: Haupt Plaz

Haubt Plaz (1696)

Névváltozatok: Haubt Platz, Hauptplatz, Haupt Platz (1709–1766), Millernél *Forum, in quo plerumque milites pro excubiis prodeuntes disponuntur* (Miller 1760. 93.), Hauptwach Platz (1811, BFL IV.1002.uu 60. d. Buda város 1811-es tűzrendészeti szabályzata). A Dísz tér neve korabeli magyar térképen Dísz Piacz (1833). Ma Dísz tér, Tárnok utca, Szentháromság tér.

Hauptwach Platz (1811) → Haubt Plaz

Herr(e)n Gasse (1696)

Névváltozatok: Herren Gasse, Herrn-Gasse, Herren-Gasse (1708–1768), Herrn Gasse (1793), Heerstrasse (1822), korabeli magyar változata Urak Útszája (1828–1833). Ma Úri utca.

Hess András tér → bey dem grünen Baumb, bey dem Collegio

Heüsler Gässl (1696)

Heisler tábornokról elnevezett utca. Donat Heisler von Heitersheim tábornok a mai I. Úri utca 38. sz. alatti ingatlanára utal (1696–1698 között állt a család tulajdonában, a házban egyébként Anton Schweidler főhadbiztos lakott, Pásztor 1936. 32–33.). Névváltozat: Häuser Gasse auf den Waal (1723). Ma Nőegylet utca (1929).

hinter denen Schullen (gässl, 1696)

A Városházán felépített elemi fiúiskola mögötti utca volt. Mára beépítették. Csak a Zaiger említi.

Ibolya utca → bey dem grünen Baumb, Haubt Strasse

Jesuiten Blatz (1763) → bey der Saulen

Johannes Gasse (18. sz.) → Bluet Gassen

A ferencesek Szent Jánosról elnevezett templomáról lett elnevezve az utca.

Josephi Gassen (1730–1752)

A Szt. József-bástyáról elnevezett utca. Névváltozatok: Josephi-Gassen, S. Josephi Gassen. Ma Táncsics Mihály utca. Utalást lásd: Wiener Strass, und respective Josephi-Gassen (1752) Lásd még Juden Gassen.

Joseph Platz (18. század, 1808) → Kayl. Preche, Franciscaner Plätzel Vass Klára feltételezése szerint (Vass 1929. 52-53.) József nádorról elnevezett kaszárnjáról kapta a tér a nevét, ami ma átépítve a Hadtörténeti Intézet részét képezi (a Ferdinánd térre történt 1835-ös átkeresztelés előtt, lásd még BFL IV.1002.uu 59. d. leltár Buda város tűzoltó eszközeiről, 1808). Lásd még Ferdinand Platz

Juden Gassen (1696)

Névváltozatok: Juden Gässl (1696), Juden-Gassen, Juden Gassen (1707–1749) A Várban 1686 előtt ezen a részen élt zsidóságra utaló továbbélő elnevezés. Később Wiener Thor Gasse / Wienerthor Gasse (1721, majd 1840 után), Josephi Gassen (1730, a Szent József-bástyáról), Consilium vagy Kammer Gasse (az Udvari Kamara székhelyére utalva, 1805), Wiener Gasse (1822), Todten Gasse (1822–1836), Halottak Útsza (1828), Bécsi Kapu Útsza (1833). Ma Táncsics Mihály utca.

Kammer Gasse (1805) → Gassen bey dem Collegio, Juden Gassen

Kapisztrán tér → Kayl. Preche

Kard utca → Bueben Gässl

Kayl. Preche (1696)

Az elnevezés eredete: az 1686-os ostrom idején ezen a helyen törtek be a császári csapatok a Várba. Eredetileg nagyobb területet foglalt magába, majd egy része a Herren Gasséhoz került, a másik pedig felvette a Franciscaner Pläzl, Franziskaner Garten nevet. Későbbi nevek: Joseph Platz (18. sz.), Franciscaner oder Josephsplatz (1830), Ferdinand Tere (1833), Ferdinand Platz (1835), Nádor tér (19. sz. közepe) Ma Kapisztrán tér (1922-től). Névváltozatok: Kayl. Breche (1724–1739), Kaiserbresch (1793)

Királyi Vár Útsza (1833–1839) → Schlosz Gassen

Kloster Gässl (1696)

Névváltozat: Closter-Frau-Gässl auf den Waal (1723), Neüe Closter-Frau-Gässl (1723). Ma Dárda utca.

Kurze Gässl (1696–1727)

Később Dachsen Gasse (19. sz.). Ma Balta köz.

Landhaus Gasse (1784–1822)

Ma Országház utca. Nevét az 1784-ben itt felépített Országházról kapta. Lásd még *Böckhen Gasse*

Lovarda utca → Bateri Gässl, bey denen Bateriaen

Marcus Platz (1784)

A kapucinus kolostor melletti kis tér, a hetipiac része volt (BFL IV.1002.e 1784 N No. 112.).

Markt Platz (1805, 1822) → bey der Saulen, beim Rathaus

Utalás: *Dreyfaltigkeits- oder Marktplatz (1822)*

Móra Ferenc utca → Rauchfangkehrer Gässl, Pastein Gasse

Nádor utca → Bluet Gassen

Neüe Closter-Frau-Gässl (1723) → Kloster Gässl

Nőegylet utca → Heüsler Gässl

Obern Platz (1698) → bey dem grünen Baumb

Névváltozat: oberen Plaz (1749).

Országház utca → Böckhen Gassen, Franciscaner Plätzel

Országház Utsza (1833) → Böckhen Gassen

Palota tér → Burg Gasse, Burg Platz, Haubt Strasse

Parada oder Waffen Plaz (1696)

A mai Nőegylet utca végénél lévő tér volt (a mai Kapisztrán tér délnyugati részén emelt két kaszárnya és várfal közötti gyakorlótér), csak a Zaiger említi.

Parade Platz (1696–1836)

Névváltozat: Parade- oder Haubt Plaz (1728), grosse Parade Platz (Vanossi 1733. 9.), Paradie Platz (1793), Parádé Piatz (1828). Ma Dísz tér. Lásd még *Haubt Plaz*

Paradeplatz Gasse (1845)

A Dísz tér és Tárnok utca eleje (BFL IV.1002.j 1844–1845 No. 472).

Pascha Platz (1718-ig) → Haubt Plaz

Pastein Gasse (1688–1736)

Ma Móra Ferenc utca.

Lásd még *Rauchfangkehrer Gässl, Zwinger Gässl*

Pázmány utca → Gassen bey dem Collegio, Haubt Strasse

Promenade (1822) → an der langen Wand

Promenade Basteÿ (1834) → an der langen Wand

Proviant Gässl (1761)

Csak egyszer fordul elő a telekkönyvben (BFL IV.1009.c 2. kötet fol. 52.), egy, a mai Táncsics Mihály és Ibolya utca sarkán álló épülettel kapcsolatban. Valószínűleg a *Backhaus Cassernére* utal az elnevezés.

Rathaus Gasse → bey denen Fleischbänckhen

Rathaus Platz (1805) → bey denen Fleischbänckhen, bey der Saulen, beim Rathaus

Rathaus-Dreyfaltigkeits Platz (1805) → bey der Saulen, beim Rathaus

Rauchfangkehrer Gässl (1696)

Peter Paul Franzin kéményseprő itt állt házáról kapta az utca a nevét (a mai I. Móra Ferenc utca 2–4. sz. alatt, Horler 1955. 386.). Ezzel egyidőben használták a Pastein Gasse (1700), Bastion Gasse (1854), elnevezést is. Névváltozat: Rauchfangkehrer Gässl auf den Waal (1723). Ma Móra Ferenc utca (1951). Lásd még Pastien Gasse.

Rondell Gässl (1722)

A Székesfehérvári kapu mellől a rondellára vezető kis utca. 1722 után nem fordul elő a forrásokban, mára beépítették.

Schanz Gässl (1696)

Csak a Zaigerben fordul elő. A palota 1750 utáni átépítéskor megszűnt. Mára beépítették.

Schlosz Gassen (1696)

Névváltozatok: Schlosser Gassen, Schloss Gassen, Schloß Gassen (1706–1752). A Székesfehérvári kapu felől a palotába vezető utca. Magyar elnevezése Vári Útsza (1828), Királyi Vár Útsza (1833). Ma Szent György utca.

Schuller Gässl (1696)

Névváltozatok: Schull Gässl (1696), Schuler-Gasse, Schuell Gässl (1723–1749). A Várban 1692-ben, a Városháza földszintjén megnyílt elemi fiúiskolához vezető utca volt. A 19. században beépített utca.

Schul Platz (1809–1822) → bey dem grünen Baumb

Schwaben Gässl (1696)

Névváltozat: Schaben (!) Gässe auf den Waal (1723). Ma a Szentháromság utca Bástya sétány és Úri utca közötti szakasza.

St. Peters-Gässl (1723)

Csak a budai házak 1723-as tűzvész utáni felmérésében fordul elő (lásd Simon 2011). Az Országház utca végét és a Szentháromság tér északi vonalát jelölté.

Stuhlweissenburger Straße (1840)

A Fehérvári kapuból induló, Bécsi kapu irányába futó utca, valószínűleg a Tárnok utcára utal.

Szent György utca → Schlosz Gassen, egy része: bey dem Stuhlweissenburger Thor, Haubt Strasse

Szent György tér → bey denen Casarmen, Burg Gasse, Georgi Platz, Zeughaus Platz, Haubt Strasse

Szentháromság tér → beim Rathaus, bey denen Fleischbänckhen, bey der Saulen, Fischer Platz, Haubt Plaz, Haubt Strasse

Szentháromság utca → bey denen Fleischbänckhen, Schwaben Gässl

Színház utca → Carmeliter Gassen

Tanács utca (1840-es évek) → bey dem Collegio

Táncsics Mihály utca → Juden Gassen, Proviant Gässl, Todten Gasse

Tárnok utca → Haubt Plaz, Haubt Strasse, Paradeplatz Gasse, Stuhlweissenburger Strasse

Theater Gasse (1822) → Carmeliter Gassen

Névváltozat: Theatergasse (1830)

Tóth Árpád sétány → an der langen Wand

Todten Gasse (1822–1836) → Juden Gassen

Vass Klára szerint (Vass 1929. 62.) az elnevezés onnan ered, hogy ezen az úton vitték a temetőbe a halottakat.

Ma Táncsics Mihály utca.

Urak Utszája (1833) → Herr(e)n Gasse

Úri utca → Herr(e)n Gasse

Vár Fok (1833) → an der langen Wand

Vári Piatz (1828) → Burg Platz

Vári Útsza (1828) → Schlosz Gassen

Városházi Piatz (1828) → bey der Saulen

Vicus Pistorum (1737) → Wiener Gasse

Waffen Platz (1696) → Parada oder Waffen Platz

Táncsics Mihály utca → Juden Gassen, Haubt Strasse

Wiener Thor Gasse (1721) → Juden Gassen

Wiener Plaz (1696)

A Bécsi kapu előtti terület. Névváltozatok: Wiener Pläzel (1696), Wiener Platz, Wiennner Platz (1707–1752), Wiener Thor Platz (1811, BFL IV.1002.uu 60. d. Buda város 1811-es tűzrendészeti szabályzata). Ma Bécsi kapu tér.

Wiener Thor Platz (1811) → Wiener Plaz
Zeughaus Platz (1805) → bey denen Casarmen
Wiener Gassen (1696–1822)
Névváltozatok: Wiener Gasse, Wiener-Gasse, Wiener Strass (1707–1762).
Később Vicus Pistorum (1737), Fleischer Gasse (1760), Fortuna Gasse (1810), Fortuna Útsza (1828–1833). Ma Fortuna utca.
Vass Klára szerint (Vass 1929. 60.) amikor megkapta a Wiener Gasse a Fortuna nevet, a Juden Gassét átkeresztelték Wiener Gasséra, míg Schams szerint Fortuna utcát nem nevezték Wiener Gassének, hanem Fleischhauer Gasse volt korábban (Schams 1822. 106.).
Wienerthor Gasse (19. század) → Juden Gässen
Zennegi Gasse (1723)
Georg Christoph Zenneg von Scharffenstein kamarai tanácsosról elnevezett utca (valószínűleg a Dárda utca), csak az 1723-as tűzvész utáni összeírásban szerepel, a telekkönyvekben nem. Zennegnek ma az Országház utca 14. sz. alatt álló fogadójára utal.
Zwinger Gässl (1696–1699)
Névváltozat: Zwinger Gässl (1732). Ma Babits Mihály köz.

8.2 VÍZIVÁROS

Névtelen terek, főbb, épületekhez kapcsolódó helymegjelölések: *ahn dem Berg und Gehsteig* (1713–1718), *am Berg vorlunter dem Wasserthor* (1712–1730), *an den Vestung Berg* (1736–1767), *ausser dem Provianth Haus* (1702–1741), *ausser der Ringsmaur* (1699–1702), *bey dem Rothen Kreuz* (1702), *bey der Soliter Moschea* (1697), *gegen dem Königl. Proviant Ambt* (1741–1751), *gegen dem Schwarzen Bern über* (1721), *in dem vorzeit gewesten Strasserhoff és neben dem annoch so genannten Strasserhoff* (1723, utána passim), *neben der Salitterey* (1718–1726) és *neben den Salliter Thurn* (1736) stb.

3 Hauser Gasse (1786–1792)
Ma Málna utca. (Az Utcanévlexikon szerint 1695-ben Müller Gasse, a telekkönyvekben és a Zaigerben azonban nem szerepel ilyen elnevezés.)
3 Kronen Gasse (1822) → Capuciner Gässel, Obere Zeile, Truckene Gassen
3 Nyúl Útsza (1833) → Kothgassen
3 Szerecsen Útsza (1833) → Drei Mohren Gasse
5 Lerchen Gasse (1822, 1824) → ober-Rätzengassen
Agácsi Útsza (1833) → Akazien Gasse
Akazien Gasse (19. sz.)
Egyéb elnevezés: Agácsi Útsza (1833). Ma Ostrom utca.
Alte Schul Gasse (18. sz., 1822–1830) → Schantz Gasse
an der Schanz oder obere Rätzen Gassen (1696) → ober-Rätzengassen
Aranyhal utca → Schöffgassel
Baad Gasse (1695)
A mai Király fürdőről elnevezett utca. Névváltozatok: Baad-Gasse, Baad Gässel, Baadt-Gassel, Badt Gässl (1697–1753). Később Enten Gasse (18–19. sz.), Änten Gasse (1822), Kátsa Útsza (1828) az Arany Kacsa (*zum guldenen Enten*) fogadóról. Ma Kacsa utca.
Bären Gasse (1822–1830) → Oelberg Gasse
Batthyány tér → obere Markh
Batthyány utca → Unter Rätzen Gasse
Bétsi Kapu Utsza (1828, 1833, Bécsi Kapu Útsza /1839/) → Wiener Tor Gasse
bey den Capucinern (1695)

A kapucinus kolostor melletti kis tér (1695, csak a Zaigerben fordul elő). A Víziváros áttekintő térképén nincs külön neve a térnek (csak I. Ferenc eskütelének pódiumát jelzik: Gerüst zum Jurament, 1792). II. József idején lett városi piactérnek kialakítva, amikor II. József a Bomba tér északi részét az Erzsébet-apácnaknak juttatta, kárpótlásul kapta meg a város a kapucinusok kertjéből kialakított teret 1786-ban (Nagy 1963. 371.). Később Kapuziner Platz (1793–1822; Capuciner Platz – 1824, ugyanekkor a kolostortól délre eső térrész Fisch Platz), II. Ferenc koronázására utalva Nagy Halmos Piatz (1796), Mátyás tér (1833–1843, BFL IX.41. No. 4. Buda 1833. évi vízrajzi térképén a kolostortól délre eső kis teret nevezik csak Mátyás térnek!), Mathias Corvinus Platz (1838). Ma Corvin tér.

bey den Fleischbäncken (1695)
Rövid utca a mészárszékektől a Duna irányába (1695). Névváltozat: Fleischbanckhen genantes Gässl (1703). Ma Corvin tér.
bey der Wasserkunst (1695)
Kicsi terecske a mai Fő utca 9. sz. alatti egykori vízmű mellett, a Jégverem utca elejénél (1695, csak a Zaigerben fordul elő). A 18. században beépített, megszüntetett köztér.
Bomba Piacz (1828–1833) → obere Markh
Bomben Platz (1793–1824) → obere Markh
Burg Hügel (1838)
Magyar megfelelője: Vár Alja (1839). Nagyjából a mai Friedrich Born rakpart területe.
Capuciner Gässel (1695)
Névváltozatok: Capuciner Gasse, Capuciner Gässl, Capuciner-Gässel, Capuziner Gassel (1699–1768). A kapucinus kolostorról elnevezett utca. A Rossteigig tartott. Későbbi párhuzamos elnevezés: Drei Kronen Gasse (1786–1793; 1833 – a Kapucinus utca 12. sz. alatti házon található, három aranykoronát ábrázoló domborműről). Ma Kapucinus utca. A *Drei Kronen Gasse* ma a Donáti utca része.
Corvin tér → bey den Capucinern, bey den Fleischbäncken
Csalogány utca → ober-Rätzengassen

Csapláros utca → Schenken Gasse
Csónak utca → Wasserturm Gasse
Diligence Gasse (1793–1830), Diligenz Gasse, Deligencen Gasse, Delizsánsz utca (1822–1828), Delingens Gasse (1824) → Schantz Gasse
Donat Útsza (1833) → Obere Zeile, Truckene Gassen
Donater Gasse (1824) → Obere Zeile, Truckene Gassen
Donati Gasse (1786–1830) → Obere Zeile, Truckene Gassen
Donáti utca → Obere Zeile, Drei Kronen Gasse, Truckene Gassen
Drei Hackl Platz (1830)
Később Maria Platz (1834), Mária tér (1843, BFL IX.41. No. 4.). A Szent Anna plébániatemplom elől ideszállított Maria Immaculata szoborról kapta nevét. Ma Mária tér.
Dreÿ Haasen Gasse (1793) → Kothgassen
Drei Kronen Gasse (1786–1793; 1833) → Capuciner Gässel, Obere Zeile, Truckene Gassen
Drei Mohren Gasse (1830)
Korabeli magyar elnevezés: 3 Szerecsen Útsza (1833). Ma Battyhány utca.
Dreisigst Gasse (1786–1792) → Mauthgässel
Ellyps
A mai Alagút feletti tér elnevezése a 19. század első felében (Nagy 1975. 413.).
Enten Gasse (18–19. sz.) → Baad Gasse
Eisgruben Gasse (1820) → Roßsteig
Erőd utca → Spektakel Gasse
Fazan Gasse (1830-as évek) → Oelberg Gasse
Fazekas Útsza (1828–1833) → Haafner Gasse, Gärtner Gasse
Fazekas utca → Hafner Gasse, Gärtner Gasse
Feldtscherer Gässel (1695)
1695-ben a 122. sz. alatti sarokház (ma I. Szilágyi Dezső tér 2.) tulajdonosáról, Johann Friedrich Seelig borbély-sebészről elnevezett utcácska. Seelig 1703-ban elhunyt, innentől kezdve névtelen utca. Ma Székely utca.
Fiáth János utca → Hospital Gasse
Fischergässl (1695)
Az utca onnan kapta a nevét, hogy a halpiacba torkollott. Később Karpfen Gasse (1786–1793), Hecht Gasse (19. sz.). Névváltozatok: Fisher Gasse, Fischer Gässl, Fischer-Gässel Fischer-Gasse (1697–1784). Ma Ponty utca.
Fischmarckh (1695)
Kicsiny halpiac volt 1695-ben. Névváltozatok: Fischmarckht, Fisch-marckht, Fischmarckt, Fischmarkht (1698–1724), Fisch-Platz (1733), *Forum Piscatorium* (1760), Fischmarkt (1786), Fischplatz (1822–1830), Fisch Platz (1824), magyar neve Hal Piatz (1828). A 19. században a kapucinus kolostortemplomtól délre eső kis tér, amit a templom, a kolostor, délről lakóházak, valamint a mai Fő utca határolt. Ma Halász utca.
Flecksieder Gasse (1822)
Közelebbről meg nem határozott, térképeken nem szereplő utca.
Fő utca → Haupt Gasse, Landtstrasse
Fő Útsza (1833) → Haupt Gasse, Landtstrasse
Franklin utca → Müller Gasse, Seiler Gasse
Freydhoff-Gasse (1748–1751) → Gärtner Gässel
Friedrich Born rakpart → Burg Hügel
Ganz utca → Krawaten Gasse
Gärtner Gässel (1695)
A horvátvárosi utca nagy részében kertek álltak 1695-ben. Névváltozatok: Gartner Gasse, Garthner Gässel (1715–1718). Későbbi elnevezések: Sankt Floriani Gasse (1730), a pestistemetőről Freydhoff-Gasse (1748–1822), Freÿthof-Gasse (1786–1792), Friedhof Gasse (1822), Freÿdhofgasse, magyarul Temető Útsza (1828), Három Kapás Útsza (1833–1839). Ma Kapás utca. Nagy Lajos a Fazekas utcával azonosítja.
Geschirr Platz (1830) → Untere Markhplaz
Gießhauß Gässel (1715)
Egyszer fordul elő a telekkönyvekben. Ma Öntőház utca.
Goldene Schöff Gasse (1695) → Mauthgässel
Grosse Bären Gasse (18. sz.) → Oelberg Gasse
Gyorskocsi utca → Schantz Gasse
Gyors Szekér Útsza (1833) → Schantz Gasse
H. Administrator Platz (1696)
Egyszeri előfordulás a telekkönyvekben, közelebből meg nem nevezett helyen.
Hafner Gasse (1786–1792; 1822)
Névváltozat: Haafner Gasse (1830), Hafner Platz (1837, BFL IV.1002.j 1837 No. 329.). Magyar név: Fazekas Útsza (1828–1833). Ma Fazekas utca. A Víziváros áttekintő térképén (1786–1792) még Hafner Gasse néven szerepel a mai Horvát utca is, 1828-tól már következetesen külön néven jelzik a két utcaszakaszt.
Hal Piatz (1828) → Fischmarckh
Halász utca → Fischmarckh
Három Kapás Útsza (1833) → Gärtner Gässel
Hasen Gasse (1822) → Kothgassen
Hattyú utca → Untere Rätzen Gasse
Hattyú Útsza (1828–1833) → Unter Rätzen Gasse
Haupt Gasse (1720)
Névváltozatok: Haupt-Strass, Hauptstraß, Hauptstrass, Haupt Strasse, Hauptstrasse (1720–1769), Haupt Gasse oder Königh Strasse (1799, BFL XV.16.a.205/63). Korabeli magyar neve nagy vagy piatz útsza (1796), Fő Útsza (1833), a Bomba tér és a kapucinus kolostor közötti szakaszé Középső Nagy Útsza (1796). Ma Fő utca. Lásd még Landtstrasse.

Hauptplatz (1724) → obere Markh
Névváltozatok: Haupt Platz, Hauptplatz, Haupt-Plaz (1736–1741), Haupt-Platz (1733, Vanossi 1733. 20.)

Hecht Gasse (19. sz.) → Fischergässl

Horvát Útsza (1828–1833) → Krawaten Gasse

Horvát utca → Hafner Gasse, Krawaten Gasse

Hospital Gasse
A városi szegényháza utal. Ma Fiáth János utca. Az Utcanévlexikonban említik, hogy a mai Bakfark Bálint utca régi neve Menház utca lett volna a 18. században, erre azonban semmilyen korabeli forrást nem találtunk. A Spital Gasse a városi (később katonai) kórházra utal a Fő utcán, és a mai Ganz utca vonalát jelöli. A Hospital Gasse az Utcanévlexikonban 18. századi elnevezésként szerepel, azonban először csak az 1854. évi Emich Gusztáv-féle Pest-Buda térképen tüntetik fel (BFL XV.16.d.241/18).

Hunyadi János út → Wasser-Thor Gasse

Hunyadi László lépcső → Roßsteig

Iskola utca → Schantz Gasse

Ispitály Útsza (1828–1833) → Krawaten Gasse

Jakob Stiege (18–19. sz.)
Párhuzamos elnevezések: Verdeckter Gang, Löwen Stiege. Ma Jezsuita lépcső.

János Útsza (1828) → Joannes Gasse

Jégverem utca → bey der Wasserkunst, Roßsteig

Jezsuita lépcső → Jakob Stiege, Verdeckter Gang, Löwen Stiege

Joannes Gasse (1720)
A vízivárosi temető és a karmelita majorság mellett a szegényházhoz futó utca (Schoen 1939. 23.), a szegényház előtti Nepomuki Szent János-oszlopra utalt. Névváltozatok: Johannes Gasse, St. Joannis Gasse, Johannes-Gasse, Sanct Joannis Gasse (1720–1786), Johannes Nepomucen Gasse (1718–1733), S. Nepomuceni-Gassen (Vanossi 1733. 20.), *Platea Joannis vulgo Joannes Gasse* (1798 körül, BFL XV.16.a.207/52), Joannis Gasse (1822), magyarul János Útsza (1828). Ma Varsányi Irén utca.

Johannes Gasse (1720–1836) → Joannes Gasse

Johannes Nepomucen Gasse (1718–1733) → Joannes Gasse

Juden Gässel (1695)
A 17. század végén itt lakó megkeresztelt zsidóról kapta a nevét (1695, csak a Zaigerben fordul elő). A 18. század végén a Deligence Gasséhoz tartozott (1786–1792). Egy 1838-as térképen Pfarr Gasse néven szerepel, utalva arra, hogy a Szent Anna-templomba torkollik (az Utcanévlexikonban 18. századi említése is szerepel, a forrásokban azonban nem találtunk erre utalást). Ma Markovits Iván utca.

Kacsá utca → Baad Gasse, Salliter Gasse

Kátsa Útsza (1828) → Baad Gasse, Salliter Gasse

Kanalgasse (1830) → Wassergässel

Kapás utca → Gartner Gässel

Kapucinus utca → Capuciner Gässel

Kapuziner Platz (1793; 1822) → bey den Capucinern

Karpfen Gasse (1786–1793) → Fischergässl

Kígyó Útsza (1828) → Schlangen Gassen

Király lépcső → Roßsteig

Királydomb utca (1839) → Königsberg Gasse

Kleine Bären Gasse (18. sz.) → Oelberg Gasse

Kóroda utca (19. sz.) → Krawaten Gasse

Kothgassen (1695)
A sánc mellett, a Gärtner Gässelmél kezdődött. Koth Gässl, Kott Gässl, Koth Strasse, Kothgässel (1696–1752). Később Drey Haasen Gasse (1793), Hasen Gasse (1822), Nyúl Útsza (1828), 3 Nyúl Útsza (1833–1839). Ma Vitéz utca.

Königh Strasse (1799) → Haupt Strasse

Középső Nagy Útsza (1796) → Haupt Gasse

Krawaten Gasse (1695)
Horvátváros része. Az utca onnan kapta a nevét, hogy többségében horvátok lakták. Az Ölberg Gasséig tartott. Névváltozatok: Krawathen Gasse, Croaten Gasse, Croathen Gasse, Croatten Gasse, Crowat Gasse, Crowathen Gasse, Krowathen Gasse (1697–1779), Kroatische Gasse (1786) Kroaten Gasse (1822). A mai Horvát utca 19. századi magyar neve szintén Horvát Útsza (1828), a Víziváros áttekintő térképén (1786–1792) azonban még Hafner Gasse néven szerepelt. Ma Horvát utca, Ganz utca. A mai Ganz utca korábbi elnevezése Spital Gasse (1793–1796), Spittal Gasse (1822), Kóroda utca, Ispitály Útsza (1833–1839).

Landtstrasse (1696)
Névváltozatok: Landtstrasse zu Wienn (1701), Landtstrass, Landtstrasse (1697–1752), Landt und Hauptstrasse (1726), Landt- und Haupt Strass (1730), Wiener Post-Strasse (1842, BFL XV.16.a.207/34). Ma Fő utca. Lásd még: Haupt Gasse.

Lerchen Gasse (1786–1793) → ober-Rätzengassen

Linzi lépcső → Linzer Gasse

Linzer Gasse
Ma Linzi lépcső. Az Utcanévlexikon 18. századinak tartja az elnevezést, de a 19. század közepéig névtelenül szerepel a térképeken, telekkönyvekben sincs nyoma. Először Pest-Buda 1854. évi Emich Gusztáv-féle térképén tüntetik fel (BFL XV.16.d.241/18).

Löwen Stiege (18–19. sz.)
Párhuzamos elnevezések: Jakob Stiege, Verdeckter Gang. Ma Jezsuita lépcső.

Magazinal Platz (1811)
Nagyjából a Lánchíd budai hídfőjénél volt, a vízmű előtt, a katonai raktárra utal (*Magazinal Platz bei dem Wasser Maschinen*, BFL IV.1002.uu 60. d. Buda város 1811-es tűzrendészeti szabályzata).

Málna utca → 3 Hauser Gasse

Marckt-Platz an der Donau (1733) → Untere Markhplatz

Markovits Iván utca → Juden Gässel, Deligence Gasse, Pfarr Gasse

Maria Platz (1834) → Drei Hackl Platz

Mária tér (1843) → Drei Hackl Platz

Mária tér → Drei Hackl Platz

Mathias Corvinus Platz (1838) → bey den Capucinern

Mátyás tér (1833–1843) → bey den Capucinern

Mauthgässel (1695)
Az itt álló pici vámházról kapta a nevét (1695). Névváltozat: Mauth Gässl (1698). Párhuzamos elnevezés: Goldene Schöff Gasse (az Aranyhajóhoz címzett fogadóról, 1695), Schöffgässel (1695). Később Dreisigst Gasse (1786–1792), Dreysigst Gasse (1793–1838). Ma Vám utca.

Medve utca → Oelberg Gasse, Truckene Gassen

Medve Útsza (1828–1839) → Oelberg Gasse

Müller Gasse (1786–1792)
Ma Franklin utca.

Nagy Útsza (1796) → Haupt Gasse

Nagy Halmos Piatz (1796) → bey den Capucinern

Neue Gasse (1770–1838)
Névváltozat: Neu Gasse (1786–1792). Korabeli magyar elnevezése Új Útsza (1828–1839). Ma Toldy Ferenc utca.

Nyúl Útsza (1828) → Koth Gasse

obere Markh (1695)
Névváltozatok: obere Marckh, oberen Marckt (1696–1699). Az éves vásárok helyszíne, az elnevezést megkülönböztetésként kapta az alsó vásártértől a 17. század végén. 1695-ben 67 öl hosszú és 30 öl széles nagy tér. Innen indult az Országút (Landstrass, 1699). Később Haupt Platz (1724–1736), in Principali Aquaticensi Platea (1773, BFL IV.1018 No. 74.), Bomben Platz (1777–1824), Pommen Platz (1777, MNL OL S 12 Div XIV No. 13), Pome Platz (1805), Bommen Platz (1805, BFL IV.1002.j 1805 No. 2026.), magyarul Bomba Piacz (1833). Egy 1837-es irat azonban Hetivásár térnek nevezi (*der in der Wasserstadt befindlichen Wochenmarkt Platz zwischen dem Elisabethinern Kloster, und der Pfarr Kirche ad St. Annam*, BFL IV.1002.j 1837 No. 329.). Ma Battyhány tér.

Oberen Zeil (1737)
Névváltozat: Oberen Zeill (1743). Később Donati Gasse (1786), Donater Gasse (1824), 3 Kronen Gasse (1822). Ma Donáti utca.

obere Ölbergstrassen (1698)
Névváltozat: obern Ölberg Strasse (1718) – mindössze az Oelberg Strasse egy szakaszára utal.

Obere Zeile (18. sz.)
Ma Donáti utca. Lásd még Truckhene Gasse.

ober-Rätzengassen (1695)
Az elnevezést a bosnyák ferencesek itt álló kolostoráról, valamint az itt élő nagyszámú rác lakosságról kapta. Névváltozatok: obere Räzen Gasse, Oberen Räzen Gässel (1699–1737). Később Lerchen Gasse (1786–1793), *5que Alaudarum Platea vulgo fünf Lerchen Gasse* (1798 körül, BFL XV.16.a.207/52), 5 Lerchen Gasse (1822–1824), Öt Patsérta Utsza (1828), Pacsirta utca (1839). Ma Csalogány utca.

Oelberg Gasse (1695)
Az utca neve az Olajfák hegyére utal, itt álltak a mai ferences templom fölötti Kálváriához vezető stációk. Névváltozatok: Olberg Gasse, Olberggasse, Ölberg Gasse, Öhlberg Gasse, Ölberg Gasse, Ölberggasse (1696–1752). Későbbi elnevezések: Schwarze Bären Gasse (1700-as évek), Kleine Bären Gasse és Grosse Bären Gasse (18. sz. Előbbi a mai Ganz és Kacsá, utóbbi a Kacsá és Csalogány utca közötti része az utcának.), Fazan Gasse (1830-as évek), Bären Gasse (1822–1830), Medve Útsza (1828–1839).

Oskola Útsza (1833) → Schantz Gasse

Ostrom utca → Akazien Gasse

Öntőház utca → Gießhauß Gässel

Öt Patsérta Utsza (1828) → ober-Rätzengassen

Pacsirta utca (1839) → ober-Rätzengassen

Pala utca → Wassergässel

Pfarr Gasse (1838) → Juden Gässel

Piatz Útsza (1796) → Haupt Gasse

Platea S. Joannis Nepomuceni (1732) → Johannes Platz

Platea Piscatoria (1785)
A Halászárosból Tabán fele vezető kapunál (*Porta Piscatoria*) lévő tér (BFL IV.1002.e 1785 No. 381.).

Ponty utca → Fischergässl, Prunnel Steig

Prunnel Steig (1695)
Névváltozat: Prünel Steig (1695), Prünnel Steig, Priedelsteig, Briedelsteig (1704). Ma a Ponty utca Szalag utca és Donáti utca közötti szakasza.

Régi Oskola Útsza (1828) → Schantz Gasse

Roßsteig (1695)
Onnan kapta nevét, hogy ezen az úton vitték fel a vizet lóhátan a Várba (1695). Névváltozatok: Rosstaig, Rosstaig, Rossteig (1696–1748). Későbbi elnevezés: Eisgruben Gasse (1820). Ma Jégverem utca, Király lépcső (egy része), Szalag lépcső – Hunyadi László lépcső, nyomvonala a Lánchíd felépülése miatt nem teljesen azonos a korabelivel. Lásd még bey der Wasserkunst.

Salliter Gasse (1696)
Egyszeri előfordulás a telekkönyvekben, Pest-Buda 1793-as és a Víziváros 1786–1792-es áttekintő térképén szerepel (Saliter Gasse). A salétromos mecsetre utal. 19. századi magyar neve Kátsa Útsza (1828). Ma Kacsá utca.

Salz Gässel (1695)

Rövid utca, az itt álló császári sóházárról lett elnevezve (1695, csak a Zaigerben fordul elő). A sóház lebontásakor, a kapucinus kolostor építésével egyidőben megszűnt (1720).

Sankt Floriani Gasse (1731) → Gartner Gässel

Schantz Gasse (1695)

Névváltozatok: Schantz-Gasse, Schanz Gasse, Schanz-Gasse (1698–1749). A Baad Gasséig tartott, érintve a Druckene Gassét, és a vízivárosi iskolát, nevét onnan kapta, hogy közvetlen a sánc mellett haladt. A mai Gyorskocsi utcai rész későbbi elnevezései Diligence Gasse (1786–1793), Diligenz Gasse, Deligencen Gasse, Delizsánsz utca (1822), Delingens Gasse (1824), Gyors Szekér Útsza (1833). A 18. század végén hozzászámitották a mai Markovits Iván utcát is (1786–1792). A mai Iskola utca későbbi elnevezései: Schul Gasse (18. században még Schul Gasse, a 19. században már Alte Schul Gasse, Schams 1822, térkép: 1824), Schul Gasse (1793), Régi Oskola Útsza (1828), Oskola Útsza (1833). Ma Gyorskocsi utca, Iskola utca.

Schenken Gasse (1786–1830)

Ma Csapláros utca.

Schiefer Gasse (18. sz.) → Wassergässel

Schiffmans Gasse (19. sz.) → Wasserturm Gasse

Schlangen Gassen (1695)

A Vízikapuig futó utca, nevét onnan kapta, hogy úgy kanyarog, mint egy kígyó (1695). Névváltozatok: Schlägen-Gassen, Schlang Gasse (Vanossi 1733. 22.), Schlangen Gasse (1822), magyarul Kígyó Útsza (1828–1833). Ma Szalag utca.

Schlosser Gässl (1697)

Névváltozat: Schloss Gässel (1704–1708). Lásd még Schlosser Steig.

Schlosser Steig (1695)

Az itt élő Christoph Thuman lakatosról kapta nevét (1695-ben szerezte meg a 108. számú házhelyet, ma I. Szalag u. 20–22.), Lásd még: Schlosser Gässl. A Szalag utca és a Donáti utca között futó utca volt. Mára beépítették.

Schöffgässel (1695)

Az Aranyhajóhoz címzett fogadóról kapta nevét (1695). Ma Aranyhal utca. Lásd még Mauthgässel.

Schul Gasse (1786–1793) → Schantz Gasse

Schwannen Gasse (1786–1822) → Untere Rätzen Gasse

Schwarze Bären Gasse (1700-as évek)

Itt alapította Franz Ignaz Bösinger a Fekete Medvéhez címzett patikáját (1706, a mai Csalogány és Medve utca kereszteződésénél). Névváltozat: Schwartz Bären Gasse (1786–1792), Schwarze Bern Gasse (1793). Lásd még Oelberg Gasse.

Seiler Gasse (1838)

Ma a Franklin utca Iskola és Donáti utca közötti szakasza. 1848 előtt csak egy 1838-as térképen szerepel a megnevezés.

Specktakel Gasse (1830)

Ma Erőd utca.

Spital Gasse (1786–1793) → Krawaten Gasse

St. Joannis Gasse (1720) → Joannes Gasse

Szalag lépcső → Roßsteig

Szalag utca → Schlangen Gassen

Székely utca → Feldtscherer Gässel

Szilágyi Dezső tér → Untere Markhplaz (1701)

Temető Útsza → Freydhoff-Gasse

Toldy Ferenc utca → Neue Gasse

Truckhenen Baadtgassen (1712)

Névváltozat: Truckhenen Baad Gassen (1714–1716)

Truckene Gassen (1695)

Az utca nevét onnan kapta, hogy 1694-ben a jeges árvíz szárazon hagyta a Víziváros ezen részét. Névváltozatok: Druckhenen Gassen, Druckhnen Gassen, in der Truckhen, Truckhene Gassen (1697–1752). Később Donati Gasse (1786), Donater Gasse (1824), magyarul Donat Útsza (1833). Ma Donáti utca.

Untere baadt gasse (1700)

Egyszeri előfordulás a telekkönyvekben. A Baad Gasse része.

Új Útsza (1828–1833) → Neue Gasse

Untere Markhplaz (1695–1701)

A napi- és hetivásárok tere. Egyszeri előfordulás a telekkönyvekben ebben a formában és a Zaigerben. Később Marckt-Platz (1733–1740), Marckt-Platz an der Donau (Vanossi 1733. 22.), Marckhtblatz (1740), *Forum nundinale hebdomadale* (1760), *Wochenmarktplatz* (1786), majd Geschirr Platz (1830). Ma Szilágyi Dezső tér.

Untere Rätzen Gasse (1695)

Névváltozatok: Untere Räzen Gasse, Untere Razen Gasse, Untern Raitzen Gasse, Untere Raitzen-Gasse (1697–1760). Később Schwannen / Schwanen Gasse (1786–1822) az itt működő fogadóról, *Platea Cigni vulgo Schwanne* Gasse (1798 körül, BFL XV.16.a.207/52). Magyarul Hattyú Útsza (1833), illetve Drei Mohren Gasse (1830, szintén az itt működő fogadóról), magyarul 3 Szerecsen Útsza (1833). Ma Batthyány, valamint Hattyú utca.

Überfuhr Gässel (1705) → Wassergässel

Übersiedlung Gasse (19. sz.)

Ma Várkert rakpart, átnyúlik a Tabánba.

Vám utca → Mauthgässel

Vándor utca → Wegerer Gasse

Vár Alja (1839) → Burg Hügel

Várkert rakpart → Übersiedlung Gasse

Varsányi Irén utca → Joannes Gasse, Freydhoff-Gasse

Verdeckter Gang (18–19. sz.)

Párhuzamos elnevezések: Jakob Stiege, Löwen Stiege. Ma Jezsuita lépcső.

Vitéz utca → Koth Gasse

Wassergässel (1695)

Nevét onnan kapta, hogy itt hordták fel a Dunából a vizet a Várba (1695). Névváltozatok: Wasser Gässl (1696–1750), Wasser oder Überfuhr Gässel (1705). Később Schiefer Gasse (18. sz.), Kanalgasse (1830–1838). Ma Pala utca.

Wasser-Thor Gasse (1838)

Az Utcanévlexikon szerint a mai Hunyadi János út, annak azonban csak részben feleltethető meg, mivel azzal ellentétben a Lánchíd megépülte előtt rövidebb és egyenesebb úton vezetett fel a Duna-partról a Várba.

Wasserturm Gasse (18. sz.)

Később Schiffmans Gasse (19. sz.), ma Csónak utca.

Wegerer Gasse

A 18. század végétől itt lakó Wegerer-családról kapta nevét az utca. Ma a család nevének fordításaként Vándor utca. A 19. század közepéig azonban sem térképeken, sem leírásokban nem jelölik névvel.

Wiener Post-Strasse (1842) → Landtstrasse

Wiener Thor Gasse (1786–1822)

Wiener Tor Gasse (1830). Korabeli magyar neve Bétsi Kapu Útsza (1828), Bécsi Kapu Útsza (1833). Ma a Batthyány utca része. Lásd még Untere Rätzen Gasse.

Wochenmarktplatz (1786) → Untere Markhplaz

8.3 KRISZTINAVÁROS

Alkotás utca → Schöpfungs Gasse

Attila Gasse (1837 körül)

Egy 1837 körüli térképen a teljes mai Attila út vonalán ábrázolják (az 1833-ason Attila Útsza és Új Útsza néven szerepelt, egy 1838-ason pedig Atilla Gasse és Hauptgasse néven).

Atilla Útsza (1833)

A mai Attila út Ferenc Király terét (Szarvas tér) a krisztinavárosi plébániatemplommal összekötő szakasza.

Attila út → Attila Gasse, Atilla Útsza, Hauptgasse, Új Útsza, ill. lásd még a Tabánnál

Bateri Gässl (1696)

Az utca melletti ágyútelepről elnevezett utca. Ma Lovarda utca (1879). Csak a Zaigerben fordul elő ez az elnevezés. Később Teleky Gasse (1840-es évek).

Blaue Kugel Gasse (1838)

Ma Kékgolyó utca.

Blocksberg Gasse (18. sz., 1838)

Ma egy része Czakó utca, másik része Tabáni utca lett *(Adalékok a Tabán történetéhez... 89.)*. Az Utcanévlexikkonnal ellentétben már 1874 előtt is használatos volt magyar elnevezése! Korabeli magyar megnevezése Sz. Gellérthegyi Útsza (1833), Sz. Gellérthegye Utza (1839). Ma Gellérthegy utca.

Budaörscher Strasse (1825 körül)

Ma a Krisztina körút Széna térig tartó része a Vérmező úton át.

Budaörscher Weg → Schöpfungs Gasse

Christinen Platz (19. sz.) → Schöpfungs Platz

Fabrik Gasse (19. sz.)

Ma Pálya utca.

Fleischhacker Gasse (1796 után)

Névváltozat: Fleischer Gasse (1820 előtt). Linha István mészáros 1796-ban alapított mészárszékéről lett elnevezve. Ma Mészáros utca.

Garten Gasse (1838)

Névváltozat: Garten Weg, Kertész utca. Ma Váralja út.

Gellérthegy utca → Blocksberg Gasse

Generalwiesen Gasse (19. sz.)

Ma Mikó utca.

Hauptgasse (1830)

Névváltozat: Hauptstrasse oder Neue Gasse (1822). Egy 1838-as térképen csak a Szent János tértől északra eső részt ívták így, a déli szakaszt Atillagassénak (az elnevezések tehát egyidőben is változtak). Ma Attila út.

Holzplatz (1822, 1830)

Johannesgasse (1830)

A mai Krisztina körút része (korábban Szent János utca).

Kékgolyó utca → Blaue Kugel Gasse

Kirchen Gasse (18. sz., 1822, 1830–1828)

Az Utcanévlexikon szerint a mai Roham utca, ennek azonban ellentmond, hogy a korabeli térképeken (1824, 1828–1833, 1835) a Templom utca a plébániatemplomtól indul ki a mai Krisztina körút vonalán, az Attila úttal párhuzamosan, a Roham utca viszont merőleges arra.

Kirchen Platz (18. sz. –1830)

Később Sankt Johannes Gasse (19. sz.), Templomi tér (1843, BFL IX.41. No. 4.). Ma Krisztina tér.

Kirchensäulen Gasse (19. sz.)

Névváltozat: Kirchensäulen Platz (1822, 1830), Kirch Saulen Platz (1838). Ma Szent János tér.

Kosciuszko Tádé utca → Kronwacht Gasse

Krisztina körút → Budaörscher Strasse, Johannes Gasse, Schul Gasse an der General Wiese, Templom Útsza

Krisztina tér → Kirchen Platz

Kronwacht Gasse (1793)

Névváltozat: Kronwache-Gasse (1838). Ma Kosciuszko Tádé utca.
Kuny Domokos utca → Müller Gasse
Lovarda utca → Bateri Gässl
Mészáros utca → Fleischer Gasse
Molnár Útsza (1833) → Müller Gasse
Mikó utca → Generalwiesen Gasse
Müller Gasse (1785–1838)

Névváltozat: Müllner Gasse (1837, BFL IV.1002.j 1837 No. 457.), *in plateola Molitorum* (1837, BFL IV.1002.e 1837 No. 95.). Korabeli magyar megfelelője Molnár Útsza (1833). Ma Kuny Domokos utca.
Naphegy utca → Sonnen Gasse, Sonnenberg Gasse

Neue Gasse (1824)

1803-ban létesítették az utat, ekkor kapta a Neue Gasse elnevezést (Szentesi 2009. 35.). A mai Attila út (1824-ben a Vár alatt végigfutó utat teljesen így jelölték, egyéb változatokat lásd az Atilla Útszánál és Attila Gassénál). Utalás: Hauptstrasse oder Neue Gasse (1822).

Oskola utca (1839) → Schul Gasse an der General Wiese

Pálya utca → Fabrik Gasse
Roham utca → Kirchen Gasse
Sankt Johannes Gasse (19. sz.) → Kirchen Platz
Ma a Krisztina körút része.

Schöpfungs Gasse (1820-as évek, 1830–1838)

Párhuzamos elnevezés: Sonnen Gasse (1830-as évek), Budaörscher Weg. Ma Alkotás utca.

Schöpfungs Platz (18. sz.)

Később Christinen Platz (19. sz.). Megszűnt közterület, valószínűleg a Déli pályaudvar előtti térség.

Schul Gasse an der General Wiese (1836 előtt)

Korabeli neve Oskola utca (1839). Ma a Krisztina körút Krisztina tér és Fesztý Árpád utca közötti része.

Sonnen Gasse (1830-as évek)

Ma Naphegy utca. Lásd még Sonnenberg Gasse.

Sonnenberg Gasse (1838)

Ma Naphegy utca.
Sz. Gellérthegyi Útsza (1833) → Blocksberg Gasse

Stadt Mayerhof Gasse (1810, 1830–1838)

Névváltozat: Stadtmayerhof Gasse (1822). Magyarul Városmajor Útsza (1828). Ma Városmajor utca.

Szent János tér → Kirchensäulen Gasse

Teleky Gasse → Bateri Gässl

Templomi tér (1843)

A Havas Boldogasszony templom előtti tér. Lásd még Kirchen Platz.

Templom Útsza (1828–1833)

A mai Krisztina körútnak a plébániatemplomból a Tabán felé kiinduló szakasza, párhuzamosan a Gellérthegy utcával. Lásd még Kirchen Gasse.

Új Útsza (1833)

A mai Attila út Vérmező (korabeli nevén Várnagy Kaszáló) mellett futó szakasza. Egy 1828-as térképen a Vár alatt végig Új Útsza néven utalnak a mai Attila útra. Lásd még Neue Gasse.

Váralja út → Garten Gasse, lásd még a Tabánnál

Városmajor utca → Stadt Mayerhof Gasse

Városmajor Útsza (1828) → Stadt Mayerhof Gasse

Zugligetbe vezető út (19. sz.)

Ma Városmajor utca (Nagy 1975. 277.).

8.4 ORSZÁGÚT

Gyakori helymeghatározások: *ausser dem Spittalthor* (1720–1721), *ausser der Ringsmaur* (1707–1749), *e regione des Ziegelofens* (1719–1745), *neben den Schwarzen Adler* (1734–1742), *unterlvor dem Wiener Thor* (1723–1747)

3 Szív Útsza (1833) → Herz Gasse

Alte Haupt Gasse (1836)

A mai Török utca és a Margit körút Margit utca és Mechwart lépcső között része. Később Régi Fő Útsza (1828), Hajdani Fő utca (1833).

Ausladungs Platz (1842) → Königs Platz

Áts utca (1839) → Zimmerplatz Gasse

Áts Piatz Útsza (1828) → Zimmerplatz Gasse

Bem József tér → Königsplatz

Bem József utca → Lange Gasse, Königsberg Gasse

Bischoph Gasse (1830-as évek)

Utca a Duna-part és a Török utca között. Ma a Margit körút része (Nagy Lajos szerint a 18. század közepétől nevezték Prímás utcának, de erre nem találtunk forrásokat, Nagy 1975. 41.).

Brandwein Gasse (1793)

A Margit körút és a Tölgyfa utca vonalával párhuzamos utca, valószínűleg a mai Mecset utca. Névváltozat: Branntwein Gasse (1822).

Brunn Gasse (1822)

Névváltozat: Brunnen Gasse (1822–1830), magyarul Kút Útsza (1828). Ma Kút utca.

Buday László utca → Doctor Gasse

Calvari Gasse (1782)

Névváltozat: Kalvarie Gasse (1793), Kalvarienberg Gasse (1822), Kalvaria Útsza (1833), Káptalan ucza (1843, BFL IX.41. No. 4.). Lásd még Kalvarienberg Gasse (1822). Valószínűleg a Mechwart lépcső.

Canal Gasse (19. sz.)

Ma a Fekete Sas utca.

Doctor Gasse (1822)

Párhuzamos elnevezés: Doktor Gasse (1828–1830), Doctor Útsza (1828), Orvos Útsza (1833). Ma Buday László utca.

Donau Weeg (1717)

Egyszer fordul elő a telekkönyvekben. Később Zimmerplatz Gasse (1793), Szoba utca (1833). Ma Frankel Leó utca. Újlaknál folytatódó része a mai Árpád fejedelem útja, lásd Újlaknál.

Drei Herzen Gasse (1830) → Herz Gasse

Fekete Sas utca → Canal Gasse, Magazins Gasse

Felhévízi utca (1833)

A mai Frankel Leó utca Császár fürdő előtti szakasza.

Felső Ország Út (1828) → Landtstrasse

Fényes Elek utca → Herzen Gasse

Ferentz Útsza (1828) → Francisci Gasse

Fő utca (1833) → Hauptstrass

Francisci Gasse (1822)

Névváltozat: Franzgasse (1830), Franzens Gasse (1838), magyarul Ferentz Útsza (1828). Párhuzamos elnevezés: Statio Útsza (1833). Ma Rómer Flóris utca.

Frankel Leó utca → Donau Weeg, Felhévízi utca

Franzens Gasse (1838) → Francisci Gasse

Grosse Rokusch Gasse (18. sz.) → St. Rochi-Gasse

Grüne Säulen Gasse (1793)

Ma a Keleti Károly utca Buday László utca és Margit körút közötti szakasza.

Gül baba utca → Niedermayer Gasse

Hajdani Fő utca (1833) → Alte Haupt Gasse

Hauptstrass (1735)

Egyszer fordul elő a telekkönyvekben. Névváltozat: Haupt Gasse (1822), később Fő utca (1833), Haupt- oder Wiener-Strasse (Schams 1822. 113.)

Henger utca → Szoba Útsza

Herz Gasse (1793–1830)

Cordis Platea (1794), Herzen Gasse (1830), Drei Herzen Gasse (1830), Szív Útsza (1828), 3 Szív Útsza (1833). Ma Fényes Elek utca.

Heu Platz (1822) → Johannes Platz

Holz Platz (1822)

Ma már beépített, a Bem József utca, Tölgyfa utca és Fekete Sas utca által határolt terület. Névváltozat: Holzplatz (1830).

Hosszú Sor (1833) → Landtstrasse, Lange Zeil

Jahrmarkh (1728)

Ma Bem József tér.

Jesuiten Gasse (1793)

A mai Margit körutat és Tölgyfa utcát összekötő utca, a Margit körút része.

Johannes Platz (18. sz.)

Platea S. Joannis Nepomuceni (1732). Később Heu Platz (1822), de általában névtelen térként szerepel. Ma Széna tér.

Josephi Gasse (1793, 1822)

Névváltozat: Josephgasse (1830), magyarul József Útsza (1828). Ma Margit utca.

József Útsza (1828) → Josephi Gasse

Kalvaria Utsza (1833) → Calvari Gasse

Kalvarienberg Gasse (1822) → Calvari Gasse

Schams a Vízivároshoz számította (Schams 1822. 123.).

Káptalan utca (1843) → Calvari Gasse

Keleti Károly utca → Grüne Säulen Gasse, Platea Carnificis

Kedv Útsza (1828) → Lust Gasse

Király Domb utca (1833) → Königsberg Gasse

Királyi tér (1843) → Königs Platz

Kis Rókus utca → Kleine Rochus Gasse

Kis Rókus Útsza (1828) → Kleine Rochus Gasse

Kleine Rochus Gasse (1793, 1822)

Névváltozat: Klein-Rochusgasse (1830), Kis Rókus Útsza (1828–1833). Ma Kis Rókus utca.

Kőbánya Útsza (1828) → Steinbruch Gasse

Königs Gasse → Königsberg Gasse

Königs Platz (1822)

Névváltozat: Königsplatz (1830–1836), Magyar megfelelője Királyi Piatz (1828), Királyi tér (1843, BFL IX.41. No. 4.). Párhuzamos elnevezés: Ausladungsplatz (1842, BFL XV.16.a.205/36), Ausladungs Platz (1844, BFL XV.16.a.207/38 (2)). Ma Bem József tér.

Königsberg Gasse (1786–1836)

Königsberg-Gasse (1834), Königs Gasse (1835, BFL IV.1002.j 1835 No. 770.). Magyarul Király Domb utca (1833), Királydomb utca (1839). 1822 körüli térképen: *Landstrassen Hauptweg* (BFL XV.16.a.205/65). Ma Bem József utca.

Kút utca → Brunn Gasse

Kút Útsza (1828) → Brunn Gasse

Landtstrasse (1707)

Névváltozatok: Landtstras, Landtstrass, Land-Strass, Landstraß (1710–1775). Későbbi elnevezése Hosszú sor (1833), Obere Landstrasse (1836), utóbbi magyar neve Felső Ország Út (1828). A mai Mechwart lépcsőtől Dékán utcáig, és Horvát utcától Széna térig terjedő utca, ma a Margit körút része.

Lange Gasse (1697)

Egyszeri előfordulás a vízivárosi telekkönyvekben, ahova kezdetben az Országutat is jegyezték. Névváltozat: Lange Zeil (1799). A mai Bem József utca és annak Margit körúti folytatása mentén futott, lásd még Königsberg Gasse (1799, BFL XV.16.a.205/63).

Lange Zeil (1786–1793)

Longus Tractus vulgo Lange Zeilen (1794, BFL XV.16.a.207/56, 1798 körül, BFL XV.16.a.207/52). Magyarul Hosszú Sor (1833). Lásd még Lange Gasse. Ma Margit körút.

die letzten Heller Gasse (1798 körül)

Latinul ugyanott *Platea ultimi Teruntii* (BFL XV.16.a.207/52), nevét az itt működő kocsmáról kapta. Nevével ellentétben nem a mai Fillér, hanem a Retek utcát jelöli az egykori Fekete Retek nevű fogadóról, ennek megjelenését lásd: Rettig Gasse (1838, de a század közepén ezzel a névvel illették a mai Vérmező utat is, lásd például 1854-ből és 1863-ból BFL XV.16.d.241 No. 18. és 22.). Egy 1794-es felmérés szerint az utcának nevet adó két kocsmá egymás közelében állt az utca mai Széll Kálmán tér felé eső részén (*Domus ad letzten Heller et Rettig dictae*, BFL XV.16.a.207/56).

Lövőház utca → St. Rochi-Gasse

Lust Gasse (1822–1830)

Párhuzamos elnevezés: Kedv Útsza (1828), Mulató utca (1833). Ma Rózsahegy utca.

Magazins Gasse (1844)

A mai Fekete Sas utca Bem József tér felé eső része (BFL XV.16.a.207/38 (2)).

Margit körút → Alte Haupt Gasse, Bischoph Gasse, Landtstrasse, Lange Gasse, Lange Zeil

Margit utca → Josephi Gasse

Mechwart lépcső → Calvari Gasse

Mecset utca → Brandwein Gasse

Mulató utca → Lust Gasse

Nagy Rokus Útsza (1828–1833) → St. Rochi-Gasse

Niedermayer Gasse (1822)

Ma Gül baba utca.

Obere Land Strasse (1822) → St. Rochi-Gasse

Obere Landstrasse (1836) → Landstrasse

Ma a Margit krt. Széna tér előtti szakasza.

Orvos Útsza (1833) → Doctor Gasse

Platea Carnificis (1794)

A Keleti Károly utca Buday László utca és Margit körúti szakasza a hóhér utca végén állt házáról. Lásd még Grüne Saulen Gasse.

Régi Fő Útsza (1828–1839) → Alte Haupt Gasse

Retek utca → die letzten Heller Gasse, Rettig Gasse

Rettig Gasse (1838) → die letzten Heller Gasse

Rómer Flóris utca → Francisci Gasse

Rózsahegy utca → Lust Gasse

St. Rochi-Gasse (1730)

Névváltozatok: Rochigasse, Rochi-Gassen, S. Rochi-Gasse (1733–1785), Rochus Gasse (1793). Egyéb elnevezések: *Platea S. Rochi (1760)*, Grosse Rokusch Gasse (18. sz.), Sz. Rochus útszája (1796), *Platea Rochi vulgo Rochi Gasse* (1798 körül, BFL XV.16.a.207/52), Obere Land Strasse (1822), Grosse Rochus Gasse (1822), Grosse-Rochusgasse (1830), NagyRókus Útsza (1828), Nagy Rokus Útsza (1833). Ma Lövőház utca.

Statio Útsza (1833) → Francisci Gasse

Steinbruch Gasse (1822–1830)

Magyarul Kőbánya Útsza (1828).

Ma Zivatar utca.

Széna tér → Heu Platz

Szív Útsza (1828) → Herz Gasse

Szoba Útsza (1833)

1833-ban a mai Tölgyfa- és Henger utcát illették ezzel a névvel (feltehetően a falerakatra utaló Zimmerplatz Gasse, Zimmer Gasse hibás fordításaként). A Henger utca ezt az egy esetet leszámítva névtelen utcácska volt a 19. század második feléig, amikor a Tölgyfa utca korabeli elnevezésének párjaként megjelent a Kleine Zimmerer Gasse név (1854, BFL XV.16.d.241/18).

Tölgyfa utca → Zimmerplatz Gasse

Török utca → Alte Haupt Gasse

Vérmező út → Rettig Gasse

Wiener Strasse (1822) → Haupt Gasse

Zimerer Gasse (1839) → Zimmerplatz Gasse

Zimmerplatz Gasse (1793)

Párhuzamos elnevezés: Zimerer Gasse (1839), Zimmerer Platz Gasse (terv: 1844, BFL XV.16.a.207/38 (1–2)). Magyarul Áts Piatz Útsza (1828), Szoba Útsza (1833), Áts utca (1839). Ma Tölgyfa utca.

Zivatar utca → Steinbruch Gasse

8.5 ÚJLAK

Altofner Gasse (1702)

Névváltozatok: Alt Ofner Gassen, Alt-Ofner Gasse (1702–1745), Donau Zail (1737), Mitteren Gassen (1737–1749), Alt-Ofner Strasse (1822), *in platea sic dicto Vetus Budensis* (1832, BFL IV.1002.j 1832 No. 1816.). Térképeken lásd: Lange Altofner Gasse (1793), Haupt Strasse (1830), Fő utsza (1833). Vass Klára szerint a 18–19. században Landstrasse és Haupt Strasse is volt ez az útszakasz is. Ma Lajos utca és Zsigmond utca Duna felé eső része.

Bécsi út → Wiener Strassen

Bergstrassen (1701–1720)

Névváltozat: Maurer weeg. Magyarul Hegy ucza (1843, BFL IX.41. No. 4.).

Ma Kavics utca.

Bokor utca → Obere Mittere Zeil

Breügässel (1702)

1702-ben 5 öl széles utca a városi sörház mellett. Ma valószínűleg beépítették.

Croathen Gassen (1738)

Más néven Jacob-Gassen (1740), Raitzen Gasse (1741), Mittlere Gasse (18. sz.). A Landtstrasse Margit körút és Zsigmond tér közötti része.

Ma Frankel Leó utca.

Csemete utca → Mittlere Zeil Gasse

Cserfa utca → Obere Pfaar Gässel

Dara utca → Gasse zu der Donau

Donau Gässel (1702)

Ma valószínűleg a Harcsa utca. (Korábban a Dereglye utcával azonosították.)

Donau Zail (1737)

Névváltozatok: Donau Zeil, Donau-Zeill (1738–1752). Lásd még Altofner Gasse.

Donau Weeg (1702)

Ma Schlachta Margit rakpart.

Dreyfaltigkeits Platz (1811–1837) → Marckhplaz, Obere Marckhplaz

Felhévízi utca → Oberhalb der Kürchen, Sebastiani Gassen

fordere Danau Gässel (1702)

1702-ben 6 öl széles utca. Valószínűleg a Szépvölgyi út Bécsi úttól Dunáig vezető része.

Fő Útsza (1828) → Hauptstrass

Frankel Leó utca → Croathen Gassen

Freye Gasse (18. sz.) → Wasser, und Feür Gässel

Freythoffgasse (1702)

1702-ben a korabeli temető fala mellett elhaladó utca, mára beépítették. Csak a Zaigerben említik.

Freythof Gasse (1831–1844)

Korabeli magyar neve: Temető Útsza (1828–1833). A 19. században a Wiener strassen Marckhplaztól a korabeli temetőig terjedő szakasza.

Gasse zu der Donau (18. sz.)

Ma Dara utca. Megjegyzendő azonban, hogy az 1702-es Zaiger több Donau weeg-et említ, általában a házak között a Dunára merőleges utcát értve rajta. Így a Donau Gässel esetében is megkülönbözteett vordern Donau Gasselt és obere Donau Gasselt.

Gehe Staig (1702)

A Wiener Strassennel párhuzamosan haladó domboldali ösvény, csak a Zaiger említi.

Grünbaum Gasse (1831–1844)

Névváltozat: Grüne Baum Gasse (1837), Zöld Fa utca (1833). A Zum Grünen Baum fogadóról elnevezett utca, az 1830-as években a Wiener strassen része. Vass Klára szerint a Mittlere Zeil Gasse, valamint az Obere Mittere Zeilé, amit a mai Bokor utcának feleltetnek meg. Buda 1830. és 1833. évi térképén a mai Bécsi út Nagyszombat utca előtti előtti szakaszát jelölik ezzel a névvel (a mai Bokor utcát pedig névtelenül hagyják), míg 1838-ban a mai Bokor utca vonalán szerepel.

Halter Gasse (1822) → Obere Mittere Zeil

Harcsa utca → Donau Gässel

Határ utca → Scheidungs Gasse

Haupt Platz (1831) → Marckhplaz

Haubtstrass (1738–1744) → Landtstrasse, Wiener Strassen

A 19. században a Marckhplaztól a plébániatemplomig terjedő utcát is jelenti (1838). Magyarul Fő Útsza (1828).

Hegy ucza (1843) → Bergstrassen

Heu Platz (1822) → Marckhplaz

Hoch Strassen (1702)

Csak a Zaigerben említik. Ma Kolozsvári Tamás utca.

Hoch- und Weingarttstrasse (1702) → Weingarttstrassen

Hosszúsor Útsza (1828) → Weingarttstrassen

Insel Gasse (19. sz.) → Wasser, und Feür Gässel

Jacob-Gassen (1740) → Croathen Gassen

Csak 1740-ben utalnak rá, mint régi elnevezésre (OSZK TK 316).

Ma a Frankel Leó utca Zsigmond tér előtti szakasza.

Kavics utca → Bergstrassen

Királyhegy Útsza (1828) → Scheidungs Gasse

Kleine Strauch Gasse (19. sz.) → Mittlere Zeil Gasse

Kolosy tér → Marckhplaz

Kolozsvári Tamás utca → Hoch Strassen

Königsberg Gasse (1830) → Scheidungs Gasse

Lajos utca → Altofner Gasse

Landtstrasse (1702)

Névváltozat: Landstrass (1741–1751), Ország Út (1833). Később Obere Strasse, Obere Zeile, Lange Zeile. Ma a Zsigmond utca Kavics utcától a Zsigmond térre vezető, Szemlőhegy felé eső része. Lásd még Hauptstrass.

Lange Altofner Gasse (1793) → Altofner Gasse

Lange Zeile (1805) → Raitzen Gasse, Wiener Strassen

A Weingarttstrassen és a Landtstrassen egybeeső házsorainak neve (1831). Ma Ürömi utca. Lásd még Weingart Strasse.

Lublói utca → Tieffes Weg

Marckhplaz (1702)

A Wiener- és az Altofner Gasse találkozásánál lévő tér (1702). Később Heu Platz (1822), Haupt Platz (1831–1838). Korábban a Zsigmond térrel azonosították. Ma Kolosy tér. A mai Zsigmond teret lásd Obere Marckhplaz, Dreyfaltigkeits Platz.

Mathias Gasse (1805) → Weingartt Strassen unter dem Mathias Berg
Mathiasberg Gasse (19. sz.) → Weingartt Strassen unter dem Mathias Berg
Maurer Weeg (1701–1720)

Simon Renner kőművesmesterről kapta nevét az út. Lásd még: Bergstrassen.

Mittlere Zeil (1737)

Névváltozat: Mittlere Gasse (1738–1750), Mitlere Zeil Gasse (1793).
Ma Bécsi út középső szakasza.
Lásd még: Wiener Strassen.

Mittlere Gasse (18. sz.) → Croathen Gassen

Mittlere Zeil Gasse (1805)

Később Grünbaum Gasse (1832–1857), Kleine Strauch Gasse (19. sz.).
Ma Csemete utca.

Nagyszombat utca → Scheidungs Gasse

Neue Welt Gasse (1822)

A Weingarttstrassen felső végének szakasza, újonnan épült házakkal.
Ma Szépvölgyi út. Lásd még Sebastiani Gassen, Weingartt Strassen unter dem Mathias Berg

Obere Breü Gässel (1702)

Ma valószínűleg beépített utca. Csak a Zaigerben szerepel, a tervezett városi sörház telke mellett haladt el.

Obere Donau Gässel (1702)

Valószínűleg beépített utca.

Obere Marckhplaz (1702)

A Wiener és Ofner Strasse találkozásánál lévő tér (1702). Később Dreyfaltigkeits Platz a Várból Újlakra szállított Szentháromság-oszlopról (1811, BFL IV.1002.uu 60. d. Buda város 1811-es tűzrendészeti szabályzata).
Ma részben Zsigmond tér, részben beépítették. Lásd még Marckhplaz.

Obere Mittlere Zeil (1735)

Később Halter Gasse (1822, valószínűleg az itt álló városi istállóról), Grünebaum Gasse (1830-as évektől, lásd még ott), Strauch Gasse (19. sz. második fele). Ma Bokor utca.

Obere Pfaar Gässel (1702)

Névváltozat: Pfarrgässel (1702). A régi templom mellett elhaladó, Wiener Strassent és Altofner Gassent összekötő utca volt. Csak a Zaigerben szerepelt. A mai Cserfa utca.

Obere Strasse (1737) → Landtstrasse

Névváltozatok: Obere Zeil, Obere Zeyl (1738–1744)

Oberhalb der Kürchen (1702–1720)

Párhuzamos névváltozat: Sebastiani Gasse (1702). Ma Felhévizi utca.

Obere Zeile (18. sz.) → Landtstrasse

Ország út (1833) → Landtstrasse

Pfargässl (1702)

Névváltozat: Pfarr gässel (1702), lásd még Obere Pfaar Gässelnél.

Pfarrkirchen Platz (1822–1837)

A Wiener strassen plébániatemplom előtti része. Korábban Marckhplaz, Markt Platz (1702), Haupt Platz (18. sz.), Pfarrkirchen Platz, Heu Platz (1822). Ma Kolosy tér.

Post Strasse (1811–1838) → Wiener Strassen

Raitzen Gasse (1738–1805)

A Landtstrasse része. Névváltozat: Raazen Gasse (1793). Lásd még Croathen Gassen.

Sajka utca → Wasser, und Feür Gässel

Scheidungs Gasse (18. sz.)

A név arra utal, hogy Óbuda és Újlak határán futott végig az utca. Későbbi elnevezés: Königsberg Gasse (1830–1831), magyarul Királyhegy Útsza (1828), Ziege Gasse (1831), Királydomb (1833). Ma Nagyszombat utca.

Schlachta Margit rakpart → Donau Weeg

Schönthal Gasse (19. sz.)

Ma Szépvölgyi út. Lásd még Weingartt Strassen unter dem Mathias Berg, Neue Welt Gasse, unter den Neuhauslern.

Sebastiani Gassen (1738)

A telekkönyvekben 1754-ig fordul elő. Az itt álló Szent Sebestyén-kápolnáról kapta a nevét. Lásd még Neue Welt Gasse, Oberhalb der Kürchen.
Ma Felhévizi utca.

Strauch Gasse (19. sz.) → Obere Mittlere Zeil

Szépvölgyi út → fordere Danau Gässel, Weingartt Strassen unter dem Mathias Berg, Neue Welt Gasse, Schönthal Gasse, unter den Neuhauslern

Temető Útsza (1828–1833) → Freythof Gasse

Tieffes Weg (1702)

Névváltozat: Berg strassen (1701). Ma Lublói utca. Csak a Zaigerben fordul elő.

unter den Neuhauslern (1754)

Névváltozatok: unter den Neühaüßler, unter denen Neuhaüßlern, unter denen Neühäuser, unter denen Neüheüßlern, unter denen Neüheüßslern (1754–1770). Ma Szépvölgyi út. Lásd még Weingartt Strassen unter dem Mathias Berg.

untere Zeil (1738)

Egyszer fordul elő a telekkönyvekben.

Ürömi utca → Lange Zeile, Weingarttstrassen

Vordere Kürch Gässel (1702)

Csak a Zaigerben fordul elő. A Kolosy téri iskola épült rá.

Vörösvarer Strasse (1717) → Wiener Strassen

Wasser, und Feür Gässel (1702)

Csak a Zaigerben fordul elő, ekkor 6 öl széles utca volt. Névváltozat: Wasser und Feyr Gassel. Az Utcanévlexikonban külön említik a Wasser Gassét is 1702-ből, de ilyen nevű utca nem volt, az utca neve csak együtt, a fentebbi formában fordul elő. Később Freye Gasse (18. sz.), Insel Gasse (19. sz.). Ma Sajka utca.

Weingarttstrassen (1702)

Névváltozat: Weingarth Strass, Hoch- und Weingarttstrasse (1702), Weingarths-Strass (1702–1752), Zeller Gasse (1724 után, a kiscelli búcsújáráhelyről), Langzeil (1831), Langzeil Gasse, magyarul Hosszúsor Útsza (1828), felső szakasza Neue Welt Gasse (1822). Ma Ürömi utca.

Weingartt Strassen unter dem Mathias Berg (1702)

Névváltozat: S. Mathias Gasse (1793), Mathias Gasse, Mathiasberg Gasse (19. sz.). Ma Szépvölgyi út. Lásd még Neue Welt Gasse, unter den Neuhauslern.

Weingarttstaig (1702–1714)

Ösvény a Szemlőhegy oldalán, párhuzamos a Landtstrassennel.

Wiener Post Strasse (1805) → Wiener Strassen

Wiener Strassen (1702, 1822)

Névváltozat: Wienergasse, Wiener Strasse, Wienerstrasse (1702–1751), Hauptstrasse, Hauptgasse (1736–1737), Vörösvarer Strasse, Verisvarer Strasse (1717–1728), Wiener Post Strasse (1805), Post Strasse (1811–1838, BFL IV.1002.e 1811 No. 838.), *Via Postalís* (1837, BFL IV.1002.e 1837 No. 95.). Szakaszaiknak külön elnevezését lásd: Pfarrkirchen Platz, Freythof Gasse, Grünbaum Gasse. Ma Bécsi út.

Zeller Gasse (1724 után, 1793) → Weingarttstrassen

Ziege Gasse (1831) → Scheidungs Gasse

Zöld Fa utca (1833) → Grünbaum Gasse

Zsigmond tér → Marckhplaz, Obere Marckhplaz

Zsigmond utca → Altofner Gasse

8.5 TABÁN

A Tabán utcanévjegyzékének az összeállítása során a többi városrészhez képest is nagy jelentősége volt a telekkönyvek használatának, részben azért, mert részletes térkép a 18. század végéig nem készült a Rácvárosról, részben pedig azért, mert az 1810. évi nagy tűzvész előtt a városrész mindenféle szabályosság nélkül épült be, aminek köszönhetően számtalan olyan kis utcácskára utalnak a telekkönyvekben, amelyeknek pontos helye ma már nem ismert. Másrészt ez az „utcahálózat” is folyamatosan változott. A rendes utcahálózat hiányát jelzi, hogy a legtöbb utcácska, piciny út nem is kapott nevet, s a telekkönyvekben rendszeresen valamelyik épülethez viszonyítva jegyezték fel az adott ingatlan helyét. Néhány gyakran előforduló helymeghatározás (az első előfordulás megjelölésével): *unter den Blogberg* (1700), *bey dem Neüen Canal* (1709), *a latere deß Pergassischen Baadts* (1718), *a latere deß Sonnenberg* (1718), *am Berg* (1712), *an dem Ploggberg* (1738), *an dem Gerhardi Berg* (1730), *an dem Vöstungberg* (1751), *an der Schantz* (1733), *neben dem Catholischen Freüdthoff* (1718), *Platz am Graben* (1811, BFL IV.1002.uu 60. d. Buda város 1811-es tűzrendészeti szabályzata). A Gellért-hegyre felfutó kis házak, valamint a Gellért-hegy és a Duna között, a Rudas, valamint a Sáros fürdő között álló házak még az 1810-es tűzvészt követően sem kaptak utcanevet, Schams tájékoztatása szerint ezeket aszerint jelölték, hogy a hegyen hanyadik sorban voltak (*erste, zweyte, und dritte Reihe*), az utóbbi, Duna mellettieket pedig hasonlóan, „egy sor házként” (*Eine Reihe Häuser*, Schams 1822. 125.).

Alhévvíz Útsza (1833) → Haupt-Strasse

Alter Friedhof Platz (18. sz.–1822)

Névváltozat: Alter Freythofplatz (1830). Később Kreutz Platz (1838).
Ma Kereszt tér.

Alt Glaubische Gasse (1811)

Pontosabban nem ismert, valószínűleg az Ördög-árokka párhuzamos utcácska (terven lásd: BFL XV.17.a.301/84a).

Apród utca → Burg Auffahrt

*Arany Kacs*a utca → Goldene Enten Gasse

Arany Kakas utca → Goldene Hahn Gasse

auf den Neuen Canal Gasse (18. sz. eleje)

Attila körút → Kürch Gässl

Attila utca → Kirchesäulen Platz

Baad Gasse (1696)

Névváltozatok: Baadgassen, Baad-Gassen, Baadt Gassen, Baadtgassen, baadt strassen, Badtgassen (1701–1751)

Bergstrasse (1701)

Csak egy alkalommal fordul elő a telekkönyvekben. A 19. századi Hegy uczával való azonossága nem bizonyítható (1843, Hegy utcza. BFL IX.41. No. 4.).

Blumenplatz (1833)

Közelebbről meg nem határozott tér az Ördög-árok, és a rajta átvezető egyik köhid mellett (BFL IV.1002.j 1833 No. 1147. Ugyanott, az irathoz csatolt költségvetésben Brunnen Platz néven szerepel.). Lásd még Virág utcánál!

Bogen Gasse (18. sz. – 1838)

A Tabánon és a Krisztinavároson átfutó utca, mára megszűnt (ív utca, az Arany Kakas utca és a Palota tér között).

Bruckbaad Platz (1811)

A Rudasfürdő előtti tér (BFL IV.1002.uu 60. d. Buda város 1811-es tűzrendészeti szabályzata), ma Döbrentei tér.

Brunnen Platz (1833) → Blumenplatz**Burg Auffahrt (18. sz.)**

Ma Apród utca.

Burghor-Passage (1837)

A Várból a Ferdinánd kapun keresztül a Tabánba vezető fasoros út. Névváltozat: Burghor Passage. Ma névtelen lépcső, valamint a Váralja út egy része (BFL IV.1002.j 1837 No. 83. és 185.).

Calvarien Gasse (1838) → Kálvária Útsza**Catholische Kirche Gasse (1751)****Donau Gasse (1700)**

Névváltozatok: Donau Gässl, Thonau Gäßl (1709–1725)

Döbrentei tér → Bruckbaad Platz, Kirchen Platz

Döbrentei utca → Haupt-Strasse, Landtstrasse

Fahrtweg (1748)

Névváltozat: Fuhrtweeg (1774)

Fehérsas tér → Weisse Adler Platz

Ferenc király tere (1833)

Németül Franz Platz (1838). Később Hirschen Platz (1840-es évek), Szarvas tér (1843, BFL IX.41. No. 4.). Ma Szarvas tér.

Festungs Treppe (19. sz.)

Stiege der Fischerstadt bis zur Brücke (BFL IV.1002.j 1837 No. 83. és 185.). Ma Sándor Móric lépcső.

Floriani Gasse → Hafner Gasse**Forum Nundiale Hebdomadale (1760)** → Kirchen Platz**Franz Platz (1838)** → Ferenc király tere**Friedhof Gasse (1822)**

Névváltozat: Freythofgasse (1830), Freyhof Platz (1811, BFL IV.1002.uu 60. d. Buda város 1811-es tűzrendészeti szabályzata).

Gepflasterter Weg (1714–1722)**Glasergassel (1810–1813)**

Annak a kis utcácskának a neve a Gellért-hegy lábának északi oldalánál, ahonnan az 1810-es tabáni tűz kiindult Johann Schuller házából. Az utca a Rácfürdő mögött vezetett el, házainak 1813-as helyreállításakor tulajdonosainak meghagyták, hogy építtessenek tűzfalat (No. 220; BFL IV.1002.j 1810 No. 1356. és 1813 No. 235.).

Goldene Anker Gasse (19. sz.)

Az utcában működő Arany Horgony fűszerüzletről elnevezett utca (később Horgony utca). Területrendezés miatt megszűnt.

Goldene Enten Gasse (19. sz.)

Az itt álló vendéglőről elnevezett utca. Területrendezés miatt megszűnt (Arany Kacsa utca, Arany Kakas utca és Kereszt tér között).

Goldene Hahn Gasse (19. sz.)

Az itt álló Arany Kakas vendéglőről elnevezett utca, területrendezés miatt megszűnt (Arany Kakas utca, Árok utca és Fehér Sas tér között).

Goldene Hand Gasse (1836)

Később Árok köz. Területrendezés miatt megszűnt (BFL IV.1002.e 1836 No. 1331.).

Görög ucza (1843) → Schul Gasse**Graben Platz (1838)**

A Franz Platz, Weisse Adler Platz és Kreutz Platz, valamint az Attila Gasse által határolt területen belül volt tér. A 19. század második felében már beépítették.

Hadnagy utca → Lange Strasse

Hafner Gasse (19. sz. eleje)

Később Floriani Gasse (19. sz.). Területrendezés miatt megszűnt utca (Szikla utca).

Haupt Plaz (1700)

A Stuhlweissenburger Thor Gassénál lévő tér. Névváltozat: Haupt Platz (1720–1742)

Haupt-Strasse (1714)

Névváltozatok: Haupt Straß, Hauptgasse, Hauptstrasse, Haupt-Strasse (1715–1780), Haupt Gasse (1822). Később Alhévvíz Útsza (1833). Ma Döbrentei utca. Lásd még Landtstrasse

Hegy ucza (1843, BFL IX.41. No. 4.)

Feltehetően nem azonos a telekkönyvekben a 18. század elején említett Bergstrasséval.

Hegyalja út → Untere Berggasse

Herbst Gasse (1838)

Magyarul Ősz utca, később Orbán utca (területrendezés miatt megszűnt).

Hirschen Platz (1840-es évek) → Ferenc király tere**Hoch Strasse (1703)**

Egyszer fordul elő a telekkönyvekben.

Holz und Früchtenplatz (1822, 1830)

Megszűnt közterület, a korábbi Fehér Sas tér (?) helyén.

Horgony utca → Goldene Anker Gasse

Hosszú ucza (1843) → Lange Strasse**Hosszú Sor (1828)** → Sanct Gerhardi Gasse**Joseph Platz (1811)**

Feltehetően a Rudas fürdő előtti tér, amit az 1830-as években Palatin Platznak neveznek (BFL IV.1002.uu 60. d. Buda város 1811-es tűzrendészeti szabályzata.)

Kálvária Útsza (1833) → Schanz Gasse

Német neve: Calvarien Gasse (1838). Ma Sánc utca: az Orom utca a bekanyarodó része, a Sánc utca az eleje, a 19. század első felében készült térképek egyértelműen csak az útszakasz elején jelölik, a többi része ekkor még névtelen.

Kelemföld sora (1839) → Sanct Gerhardi Gasse

Kereszt tér → Alte Friedhof Platz

Kirchen Platz (18. sz.)

A mellette lévő szerb templomról kapta nevét. A templom és a Duna közötti térre vonatkozott. Egyéb elnevezések: *Marck-Platz* (1733), *Forum Nundinale Hebdomadale* (1760), Wochenmarkt Platz (1822–1830). Ma Döbrentei tér.

Kirchesäulen Platz (1830-as évek)

Ma Attila út (Sarló utcával és az Attila közzel szemközti terület).

Kreis Gasse (1838)

Területrendezés miatt megszűnt utca (Kör utca, a Hadnagy utcától a Gyökér utcáig tartott).

Kreutz Platz (1838) → Alte Friedhof Platz**Kürch Gässl (1696–1698)**

A Landstrasséból nyíló utca. Névváltozatok: Kirchen Gasse, Kirchen Gässl, Kirch-Gässl, Kürch Gässel, Kürchgassel, Kürchgasse (1699–1764).

A mai Attila körút Döbrentei tér és Szarvas tér közötti szakasza.

Landtstrasse (1696–1698)

Névváltozatok: Landstrasse, Landtstrass (1699–1751)

A Gellérthegy alatt futó, mai Döbrentei utcában folytatódó út.

Lange Strasse (1699)

Névváltozat: Lange Gasse (1701–1840), magyarul Hoszú ucza (BFL IX.41. No. 4.).

Ma Hadnagy utca.

Lange Baad Gasse (1732)**Lange Kreutz Gasse (1838)**

A Kereszt térről nyugatra kiinduló utca volt (a 19. század végén Hosszú utca, területrendezés miatt megszűnt).

Lange Zeil (1824) → Sanct Gerhardi Gasse (1726)

Névváltozat: Langzeilgasse (1830), Lange Zeile (1836),

Lazareth Platz (1811)

A Gellérthegy déli oldalán, a Sárosfürdő és a *Lazareth Wirthhaus* által határolt tér (BFL IV.1002.uu 60. d. Buda város 1811-es tűzrendészeti szabályzata).

Marck-Platz (1733) → Kirchen Platz**Maurer Gasse (1838)**

Az Utcanévlexikon szerint 1696-ban már ismert térelnevezés, a forrásokban azonban csak egy 1838-as várostérképen jelenik meg. Területrendezés miatt megszűnt utca (Kőműves utca, Kőműves lépcső, az Árok utca és a Naphegy utca között).

Mittere Blocksberg Gasse (19. sz.) → Mittere Strasse**Mittere Strasse (1732–1742)**

A Gellért-hegyen futó utca.

Később Mittere Blocksberg Gasse (19. sz.)

Területrendezés miatt megszűnt utca (Középhegy utca).

Mondschein Gasse (19. sz.)

Területrendezés miatt megszűnt utca (Holdvilág utca, a Kereszt tér és Kőműves utca között).

Neüe Canal Gasse (1709)

Csak 1709-ben előforduló megnevezés.

Neue Gasse (1822, 1830)

Attila út egy szakasza, lásd még a Krisztinavárosnál.

Obere Baadt Gasse (1700)

Névváltozatok: obere Baad Gasse, obere Baad-Gasse (1702–1750)

Obere Schloss Gasse (19. sz. – 1870!)

Ma a Váralja utca része, névtelen lépcső, a Szarvas tér és az Újkapu között. Lásd még a Krisztinavárosnál, Garten Weeg (1830) néven!

Oberer Weeg (1703–1719)**Obere Strasse (1702–1722)**

Orom utca → Schanz Gasse

Palatin Platz (1838)

Ma Rudasfürdő tér. Lásd még Joseph Platz.

Poststrasse (1822) → Sanct Gerhardi Gasse**Raitzen Baad Platz (1811)**

A Rácfürdő előtti kis tér (BFL IV.1002.uu 60. d. Buda város 1811-es tűzrendészeti szabályzata).

Rosen Gasse (1847)

A Haupt Gassét a Rácfürdővel összekötő utca. Egy 1838-as és egy 1847-es térképen szerepel (MNL OL S 80 Duna No. 82/1–3.).

Rudasfürdő tér → Palatin Platz

Sanct Gerhardi Gasse (1726)

Névváltozat: Gerhardi Gasse, Gerhardi Straß, Gerhardi-Gassen, Sanct-Gerhardi-Gasse, S. Gerhardi-Gasse (1733), St. Gerhardi Gasse (1736–1755). Később Poststrasse (1822), Lange Zeil (1824), Langzeilgasse (1830), Lange Zeile (1836), Übersiedlungs Zeile (1838). Magyar megfelelője Hosszú Sor (1828), Kelemföld sora (1839). Ma Szent Gellért rakpart.

Sándor Móric lépcső → Festungs Treppe

Sas ucza (1843)**Schanz Gasse (1720–1850-es évek)**

Névváltozat: Schantz Gasse (1723–1732). Későbbi elnevezés: Kálvária Útsza (1833), Schrecker Gasse (19. sz.). Ma Orom utca.

Schrecker Gasse (19. sz.) → Schanz Gasse
Schul Gasse (19. sz.)
Később Görög uca (1843, BFL IX.41. No. 4.). Területrendezés miatt megszűnt uca (Görög uca).
Sommer Gasse (1838)
Magyarul Nyár uca, a 19. század végén Domb uca (területrendezés miatt megszűnt uca).
Steinerer Weg (1712)
A katolikus temető, valamint a Rácfürdő fölött futó uca. Névváltozatok: Stainerer Weeg, Steinerer Weeg, Steinere Gasse (1718–1738).
Stuhlweissenburger Thor Gasse (1700–1730)
Szarvas tér (1843) → Ferenc király tere
Szarvas tér → Ferenc király tere
Sz. Florián uca (1843)
(BFL IX.41. No. 4.) A 19. század végén Floriani uca, majd Floriani uca és Szikla uca. Megszűnt közterület.
Szent Gellért rakpart → Langezeilgasse
Untere Berggasse (1838)
Ma Hegyalja út.
Übersiedlungs Zeile (1838) → Lange Zeil
Váralja út → Burghthor-Passage
Lásd még a Krisztinavárosnál
Virágh uca (1843)
A Rácfürdő elől kiágazó, Vár irányába futó uca. Egy 1847-es térképen előfordul Virágh Gasse néven is (MNL OL S 80 Duna No. 82/1–3.)
Vöstung Strasse (1696–1698)
Névváltozat: Vöstunggasse (1699–1725)
Weisse Adler Platz (1838)
Volt Fehérsas tér.
Weisser Adler Gasse (19. sz.)
Az itt álló Fehér Sas fogadóról elnevezett uca (Fehér Sas uca, területrendezés miatt megszűnt).
Wochenmarkt Platz (1822, 1830) → Kirchen Platz

9 Egyházak / Religion

PL Can. vis., BFL IV.1002.e 1774 No. 2199; Schem 2007; Beke 2013; Némethy 2013; Schmidtmayer 2013; Szende 2013. alapján
A 17–18. sz. fordulóján Buda határában 8 kápolna volt (Nagy Lajos egy Consignation deren Capellen, Kreutzen und Stationem Extramoenia című iratra hivatkozik, ezt azonban nem találtuk meg Buda város levéltári anyagában, Nagy 1975. 226.).

9.1 Keresztény / Christian
9.1.1 Római katolikus / Roman Catholic
9.1.1.a Templomok, plébániák / Churches, parishes
Vár

Nagyboldogasszony-főplébániatemplom
Középkori és kora újkori történetét röviden lásd például Végh 2006. I. 61; Szende 2013. 399–403; Végh 2015. 40.
1686 után először a ferencesek kezébe került. 1687-ben adományozta Kollonich Lipót esztergomi érsek a jezsuitáknak istentiszteletek tartására. I. Lipót 1696. október 10-én erősítette meg a jezsuitákat a főtemplom birtokában azzal a feltétellel, hogy amíg a polgárság nem épített plébániatemplomot, a plébánosi feladatokat a templomban kell ellátni. 1700. február 5. (Némethy 1876. 154–156.): I. Lipót a kegyúri jogokat magának vindikálta a templom királyi alapítása és a Vár 1686-os visszafoglalása miatt, és ebben a minőségben a Vár és a külvárosok (budai kerület) mindenkori plébáno-

30. ábra. A Mária Magdolna-templom Klósz György 19. század végi felvételén
Budapest Főváros Levéltára BFL XV.19.d.1.07/201
Fig. 30 Mary Magdalene's Church – photo of György Klósz, late 19th century
Budapest City Archives BFL XV.19.d.1.07/201
Fotó / Photo: Klósz György

sává a budai rektort nevezte ki, aki maga helyett vicariust tehetett meg plébánosnak. Utóbbi rendelkezést az esztergomi érsek 1700. december 3-án jóváhagyta. 1703. október 23-án Buda városa megkapta a kegyúri jogokat, de a jezsuiták továbbra is a plébánia birtokában maradtak. A két fél 1722. július 3-án egyezett meg: a jezsuiták elismerték a város kegyúri jogait, cserébe szabadon választhattak plébánost maguk közül. 1718-ban még csak ez számított plébániának Budán (Némethy 1876. 159.). A kegyúri jogokat a jezsuita rend feloszlata után kapta meg Buda városa. 1793-tól, amikor a hercegprímás Budát tette egyetemes helyettese székhelyéül, a templom püspöki székhely rangra emelkedett (Miller 1760. 91–92. /No. 233./, Némethy 1876. 110, 213; Budó 1936; Horler 1955. 431–458; Entz 1974. 10–11; Nagy 1975. 226; Beke 2013. 81–83; Szende 2013. 404.).
1754: No. 233. – ma I. Szentháromság tér 2. (11. ábra)

„Mária Magdolna-templom” (Szent György-templom, Orta dzsámi)
Valójában a középkori Szent György-kápolna (török korban Orta dzsámi néven, Végh 2006. I. 63; MNL OL S 20 No. 217–218; Gárdonyi 1943. 3; Végh 2015. 42.). A Vízi és a Fehérvári kapu között volt, a Dísz tér északi részén. Az 1686-os ostrom során elpusztult, a környékbeli házakkal együtt (az ostrom után a templom udvarán halmozták fel a környékbeli házak köveit, Oross 2015b 34.). 1688-ban lebontották (Végh 2015. 42.). Egy 1730-as és 1750-es térkép jelzi romjait a Dísz térnél, Vanossi is említi (Vanossi 1733. 9–10.). Fortunato Prati kamarai mérnök 1730-as felmérésén a középkori Mária Magdolna-templommal azonosítja (*„Ist das Orth, alwo vor alters eine brechtige Kirchen S. Magdalena genandt solte gestanden seyn.”*, MNL OL S 20 No. 217.). Az 1750-es térképen egykori Mária Magdolna templomnak nevezik, melynek falai már a földdel egyenlővé lettek téve (*„Templum olim Sanctae Mariae Magdalенаe, nunc solo adaequatum.”*, MNL OL S 20 No. 218.) Miller is Mária Magdolna-templomnak nevezi tévesen, szerinte Werlein hordatta el a templom romjait (Miller 1760. 205.).

Szent Mária Magdolna-templom (Garnisonskirche, Militair Garnisons-Kirche 11819I, Helyőrségi templom)
Középkori és kora újkori történetét röviden lásd például Végh 2006. I. 65–66; Szende 2013. 409–411; Végh 2015. 40–41.
Az 1686-os ostrom során – tornya kivételével – súlyos sérüléseket szenvedett. A templomot 1690. április 6-án adományozta a Budai Kamarai Adminisztráció a ferenceseknek, akik a gótikus templomot lebontották, s helyén új templom építésébe kezdtek (alapkőletétel: 1717. április 18.), amit 1733. február 8-án szenteltek fel (Hanskarl 1939. 42.). Millernél tévesen a ferencesek középkori Evangelista Szent János nevű templomaként szerepel (Miller 1760. 87. /No. 57./, a ferencesek középkori temploma valójában a későbbi karmelita templom és kolostor helyén volt, Végh 2006. I. 65–66.). A rend 1786-os megszüntetésével ideiglenesen hivatali helyiségeknek adott otthont, majd 1790-től ismét egyházi tulajdon. 1792-ben I. Ferenc koronázására ismét felszentelték a templomot és előcsarnokot építettek főbejárata elé, ennek ellenére használaton kívül maradt a templom még 1811-ben is. 1817-ben Esterházyi József főherceg, Magyarország főparancsnoka a hadseregnek adta a templomot (Horler 1955. 365–383, 566–569; Nagy 1975. 223–226; Szende 2013. 409–414., 30. ábra).

Szent József-templom (karmeliták)
A karmeliták a Pasa dzsámi 1686-ban felrobbant romjait kapták meg 1693-ban, ennek helyén építettek 1725-től új templomot, ami 1734-ben készült el (a harangtorony kivételével, Miller 1760. 93. /No. 254./; Hanskarl 1939. 42.).
1714–1754: No. 255; 1771: sz. n. – ma I. Színház uca 1–9.

Szent Margit-templom
Lásd klarisszák.

Szent Zsigmond-prépostság (die Kirchen ad Stum Sigismundum)
Középkori történetét röviden lásd például Végh 2006. I. 70; Végh 2015. 41.
Kegyura az uralkodó volt. 1686 után romos állapotban volt, szentélyét azonban helyrehozták és felszentelték Szent Zsigmond tiszteletére. 1698-ban Putanich Márton János prépost, esztergomi kanonokot nevezték ki a prépostság élére, aki 1699-ben kapta meg a romokat. Az azokon frissen emelt kisebb kápolna 1715-ben leégett, az 1723-as tűzvész során pedig a lőporrobbanás miatt dőlt romba, azonban helyreállították (Beke 2001. 126.). 1767-ig működött a prépostság a Szent György téri romos templomban, utána áttelepítették azt a királyi palota kápolnájába, a középkori épületet pedig lebontották (Ybl 1956. 308. – Ybl 1847-et ír a lebontás évének, de adatai több esetben meglehetősen pontatlanok, Czagány 1966. 18; Farbaký 2003. 144–145; Magyar 2003. 63.)
1696: No. 266; 1714: No. 270; 1754: No. 269–270. – ma I. Szent György tér

Víziváros
Szent Anna-plébániatemplom (Pfahr-Kirchen)
A 18. század elején a jezsuiták Nagyboldogasszony-plébániatemplomához tartozott, így 1701-ben a jezsuiták vicariust neveztek ki az élére (1688-ig a Várból irányították a jezsuiták a vízivárosi egyházi épületeket, utána a vízivárosi gazdasági épületekből, amit katonai kórházból alakítottak át, s 1693-tól a kapucinusoké volt, Némethy 1876. 157.). Kegyúr: Buda szabad királyi városa (1722-től, PL Can. vis. Lib. 43, 1756). A tanács 1723-ban vállalta templom és plébánia felépítését, ami Vorstmayér (Forstmayer) Mátyás fakereskedő 1724-ben megvásárolt dunaparti

31. ábra. A vízvárosi Szent Anna-plébániatemplom, 2016
Fig. 31 St Anne's Parish Church in Vízváros, 2016
Fotó / Photo: Simon Katalin

házának telkén épült fel. A lelkipásztori teendőket kezdetben a jezsuiták látták el. Tomasso Raspasani végrendeletében házát és ingóságait egy Szent Anna tiszteletére szentelt templom építésére hagyta. 1723-ban a jezsuiták és Buda tanácsa szerződést kötött, amely szerint a plébánosi teendőket a rend tagjai látják el, a város pedig gondoskodik templom és plébánia emeléséről. 1724-ben a tanács megvásárolta a mai templom helyén álló, Horgonyhoz címzett fogadót, ahol a földszinti helyiségekből kápolnát, az emeleti táncteremből plébániát és lakószobákat alakítottak ki.

Az új, mai templom építése 1740-ben kezdődött a Locatelli Péter Antal kereskedő Itáliából hozott tervei alapján (alapkő-letétel: 1740. július 16. Hanskarl 1939. 42.), Hamon Kristóf (halála után pedig Nepauer Máté) vezetésével, benne az első szentmisét 1746. július 26-án mutatták be, véglegesen 1762-ben készült el (Miller 1760. 97. No. 28; Schoen 1930, Horler 1955. 600–616; Nagy 1975. 226; Beke 2013. 83–84; Némethy 2013.). 1739–1754: No. 28; 1771: sz. n., 1786: No. 25; 1794: No. 26; 1804–1823: No. 27; 1844: No. 26. – ma I. Batthyány tér 7. (31. ábra)

Szent Ferenc sebei templom és ferences kolostor – lásd még Erzsébet apácák temploma és kolostora

A Királyi Kamarától kapták meg a boszniai ferencesek Szokollu Musztafa pasa dzsámiját és a mellette álló derviskolostort (a dzsámiról: Végh 2015. 43.). Mivel ez szűknek bizonyult, új kolostort emeltek, melynek 1703-ban tették le alapkővét Nicolas Dumont tervei alapján. Az *illírek* ellátását is a ferencesek végezték, nem lehetett pontosan körülhatárolni működési területüket, plébániájuk 1703-ban alakult (BFL IV.1002.e 1774 No. 2199.).

A mai Fő utcai szárny 1722-ben készült el, a Duna-parti 1726-ban. Ezzel egy időben lebontották a török imaházat. A ferencesek eredetileg a Felső vásártéren is terjeszkedtek volna, ám sem Buda tanácsa, sem az uralkodó nem támogatta tervüket (előbbi 1713-ban a terület átadása ellen foglalt állást).

1731–1740 között új, nagyobb kolostoregyüttest és templomot építettek (feltehetően Hölbling János mesterrel), a főoltárt 1756-ban, a templomot 1757. szeptember 18-án szentelte fel Zbisko püspök (ugyanebben az évben alakították ki a boszniai rendtartományból a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett rendtartományt, amihez a kolostor is tartozott). A templomhoz délen a konvent épülete, északon a rend temetője csatlakozott (egyszerűbb alaprajzát lásd: BFL IV.1002.e 1761 No. 797.). A kolostor dunai szárnyát 1767–1781 között építették újjá. A templom belső terének díszítésében ferences szerzetesek vettek részt (Miller 1760. 96. /No. 26./, Horler 1955. 651–665; Nagy 1975. 223, 226; Némethy 2013. 206–210.).

1785-től az Erzsébet-apácák kolostora.

1714: No. 22; 1739–1754: No. 26; 1771: sz. n. – ma I. Fő utca 41–43.

Szent Erzsébet-templom és kapucinus kolostor

1686 után eredetileg a jezsuiták szerezték meg az épületet (Tojgun pasa dzsámi, Végh 2015. 43.). A kapucinusokat Széchényi György esztergomi érsek telepítette le Budán 1687-ben (1687. március 19.), I. Lipót pedig nekik adományozta Tojgun pasa dzsámiját, a körülötte lévő telkekkel és sóházzal (1688. június 9.), amit a Budai Kamarai Adminisztráció 1693-ban adott át a rendnek. Az épületet a jezsuiták kezdték rendbe hozni, majd a kapucinusok építették át 1697-től, végül 1716. szeptember 20-án szentelte fel Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére a belgrádi püspök. A kolostor 1717-ben készült el. 1776–1777 között feltehetőleg Nepauer Máté vezetésével kibővítették. 1787-ben világi célokra kellett átadni a templom két oldalán található kertet. 1787-től, a Vízváros két részre osztásával a kapucinusok átvették az alsóvízvárosi plébániai teendőket is (PL Can. vis. Lib. 165.b. /1795. máj. 21./, Miller 1760. 98. /No. 76./, Horler 1955. 641–651; Nagy 1975. 223, 228; Schmidtmayer 2013.).

1714: No. 60; 1739–1754: No. 76; 1771: sz. n., 1786: No. 135; 1794: No. 151; 1804: No. 158; 1814: No. 150; 1823: No. 152; 1844: No. 149. – ma I. Fő utca 30–32. (32. ábra)

Tabán

Alexandriai Szent Katalin-templom

Kegyúr Buda szabad királyi város (1703), de a 18. század közepéig nem éltek jogukkal, plébánosi teendőket a vízvárosi ferencesek látták el. 1751-ben a ferencesek és a tanács között vita támadt a kegyúri jogokról, ami végül a városé maradt, a tabániak körében nagy népszerűségnek örvendő ferencesek azonban továbbra is ellátták a plébánosi teendőket, egészen 1868-ig. 1822-től a boszniai ferencesek helyett a kapisztránus szerzetesek vették át a lelkipásztori teendőket (Radnai 1967. 28.).

A bosnyák ferencesek 1689-ben kapták meg Szokollu Musztafa pasa budai dzsámiját templom céljaira, amin a 17. század végén és 1721-ben kisebb felújítási munkákat végeztek (a dzsámiról Végh 2015. 43.). A templom 1703-tól lett a tabáni katolikusok plébániatemploma (1703-tól plébánia BFL IV.1002.e 1774 No. 2199.). A kápolnává alakított dzsámihoz hajószakaszt építettek 1728-tól Obergruber Keresztély vezetésével (alapkőletétel: 1728. augusztus 26. BFL IV.1002.uu 48. db. 389–390. fol.). Az egykori dzsámihoz, mint szentélyhez illesztett templomhajó 1736-ban készült el. Elejére 1750–1753 között Nepauer Máté vezetésével tornyot emeltek. 1765-ben részben lebontották a mecsetből kialakított, romos szentélyt és helyére új szentélyt, valamint hajószakaszt építettek. A Bécsi Haditanács azzal a feltétellel engedélyezte ezt, hogy háború esetén Buda városa saját költségén szabaddá teszi a templom területét, azaz lebontja. Az 1810-es tűzvész során leégett, 1812-ben Dankó József, 1818-ban Kimnach Lajos állította helyre (Miller 1760. 105; Horler 1955. 712–721; Nagy 1975. 227; Beke 2013. 84–85; Fejérdy 2013.).

Ma I. Attila utca 11. (33. ábra)

Országút

Szent István vértanú plébániatemploma

1722-től látták el az ágostonos szerzetesek a plébánosi teendőket, amit tízévente megújítottak (BFL IV.1002.uu 48. db. 1774. április 29. 553. fol. és BFL IV.1002.e 1774 No. 2199.). A rend feloszlatásáig (1785. január 31.) látták el ezeket a feladatokat, azután a vízvárosi ferencesek vették át

32. ábra. Sebastian Mansfeld (Christian Georg Schütz rajza nyomán): A vízvárosi Szent Erzsébet templom I. Ferenc 1792. júniusi 6-i koronázási képén Színezett rézmetszet, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok 53.277
Fig. 32 Sebastian Mansfeld (after the drawing by Christian Georg Schütz): St Elisabeth's Church in Vízváros on the coronation picture of Franz I, 6 June 1792
Coloured copper engraving, Hungarian National Museum, Historical Gallery
Inv. No. 53.277

33. ábra. A tabáni Alexandriai Szent Katalin-templom, 2016
Fig. 33 The Church of St Catherine of Alexandria in Tabán, 2016
Fotó / Photo: Bényei Balázs

azt tőlük 1785-ben.

Az első, egyszerű *templom* 1707–1762 között állt fenn, főoltárát 1719-ben emelték Szent István első vértanú számára, ugyanekkor kapott fa harangtornyot az épület. 1752–1754 között az új *templom* alapozásán dolgoztak Nepauer Máté építőmester vezetésével, a rend bécsi anyakolostora, valamint a vízivárosi Szent Anna templom homlokzata mintájára. 1762-ben bontották le a régi templomot és építették fel az új szentélyét. Az új templomot 1770. szeptember 23-án szentelték fel Szent István első vértanú és Szent István magyar király tiszteletére (Miller 1760. 101. /No. 60./, Nagy 1975. 40, 227; Farbak 1990; Beke 2013. 85; Nyárádi 2013. 224–226.). Későbbi történetét lásd még a ferenceseknél!
1714: No. 15 és 19; 1739–1754: No. 60; 1771: No. 83; 1786: No. 110. – ma II. Margit krt. 23.

Újlak

Segítő Szűz Mária-templom

A plébániát 1705-ben alapították, miután a Pfeffershoven báró budai várparancsnok által a kurucok ellen emelt sáncok elvagták az újlakiakat a vízivárosi és az óbudai templomoktól (BFL IV.1007.c Újlak 1. füzet). Kegyura Buda szabad királyi város. Templom céljaira Janoschitz Mátyás kincstári futár és neje ajánlotta fel lakóházát és kertjét, valamint Segítő Szűz Mária oltárképét rajta a pestistől megmenekült Janoschitz családdal. Az itt felépített templomban 1706. november 30-án miséztek először. 1711-ben és 1725-ben kibővítették, homlokzatára középen fatornyot építettek. Az épület rajzát lásd Buda 1740 körüli térképén (OSZK TK 316). Helyén épült fel 1766-ban az új plébánia. 1723-tól önálló plébánia (BFL IV.1002.e 1774 No. 2199.).

Sarlós Boldogasszony plébániatemplom (Pfar Kirchen)

1745-ben határozták el a hívek a felépítését, 1749-ben avatták fel Sarlós Boldogasszony ünnepén, de csak 1759-ben épült fel teljesen (1762-ben a homlokzat, egy évvel később a sekrestye, 1766-ban a tornya, a templom 1825-ben lett felszentelve). Tervezője Hamon Kristóf, kivitelezője Nepauer Máté. A templomhoz tartozó egyházközség titulusa hivatalosan 1779-től Sarlós Boldogasszonyról nevezett plébánia (Miller 1760. 104. /No. 242./, Nagy 1975. 227; Schem 2007. 255; Tarján 2013.).
1739–1754: sz. n., 1771: sz. n., 1786: No. 143. – ma II. Bécsi út 32.

Krisztinaváros

Havas Boldogasszony-plébániatemplom

1795-ben adott a hercegprímás engedélyt a meglévő kápolna mellett új templom építésére, a megnövekedett lélekszám nagyobb igényeinek ellátására (34. ábra). 1795. szeptember 13-án tették le az új templom

alapkövét, tervezője és kivitelezője Hickisch Kristóf építőmester volt, halála után Kimnach Lajos folytatta a templombelső munkálatait. 1797. augusztus 5-én mondták a régi kápolnában az utolsó misét és másnap vitték át a kegyképet az újonnan elkészült és felszentelt templomba (Förderer 1797).

1821-től önálló lelkészség a templomhoz tartozó terület. 1795-ben Batthyány József, 1823-ban Rudnay Sándor hercegprímás kegyelemképnek és kegyhelynek ismerte el. 1835-ben és 1838-ban a templomon javításokat kellett végezni (BFL IV.1002.j 1835. No. 1247; 1835. szeptember 30. és uo. 1837 No. 494; Vanossi 1733. 30–33; Miller 1760. 108; Hunfalvy 1859. 103; Horler 1955. 764–772; Gál 1972. 183; Török 2013; tervei: BFL XV.17.a.302 No. 95 /1785, Hamon Kristóf /, ill. BFL XV.17.a.302 109, BFL XV.17.a.302 144).
1786: No. 99; 1794: No. 110; 1804: No. 131; 1814–1822: No. 135; 1834: No. 190; 1844: No. 219. – ma I. Mészáros utca 1.

9.1.1.b Kolostorok, rendházak / Monasteries, convents

Vár

angolkisasszonyok

1770-ben költöztette a királyi palotába a Sankt Pöltenből érkező apácákat Mária Terézia. Kezdetben 8 nővér érkezett a Szűz Máriáról nevezett nevelőintézet megalapítására (Beke 2001. 127.). A királynő 1770. január 10-én juttatta nekik a királyi palotát, 1770 április-májusában költöztek be, május 13-án vezették be őket ünnepélyesen a palotába (Németh 1876. 187; Beke 2001. 127.) 1777-ben, a nagyszombati egyetem Budára helyezése miatt áttelepültek Pestre. Az 1760-as években a várkápolnához csatlakozó, külön, centrális, kupolás kápolnát terveztek a nővérek számára (Horler 1955. 294–295; Czagány 1966. 26, 30; Nagy 1975. 226; Kollányi 1990. 26; Szende 2013. 417.). Lásd még Adattár 18. Oktatás!

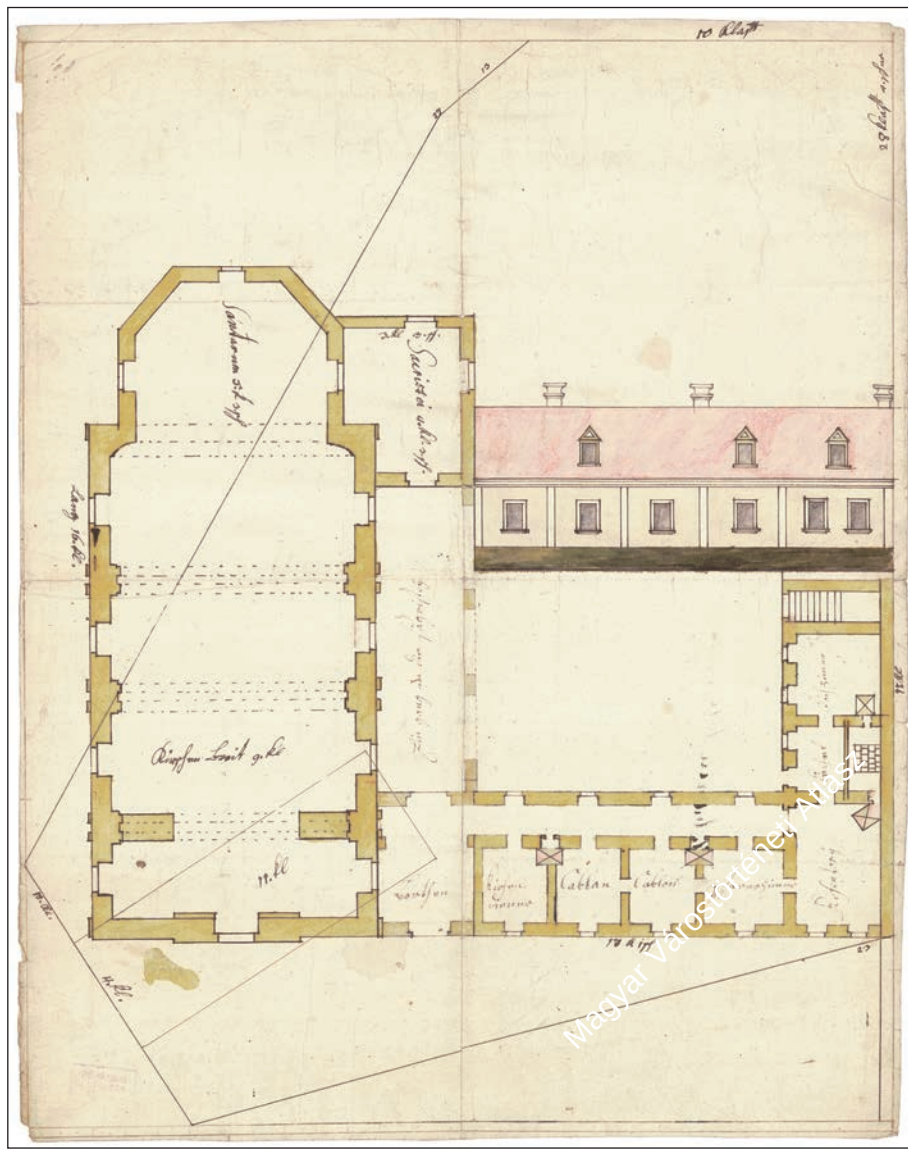
csillagkeresztesek

A középkori eredetű Szent Zsigmond-prépostságot igazgatták Pozsonyból 1720-tól a csillagkeresztes rend tagjai. A palotakápolnával történt 1770-es egyesítést követően a csillagkeresztes plébánossá válása megkövetelte a helyben tartózkodást (Beke 2001. 127.).

1770-ben költöztetett a királyi palotába három csillagkeresztest Mária Terézia, a plébánosi feladatok elvégzésére. Az egyetem 1777-es királyi palotába költöztetése után a csillagkeresztes lovagok a Szent Zsigmond-templom plébánosa mellett kápláni feladatokat láttak el (Szende 2013. 417.).

ferencesek

Az 1686-os ostrom után vették birtokba a Mária Magdolna-templomot és környékét a ferencesek, a templom telkét 1690-ben adományozta oda az uralkodó a rendnek, három környező telekkel, amihez a ferencesek még egyet vásároltak 1701-ben.

34. ábra. A krisztinavárosi templom és plébánia terve, 18. század vége
Budapest Főváros Levéltára BFL XV.17.a.302 No. 99
Fig. 34 Plan of the church and parish building in Krisztinaváros, late 18th century
Budapest City Archives BFL XV.17.a.302 No. 99

A Mária Magdolna-templomhoz délről csatlakozó, 1690-ben felépíteni kezdett rendházuk 1740-re készült el teljesen (1690-től, Horler). Rendjüket 1786-ban szüntette be II. József, budai rendházukat 1787. szeptember 5-én hagyták el. Ekkor a Kúria, provinciális tábla és a levéltár helyéül szolgált, de 1790-től ismét az egyház tulajdonában (Horler 1955. 365–383, 566–569; Nagy 1975. 223–226; Szende 2013. 409–414.).

1714: No. 57–60, 125; 1771: sz. n., 1794: No. 58; 1804: No. 59; 1844: No. 57. Ma I. Úri utca 53.

jezsuiták

1686–1687 között a Vízivárosi kapu melletti kis kápolnánál találtak lakhelyet, a Kollonich Lipóttól kapott Szűz Mária-szoborral. 1687-ben költöztek végleges várbeli helyükre, a Nagyboldogasszony-templom mellé, először egy egykori török medreszét alakítottak át (Schoen 1930. 10; Budó 1936. 221–222, 229.). *Kollégiumuk* 1688–1702 között épült a Nagyboldogasszony-templom északi oldalához Kerschenstainer Konrád vezetésével. Itt volt rendházuk is házi kápolnával, könyvtárral, de itt volt a plébániahivatal és a sekrestye is. Háromemeletes *szemináriumukat* 1702–1714 között építették a Nagyboldogasszony-templom déli oldalához (Horler 1955. 356; Beke 2013. 81–83; Szende 2013. 404.). Lásd még Adattár 18. Oktatásnál!

1714: No. 232–234; 1771: sz. n.

karmeliták

A középkori sarutlan ferencesek kolostorának (Evangelista Szent János), majd Pasa-dzsáminak helyén (Végh 2006. I. 64–65.). 1686-ban a jezsuiták foglalták el a romos épületet, majd egy év múlva átköltöztek a Nagyboldogasszony-templomba. A karmelita rend számára 1693-ban mérték ki a telket a kamarai adminisztráció 1692-es kérése alapján. A rendház felépítése 1693 (ekkor csak megszerezték, de nem csináltak vele semmi lényegit) és 1734 között történt, a templom alapkövét 1725-ben tették le és 1736-ban szentelték fel. 1733-ban már háromszintes épület (Vanossi 1733. 9.). A rendet 1784 októberében oszlatta fel II. József (Nagy 1963. 366.), a templomból színház lett, a kolostorból lakásokat alakítottak ki (Némethy 1876. 209; Horler 1955. 479; Nagy 1975. 198, 223, 226; Turjányi Papp 1988. 29; Magyar 2003. 61.).

1714–1754: No. 254; 1771: sz. n. – ma I. Színház utca 1–9.

klarissza kolostor és Szent Margitról nevezett templom

Pozsonyból érkeztek és eredetileg középkori székhelyükre, Óbudára szerettek volna visszaköltözni. 1699-ben vásároltak először telkeket, amelyeket 1706-ban tábláztak be, mivel a többi renddel ellentétben nem kaptak a várostól ingatlant. Az első apáca 1714-ben érkezett Pozsonyból és a Schweidler-házban lakott, 1719-ig (a mai I. Úri u. 38. Vanossi 1733. 14; Schwarcz 2001. 137–138.). 1718-ban kezdték el kolostorukat építeni, de csak a század végén fejezték be, rendházukat ünnepélyesen 1719. október 15-én, Teréz napján avatták fel Eleonóra Magdaléna Terézia özvegy császárné rendeletére Löffelholtz tábornok özvegyével (Hanskarl 1939. 41.). Végleges templomukat 1743–1748 között építették a rend Úri utcai szárnyánál, Pauer János György vezetésével, tervezője feltehetően Wittwer Márton Athanáz karmelita laikus testvér (Schwarcz 2001. 149.). 1748. szeptember 22-én szentelte fel Csáky Miklós kalocsai érsek, és október 28-án költöztek át a régi templomból az újba ünnepi mise keretei között (Hanskarl 1939. 43.). Ugyanebben az évben kötött egyezséget a rend Buda tanácsával (Schwarcz 2001. 141.). A rendet a budaiak közül elsőként oszlatták fel 1782. április 10-én (Némethy 1876. 209; Horler 1955. 411–423; Nagy 1963. 366; Nagy 1975. 198, 223, 226.).

kolostor

1706: No. 120–124; 1771: sz. n. – ma I. Országház utca 28.

rendház

1739–1754: No. 61–63; 1771: sz.n. – ma I. Országház utca 26. Ün. „Kis Országház”

piaristák

Kollégiumuk hivatalosan 1844-ben alakult, a főgimnáziumot és az elemi iskolát már 1831-ben rájuk bízták (a rendház alapítólevele, 1844, BFL IV.1018 No. 581.). Kápolnájukat Keresztelő Szent Jánosnak szentelték (BFL IV.1002.oo 8. kötet).

Víziváros

ferences szerzetesek

Lásd Szent Ferenc sebei templom

Erzsébet-apácák temploma és kolostora

Korábbi történetét lásd *Szent Ferenc sebei templom és ferences kolostor*, a kórházzal kapcsolatos adatokat pedig a 17 Egészségügy című fejezetben!

1785-ben kapták meg az Erzsébet-apácák II. Józseftől a ferencesek vízivárosi templomát és kolostorát, amit U alakú szárnnyal és házikápolnával, valamint kórtermekkel bővítettek Thalherr József tervei alapján (1785-ben 15 apáca élt a kolostorban, Horler 1955. 654–660; Némethy 2013. 207–210., 9. ábra).

1786: No. 23; 1794: No. 24; 1804–1823: No. 25; 1844: No. 24. – ma I. Fő utca 41–43.

jezsuita rendház

Paplak céljára építette a város tanácsa. 1723–1740 között az egykori Horgonyhoz címzett fogadó emeletén rendezték be, a kápolna fölött, majd 1773-ban, a jezsuita rend feloszlataása után felszámolták a jezsuiták vízivárosi rendházát is (Beke 2013. 84; Némethy 2013. 199.).

kapucinus szerzetesek

Lásd Szent Erzsébet-templom.

Országút

ágostonos szerzetesek kolostora

1686 után az ágostonosok megtelepedését a bécsi rendtartomány anyakolostora szorgalmazta Achinger József tartományfőnök vezetésével. 1700-ban Széchényi Pál kalocsai érsek és veszprémi püspök engedélyezte budai letelepedésüket, telket a Budai Kamarai Adminisztráció utalt ki számukra. 1724 előtt a szerzetesek a telkükhöz tartozó, ún. *Pamer-féle házban* laktak. A *rendház* alapkövét 1724. július 17-én tették le gróf Daun városparancsnokkal (Hanskarl 1939. 41.) és 1734-ben készültek el vele, építője valószínűleg Hölbling János (véglegesen csak 1768-ban). 1739-ben szőlő is tartozott hozzá. A rendet 1785 márciusában oszlatták fel, április 9-én a szerzetesek kiköltöztek a kolostorból (Miller 1760. 101. /No. 60./, Nagy 1963. 366; Nagy 1975. 40, 198, 223, 227; Farbaký 1990; Beke 2013. 85; Nyárádi 2013. 224–226.).

1714: No. 15 és 19; 1739–1754: No. 60; 1771: No. 83; 1786: No. 110. – ma II. Margit krt. 23.

ferences kolostor és templom

II. József 1785. január 31-i rendeletét követően vették át az ágostonosok országúti plébániatemplomát és kolostorát a vízivárosi ferencesek, akik saját kolostorukat az Erzsébet-apácáknak adták át. A ferencesek 1835–1841 között Kimnach Lajos tervei alapján új, T alakú kolostorszárnyat építettek a szentély végfalához (Farbaky, 1990; Nyárádi 2013. 226–230.). Lásd még ágostonosok és vízivárosi ferencesek!

1814: No. 217; 1823: No. 227; 1834: No. 229; 1844: No. 233. – ma II. Frankel Leó út

irgalmasrendi kolostor és kórház (das Barmherzige Kloster /1823/, Krankenhaus in der Obsorge der E. Barmherzigen Brüder /1844/)

Részletesebben lásd 17. Egészségügy c. fejezetnél!

1823 előtt: No. 28; 1823: No. 48; 1834: No. 49; 1844: No. 5. – ma II. Frankel Leó út 54.

9.1.1.c Kápolnák és kisebb egyházi ingatlanok / *Chapels and minor ecclesiastical estates*

Vár

Barbara de Billard özvegy magánoratóriuma

(PL Can. vis. Lib. 76. /1761/).

kápolna a Fegyvertárban

Az 1730-ban elkészült Zeughausban állt, Esterházy Imre hercegprímás emeltette, lakószobából alakították át, 1732-ben még berendezés nélküli, 1736. április 3-án szentelték fel. II. József megszüntette, de 1809-ben ismét említik, az 1844-es canonica visitációban azonban már nem szerepel (Vanossi 1733. 28; Bánrévy 1933. 133; Hanskarl 1939. 49.: az 1739. évi pestis elmúltával tartott ünnepséggel kapcsolatban említi, amikor is a Fegyvertár kápolnája volt a körmenet egyik végpontja; Horler 1955. I. 587.).

Ma I. Szent György tér

őzv. Jankovitsné Pichler bárónő magánkápolnája (1846)

(BFL IV.1002.oo 8. kötet)

plébánia

1777-től használta Buda városa plébániaként (1901-ben bontották le, Horler 1955. 582.).

1777: No. 107; 1786: No. 131; 1794: No. 130; 1804: No. 132. – ma I. Országház utca 3.

Szent János-kápolna

Lásd piaristák.

Szent József-magánkápolna

A skótok apátjáé volt, egy lakószobából alakították át, Szent Józsefnek szentelt oltárral. 1756-ban már állt, de inkább oratóriumként említik (PL Can. vis. Lib. 43. /1756/, 76. /1761/, 349. /1822/). 1846-ban még működött (BFL IV.1002.oo 8. kötet).

Várkápolna (Királyi kápolna a’ Királyi Várbéli Szentegyház, melyly Sz. ZSIGMOND Prépostságának neveztetik /1796/)

Alapköletétele 1749. május 13-án volt (Beke 2001. 125.). A királyi palota Szent Zsigmond várkápolnáját 1767–1768-ban építették, Nicolaus Pacassi és Franz Anton Hillebrandt tervei alapján. 1769. október 15-én szentelték fel, a lebontott Szent Zsigmond-templomból átvitték az új kápolnába a harangot, orgonát és a padok egy részét. 1770. január 10-én Mária Terézia a várkápolnát és a Szent Zsigmond-prépostságot egyesítette (Hunfalvy 1859. 96; Beke 2001. 127.). 1771-ben Mária Terézia idehozatta a Szent Jobbot, amelynek Franz Anton Hillebrandttal 1777–1778-ban külön kápolnát is emeltek. 1777-től a Nagyboldogasszony-templom fennhatósága alá tartozott. Az egyetem budai évei alatt egyetemi kápolna (*Universitätskirche*, Korabinsky, 1786. 495.). 1785-től önálló plébánia lett, kegýura az uralkodó. A templomhoz tartozó altemplomot 1820-tól a nádor családi temetkezési helyéül használták, 1837–1839 között alakították át kriptává (BFL IV.1019 No. 52; Vályi 1796. 328; Czagány 1966. 27, 36; Beke 2001; Kelényi 2001. 229–230; Szende 2013. 417.).

Szent Kereszt és Alamizsnás Szent János-kápolna (a Városházán)

1714-ben alakította ki Hölbling János (kőművesmunkák), Hörger Antal (oltárszobrok), Vogl Konrád (kőfaragványok) a városháza első emeletén. 1716. szeptember 26-án szentelte fel Lucas Natali belgrádi érsek (BFL IV.1002.uu 48. db. 1737, 416. fol.). 1715-ben helyezték el benne Alamizsnás Szent János alexandriai pátriárka ereklyéjét (jobb lábát, a kápolna II. József-féle megszüntetése után, 1805-ben a Nagyboldogasszony-templomba került, BFL IV.1018 No. 175.). A 18. század második felében (a Nepauer Máté-féle 1774-ben befejeződő átalakítás után) haranggal ellátott óratornyot emeltek fölé. 1785-ben bezáratta II. József. Ezután magánszemélyeknek adta bérbe a város (BFL IV.1002.n No. 24.). 1824–1851 között ismét működött, azt követően végleg bezárták (1824-ben határozták el, hogy a városházán tartott foglyok számára tartanak itt miséket, s 1826-ban áldották meg ismét, megszűnése után a városi levéltár helye, Vanossi 1733. 26–28; Miller 1760. 88. /No. 102./; Pásztor 1936. 39–40; Horler 1955. 463; Nagy 1975. 237; Turjányi-Papp 1988. 30.).

Szeplőtelen Fogantatás-kápolna

A várbeli tömlöcben alakítottak ki egy helyiséget a rabok számára, Csáky Miklós hercegprímás engedélyével (*in carceribus Praesidy Budensis ex cubiculo officiali in capellam verso, separata ab usibus profanis murata, picta*, PL Can. vis. Lib. 43. /1756/ és Lib. 76. /1761/). 1846-ban a piaristák miséztek benne német és magyar nyelven (BFL IV.1002.oo 8. kötet).

gróf Zichy Miklósné Berényi Erzsébet (1796†) magánkápolnája

A család várbeli házában állt (I. Uri utca 43.), 1795-ben három oltára volt, saját káplánnal, egy egykori trinitáriussal. 1822-ben még megvolt (PL Can. vis. Lib. 163a /1783/ és 163b /1795/ és 349. /1822/).

Víziváros

dologház kápolnája

1846-ban említik (az újonnan épült dologház kápolnajaként, titulus nélkül). Kapucinusok és ferencesek miséztek benne (BFL IV.1002.oo 7. kötet).

Heu Capell

Mindössze egy 1794-es felmérésen tüntetik fel a mai Széll Kálmán tér Vérmező út és VárfoK utca találkozásánál (*Locus, ubi capella l: vulgo Heu Capell dicta :l stetit*, BFL XV.16.a.207/56). Valószínűleg II. József idején számolták fel.

Krisztus Szent véréről nevezett temetőkápolna

A vízivárosi temető 1714 előtti temetőkápolnája volt Rupp szerint, három oltárral (Rupp 1868. 117.).

Segítő Szűz Mária tiszteletére emelt városi temetőkápolna (Burger. Freydhoff und Cappelen)

Johann Kornfaill mészáros alapította 1707-ben. 1718–1721 között bővítette ki Buda városa, a temetőben remetelak is állt mellette (Vanossi 1733. 28–29; Miller 1760. 99; Rupp 1868. 179–180.). 1771: Johannes Gasse sz. n.

Szent Flórián-kápolna

Christ Antal pékmester alapította sírkápolnának. 1750. június 30-án kezdte építeni, és 1753-ban készült el vele. 1759–1760-ban bővítette Nepauer Máté. Christ végrendeletileg hagyta azt Buda városára. 1786-ig volt a polgári kórház szentélye, amit ekkor megszüntetett II. József, ezt követően a kápolna északi oldalában épült katonai kórház kápolnája. A Szent Anna-plébániatemplom filiája volt (BFL IV.1002.e 1829 No. 25; Schoen 1939. 23–28; Nagy 1975. 228.). 1786: Víziváros, Horvát utca No. 235; 1794: No. 256; 1804: No. 264; 1814: No. 257; 1823: No. 261; 1844: sz. n. – ma II. Fő utca 90. (35. ábra)

Szent Rókus-kápolna

Az 1710-es pestisjárványt követően állították fel (Mihiz Iván, Schneider Gergely, ma Alvinci út és Bimbó utca sarka), a Rókus-hegyen állt, stációkat is építettek elé (Géra 2016. 1131. sz. regeszta). 1735-ben a budavári jezsuita rektor révén Szent Rókus csontereklyéjét kapta meg a kápolna. 1763-ban Nepauer Máté és Reischl Gáspár restaurálta, elé fatornyos tornácot emeltek. 1784-ben felszámolták (BFL IV.1007.c 57. d. Xavéri Szent Ferenc-kápolnára vonatkozó iratok, 1799 szerint is felszámolták, BFL IV.1002.e a. 1785. No. 655; Vanossi 1733. 39; Schoen 1939; Hanskarl 1949. 43; Fejérdy 2013. 387.).

Szent Sebestyén-kápolna

Johann Georg Buttinger (Puttinger) nyergesmester és neje, Anna Maria alapította 1757 előtt, a pestis idején, itt is temették el őket (valószínűleg tehát 1739 körül, BFL IV.1007.c 57. d. Szent Sebestyén kápolnára vonatkozó iratok, PL Lib. 76. /1761/ és Lib.165.a /1785/ szerint a kápolna „in muro R.R. P.P. Capucinatorum ad Plateam et ipsum forum publicum erecta”).

A Szentséges Szűz tiszteletére épült kápolna

1689-ben emelték a pestisjárvány alkalmából. A bosnyák ferences kolostortól délre állt, a mai Batthyány téren benne az Immaculata-szoborral. 1724-ben lebontották, a helyére Immaculata-emléket állítottak (lásd még 11 Út menti keresztek, szobrok, köztéri emlékek, Víziváros, Szűz Mária-szobor, Horler 1955. 594; Némethy 2013. 207.).

Xavéri Szent Ferenc-kápolna (Francisci Xaverij Capellen unter dem Wiener Thor)

1710-ben alapította Nicolaus Mertz halász polgár, a Bécsi kapu előtt (*Sacellum S. Xaverii ante Portam Viennensem*, PL Can. vis. Lib. 163a /1783/ – az egyházlátogatási jegyzőkönyvek szerint Mertz, Géra 2014. 307. szerint Johann Multzer fogadós alapította). A Vár 1749-es erődítési térképén a Bécsi kapuból levezető út alján, a mai Margit körút Széll Kálmán tér felé eső részén. A század közepén csak szüret idején miséztek benne (PL Can. vis. Lib. 76. /1761/). 1784-ben felszámolták (BFL IV.1002.e a. 1785. No. 655; BFL IV.1007.c 57. d; a Xavéri Szent Ferenc-kápolnára vonatkozó iratok, 1799). 1794-ben még számon tartották egykori helyét (*locus, ubi Capella Pianoviciana stetit*, lásd a mai Széll Kálmán téri Jalics-féle téглаégető és környezete felmérését, 1794, BFL XV.16.a.207/56).

Tabán

kápolna a Csillagvizsgálóban

A Gellért-hegy tetején 1815-ben felavatott Csillagvizsgálóban 1822 után alakítottak ki kápolnát, ami 1849-ig, az obszervatórium pusztulásáig működött. (PL Can vis. Lib. 589. /1847/).

plébánia

Kezdetben a vízivárosi ferencesek emeltek a templom mellett kis házat paplaknak (a templom körüli temető déli oldalán).

1759-ben új, hat szobából és három mellékhelyiségből álló paplakot építettek a templomtól kb. 60 lépés távolságra. 1819-ben újjáépítették (tervét lásd: BFL XV.17.a.302 No. 125, 1819, Kimnach Lajos, Miller 1760. 106; Beke 2013. 84; Fejérdy 2013. 386, 391.). 1786: No. 566; 1794: No. 610; 1804: No. 611; 1814–1822: No. 589. – ma I. Attila út

Angyali Üdvözllet-kápolna lásd *Szent Sebestyén-kápolna*

Szent Fábán és Szent Sebestyén-kápolna lásd *Szent Sebestyén-kápolna*

Szent Sebestyén-kápolna (1756; Sebastiani Kapellen /1757/, Angyali Üdvözllet-kápolna /1761/, Szent Fábán és Szent Sebestyén-kápolna /1783/)

A Gellért-hegy tetején állt, 1756 előtt emelték kőből (valószínűleg az 1737–1739-es pestisjárvány után, PL Can. vis. Lib. 43.). Az 1795-ös egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint már nem állt, II. József idején felszámolták (Fejérdy 2013. 385–386.).

35. ábra. A Szent Flórián-kápolna archív fotón az 1920-as években
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény 010438
Fig. 35 St Florian's Chapel in the 1920's
Metropolitan Ervin Szabó Library, Budapest Collection 010438

Szeplőtelen Fogantatás-kápolna (Capellen von der Unbefleckten Empfängnuß Mariae /1733/)

A bosnyák ferences Stražemani János (Joannes a Straxemano) alapította (1723–1727 között volt vízivárosi illír, bosnyák ferences plébános, Némethy 2013. 205.). A Blocksbadnál, a járványkórház és a pestistemető mellett állt (Miller 1760. 105. /No. kat. 525 ½/, Vanossi 1733. 34.: a pestistemető mellett állt), az 1728-as összeírásban már szerepel: No. kat. 73. *Unser Lieben Frauen Cappellen*. Általában a fürdőzők keresték fel. Az itteni istentiszteleteket a budai karmeliták vagy a fürdőt éppen használó papok tartották. Tornynos kápolna volt (PL Can. vis. Lib. 43.

/1756/, Korabinsky 1786. 484; Fejérdy 2013. 385–386; BFL IV.1002.e a. 1785. No. 655.: „*Capella Lazarethi ad aquas calidas infra montem Gerardi*”). 1784-ben felszámolták (BFL IV.1007.c 57. d. A Xavéri Szent Ferenc-kápolnára vonatkozó iratok, 1797.). 1728: No. kat. 73; 1760: No. kat. 525 ½

temetőkápolna

Az 1796-ban kialakított új temetőben épült, 1912-ben bontották le (Fejérdy 2013. 389.).

Országút

Boldogasszony-kápolna (Unser Lieben Frauen Capelle /1733/, Mater Dolorosa /1756/)

A 17. sz. végén létesítették a József-hegyen (Vanossi 1733. 29; Nagy 1975. 46.). A Szent Kereszt, Krisztus sírja és Szent József mellett a negyedik kápolna volt a Kálvária-hegyen (PL Can. vis. Lib. 43. (1756), 1740. évi rajzát lásd OSZK TK 316).

Nepomuki Szent János-kápolna 1.

A városi szegényház kápolnája volt, a céllövölde és kórház mellé épült. 1729-ben, Nepomuki Szent János szentté avatásának évében kérvényezték építését, ugyanekkor adott rá engedélyt a hercegprímás, de csak 1735. május 10-én tették le alapkövét. Az építéshez Ignaz Hoffmann fürdős polgár nagyobb összeggel járult hozzá (PL Can. vis. Lib. 43, 1756). Építője Kayr Mátyás. 1736. február 6-án áldották meg. 1828–1829-ben beépítették a felújított kórházba, a Szent Anna-plébániatemplom filiája volt, 1932-ig működött kórházi kápolnaként (BFL IV.1002.e 1829 No. 25; Jajczay 1936. 168–169; Schoen 1939. 21–23; Nagy 1975. 226.)

kápolna a polgári kórházban (1733)

Nem azonos a Szent Flórián kápolnával (Vanossi 1733. 38.).

Nepomuki Szent János-kápolna 2. (a Császár fürdő régi kápolnája)

A régi (Eckher-féle) fürdőépületben állt (*Ekkeri neveztetett földőben lévő Kápolna*, 1781, BFL IV.1018 No. 98.), Vanossinál is szerepel (titulussal, Vanossi 1733. 45; BFL IV.1018 No. 98. /1781/), az 1841-es átépítésekig állt. Az 1844 utáni fürdőkápolnát lásd *Szent István király kápolna* (Tarján 2013. 173.).

Segítő Szűz Mária-kápolna 1. (Sacellum B.M.V. Auxiliatricis ad aquas calidas in Via Regia)

Országút, Császár fürdő melletti kápolna. Kicsiny kápolna volt, mert 1756-ban „inkább csak stáció”-ként hivatkoznak rá. 1701-ben emelték Kurtz Ignác

báró kamarai adminisztrátor költségén (PL Can. vis. Lib. 43. /1756/). 1784-ben felszámolták (BFL IV.1002.e a. 1785. No. 655.).

Segítő Szűz Mária-kápolna 2. (Sacellum Beatae Mariae Virginis Auxiliatricis, Maria Hülf Kapellen)

A fapiacon állt (Miller 1760. 100.). A 18. század végén megszüntették (BFL IV.1007.c 57. d. Az országúti Segítő Szűz Mária-kápolnára vonatkozó iratok, 1753–1796.).

Szent Donát-kápolna

1745-ben épült az ágostonosok szőlőjében (Jajczay 1936. 164; PL Can. vis. Lib. 43.paf. 102. /1756/).

Szent István király-kápolna (Császár fürdő)

A Császár fürdő 1841-es átalakításakor építették az új kápolnát a régi helyén, ami 1844-re készült el Hild József tervei alapján (Tarján 2013. 172–173.).

Szenháromság-kápolna (1710)

Jacob Cetto kereskedő alapította. Horler pontatlanul azt írja, hogy a Városmajorban, a volt temetőnél állt (Horler 1955. 761.). A Binder – Miller-féle 1760-as térképen látszik, hogy ettől jóval északabbra terült el, nagyjából a mai Fillér utca felső részén (lásd még: PL Can. vis. Lib. 43. /1756/ – *Cettojana Capella*).

Szent József-kápolna (Josephi Kapelle /1823/)

A „szenvedés hegyét” (*Calvarienberg*) I. Lipóttól kapták a jezsuiták, akik I. József tiszteletére átkeresztelték azt József-heggynek. 1689-ben a jezsuiták Szent József tiszteletére kápolnává alakították át a Gül baba türbét, 1690-ben Szent Márk napján felavatták, évente többször vezettek ide körmenetet a Várból. A jezsuiták a József-heggyel szomszédos Kálvária-hegyen több kápolnát emeltek: Szent Sír, Szent Kereszt, Fájdalmas Szűzanya tiszteletére (mindezek rajzait lásd Buda 1740. évi térképén, OSZK TK 316). 1773 után a rend megszüntetésével a kápolnát magánkézbe adták el. 1781-ben még keresztény kápolna, 1786-ban felszámolták (ekkor a Kálvária-hegyen álló három roskadozó kápolnát említik csak, ezeket lebontották).

A 19. század elejétől lett ismét muszlim zarándokhely lett a türbe (Vanossi 1733. 39; Miller 1760. 101; Moshamer 1843. 104; Némethy 1878. 77–91; Nagy 1975. 46, 280.).

Szent Kereszt-kápolna (Heil. Creutz, 1733)

A 17. század végén építették a Rókus-hegyen (Vanossi 1733. 29; Nagy 1975. 46.).

Szent Sír-kápolna (Grab Christi /1733/, Veronika-kápolna, Krisztus Sírja-kápolna, Landstrasz Kapelle /1823/, Kálvária Kápolna /1833/, Landstrass Capelle /1836/, Landstrass Capel /1837 körül/, Calvarien Capelle /1838/)

A 17. század végén létesítették a Ferenc-hegyen. Az ágostonos templom feletti dombon állt, keresztút vezetett hozzá. Schoen Arnold szerint 1703-ban szentelték fel az első, Szent József-hegyi kálváriát (stációit 1900-ban bontották le, Vanossi 1733. 39; Schoen 1930. 17; Nagy 1975. 46; Nyárádi 2013. 231.)

Tolentinói Szent Miklós-kápolna

Az első ágostonos templom északi oldalánál lévő temetőben emelték 1742-ben, de később lebontották. Kripta is tartozott hozzá. (1723-tól már működött a Tolentinói Szent Miklós Egyesület, Hanskarl 1939. 49; Farbaký 1990. 170; Nyárádi 2013. 229.)

Török kápolna (1833, alte Mosche /1823/)

A mai Gül baba türbe. Lásd a Szent József-kápolnánál.

Veronika-kápolna lásd Szent Sír-kápolna

Újlak

korábbi kápolna, a templomhoz tartozik (geweste Kapelle der Kirchen gehörig) 1814: No. 155; 1823: No. 157; 1834: No. 158; 1844: No. 160.

plébánia (das Pfarr-Hauß)

1.

1711–1766 között a plébánosok a templom mögötti, Schininger Simon-féle házban laktak (Vanossi 1733. 18; Tarján 2013. 163–164.).

1714: No. 83; 1739: sz. n., 1754: No. 242 ½ – ma II. Bécsi út 32.

2.

A jelenlegi plébánia a régi templom helyén épült fel feltehetően az új templomot is építő Nepauer Máté tervei szerint 1766-ban (Tarján 2013. 164, 170.).

1786: No. 130; 1794: No. 135; 1804–1814: No. 137; 1823: No. 139; 1834: No. 140; 1844: No. 141. – II. Bécsi út 32.

Segítő Szűz Mária-kápolna (Sacellum Beatae Virginis Mariae Auxiliatricis, vulgo Mariahülf, Mariahilfs Kapelle /1837/)

Schütz Tamás újlaki polgár építtette 1705-ben (ma az Ürömi út és Szépvölgyi út kereszteződésében). Oltárképe a szentantali kegykép másolata. 1810-ben Niedermayer Ferenc a plébániának ajándékozta a kápolnát. 1837-ben felújították, 1854-ben teljesen újjáépítették (PL Can. vis. Lib. 589. /1847/, BFL IV.1002.j 1837 No. 646; Tarján 2013. 172., 36. ábra).

36. ábra. Az újlaki Segítő Szűz Mária-kápolna (II. Ürömi út és Szépvölgyi út kereszteződése), 2016

Fig. 36 Chapel of Mary Help of Christians (II. crossing of Ürömi Road and Szépvölgyi Road), 2016

Fotó / Photo: Bényei Balázs

Krisztinaváros

Antalfy-kápolna

A krisztinavárosi temetőben állt (BFL IV.1002.o 8. kötet, Krisztinaváros, Havas Boldogasszony-plébániatemplom, 1846).

Csáky-kápolna

Buda város közös temetőjében állt (BFL IV.1002.o 8. kötet, Krisztinaváros, Havas Boldogasszony-plébániatemplom, 1846).

plébánia

Eredetileg a várbeli Nagyboldogasszony-templom filiáléja, kegyura Buda szabad királyi város volt. 1786-ig a karmeliták gondozták, majd helyi káplánsággá vált, a ferencesek vezetésével. 1810-ben már önálló plébániaként szerepel (Beke 2013.).

1.

1794-től Andreics György seborvos házának két helyiségét bérelték plébániahelyiségül – ma I. Krisztina tér 3; Roham utca5–7. (Gál 1972. 196.).

2.

1803-ban megvásárolták a templom melletti Spevág-házat, ennek bővítésével épült fel az új plébánia 1806-ra (és ennek helyén építették 1886-ban az új plébániát, tervei: BFL XV.17.a.302 No. 99; Gál 1972. 201; Beke 2013. 85–86; Török 2013. 361.).

1794: No. 109; 1804: No. 130; 1814: No. 134. – ma I. Krisztina tér 5.

Kéményseprő-kápolna (Rauchfangköhrer Kapelle, ad Sanguinem, Maria zum Blut, Vér-kápolna, Vér kápolnátska /1796/)

1. kápolna

Franzin Péter Pál kéményseprőmester alapította a pestisből való megmenekülése után tett itáliai zárandokútja után, ahonnan elhozta a Vigezzo-völgy Re falujában található Vérehulló Szűz Mária képének másolatát (valószínűleg metszetet hozott magával, ami alapján később festményt készített). Franzin 1700-ban építette a kápolnát, amihez később kis fatornácot emeltek, és ami leégett a Várból kiinduló 1723. évi húsvétvasárnap i tűzben.

2. kápolna

1725–1728 között épült fel, egyszerű kápolna volt, homlokzatán kis toronnyal, Niederkirchner József kőművesmester műve. 1728 májusában helyezték el benne Szűz Mária kegyképét (ami az 1723-as tüzet sértetlenül átvészelte, és az építkezések idején a várbeli Szent Zsigmond-prépostság adminisztrátora őrizte, majd Franzin lányának sikertelen visszaszerzési kísérlete után átvitték a jezsuitákhoz, végül Esterházy Imre hercegprímás 1732. augusztus 11-i parancsára került vissza eredeti helyére). 1729-ben emeletes sekrestyét építettek a lelkész számára, a kápolna elé ugyanakkor kis építményt emeltek kőből, 1735-ben palánkkal vették körül. 1734-ben az esztergomi érsek jóváhagyásával Szűz Mária-ereklyét (haját) helyezték el a kápolnában (Hanskarl 1939. 48.). Buda tanácsa 1739-ben megkapta a kegyúri jogot az esztergomi érsektől, és a várbeli karmelitákat kérte fel a lelképásztori teendők ellátására, de továbbra is a Nagyboldogasszony-templom filiája maradt (BFL IV.1002.e 1774 No. 2199.). 1752-ben Nepauer Mátyás kibővítette. 1786-ban Batthyány József hercegprímás helyi káplánságnak nyilvánította a kápolnát és az országúti ferencesekre bízta a lelképásztori teendőket.

Szent Kereszt-temetőkápolna

1756-ban tették le alapkövét, 1757-ben épült fel, kőből, a katonai temetőben, Szentilonay József tábornok 1750-ben kezdeményezte a kápolna alapkövének letételét (BFL IV.1007.c Templomszámadások, 57. doboz, Katonai temetőkápolna iratai). Az épületet Eva Theresia von Frümwagnerin (született Geitter), egy Budán állomásozó hadnagy, Franz von Frümwagner (Frimwagen) özvegye adományából tartották fenn. A kápolnába az özvegy Szent Alajostól szeretett volna ereklyét szerezni, de terve meghiúsult annak ritka volta miatt. Az özvegy 1759-es végrendeletében további 600 forintot hagyott a temetőkápolna fenntartására (1759. december 19. Kihirdetve: 1759. december 23. BFL IV.1002.y I.522). Toronnyal és haranggal is el lett látva, a jezsuiták rektora áldotta meg. 1758-tól egy remete gondoskodott a kápolnáról és a temetőről. Az 1861-ben megnyitott Déli vasút miatt lebontották (Horler 1955. 761–762.).

Petrchevich-Horváth kápolna

Buda város közös temetőjében állt (BFL IV.1002.o 8. kötet, Krisztinaváros, Havas Boldogasszony-plébániatemplom, 1846).

Margitsziget

Boldog Margit-kápolna

1714-ben kapták meg a klarisszák, és 1740-ben építettek a Boldogságos Szűz középkori templomának romjain Boldog Margit tiszteletére egy fatemplomot, amit később lebontottak (1783-ban még állt). Az újlaki plébánia viselte gondját (PL Can. vis. Lib. 43. /1756/ és 168a. /1783/, Miller 1760. 139; Tarján 2013. 173.)

Külterületek

Ferenchalmi Szűz Mária és Nepomuki Szent János-kápolna

1818–1822 között építtette Kalmárffy Ignác budai bíró a budakeszi országút mellett, a kápolnát 1822. október 6-án áldották meg. 1927-ig a Kalmárffy család és örököseik birtokában állt (Hunfalvy 1859. 103; Nagy 1975. 284; Nemessányiné 2013. 294; Török 2013. 361.).

Ma II. Budakeszi út 51/f.

Kútvölgyi Szűz Mária-kápolna (Mindenkor Segítő Szűz Mária-kápolna)

1753-ban építtette a Nagyőrszi család Sigl Mártonnal, olyan piciny volt, hogy az 1756-os egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint inkább csak stáció, fal vette körül (*potius statio, angusto muro circumdata*, PL Can. vis. Lib. 43. /1756/). A kápolna a család magántulajdona volt.

Ma XII. Galgóczy utca 49.

Michael Pichler kápolnája

Az Auwinkelben állt (BFL IV.1002.o 8. kötet, Krisztinaváros, Havas Boldogasszony-plébániatemplom, 1846).

Szent Anna-kápolna (Széchenyi-hegy)

1825 körül épült a Normafa közelében, a Nagy-rét szélén. Benne kegyképként tisztelt Mária-kép volt (Zugligetben, lásd az Anna-rét elnevezést, Nemessányiné 2013. 292–293.).

9.1.2 Görögkeleti / Greek Orthodox

Tabán

Szaloniki Szent Demeter-templom

1. fatemplom

1686 után először fatemploma volt a rácoknak.

2. 17. század végi kőtemplom

Az első kőtemplom 1697-ben készült (a Kamarai Adminisztráció 1697. szeptember 23-án adott rá engedélyt), az Ördög-árok partjánál, az első hidacska közelében (Horler 1955. 708; Nagy 1959. 72; Nagy 1975. 44, 226; Radnai 1967. 20, 41; Vujicsics 1997. 34.). A mai Hadnagy utca és a már szanált Görög (Hosszú) utca találkozásánál, a Rác fürdő mellett, Arsenije Čarnojević szentelte fel Jevtivje Popović budai szerb érsekkel. Az új templom felépítésekor, 1741-ben lebontották.

3. második kőtemplom

1741-től építették fel (alapköletétel: 1742. május 1.) Mayerhoffer (Mayrhoffer) Ádám tervei alapján 1751-ben készült el, 1751. június 3-án szentelték fel az 1949-es lebontásáig fennálló (Vujicsics 1997. 10. szerint 1751 utáni új templomukat a Szentháromságnak ajánlották, tervét lásd: BFL XV.17.a.302 No. 8.). Díszes sisakja 1775-ben készült el. Ikonosztáza 1814–1817 között készült, valószínűleg Jankovits Miklós műhelyében, az ikonok Arsza Todorovics munkái (Miller 1760. 106; Horler 1955. 755–757; Nagy 1975. 227, 537.).

1754: No. gkel. 101–109; 1771: No. 118; 1786: No. 445. – ma I. Döbrentei tér

9.1.3 Evangélikus / Lutheran

Vár

evangélikus templom

Már 1802-ben kérvényezték templom, plébánia és iskola létrehozását (BFL IV.1002.e 1802 No. 512.). A gyülekezet végül Mária Dorottya 1843-ban tett 20 000 forintos adományának köszönhetően alakult meg (László 2004).

Az imaház Kimnach Alajos tervei alapján épült József nádor neje, Mária Dorottya kezdeményezésére, 1846 szeptembere és 1847 augusztusa között. Az épületben gyülekezeti- és tanterem is állt, s 1846. szeptember 26-án avatták fel (ma I. Dísz tér 17. 1895-ben lebontva, *Ordnung*... 1847, Hunfalvy 1859. 100; Horler 1955. 579–580; Zakariás 1957. 285; Nagy 1975. 528; Magyar 2003. 73–74.).

9.2 Zsidó / Jewish

Víziváros

1690-ben egy szobát kapott a zsidóság, ahol istentiszteleteket végezhetett, amit végül 1712. november 18-án leromboltak (Bürgel Joachim családjának kiűzésekor). Rá egy évre határozatot hoztak, hogy a zsidók gyakorolhatják vallásukat, amennyiben magánházakban végzik, nem templom-szerű épületben. 1725-ben Buda város tanácsa a zsidók által egy magánházban létrehozott zsinagógája ellen tiltakozik (BFL IV.1002.uu 46. d. 399–402. fol. Buda város tanácsának levele az esztergomi érseknek, 1725. december 29. Büchler 1901. 185, 201, 206.).

zsinagóga

1812-ben tervezett egyemeletes zsinagógát Dankó András saját telkén, de csak 1866-ban épült fel (terv: 1812, ma I. Öntőház utca 5–7. BFL XV.17.a.302 No. 108. Építész: Dankó András, *Adalékok a Víziváros történetéhez*... II. 244; Büchler 1901. 264.). 1823-tól viszont a telekkönyvekben a zsidó hitközséget jelölték meg az ingatlannál (*hierortige Ehr. Israelier Gemeinde*). 1823: No. 107; 1844: No. 103. – ma I. Öntőház utca 5–7.

10 Temetők / Cemeteries

Általánosan lásd: BFL IV.1002.o, BFL IV.1009.f 1a–b, 14, 29, 43, 53–54, 66–67, 86–87, 102, 105, 157–160. kötet; BFL IV.1009.j 3. kötet; BFL IV.1009.j 3. kötet; PL Can. Vis.; Fehér 1933; Nagy 1975. 39; Simon 2015b.

10.1 Keresztény / Christian

10.1.1 Római katolikus / Roman Catholic

Vár

temető a Nagyboldogasszony-templom körül

Egy 1785-ös felmérés szerint 1710-ben hozták létre, de korábban is temettek ide halottakat. 1761-ben már nem használták. A 18. század végén 32 nőt tett ki.

Víziváros

a ferencesek, majd Erzsébet-apácák kolostorától északra elterülő temető
18. századi temető, 1805-ben számolták fel végleg, ahol Marczibányi István alapítványából kétemeletes lábadozóházat építettek a betegeknek 1804 szeptembere és 1805 szeptembere között (Horler 1955. 656; Nagy 1975. 276.).

kapucinus temető

A kapucinusoknak saját temetőjük volt a rend tagjai számára.

ún. Strasserhof-temető (Gemeiner Stadt Strasserhoff, Medve utcai temető)

1740 körül nyitották, de 1760-ban már betelt (Millernél *Civitatis Budensis Coemeterium*, Miller 1760. 99. /No. 213./). 1777-ben és 1785-ban említik a budai temetők felméréséről készült iratokban. Ekkor már régóta felszámolt temetőnek nevezték. Itt temették el a pestisben 1740-ben elhunyt Pretelli Ignác jezsuita atyát, a Szent Anna templom felépítésének kezdeményezőjét (Felhő 1988. 56, 61. Buda 1857. évi műemlékjegyzé- kében a temető *Strassenhof in der grossen Bäregassen* néven szerepel). A szakirodalomban Medve utcai temető néven szerepel.

Víziváros, 1754: No. 213. – ma II. Medve utca 5–7.

Szent Anna-plébániatemplom körüli temető

Jóval 1785 előtt megszüntették.

vízivárosi temető (pestistemető)

A 17. század végén létesítették a Horvátvárostól nyugatra, még a városfalon belül. A kezdetektől fogva a város egészének temetőjeként funkcionált, feltehetőleg egy törökkori temető helyén alakították ki. A mai Szász Károly utca két oldalán, valamint a Kapás utcánál terült el. Az 1739–1740-es pestisjárványt követően, az ott eltemetett pestises halottak miatt bezárták. 1775-ben egy évre újranyitották. Az 1786-os és 1794-es telekkönyvben városi pestistemetőként említik (*Gemeiner Stadt Pest Freydhoff*, 1794-ben *Gemeiner Stadt Pest Freythof*, 1799: *Pest Burger Fryedhoff*, 1803: *Pest Bürger Friedhoff*). 1790–1792 között a katonaság használta falerakatként (3000 ölnél több tűzifát raktároztak itt, ugyanakkor biztosítani kellett a polgárságnak gyakorlóteret). 1793-tól fakereskedő polgárok bérlik (először Paul Peterszky és Johann Luczenbacher, 1799-ig, BFL IV.1002.n No. 22.). A 18–19. század fordulóján kaszálónak, katonai gyakorlóternek használták (noha Buda többször próbálta a helyőrséget rávenni csak a Generális kaszálón történő

gyakorlatozásra, például BFL IV.1002.j 1801 No. 249. és 1806 No. 165.). 1804-től keleti felét az Eszterházy-család falerakatának használták (BFL IV.1002.j 1804 No. 1387, 1837 No. 329.), majd az ingatlan a fakereskedő Luczenbacher-család tulajdonába került. A területet végül az 1920-as évek végén építették be.

1714: Horvátváros No. 104; 1754 és 1771: Johannes Gasse, sz. n. ingatlan, 1786: Johannes Gasse 363; 1794: Víziváros No. 380, 1804: Víziváros No. 387. – ma II. Horvát utca – Varsányi Irén utca – Margit körút által határolt terület (37. ábra)

Tabán

katolikus temető 1.

1740-ben nyitották az Alexandriai Szent Katalin-templomtól északra és nyugatra, mintegy 300 nöl-nyi területen, nagyjából a mai Apród utca és Attila út által határolt területen, mellette volt a plébánia, a katolikus elemi iskola, valamint a katolikus bíróság és városháza (1786: *Rathaus*). Az 1780-as évekre már megtelt (Miller 1760. 106; Korabinsky 1786. 484.).

katolikus temető 2.

1780. március 22-én nyitották meg a tabáni katolikusok új temetőjét, miután Mária Terézia rendeletére be kellett szüntetni az Alexandriai Szent Katalin-templom kerületében a temetkezést. Mintegy 980 nöl területen létesítették, a lakóházakon kívül. A Gellért-hegy lábánál állt az *Immaculata Conceptio*-kápolnánál (a kápolnát II. József 1786-ben bezáratta). A temető 1795-re már megtelt.

Alexandriai Szent Katalin-templom körüli temető

A tabáni katolikusok egyik első temetkezési helye (1697-ben már biztosan használták a területet ilyen céllal). 1777-ben zárták be.

Országút

Temető 1.

Országúton az első, 1707-ben épült templom északi falánál állt a temető, amelyben Tolentinói Szent Miklósnak szentelt kápolna is volt.

Temető 2.

1722-ben létesítették, 1785-ben már nem használták (ekkor 20×15 öl volt). A Vár és környéke 1749-es térképén „*Horvát temető*” néven szerepel egy temető (*Cimetieres des Croates*, a Horvátvárosra utalva, BFL XV.16.a 201/cop2), ami egyértelműen a vízivárosi városfalun túl van, a mai Keleti Károly utca környékén.

Temető 3.

1734-ben alakították ki az ágostonos szerzetesek temploma mellett, de tíz év múlva beszüntették működését (az 1785-ös felmérés szerint 15×7 öl volt).

Újlak

Temető 1.

A 18. század elején a középkori eredetű templom romjai körül temetkeztek, 1714-ben még megvolt (BFL IV.1009.j 3. kötet).

1714: No. 95.

Temető 2.

1706-ban engedélyezték a templom körül temető létesítését (BFL IV.1007.c Újlak 1. füzet), Buda városa a templom és sáncárok közötti telket adományozta az egyháznak temető céljára, ennek helyén áll ma a plébániatemplom (Tarján 2013. 163.). 1733-ban nagy, a hegyig elterülő temetőnek nevezik („...*grossen gegen dem Gebürg ablaufenden Freythof*”, Vanossi 1733. 38; BFL IV.1009.j 3. kötet).

Az 1745-ban felépült új plébániatemplom körül még 1780-ig temetkeztek. 1714: No. 70.

Temető 3.

1780 után létesítették 2512 nöl telken (BFL IV.1002.e a. 1785. No. 463. és 481.). Ezt fekvése miatt nem tartották szerencsés választásnak a lakosok. A Sárlos Boldogasszony-templom 1846-os canonica visitatiója szerint a József és a Mátyás-hegy között terült el, a Rupp-keresztrel szemben (A keresztről lásd Adattár 11. fejezetét!). A Rupp-kereszt ekkor a Pál-völgnél állt, Buda város 1833-as térképe alapján pedig a temető pontos helyét is meg lehet határozni (BFL XV.16.d.241/5a): a Pál-völgy és a Mátyás-hegyi kőfejtő között terült el, a mai Virág Benedek utca – Fergeteg utca – Szépvölgyi út által határolt keskeny területen. Fehér Jolán szerint ezt a temetőt csak 1800 körül kezdték használni és 3725 nöl-nyinek írja, Fehér 1933. 62–63.).

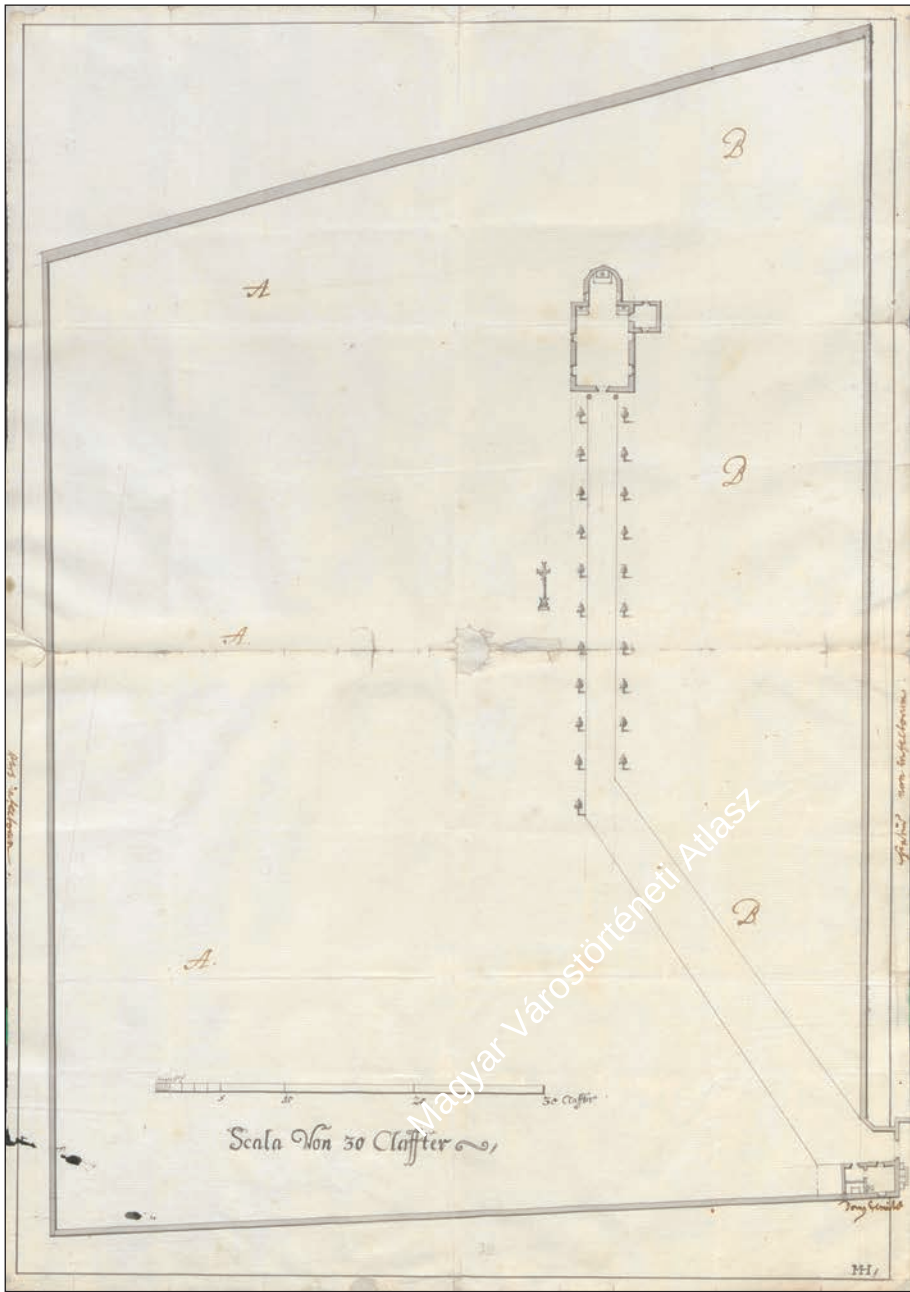
Temető 4. (régi újlaki temető, Doberdó úti temető, Kiscelli domboldali temető)

A Sárlos Boldogasszony-templom 1846-os canonica visitatiója említi, a vámháznál állt Újlak és Óbuda határában, a mai Doberdói út mentén. 1837-ben telt meg. Buda 1833-as térképén Buda és Óbuda határán, az újlaki tégláégető és a Mátyás-hegyi kőbánya határolta (BFL XV.16.d.241/5a). A temetőt a 19. század folyamán többször bezárták, majd újra kinyitották (például 1849-ben), véglegesen 1924-ben számolták fel (Fehér 1933. 62–63.).

Krisztinaváros

Laureti Freydhof /1793/

A Kéményseprő-kápolna mögött, kizárólag egy 1793-as térképen szerepel (1793, BFL XV.16.a.208/75).

37. ábra. A vízivárosi pestistemető és kápolnája felmérése
Budapest Főváros Levéltára BFL IV.1002.e a. 1778. No. 441.
Fig. 37 The survey of the pest-cemetery and its chapel in Víziváros
Budapest City Archives BFL IV.1002.e a. 1778 No. 441)

Külterületek

Városmajori temető (régi vízivárosi temető)

A Víziváros és Országút közös temetője. A Bécsi kapun túl volt, a Városmajornál (BFL XV.16.a 203/cop1 /1763/). 1742-ben nyílt meg. A vízivárosi temetőrész az 1780-as években 4183 nől, az országúti 817 nől volt ekkor, s mindegyik árokkal volt elkerítve (1785. február 7; BFL IV.1002.e a. 1785. No. 463; Fehér 1933. 58.). 1785-ben zárták be, mert megtelt (Nagy 1963. 392.).

Vízivárosi temető

Vár, Víziváros, Országút lakossága temetkezett a Kútvölgyi és Budakeszi utak közötti területen lévő vízivárosi temetőbe. A városmajori temető betelése után nyitották meg 1785. október 10-én, 15 holdas területen. 1885-ig használták, de kivételes esetekben továbbra is temetkeztek benne, egészen 1915-ig. Véglegesen 1930. január 1-én számolták fel (Nagy 1963. 392.). A „vízivárosi” polgári temető nyugati oldalához helyezték 1797-ben a katonai temetőt (20. sz. elején 3639 nől, 1823-as, Baczó József általi felmérését lásd: BFL IV.1002.j 1823 No. 1822.). Ezt a katonai temetőt, más néven *Alvinczy-temetőt* 1902-ben zárták be (38. ábra).

10.1.2 Görögkeleti / Greek Orthodox

Tabán

Szent Demeter-templom körüli temető

A görögkeletiek kezdetben a templom köré temetkeztek.

temető, görögkeleti

A városrészen belül helyezkedett el, 1775-ben 1221 nől-t tett ki, lásd ma Kereszt tér (Miller 1760. 107. /No. gkel. 334./). 1754, No. gkel. 358. görögkeleti temető, 1794: No. 845, 1804: No. 833; 1814–1822: No. 784.

10.2 Muszlim / Muslim

Krisztinaváros

török temető

A Fehérvári-kapu előtti területen helyezkedett el. 1707-ben mérette fel Buda város tanácsa és intézkedett azok telkeinek ideiglenes kiosztásáról. A Vár 1684-es és 1686-os ostromáról készült látképeken is szerepel (BFL IV.1002.a 6. kötet 477. p. /1707. május 13./, lásd Géra 2009. 1299. regeszta, Rupp 1868. 196.).

török temető

A Városmajor és Nap-hegy között helyezkedett el (ma Déli pályaudvar). 1686 után a katonák használták területét temetőként (Gál 1972. 182; Nagy 1975. 45.).

10.3 Zsidó / Jewish

Országút

temető

Egy 1727-es telekkönyvi bejegyzésben, valamint egy 1719-es folyamodványban szerepel, amely szerint a túrt zsidók temetője volt, de temetkeztek ide Vácról, Komáromból is. Az országúti tégláégetőtől északnyugatra terült el (1794-es felmérésen lásd *Juden Freuthof cemeterium*, BFL XV.16.a/207 No. 56. Buday László utca és Bimbó út sarka, Nyitrai 1953. 55–56; Fodor 2005. 74–75.). 1806. július 17-én kiásták az itteni sírokat és a holttesteket az óbudai temetőjükbe szállították, közös sírba (Büchler 1901. 221, 261–262. Egy 1807. augusztusi felmérésen még szerepel a temető északi maradéka, BFL XV.16.a.207 No. 41.).

Újlak

temető (Pál-völgyi zsidó temető, későbbi, hivatalos elnevezése Szépvölgyárokai izraelita temető)

1830-ban vásárolták Büchler szerint, ez azonban téves adat, mert csak 1831. július 3-án rendelte el a tanács az újlaki izraelitáknak üres terület kijelölését temető céljaira (Büchler 1901. 263; BFL IV.1002.j 1831 Nr.1126. A csatolt tervezeten az izraelita temető a régi katolikus temetőtől nem messze állt, két oldalról vizesárok, a harmadikról út határolta, a negyediknél pedig szabadon hagyandó sávot jelöltek ki.). 1833-ban nyitották és 1888-ig használták, a Zöldmáli-dűlőben, a Mátyás-hegyi keresztény temető közelében. Véglegesen 1938 körül számolták fel.

10.4 Egyéb / Other

Víziváros

pestistemető → 10.1 Víziváros / temető 1.

Tabán

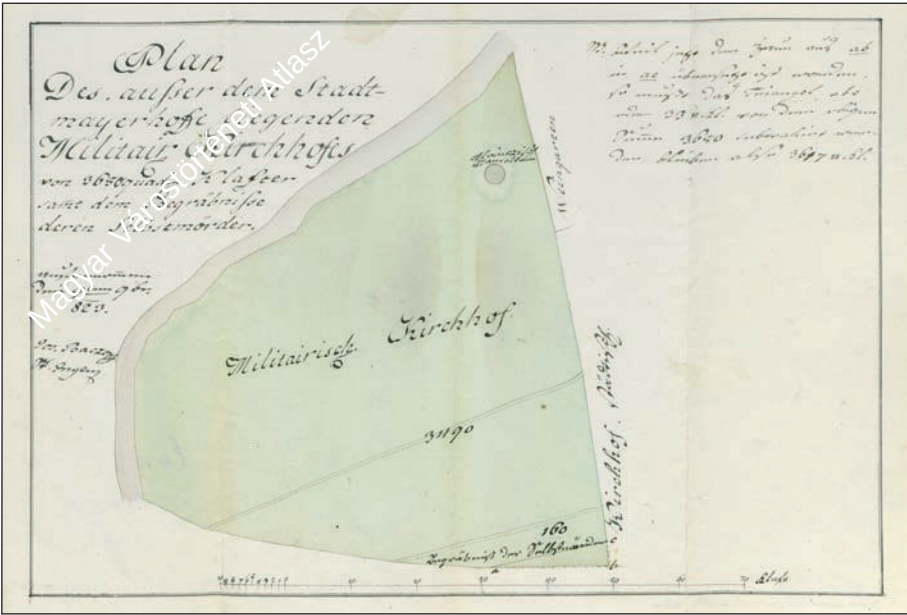
tabáni pestistemető

A Gellért-hegy lábánál létesítették az 1709-es járvány során (Vanossi 1733. 34; Géra 2016. 14, 20.). A 18. század második felében még állt (mindössze egy térképet ismerünk, ahol külön is ábrázolták: MNL OL S 80 Duna No. 8.).

Újlak

temető

A Sarlós Boldogasszony-templom 1846-os canonica visitációja említi. 1837-ben létesítették a plébániatemplom és a Segítő Szűz Mária-kápolna közötti

38. ábra. A vízivárosi katonai temető – ún. Alvinczy-temető – az öngyilkosok parcellájával Budapest Főváros Levéltára BFL IV.1002.j 1823 No. 1322.
Fig. 38 The military cemetery in Víziváros – the so-called Alvinczy Cemetery – with the parcels of suicides
Budapest City Archives BFL IV.1002.j 1823 No. 1322

területen (későbbi Holzspach-féle téglagyár helyén), ahova a katolikusok mellett más felekezet tagjait is temették. 1849-től ismét a kiscelli domboldal temetőjét használták.

Krisztinaváros

katonai temető

A mai Déli pályaudvar területén, a Városmajor és a Naphegy között elhelyezkedő egykori török temetőt a hadsereg vette birtokba és 1797-ig használta. A 18. század elején még feltehetően a polgárság is használta (erre utalást ld. Géra 2016. 129.). Eredetileg az 1686-os ostrom alatt elesett katonákat, majd a helyőrség tagjait temették ide. Felszámolásakor 3528 nől volt. 1800-ban már bérbe adták egykori területét (BFL IV.1002.n sz. n. 1800. június 23; Nagy 1975. 45.). Felszámolásakor harmincéves beépítési moratóriumot mondtak rá ki (ebben az időszakban *kleine General-Wiese* néven említik), 1838-ban 10 házhelyet alakítottak ki rajta (Gál 1973. 199–200, 206.).

Alvinczy-temető

Lásd az 1785-ben megnyílt Vízivárosi temetőnél!

régi németvölgyi temető („tabáni és krisztinavárosi temető”, Tabaner Friedhof)

1786-ben vásárolt a tanács a tabáni katolikusoknak szántót a Németvölgyi-dűlőben, ezt jelölték ki a krisztinavárosiak temetkezési helyéül is. A Kis-Gellért-hegy, Németvölgy, Németvölgyi dűlő, Nap-hegy által határolt kis területen, a mai I. Hegyalja út, Avar utca, Csörsz utca, Budaörsi út által határolt részen feküdt. 1885-ig használták (Gál 1972. 190. Térképen lásd: BFL XV.16.a.201/2).

11 Út menti keresztek, szobrok, köztéri emlékek / Roadside crosses, statues, public memorials

PL Can. vis. 27–882; BFL IV.1002.oo, Liber 1934a, Rajna 1989 alapján. A kutakat lásd 20 Közművek, vízvezetékek, kutak c. fejezetnél!

Vár

Constantia (1730)

A Zeughausra épült, Lorenzo Matelli műve. Ma a Várpalota-kertben (Bánrévy 1933. 132–133.: „*Constantia et fortitudine Carolus sextus me fundo elevebat*”, Nagy 1975. 235. Rajnánál tévesen Constitutia név szerepel.).

Fortitudo (1730)

A Zeughausra épült, Lorenzo Matelli műve. Ma a Várpalota-kertben.

Hercules (1730)

A Zeughausra épült, Lorenzo Matelli műve.

Loyolai Szent Ignác (1722)

A Szentháromság téren állt, az 1718-ban elkészült kút tetején, készítője Hörger Ferenc Antal (Vanossi 1733. 11; Zakariás 1956. 299–300; Nagy 1975. 237. sz. is, Schoen Arnold tévesen Vogl Konrádot ír). 1773-ban lebontották, a Nagyboldogasszony-templomra, majd Máriaremetére került, ahol átalakították Szent László királlyá. Eltűnt. Lásd még Adattár 20. Közművek, kutaknál!

Nepomuki Szent János (18. század)

1766 után alakíttatta át a homlokzatot a tulajdonos Szeth-család, feltehetőleg ekkor került rá.

A I. Bécsikapu tér 6. sz. ház homlokzatán (Horler 1955. 313; Turjányi-Papp 1988. 57.).

15. Athene
Köszobor. Carlo Adami műve 1785.

39. ábra. Pallas Athéné szobra, 1919
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény, AN027513
Fig. 39 Statue of Athena Pallas, 1919
Metropolitan Ervin Szabó Library, Budapest Collection, AN027513

Pallas Athéné (1784)

Carlo Adami készítette. A Szentháromság téren álló kútra tervezték (ahonnan 1773-ban, a jezsuita rend feloszlatásakor lekerült Szent Ignác alakja). A kút lebontásakor ideiglenesen egy svábhegyi villa parkjába került magántulajdonként, 1928-ban helyezték a városháza oldalára. Az eredeti 1964-ben a Városház utca 9. kapualjába került, helyét a budai városházán ekkor másolattal pótolták (Horler 1955. 461., 39. ábra).

Szentháromság-szobor I. (Vár – 1706, Újlak – 1712)

Az első Szentháromság-oszlop elkészítését 1694-ben határozta el a tanács, 1698-ban kezdték elkészíteni, 1699-ben még a városháza boltjában állt a félkész oszlop. 1700-ban tették le alapkövét (a szakirodalomban 1700. július 8. szerepel, Buda város tanácsulési jegyzőkönyvei szerint 1700. augusztus 5-én tette le az alapkövet Széchenyi Pál kalocsai érsek). Az építészeti elemek tervezője Venerio Ceresola, a szobroké Bernardo Feretti (Ferretti). A pillérek az 1690-es években elkészültek, a szobrokat Kollonich érsek ajándékozta a városnak. Felavatva: 1706-ban, Szentháromság ünnepén. A szobrok eredetileg festve voltak. 1712-ben, az új oszlop elkészültekor átszállították Újlakra, a felső vásártérre (a mai Zsigmond térre), a hegyről lezúduló víz útjába (Rajnánál pontatlanul 1710-et írta az átszállítás évének, Miller 1760. 104; Schoen 1936, Nagy 1975. 236; Tarján 2013. 175; Géra 2014. 150–152; Géra – Oross – Simon 2015. 301, 703; 1484–1485. sz. regeszta, 43. ábra).

Szentháromság-szobor II. (1712)

Az 1709-es újabb pestisjárvány fellobbanásakor határozta el a tanács az új Szentháromság-oszlop felépítését. Készítői Hörger Antal szobrász és Ungleich Fülöp kőfaragó (Rajna Francesco Barbierit jelöli meg szobrászként, valamint Hölbling János építőmestert és Vogl Konrád kőfaragót, Barbieri halála után Ungleich Fülöp folytatta munkáját). 1713. június 11-én, Szentháromság vasárnapján lett felavatva (körmennettel, Te Deummal és ágyúlövésekkel, Hanskarl 1939. 41. Ténylegesen később fejezték be az 1822-es és 1846-os canonica visitatio szerint 1715-ben, míg Nagy 1975.

235-nél 1714 szerepel. Az építésnél használt állványzatot egyébiránt már 1713. június 7-én elbontották, s azt használták fel a lövőház építéséhez, Schmall 1894. 105.). Lépcsőjén eredetileg 15 szobor állt még, amiket Rupp János Gáspár élelmezési felügyelő állíttatott saját költségén, ezeket 1822-ben eltávolították (1754: No. 153; Miller 1760. 88–89. /No. 153./; Horler 1955. 458–460.).

1754: No. 153. – ma I. Szentháromság tér (40–41. ábra)

Temetőkereszt (18. sz.)

A Nagyboldogasszony templom melletti temetőben állt (1761, Can. vis.).

Vörös Sün (dombormű, 1820 körül)

Cégér volt. Ma I. Hess András tér 3. sz. alatt homlokzatdísz.

Víziváros

1838. évi árvíztablák (1838. március 15-i árvíz)

Ma a I. Corvin tér 2. sz. alatti udvarban, I. Fő utca 41. sz. folyosóján, I. Fő utca 41; II. Medve utca 24; I. Gyorskocsi u. 44. alatt (az utóbbi másodlagos elhelyezés!).

Ecce Homo

Az 1846-os canonica visitatio szerint a Szent Erzsébet-templom homlokzata előtt állt.

Kígyó (dombormű)

Mai I. Szalag u. 18. sz. ház kapujánál. Orvos cégére volt.

Szent Lukács (1760)

Ma a Lukács fürdő udvarán áll (II. Frankel Leó út 25–29. sz.).

Szűz Mária-szobor (Immaculata, Bildsäule der unbeflechten Empfängniß Mariae, 1724)

Az obere Marktplatzon (Bomben Platz) helyezték el a pestisjárvány megszűnésekor: azelőtt a ferencesek a tér közepén fallal körülvett kápolnát állítottak fel, benne a Szűzanya képével. Később a falat le kellett bontaniuk, a képet pedig visszavitték a plébániatemplomba (ezt követően, 1724-ben a kápolnát is lebontották). Ennek a pestisjárvány után lebontott kápolnának a helyén épült fel Weisz Anna 250 forintos hagyatéka és többek adománya segítségével az 1724-ben megszentelt szobor. Készítője Hörger Ferenc Antal. 1748-ban megjavították és újra felállították Anna Maria Gronauerin 250 forintos adományából (az 1785-ös canonica visitatio 200 forintot ír). 1760-ban Sienai Szent Katalin és Nepomuki Szent János szobra vette körül. 1822-ben merült fel először az

40. ábra. Franz Ambros Dietell: A várbeli Szentháromság-szobor
Rézmetszet, Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár, Metszettár
Fig. 40 Franz Ambros Dietell: The Holy Trinity Statue in the Castle
Copper engraving, Budapest History Museum, Kiscell Museum, Cabinet of Engravings

41. ábra. A várbeli Szentháromság-szobor napjainkban, 2016
Fig. 41 The Holy Trinity statue in the Castle at the present day, 2016
Fotó / Photo: Simon Katalin

áthelyezésének ötlete, mivel a hetipiac forgalmát akadályozta, ekkor a kapucinus templomhoz tervezték átszállítani (BFL IV.1002.j 1822 No. 641.). Végül 1826-ban lebontották az új őrház felépítése miatt és 1834-ben átszállították a Mária térre (Vanossi 1733. 20; Keyssler 1751. 1282–1283; Miller 1761. 97. /Nr. 27./, Korabinsky 1786. 483; Jajczay 1936. 160; Horler 1955. 678; Nagy 1975. 237; Némethy 2013. 207.).

1728: No. 23; 1739–1754: No. 27. – ma I. Batthyány tér, 1834-től a mai I. Mária téren (42. ábra)

Immaculata (?)

Hörger Antal készítette (ma I. Fő u. 32.). Kapucinus templom mellett.

Nepomuki Szent János szobra 1.

Lakóház homlokzatán, a szobor talapzatán 1725-ös szám szerepel (ma I. Corvin tér 3. Adalékok a Víziváros történetéhez I. 243., 44. ábra).

Nepomuki Szent János szobra 2.

A vízmű és a repülőhíd budai hídfőjénél állt (1807-ben említik, BFL IV.1002.e 1807 No. 296. – ma I. Clark Ádám tér).

Nepomuki Szent János szobra 3.

A hajóhídon volt, kétoldalán egy-egy katonai őrsgéggel (1834–1835, BFL IV.1002.e 1834 No. 790.).

Szentháromság-szobor (1739, die H. Dreyfaltigkeit /1754/, H.H. Dreyfaltigkeit Saullen /1771/)

Mathias Nattermann emelte a Halászárosban, a térkép alapján a várbeli Fegyvertár és a Duna között állt, nagyjából a mai Sikló utcában, egy kis, névtelen téren, a vízivárosi víztorony közelében (Miller 1760. 95; Korabinsky 1786. 484.). 1777-ben áthelyezték az Élelmiszertartól Fiala kőműves házához (PL Lib.165.a /1785/, Horler 1955. 593. tévesen horvátvárosi szobornak írja).

1754: Halászáros sz. n., 1771: Halász utca sz. n. (7. ábra)

Temetőkereszt (ún. Vörös kereszt)

Az 1740 után bezárt ún. pestistemetőben állt, 1761-ben még megvolt. (A Szent Anna plébániatemplom 1761-es canonica visitációja szerint az összes temetőben volt feszület.)

Temetőkereszt

1761-ben állt az ún. Strasserhof-temetőben (mai Medve utcai temető, a Szent Anna plébániatemplom 1761-es canonica visitációja szerint az összes temetőben volt feszület).

Temetőkereszt

A Nagyboldogasszony templom 1783-as és 1795-ös canonica visitációja említi a Vár és a Víziváros közös temetőjében (tehát a városmajori temetőben) álló nagy temetőkeresztet. (A temetőben ekkor még állt pár kőkereszt is, a többi sírt fakereszt jelezte.)

Vastuskó (Stock im Eisen)

A 19. század elején emelték, a mai I. Iskola és Vám utca sarkán állt (helyén ma másolat, Adalékok a Víziváros történetéhez... II. 453. Schams említi még egyet, ami a Bécsi kapuban állt: ...ein mit Eisen beschlagener Holzstock liegt. Schams 1822. 105.).

Tabán

1775-ös árvíz tábla (február 17.)

Eredetileg a mai I. Döbrentei utca 15. sz. ház falán, ma a Budapesti Történeti Múzeumban.

1838-as árvíz táblák (március 15.)

Ma a Műgyetem rakpart támfalánál, valamint a Budafoki út 4–6. sz. alatt. Eredetileg volt a I. Döbrentei utca 15. sz. ház falán, ma a Budapesti Történeti Múzeumban.

Ecce Homo (18. század eleje)

Eredetileg a Daun-féle majort körülvevő réten állt. Ma a Szilágyi Erzsébet fasoron. Liber Endre szerint valószínűleg a vesztőhely szobra volt, Rajna már kategorikusan kijelenti ugyanezt, de ez bizonyosan téves, mert az ebben az időben Újlakon volt!

Feszület (1761 előtt)

A Szent Katalin plébániatemplom 1761-es canonica visitációja említi a templom körüli temetőben álló keresztet.

Feszület (1761 előtt)

A Szent Katalin plébániatemplom 1761-es canonica visitációja említi a templomtól távolabbi temetőben álló keresztet.

42. ábra. Az Immaculata-szobor (I. Mária tér), 2016
Fig. 42 The Immaculata statue (I. Mária Square), 2016
Fotó / Photo: Simon Katalin

43. ábra. Az újlaki Szentháromság-szobor, 2016
Fig. 43 The Holy Trinity statue in Újlak, 2016
Fotó / Photo: Simon Katalin

Feszület (1761 előtt)

A Szent Katalin plébániatemplom 1761-es canonica visitatiója említi a pestis-temetőben (a Gellért-hegy déli oldalán) álló keresztet.

Feszület (1786 után)

A Sas-heggyel szembeni, 1786-ban megnyitott temetőben állt, fakereszt volt.

Feszület (1806)

A Szent Katalin plébániatemplom előtt álló kereszt (ma I. Attila út 11.).

Feszület (1830)

A tabáni temetőben állt, Swrak Pál és neje, Trexler Klára állíttatta. 1930-ban átszállították az újlaki Sárlos Boldogasszony-templom szentélye mögé (Tarján 1833-asnak írja, s az átszállítás ideje nála 1940. szeptember 8. Tarján 2013. 173.).

Ma II. Bécsi út 32.

Golgota-csoport

Az 1783-as canonica visitációban szerepel. A Rudas fürdő mellett, a Duna-part előtt állt a feszület, körülötte Szűz Mária, Evangelista Szent János és Szent Mária Magdolna alakjával. Kersch Ignác, Colger István, Cziegelmaister György emelte (Fejérdy 2013. 388–390.).

Kálvária (1715)

A Gellért-hegyen állt, fafeszület volt Szűz Mária és Evangelista Szent János kőszobrával. Mikoviny Sámuel 1737-es látképén már szerepel (előtte pedig valószínűleg a Blockhaus maradványai). Elpusztult, már az 1780-as években rossz állapotban volt. A század végén ráccsal védték (Arndt 1804. 312.). Helyén Füll (Fühl) Mihály kérvényezte 1805-ben, hogy a hegyen saját költségén kápolnát építhessen (*velut Loco Calvariae, Capellam majorem*, Krisztus két latorral, a kálváriát fal vette körül, PL Can. vis. Lib. 589. /1847/). Füll oratóriumot és keresztúti állomásokat épített, amit ő, majd utódai gondoztak. A stációk közül 1903-ban hármat lebontottak, az utolsó stációt pedig 1950-ben semmisítették meg (BFL IV.1002.e 1805 No. 419; Schoen 1930. 17; Fejérdy 2013. 388–390.).

Kereszt (1783 előtt)

A Szent Katalin plébániatemplom 1783-as canonica visitatiója említi a hőforrásoknál álló keresztet. Ekkor restaurálásra szorult, az ekkor már romos állapotú Szeplőtelen Fogantatás-kápolna közelében (a Gellért-hegy déli oldalán, BFL IV.1002.oo 3. kötet, Fejérdy 2013. 388.).

Kereszt (1846 előtt)

A Szent Katalin plébániatemplom 1846-os canonica visitációjában szerepel. Fakereszt volt. A Budaörsi úton állt, a téglavetőnél (a Gellért-hegy déli oldalán, nagyjából a mai Mórícz Zsigmond körtéren), Draskovits Péter Pál alapította (a téglaegető az 1810-es évektől szerepel a forrásokban, a keresztet is ekkor állíthatta).

Kereszt (1846 előtt)

A Szent Katalin plébániatemplom 1846-os canonica visitációjában szerepel. Fakereszt volt. A Gellért-hegyen állt, özv. Tauzerné szőlőjében.

Nepomuki Szent János szobra

1784 előtt a hajóhíd közelében állt (BFL IV.1002.e a. 1785. No. 655.).

Nepomuki Szent János szobra (19. század)

A hajóhídon (Nagy 1975. 412.).

Szarvas (dombormű, 1811)

A Szarvas-házon, cégér volt (ma I. Szarvas tér).

szobormaradvány

Egyedül egy 18. századi útleírásban szerepel, közelebből meg nem határozott helyen állt a városban, a felső fele letört („In the Rascian suburb there is a fragment of a fine statue sitting in long robes, the upper part of it being broken off.”, Pococke 1745. 248.)

Országút

1838-as árvíz táblák

A mai II. Bem József tér 3. és Lajos u. 18. alatt (másodlagos elhelyezés).

Megkoronázott Krisztus szobra

Az 1822-es canonica visitatio említi. Lámpással volt ellátva, a temető fele vezető úton állították.

Nepomuki Szent János (1717)

1717. május 7-én határozta el Buda város tanácsa a szobor felállítását, készítője Bauer Ignác volt (Nagy 1975. 237. Hörger Ferenc Antal írja.), Baitz János Kristóf telke és a szegényház között állt. 1818–1820 körül szállították a városi kórház nyugati főhomlokzata elé, a mai Széna térre. 1928-ban leromlott állapota miatt másolatot tettek helyére, 1944-ben elpusztult, Vanossi 1733. 20; Schoen 1939. 23., 25. ábra).

Szentháromság-oszlop (1840-es évek)

A felújított Császár fürdőben állt (PL Can. vis. Lib. 589. /1847/).

Újlak

Feszület (1780)

A Sárlos Boldogasszony plébániatemplom 1783-as és 1795-ös canonica visitatiója említi az új temetőben álló feszületet. 1780. június 2-án avatták fel (1795-ben ezen kívül csak három kőkereszt volt még a temetőben, a többi sírt fakereszt jelezte).

Feszület (Rupp-kereszt, 1805)

G. Rupp állíttatta. A Sárlos Boldogasszony plébániatemplom 1846-os canonica visitatiója említi. A kisebb temető felett állt a Szent Pál-völgyben (*in valle S. Pauli*), szőlőben, anyaga durva kő volt. 1846-ban az Engelbert Eckmeyer (Akmayer, Eckmayer)-féle szőlő tulajdonosai gondozták, akik ekkor restauráltatták is. Ma a II. Csátárka út – Virág Benedek utca sarkán áll (Tarján 2013. 175.).

Feszület (Thimi-kereszt, 1811)

Márvány temetőkereszt volt az újlaki temetőben. Theresia Thimi szül. Schreiber állíttatta. Az 1846-os canonica visitatio szerint egy téglalapúlet mögött állt, és jó állapotban volt. Az 1931-ben kiürített temetőből 1932-ben a Kecske utcába szállították.

44. ábra. Víziváros, Corvin tér 3. sz. lakóház, 2016
Fig. 44 Víziváros, Corvin Square No. 3, 2016
Fotó / Photo: Simon Katalin

Feszület (1846 előtt)

A Sarlós Boldogasszony plébániatemplom 1846-os canonica visitatiója említi, fa temetőkereszt. A kisebb újlaki temetőben állt, Szent József és a Szent Mátyás-hegy (*inter montes S. Josephi et S. Mathiae*) között. Az egyház-község költségén tartották fenn.

Kereszt (1837)

A Sarlós Boldogasszony plébániatemplom 1846-os canonica visitatiója említi. Temetőkereszt. A polgárok adományai állították az új temetőben.

Kereszt (1846 előtt)

A Sarlós Boldogasszony plébániatemplom 1846-os canonica visitatiója említi. A plébánia homlokzatánál lévő fakereszt volt, amit az egyházi alaptól kezeltek.

Kereszt (1846 előtt)

A Sarlós Boldogasszony plébániatemplom 1846-os canonica visitatiója említi. A Szent Mátyás-hegyen (*in monte Sti Mathiae*) állt. 1846-ban jó állapotban volt, Mathias Krems-féle szőlő tulajdonosai gondozták.

Kereszt (1846 előtt)

A Sarlós Boldogasszony plébániatemplom 1846-os canonica visitatiója említi. Szőlők között állt az Ochsenried-en, 1846-ban az Ignatius Birghoffer-féle szőlő tulajdonosa gondozta, jó állapotban volt.

Szentháromság-szobor → **Vár, Szentháromság-szobor I.**

Krisztinaváros

Kereszt

A Spitzberg északi lábánál (1838, BFL XV.16.d.241/4a).

Nepomuki Szent János-szobor I. (1802)

A Havas Boldogasszony plébániatemplom 1822-es canonica visitatiója említi, mint az Ördög-árok partján elhelyezett szobrot, Szent Krisztina párját (*inter Parochiae ambitum in ponte collocatae visuntur*, a keletkezési idejéről Török 2013. 362. Ezt írja a mai Horváth-kertben álló szobornak, de az bizonyosan nem ez, hiszen ezt az 1837-es felhőszakadás elpusztította (BFL IV.1002.e 1837 No. 95.).

Nepomuki Szent János-szobor II. (1838)

A Krisztinavárost ért 1837-es nagy felhőszakadás után állították Jámборfi Ferenc kezdeményezésére a Horváth-kert végén (*in foro Horváthiano*, 1846), az Ördögárok partján, az árkon átvezető hídnál (Szent János tér). 1839. május 12-én áldották meg. Lebontották, a BTM Kiscelli Múzeumába került (Horler 1955. 722; Fejérdy 2013. 390.).

Szentháromság szobor (1846 előtt)

A Havas Boldogasszony plébániatemplom 1846-os canonica visitatiója említi. Buda város közös temetőjében állt.

Szent Krisztina (1822 előtt)

A Havas Boldogasszony plébániatemplom 1822-es és 1846-os canonica visitatiója említi, mint az Ördög-árok partján elhelyezett szobrot, Nepomuki Szent János párját. Az 1837-es árvíz után megmaradt, párja (Nepomuki Szent János) elpusztult (Horler 1955. 762.). 1846-ban a Lum-féle házban állt.

Szűz Mária-szobor (Immaculata, 1702)

Liber szerint Buda legrégebbi köztéren álló szobra (!), Janisch Mátyás (Nagynál Jónás Mátyás néven szerepel, Nagy 1975. 236.) üvegesmester állíttatta 1702-ben a Szeplőtelen Szűz szobrát a mai XII. Alkotás u. 1. sz. alatt (az 1846-os canonica visitációban ezért a szobor jelzője *ad Schöpfung*), bővizű kút közelében állt. 1855-ben az „Alkotás-ház” építésekor átszállították a Krisztina térre, majd 1927-ben a BTM-be, helyére másolat került. 1822-ben felújításra szorult, de rendben tartásához nem volt külön adománya a plébániának. A Nagyboldogasszony templom 1732-es és 1761-es és a Havas Boldogasszony templom 1822-es canonica visitatiója említi (Miller 1760. 108; Horler 1955. 772; Török 2013. 362.).

Temetőkereszt

A Nagyboldogasszony templom 1761-es canonica visitatiója említi a katonai temetőben álló keresztet.

Vörös Kereszt

A Krisztinaváros határán állt, az 1830-as években készült térképen szerepel először (lásd például: BFL XV.16.d.241/4a /1838/, Gárdonyi 1933. 176.).

Külterületek

Assisi Szent Ferenc kőszobra (18. század)

A Ferenc-hegyen volt.

Feszület (1747)

Kő. Eredetileg a II. Herman Ottó utcában állt. 1931-ben a II. Pasaréti út 11–13. sz. alá került.

Feszület (1780 körül)

Kő. Ma a II. Péterhegyi út 67. sz. alatt, a Szent Szabina kápolnánál.

Feszület (1801)

XII. Budakeszi úton a Korányi Kórházzal szemben (felirat: 1801 / J.A.).

Feszület (1836)

Ma a XI. Tömös utca 10. sz. alatti kertben.

Feszület (1844, Kelenvölgyi kereszt)

Kő. A mai XI. Duránci utca – Kecskeméti József utca sarkán.

Határkövek (1842)

Ma a XII. Budakeszi út 71–75. sz. alatt, összesen hét darab.

ún. Holzinger-kereszt (1746, Crux Holzinger Creütz nominata)

Buda és Hidegkút határán állt útmenti kereszt volt (BFL IV.1018 No. 43a.).

ún. Jezsuita-kereszt (1746 előtt, olim crux Jesuiter Creütz)

Buda, Óbuda és Hidegkút határán állt, 1746-ban már nem volt meg (BFL IV.1018 No. 43a.).

Kegyoszlop (1749)

1985-ben áthelyezték a pesthidegkút–ófalui Sarlós Boldogasszony plébánia-templom elé.

Kegyoszlop (1800-as évek)

Fülkés kegyoszlop, fülkéjében bádogra festett Szűzanya-kép volt (ma II. Törökvézi út 126.).

Keresztek (1822 előtt)

A Havas Boldogasszony plébániatemplom 1822-es canonica visitatiója említi két, görögkeletiek által emelt keresztet.

Kereszt (1822 előtt)

A Havas Boldogasszony plébániatemplom 1822-es és 1846-os canonica visitatiója említi egy budai polgár által állított kőkeresztet a Sváb-hegyre vezető úton.

Kereszt (1825)

A Szent Katalin plébániatemplom 1846-os canonica visitációjában szerepel. Fakereszt volt, a Budaörsi úton állt. 1846-ban Gabriel Vulkovich és Joseph Schloszár tabáni polgárok gondoskodtak róla.

Kereszt (1846 előtt)

A Havas Boldogasszony plébániatemplom 1846-os canonica visitatiója említi egy keresztet a *Burgerbergen* (Új-Sasadi-hegy).

Kereszt (1846 előtt)

A Havas Boldogasszony plébániatemplom 1846-os canonica visitatiója említi a temetőkeresztet.

Kereszt (1846 előtt)

A Havas Boldogasszony plébániatemplom 1846-os canonica visitatiója említi Buda város közös temetőjében (tehát a Városmajoron túli temetőben) álló keresztet.

Kereszt (1846 előtt)

A Havas Boldogasszony plébániatemplom 1846-os canonica visitatiója említi egy keresztet a Budaörsi úton.

Kereszt (1846 előtt)

A Havas Boldogasszony plébániatemplom 1846-os canonica visitatiója említi a Szép Juhásznénál állított keresztet.

Nepomuki Szent János kőszobra (18. század)

A Havas Boldogasszony plébániatemplom canonica visitációjában szerepel. Ma a II. Budakeszi út 45-nél.

Nepomuki Szent János szobra (1777)

Mai cím szerint a XII. Szarvas Gábor út 50. sz. alatt, a volt Angolkisasszonyok zárdájának kertjében állt (XII. Zugligeti út 58.). Elpusztult (Nemessányiné 2013. 296.).

Szentháromság-szobor (1761)

A Havas Boldogasszony templom 1846-os canonica visitatiója említi, mint ami a szőlőkben állt a *Hochstrasse* fölött (*infra Hochstrasse*). Ma a XI. Törökbálinti út 77. sz. alatt (Bíró 2013. 346–347.).

Szent Péter kegyképe (1846 előtt)

A Havas Boldogasszony plébániatemplom 1846-os canonica visitatiója említi, Budörsön állt, a Scopner-család gondozta.

Szent János szobra (1777)

A János-hegyen állt. Elpusztult.

Szeplőtelen Fogantatás-émlék (vulgo Sonnlaitner)

A Nagyboldogasszony templom 1732-es canonica visitatiója említi, valószínűleg a mai XII. Széll Kálmán téri téглаégető tulajdonosa, Jacob Sonnlaitner alapította.

Út menti szobor Hidegkút fele (versus Hidekkutt)
A Nagyboldogasszony templom 1732-es canonica visitációja említi.

Út menti szobor Újlakon túl (extra Neustifft)
A Nagyboldogasszony templom 1732-es canonica visitációja említi.

Xavéri Szent Ferenc (1769)
Balásy Ágoston városbíró állíttatta Sasad határában. A Havas Boldogasszony plébániatemplom 1846-os canonica visitációja említi. A mai XI. Budaörsi út 65. sz. alatt állt eredetileg, ma a XI. Budaörsi út 79–81. sz. alatt az Amerikai hősi temetőben.

12 Erődítések / Defence

BFL IV.1009.f 1–160. kötetek, IV.1009.j 3. kötet, XV.16.a.201 cop2, XV.16.a.203 cop1, Miller 1760, Nagy 1975. 34–35. alapján, 1687. évi állapotokat (előzményekkel) lásd: Bánfi 1936. Az 1688, majd 1690–1691-ben zajló erődítési munkálatokról (ellenlejtő a Vízi és a Bécsi kapu között, részben a Bécsi kapu és a Fehérvári kapu között, Bajorrés betömése, kortina a Lipót és a Pápai bástya között, szarvmű a rondella előtt, északi kettős falszakasz kijavítása, Víziváros körbeárlásának megkezdése stb.) részletesen Oross 2013. 147–153.

12.1 Városfalak a Vár/Víziváros körül / Walls around the Castle and Víziváros várfal, városfal, várárok / walls of the castle, town walls, moat várfal a Vár körül

királyi palotát és várost elválasztó fal
A 18. század közepéig fennállt, az új királyi palota építésekor bontották le.

sáncművek
A 18. században építették a déli nagy rondella körül. A József bástya előtt elősáncot alakítottak ki (Nagy 1975. 34.).

védművek a jezsuiták mögött és a karmelitáknál

várvédelmi övezet
1752-ben határozta el az Udvari Haditanács (a Vár erődműveitől egy puska-lövésnyi távolságra eső összes terület a hadsereg fennhatósága alá tartozott, Gárdonyi 1934. 39; Nagy 1975. 45.).

Víziváros határán lévő városfal (Stadtmauer)
A mai Bem József utca és Margit körút vonalán futott végig (a Várhoz csatlakozó szakasza 1686-ban elpusztult, és nem épült újjá). „Régi és erős fal” (Bonbardus 1718. 50.), Vályi idején még megvolt, de rossz állapotban: „*Hajdani kőfalai elromladoztak*” (Vályi 1796. 332. Lásd még Windisch 1780. 264–265.). A 19. század elején bontották le (Fabó 1996. 70.), egy része azonban megmaradt a Duna mellett, *ausser der Stadt Mauer an der Rondelle* (1811, BFL IV.1002.uu 60. d. Buda város 1811-es tűzrendészeti szabályzata), lásd még a Dunától a Horvát utcáig (*die dicke Mauer*, 1817, BFL XV.16.a.205/14 és 15, lásd még *Lange Mauer*, 1822, BFL XV.16.a.205/65, a katonai kórháztól nyugatra).

határárok
A 19. században már nincs a város körül (Nagy 1975. 282.).

Tabán
sánc
A 18. század elején csak sáncok voltak a városrész körül (a kurucok ellen, Géra 2016. 37.).

12.1.1 Kapuk, tornyok, bástyák, kazamaták / Gates, towers, bastions, casemates

Középkori és török kori elnevezéseket lásd Végh 2015. 44–46.

Vár és közvetlen környezete
Bécsi kapu (Wiener Thor, Porta Viennensis /1760/, Bétsi kapu /1796/, Wiener-Thor /1822/)
A középkori Szombat kapu. Belsejét Toldi Miklós állítólagos fegyverei díszítették (Vanossi és Miller az alábbiakat említi: buzogány, pajzs, sarkantyú; Vályinál az alábbiak szerepelnek: „*mejj vasát, sarkantyúját, ’s lántsájával, eltörött szántó vasát, és lántzon függő golyobisát vagy laptáját*”, Virág Benedek versét erről lásd Nyilas 1961. 23.). 1726-ban külső kaput építettek hozzá, 1784-ben korszerűsítették (Vanossi 1733.13; Miller 1760. 94; Vályi 1796. 326–327; Horler 1955. 309, 577; Borsos 1959. 65.).

Buzogány torony (1686: Schloss Rondell)
A Vár déli részén.

Császárrés rondella (Kayserbrech Rondell) → Károly rondella

Csonka torony (Chunka Thurn – 1723; Czuncke Thurn – 1741)
A 14. században épített István-torony. Az új, barokk királyi palota építésekor bontották le (Horler 1955. 291; Nagy 1975. 34.).

Ferdinánd kapu → Új kapu

Halászbástya (die sogenannte Fisch Bastion /1818/, Fischer Bastion)
(BFL IV.1002.j 1819 No. 797; 1829 No. 1940.)

Jesuitter Pforten (1727, Porta minor /1760/, Jesuiter Thurel /1778/, Porta Jesuitica /1779/)
A jezsuita szeminárium mögötti várfalrészen nyitott kapu a Vízivárosba, lásd még Rosenfelt 1728-as látképén és Millernél (Vanossi 1733. 11; Miller 1760. 94.). 1779-ben fedték le a hozzá tartozó lépcsőt Ferdinand Schaufelmacherrel (BFL IV.1002.e 1778 No. V 93; 1779 No. 119. Lásd még Adattár 20. Közműveknél!).

kapuk a királyi palota előtt
A királyi palotát a Dísz tér (*Paradeplatz*) felől két kapun keresztül lehetett megközelíteni, ezek között volt látványosságként a Rákóczi csapataitól 1706-ban Földváron zsákmányolt lánc (Korabinsky 1786. 485.).

kazamaták
1741-ben az alábbi helyeken szerepel: 1. a *Schloss Rondel* és a *Wasser Rondel*ből a Várba felvezető boltozott (*gewelbter*) feljárt közötti szakaszon, 2. a Fehérvári rondellához tartozott két kazamata, 8. a Szent Klára rondellánál egy régi kazamata, 3. a Szent József bástya (*St. Josephi Bastion*) és a Ferenc bástya (*Bastion Francisci*) közötti várfal-szakaszon volt két kazamata, 4. Ferenc bástya környékén – nagyjából a Nagyboldog-asszony-templom mögötti falszakaszon – egy kazamata (ugyanekkor tervbe vették a Szent Károly bástyánál teljes kazamata-járatok kiépítését).

kis rondella (Kleine Rondell naechst an Wiener Thor /1763/)
A Bécsi kapu mellett állt.

két névtelen kapu a halászvárosi élelmiszertárnál (Proviant Magazin, Verpflegs Amt)
Az egyik a raktár északi részén volt, másik oldalán a Vízi kapu felől kiinduló falszakasz határolta. A másik az élelmiszertárból vezetett ki a Víziváros Fő utcájára, mellette volt a vízmű (1763). Utóbbit, mivel időközben fölöslegessé vált és a Víziváros forgalmát akadályozta, 1785-ben lebontották (*Thor bei der Verpflegs Amt*, BFL IV.1002.e 1785 No. 308.).

kettő névtelen bástya (1763)
A Vízi kapu felől kiinduló, a Vízivárost és a Halászvárost elválasztó falszakaszon.

lőportorony
1686 után pár évig a Nagyboldogasszony-templom Béla-tornya lőportárként funkcionált.

kir. lőportorony (Pulver Magazin St. Barbara, Szent Borbála lőportorony)
1714: korábban Kurtz báró tulajdona volt. 1741-ben *Pulver Magazin St. Barbara, so Bombmen, frey gewelbt*. Az 1763-as erődítési térképen Szent Borbála lőportár néven szerepel a Vízi kapu és Nagyboldogasszony-templom közötti várfalszakaszon, és használhatatlannak nevezik (*St. Barbara unbrauchbare Pulver Magazin*) 1786-tól egykor használatban lévőnek írják. 1714: No. 241–242; 1754–1771: No. 240–242; 1786–1794: No. 202; 1804: No. 201–202; 1814: No. 202. – ma I. Tárnok u. 9–13.

kir. lőportorony
1720 körül építették ki a Szent József bástyánál. 1786-tól egykorinak írják. 1810 körül építették be, s használták börtönnek (Horler 1955. 496–497.). 1754–1771: No. 224; 1786–1794: No. 188; 1804 előtt: No. 187; 1804 után: No. 189; 1814–1822: No. 189; 1834: No. 191; 1844: No. 188. – I. Táncsics Mihály u. 9.

lőportorony
Az 1763-as erődítési térképen a Szent Lipót bástya és a második kis bástya (Pápai bástya) közötti falszakaszon szerepel a lőportár (*Cameral verschleiss Pulver Gehaltnuss an der sogenannten langen wand*). 1786-ban már egykor használatban lévőnek nevezik. 1786–1794: No. 54; 1794: No. 55; 1804–1822: No. 56. – I. Tóth Árpád sétány, megszűnt, közterület lett

Nagy rondella (Schloss Rondel /1741/, Grosse Rondell /1763/)
A Vár déli végén álló nagy rondella.

Névtelen bástya (1763: Erste Rondell an der Sogenanten Langen Wand)
Korábban Savanyú leves bástya. A Hosszú fal (*Lange Wand*) mai Nőegylet utcai végén állt. 1749-ben és 1763-ban nincs neve.

Pápai bástya (1688)
A Szent Lipót-bástya melletti kis bástya, egy 1688-as jelentésben szerepel az elnevezés (Oross 2015b 23.).

Rondell Thor (1763)
Az öntőház és a Duna közötti útra levezető kapu. Miller szerint 1726-ban létesítették (*Porta Vici hujus* – ti. a Halászvárosé, Miller 1760. 95; BFL XV.16.a.201/cop2 /1749/: *La porte de pest*, 1785: *Porta Piscatoria, Thor des Fischerstadls*, BFL IV.1002.e 1785 No. 381.). 1785-ben lebontották (BFL IV.1002.e 1785 No. 309.).

Székesfehérvári kapu (Fehérvári kapu, *Stuhlweissenburger Thor /1750/, porta Albensis, Porta Alba-Regalensis /1760/, Fejérvári kapu /1796/, Stuhlweissenburger-Thor /1822/)*
A középkori Zsidó kapu, a török korban Mezei kapu. Az 1723-as tűzvész során romba dőlt, de Heinrich Joseph Daun kapitány újjáépíttette. Külső oldalát felül az ország és a város címere díszítette. 1784-ben korszerűsítették, 1849-ben bontották le.
(MNL OL S 20 No. 218; Vanossi 1733. 13–14; Vályi 1796. 327; Schams 1822.105; Horler 1955. 580; Borsos 1959. 65.)

Székesfehérvári rondella (*Stuhlweissenburger Rondell, 1763: Grosse Stuhlweissenburger Rondell*)
A Fehérvári kapu mellett álló rondella.

Szent Ferenc rondella (1741)
Korábban Veli bég bástyája, a Fehérvári kaputól északra eső Hosszú falon.

Szent József bástya (*S. Josephi Bast. /1749/, St. Josephi Bastion /1763/*)
Korábban Erdélyi bástya (Nagy 1963. 372.-nél is). 1688-ban villám csapott a bástya lőportornyába. A 18. században elősáncot építettek elé. Benne lőportárral (Vanossi 1733. 13.: „*auf der Pastey ein grosser fester Pulver-Thurn*”, 1763: *Josephi Pulver Magazin*). II. József idején a kormányhatóságok közbiztonsági okokból kifogásolták a bástyában lévő lőportornyot, 1785-ben elszállították onnan a lőport (Nagy 1963. 372.).

Szent Károly rondella (*Szent Károly bástya, S. Caroli Bast. /1749/*)
Korábban Sziavus pasa bástyája a várfal északi részén. Az 1686-os ostrom során súlyosan megsérült, a 18. század közepére állították helyre, 1755–1763 között ötszögű bástyaművet építettek köré (az ötszögű bástyaművet már az 1749-es terven és felmérésen feltűntették).
Az 1763-as térképen a kis rondellát Császárrés rondellának (*Kaÿserbrech Rondell*), az előtte kialakított védművet pedig Szent Károly bástyának (*St. Caroli Bastion*) nevezik.

Szent Klára rondella (1741)
A Fehérvári kaputól északra, a Szent Ferenc rondella mellett, benne régi kazamata.

Szent Lipót bástya (*S. Leopoldi Bast. /1749/, St. Leopoldi Bastion /1763/*)
Korábban Esztergomi rondella, a Vár északnyugati sarkán. Az 1686-as ostrom során súlyosan megrongálódott.

Új kapu (*Neues Thor, Schloss- oder neues Thor /1822/, Vár Kapu /1833/, Burgthor /1835–1837/, Ferdinánd kapu /1838/*)
II. József létesítette 1782-ben a Buzogány torony mellett, széles kocsút, valamint lerövidített járda vezetett le rajta keresztül a tabáni hajóhídhöz. 1787-ban lett teljesen kész. 1837–1838-ban felújították, a nagyobb kocsi- és gyalogosforgalom miatt kiszélesítették és megmagasították ekkorra már életveszélyessé vált boltívet. Ekkor kapta a Ferdinánd kapu nevet. 1835-ben már a kapun keresztül menő út a gyalogosokra veszélyes állapotban volt, végül 1836-ban határozatot hoztak az új kapu környékének csatornázásáról, hogy ne a kapun keresztül folyjon ki a szennyvíz. A munkálatok idejére a kaput bezárták, 1837. szeptember 21-től az elkészültéig csak vasárnap nyitották meg a forgalom számára (BFL IV.1002.j 1835 No. 1058; 1837 No. 83 és 185; Korabinsky 1786. 485; Schams 1822. 103, 106; Horler 1955. 708; Nagy 1963. 371; Szentesi 2009. 34.).

Vízi kapu, Vízivárosi kapu (*Wasser Thor, Porta Aquatica /1750, 1760/, Wasser-Thor /1822/*)
A középkorban Szent János kapu. A 19. század elején a nehézkes feljutás miatt csekély forgalma volt (MNL OL S 20 No. 218; Schams 1822. 105.).

Vízi-rondella (*Halászwárosi rondella*)
1785–1787 között bontották le, a Duna-parti út kiszélesítése miatt a hajóhídig (Nagy 1963. 371; Czagány 1966. 25; BFL IV.1002.e 1785 No. 381. – az iratok szerint a *Porta Piscatoria* mellett állt, a Dunánál, és csak *turris, Thurm unterhalb dem hiesigen Fischer Stadtl* néven említik).

zweÿte Rondell daselbst St. Francisci (1763)
Korábban Híradás bástya, a Miklós torony mögött állt.

12.2. A Külvárosok erődítései / *Defences of the suburbs*
12.2.1 Víziváros körüli fal, kapu, bástya / *Walls around Víziváros, gates, bastions városfal*
A mai II. Bem József utca – Margit körút vonalán, nagyjából a Széna térig, a Duna felőli végén rondellával. A 19. század elején lebontották, csak a Három Kapás utca és a polgári kórház közötti szakasza maradt meg (lásd BFL XV.16.d.241/5a /1833/).

fal a Víziváros és Halászwáros határán
A Vízi kapuból is vezetett le egy falszakasz a Dunáig két kisebb bástyával. Mellette futott egy „fedett” út (*verdecker weg*) az Élelmiszertárig. A 18. század végén egy része még állt.

Kórház kapu (*Spittal-Thor /1720–1721/, Spital-Thor /1733/, bey dem sogenannten Spitalthor /1751/, Spitalthor /1786/*)
Török eredetű, falai 1761-ben még álltak, Horler 1955. 594. (A Víziváros 1792-es áttekintő térképén még jelölik a Duna mellett álló kerek bástyát, Bollwerket, BFL XV.16.a.205/62.) Magyarul a török korban *Kakas-kapu bástyának* nevezték (*Oros Capi, Hanen Thor*, Horler 1955. 633; Nagy 1964. 190, 209. Az 1695-ös Zaigerben *ist ein öder Platz an dem Wasser Rondell vnd der alten Wasserstatt-Thor, so vom feind nach seiner Sprach Oros Capi, auff teütsch Hanen Thor genamset*).
A 18. században azonban a Kórház kapu (*Spittal Thor*) elnevezés az általános, mivel a városfal és a kapu a polgári kórház mellett volt (lásd még például Vanossi 1733. 19–20. Wienerisches Diarium 1751. október 20. 84. sz. 11. Mária Terézia látogatásáról). Miller csak a Víziváros kapujaként említi (Miller 1760. 96. (DD), Korabinsky 1786. 483; Hanskarl 1939. 55–58.).
1784-ben a kórház kápolnájáról *Szent Flórián kapunak* is nevezik (Nagy 1966. 377.). Windisch 1780-as tudósítása szerint ez a kapu nyitva volt (Windisch 1780. 265.). 1793-ban már nem állt (Townson 1797. 76.).

Szent Flórián-kapu → Kórház kapu

városi kapu a szegényház mellett
Már 1733-ban sem állt („*an welchem einstens ein Thor gestanden*”, Vanossi 1733. 19–20.).

Víziváros és Országút közötti kapu
A temetőből vezetett ki az Országútra, kis híd is tartozott hozzá (BFL IV.1002.n No. 22. 1793–1802).

Vízivárosi rondella (*Wasser Rondell*)
A Duna mellett, a vízivárosi városkapunál állt, a Víziváros és Országút határán. (Horler 1955. 633; Nagy 1964. 190, 209.), lásd még a Kórház kapunál.

ún. régi kapu (*der alte Thor, 1788*)
Valószínűleg a szegényháznál volt (nem azonos a Vanossinál említett kapuval), mellette a kapuőr háza (*Thorseher Haus*) volt (BFL IV.1002.n sz. n. 1788. február 23.).

12.2.2 Külső városfal, kapuk, sáncok / *Outer town walls, gates, ramparts Újlak*
sánc a Császár fürdő és Óbuda között
1705-ben építtette Pfeffershoven báró várparancsnok, nem teljesen védte Újlakot (Nagy 1975. 43; Tarján 2013. 162; Géra 2014. 30, 160–161.).

Tabán
1686 után sánc vagy fal vette körül, amely a mai Dózsa György tér környékén indult a Várfaltól a Nap-hegy keleti és a Gellért-hegy északi oldalán a Dunáig („*...auf diesem [ti. a Gellért-hegyen] eine Schanz, welche über die Stadt und selbige Lands Gegend hisiehet*”, Breuninger 1719. 241.).
A térképek alapján nem lehet eldönteni, hogy egyszerű sáncárok, vagy fal lett volna, mindenesetre a telekkönyvekben szereplő utalások az előbbit valószínűsítik. A 18. század közepén még állt. 1741-ben még teljes hosszában szerepel, Mikoviny Sámuel 1742-es felmérésén (Török 2008. 287.) a Rác fürdő vonalában ér véget, 1745-ben már csak a Nap-hegyi része látszódik. Az 1749-es Langer- és 1763-as Salgari-féle térképeken a sáncon (?) nagyjából a mai Dózsa György tér – Attila körút találkozásánál volt ki- bejárási lehetőség.
Előfordulása a telekkönyvekben (BFL IV.1009.c 42–47. kötetek alapján): *vnweith deß Stuhlw. Thor an der Schantz gegen den Sonnenberg (1714), wo man von dem Breyhauß auf den Ploggberg zu dem Creütz oder Citatel folgen der Schantz hinaus gehen will (1718), an der Schantz Graben ober den Gatter gegen den Sonnenberg (1736), auf dem Berg an die Schanz (1752), oben am Ploggberg an dem Schantz-graben (1718), an der Schantz Graben ober den Gatter gegen den Sonnenberg (1736), bey dem Schloss Gatter neben den Wasserlauff (1737, 1747)*

Külterületek
Sváb-hegy és Rókus-hegy között
1706-ban készült a kurucok ellen (Géra 2014. 160.).

a vízivárosi városfaltól kiinduló sánc
1706-ban ásták a kurucok ellen, von Wilfersheimb téglaegetőjétől indult (ma Széll Kálmán tér) és a jezsuiták majorságáig tartott (Géra 2014. 160.).

12.2.3 Egyéb erődítések / *Other defences*
Tabán
Blockhaus (Tormentorium lignea subsellia, alt Ruinirtes Blockhaus /1741/)
Védelmi célú faépítmény a Gellért-hegy tetején (45. ábra). Előzménye: már a török időkben is állt ilyen típusú épület itt (lásd az 1602-es ostromról készült metszeteket, ahol *Block Haus*ként szerepel a korabeli épület, amit a törökök Gürz Eliász várának neveztek, Végh 2015. 47.). Az 1686-os ostrom után a keresztények is építettek egy ilyen kis erődöt a hegy tetejére, Jajczay 1936. 161. (A 17. század végi, Sőtér-féle szentképen lévő Buda-vedután is jelzik, Nagy 1975. 47. Ábrázolását lásd még Marsiglinál, HIM B.IX.b 112/5.) A leírásokban nem egyértelmű, hogy 1686-ban teljesen

45. ábra. A Blockhaus ábrázolása Luigi Ferdinando Marsigli Duna-térképén, 1726
Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Térképtár B.IX.b 112/5
Fig. 45 Image of the Blockhaus in the Danube map by Luigi Ferdinando Marsigli, 1726
Military History Institute and Museum, Map Collection B.IX.b 112/5

elpusztult volna, avagy annak a romjait építették újjá, mivel azonban ezzel a névvel általában kisebb méretű faházakat illettek, valószínűbb az előbbi (a látképeken is így jelenik meg).

Nem sokáig használták, mivel Vanossi 1733-ban már egykorinak nevezi („*weilen vor Zeiten ein Plock-Haus allda gestanden*”, Vanossi 1733. 38.), Miller leírásából pedig kiderül, hogy 1760-ben még megvolt, csak romos állapotban (Miller 1760. 119.), 1786-ban már nem (Korabinsky 1786. 487.). Korabinskynek ellentmond, hogy a század végén itt járt Arndt még utal annak maradványaira, amiket ekkor már benőttek a növények (Arndt 1804. 318.), és Bright is látta romos falait a szikla tetején (Bright 1818. 281–282.). Lásd még a Gellért-hegy erre utaló *Blockberg* elnevezését!

12.3 Egyéb védelmi célú és katonai igazgatási épületek / *Other buildings connected to the defences and military administration*

Vár

cs. *ácsudvar* (Kayl. Bauhoff, 1741-es bécsi térképen már *alte Bauhoff* néven szerepel)

1742–1777 között már az építési intéző szállása volt, 1786-tól a *Fortifications- und Bauamt* része (Vanossi 1733. 9; Farbaky 2003. 149.).
1714–1739: No. 155–156; 1754: No. 156. – ma I. Hess András tér 4. – I. Fortuna u. 2.

kir. élelmsizertár (das Kayl. Prouiant-Hauss, Königl. Provunt-haus, Regia Domus Annonaria /1760/)
A középkori domonkos kolostor romjain és a torony aljában épült, 1686–1687-ben katonai sütődével együtt, a torony löportoronyként is funkcionált.
1784 után iskola. (Miller 1760. 91. /No. 231./; Horler 1955. 347; Lócsy 1961. 8.).
1714–1771: No. 231. – ma I. Hess András tér 2. – I. Ibolya u. 2. – I. Halászbástya 4.

cs. *kir. Építési Felügyelőség* (k.k. Bau Inspectorats Logirung)
1786–1844: No. 5. – ma I. Szent György tér 5–6. – I. Lovarda u. 2.

cs. *k. Erődítési Építési Hivatal* (k.k. Fortifications Bau Amt, Vár Erőségi Igazgatóság /1846/)
1786-tól működött a mai Szent György téri tüzérlaktanya épületében (Farbaky 2003. 149.) az 1820-as évekig (BFL IV.1002.e 1846 No. 709.).
1786–1794: No. 6; 1804 előtt: No. 7; 1804 után: No. 8; 1814: No. 6/7; 1844: No. 7. – ma I. Szent György tér 5–6. – I. Lovarda u. 2.

cs. *k. Erődítési Építési Hivatal vagy tüzérkaszárnya* (k.k. Fortifications Bau Amt oder Haus Artillerie Cassarme)
1814–1822 között teljesen átadta a helyét a tüzérkaszárnyának, azt követően megszűnt katonai szerepe, az 1840-es évekig az istállószemélyzet szállása és kocsiszin (Farbaky 2003. 149.).
1794: No. 8; 1804: No. 9; 1814: No. 9. – ma I. Lovarda u. 1.

kir. erődítési negyed (Königl. Fortifications Bau-verw. quartier)
1771-ben még Kir. Erődítési Hivatal és kaszárnyák helye, 1786-ban törölve.
1754: No. 288; 1771: No. 189; 1786: No. 8. – ma I. Lovarda u. 1.

erődítési tér (Fortifications plaz)
1714–1754: No. 180–182. – ma I. Fortuna u. 27. – I. Bécsikapu tér 9. – I. Táncsics Mihály u. 28.

Katonai Sziertár (kir. fegyvertár, königl. Zeughaus, Királyi fegyver ház /1796/)
1686 után a romos palota korábban is katonai célokat szolgáló épületrészét vették birtokba a Szent György tér déli oldalán. A szertárat az 1686-ban megsemmisült egyemeletes török katonai szertár helyén építették fel

1686–1696 között, 1723-ban leégett, 1725–1730 között újjáépítették Johann Matthey és Donato Allio irányításával, majd 1728-tól Hölbling János vezetésével. 1897–1901 között lebontották (Horler 1955. 586–587; Czagány 1966. 15, 18; Nagy 1975. 34, 223; Kelényi 2005. 13–16.). 1732 szeptemberében megtekintette Lotharingiai Ferenc (Bánrévy 1933, Bánrévy 1936. 257; Hanskarl 1939. 35.), Schams Ferenc részletesen bemutatta az épület berendezését, kincseit (Schams 1822. 232–239.).
1754: No. 268 1/2, 1771: No. 268; 1786–1794: No. 7; 1814–1844: No. 8. – ma I. Szent György tér 5–6. – I. Lovarda u. 2.

cs. *k. Főhadparancsnokság* (das Hochlöbliche k.k. General Commando)
1791 előtt a királyi palotában működött. 1791–1795 között a budai Főhadparancsnokság a volt ferences kolostorban, a provinciális tábla helyén (I. Uri utca 53. Horler 1955. 568; Nagy 1963. 368.), majd ezt követően, 1794-ben kapta meg a városi kaszinó épületét (1809-es felmérések 66 hivatali teremmel rendelkezett, Schams 1822. 231–232; Magyar 2003. 70–71.).
1804–1822: No. 216; 1823: No. 218; 1844: No. 215. – ma I. Dísz tér 18. – I. Színház u. 5–11.

cs. *kir. főőrség* (Kayl. Haupt-Wacht, Regiae Vigiliae Supremae /1760/, Nagy Strázsa Ház – Hauptwache /1796/)
1686–1696 között alakították ki (a későbbi Honvédelmi Minisztérium – Honvéd Főparancsnokság helyén, Magyar 2003. 60–61.). 1723-ban leégett, de tíz év múlva már szépen helyrehozottnak írja Vanossi (Vanossi 1733. 14; Miller 1760. 93. /No. 276./, Vályi 1796. 327.).
1714: No. 276–277; 1754–1771: No. 276; 1786–1794: No. 216; 1804: No. 226; 1823: No. 228; 1844: No. 225. – ma I. Dísz tér 17.

őrház (Wacht-Hausl)
1786-ban már egykorinak nevezik.
1786–1844: No. 2. – ma I. Szent György tér 5–6. – I. Lovarda u. 2.

őrház (das WachtHaus)
1786–1844: No. 4. – ma I. Szent György tér 5–6. – I. Lovarda u. 2.

őrház a Magyar Kamara épülete mögött (gewestes Wacht Haus hinter dem Kammer Haus)
1786-tól írják egykorinak. A telekkönyvekben az 1786 előtti telekszámozás-változásoknál nincs külön feltüntetve, de az 1763-as erődítési térképen szerepel, a *Backhaus Casserne* mögött (BFL XV.16.a.203/cop1).
1786: No. 193; 1794: No. 192; 1804: No. 194; 1823: No. 193; 1844: No. 196. – ma I. Halászbástya 3.

őrház (gewestes Wacht Haus)
1786-ban nevezik egykori őrháznak.
1786: No. 214; 1794: No. 213; 1804: No. 228; 1823: No. 227; 1844: No. 230. – ma I. Dísz tér, megszűnt, közterület lett

őrház a Bécsi kapunál (das Wacht Haus bey dem Wiener Thor)
A Vár 1763-as térképén is szerepel (BFL XV.16.a.203/cop1). 1849-ben elpusztult (Palugyay 1852. 134.).
1786–1794: No. 178; 1794: No. 179; 1804: No. 181; 1823: No. 180; 1844: No. 182. – ma I. Bécsikapu tér, megszűnt, közterület lett

őrház a Bécsi kapu felett (Wacht Haus ober dem Wiener Thor)
1849-ben elpusztult (Palugyay 1852. 134.).
1794: No. 179; 1804: No. 180; 1823: No. 181. – ma I. Bécsikapu tér, megszűnt, közterület lett

cs.k. *őrház* (k.k. WachtHaus)
1804-től már korábban is írják, az 1763-as Vár-térképen szerepel a Császárrésnél (BFL XV.16.a.203/cop1).
1794: 57; 1804–1822: No. 58. – ma I. Tóth Árpád sétány, megszűnt, közterület lett

őrház a Fehérvári kapunál (das Wacht-Haus bey dem Stuhlweiss. Thor)
1763-as erődítési térképén is szerepel (BFL XV.16.a.203/cop1).
1794: No. 217. – ma I. Tóth Árpád sétány, megszűnt, közterület lett

őrház
A Vár 1763-as erődítési térképén a Bajorrésnél a Vár déli végében (BFL XV.16.a.203/cop1, egyébiránt a Bajorrésnél már 1688-ban rendbe hozták a várfalat, Oross 2011. 148.).

puskaműves kvártély (Pixenmeister quartier)
1739–1754: No. 74. – ma I. Uri u. 29.

Víziváros
Katonai kórházakat lásd az egészségügynél!

élelmsizertár (das Königl. Proviant Haus, Kir. Élelmtár /1833/, Élelmezési Raktár)
A Várban állomásozó katonák ellátását szolgálta, a Halászáros Duna melletti részén állt, Vályi szerint „*nagy élés ház, és kenyér sütő kementzék*” (Vályi 1796. 334.). 1822-ben a folyóvíz nagy károkat okozott benne, aminek következményeként a város Kimnach Lajos tervei alapján

megerősítette a partszakaszt az Országúttól a Gellért-hegyig (BFL IV.1002.j 1830 No. 569; 1831 No. 969; Nagy 1975. 37.).
1739–1771: Halászáros, sz. n.

cs. Fegyvertár

Alte Zeughaus (Vanossi 1733. 22.), *Armamentarium Regium* (Miller 1760. 98. /No. 147./).

1714: No. 120; 1739: No. 147. 1771-ben nincs új száma, 1786: No. 188; 1794: No. 204; 1804: No. 212; 1814: No. 205; 1823: No. 207; 1844: No. 202. – ma I. Szilágyi Dezső tér 5. – I. Corvin tér 8.

Katonai Öltözetár (Kayl. *Wasch- und Beth Fornitur Hauß, Conservatorium militare vulgo Waschhaus /1796/, k.k. Fornitur Haus /1844/*)

A Szent Flórián-kápolnával szemben állt, a Duna-parton, sarkán a rondellával. 1796-os térképen: BFL XV.16.a.205/11. (A magyar névváltozatot a korban ugyanezen funkciót betöltő, az óbudai Zichy-kastélyban található intézmény 1833-as térképes ábrázolása alapján vettük.)

1786: nincs sem régi, sem új száma, 1794–1823: No. 1; 1823: No. 1 ½, 1844: No. 2. – ma II. Fő utca 83. – Bem József tér

városi lövőház (*Gemeiner Stadt Schuss-Haus, Schieß-Stall, Gemeiner Stadt Schuss-Haus /1754/, Gemeiner Stadt Schiess Hauß /1771/*)

Már az 1703-as szabadi királyi városi privilégium előtt megvolt. 1713-ban a várbeli Szentháromság-oszlop felépítésénél használt állványzatot hasznosították a városi lövőház építéséhez (Schmall 1894. 105.). A pestis-temető és a szegényház szomszédságában állt. A Budai Lövészegylet 1743-ban alakult meg, nem a védelemben volt nagy jelentősége, inkább polgárőrségként működött. 1754-ben a városfal belsejéhez építették a lövőházat, 1827-ben átépítették Kimnach Lajos tervei alapján (Miller 1760. 99. /No. 14./, Schams 1822. 421–422; Pásztor 1936. 328–329; Horler 1955. 594; Zakariás 1957. 290; Nagy 1975. 155.).

1714: Horvátváros No. 118; 1728: Johannis Gasse No. 15; 1754: Johannes Gasse, No. 14; 1771: sz. n., 1786: No. 376; 1794: No. 393; 1804–1814: No. 400; 1823: No. 414; 1844: No. 411. – ma II. Margit krt. 66. – Varsányi Irén utca 37.

cs. öntőház és raktár (Kayl. *Gieß Hauß und Magazin, Stuck-gieß-Haus, Officina tormentorum fusoria Regia /1760/*)

1690-ben már tervbe vették építését, Werlein javaslatára került a Vízivárosba (pontosabban Halászárosba, Vanossi 1733. 23; Miller 1760. 95; Bánrévy 1936. 257; Nagy 1975. 38.).

Halászáros, 1786 előtt No. 88; 1786: nem kapott új számot, 1794: No. 97; 1804: No. 101; 1814–1823: No. 100; 1844: No. 96. – ma I. Öntőház utca

cs. őrbódék (*die Kayl. Wacht Stuben, katona Őrálló házatska /1796/*)

A Felső vásártér északi oldalán, az Immaculata-szoborral egy vonalban állt, a Duna partján, a folyó forgalmának szemmel tartására (Miller 1760. 97. /No. 27 ½/). Windisch főőrségnek (*königliche Hauptwache*) nevezi. A század végén már ágyúk, ágyúgolyók őrzésére használják (Korabinsky 1786. 483; Vályi 1796. 332.).

A 19. században új őrházat építettek. Buda városa 1833. február 14-én terjesztette be a helyi erődítési igazgatóságnak Wojtha Ferenc terveit és költségvetését (Kimnach Lajos beleegyezésével, eszerint 1833-ban építették meg a házat, félig a város, félig az erődítési igazgatóság pénzén (28. ábra). A régít azért kellett lebontani, mert 1829-ben egy erős zápor után 1 öl magasan megtelt vízzel, és mivel már korábban megsüllyedt, így mindenhol az őrházba folyt a víz. Az ezt követő állapotfelmérésen fedezték fel, hogy az épület olyan rossz állapotba került, hogy már csak lebontani lehetett (1829. október 17.). Az új őrházat az Erzsébet-apácák kertjének falazata mellett építették fel, a Dunától távolabb, a csatornát a Barna Oroszlán fogadótól vezették hozzá, BFL IV.1002.j 1833 No. 605. (Részletes költségvetési tervekkel.) 1829-es tervét lásd: BFL XV.16.a.205/10, benne a régi őrház helyével, amin jelzik az ágyúgolyók őrzésének helyét is, Horler szerint az új őrházat az időközben lebontott és elszállított Immaculata-szobor helyén állították fel, Horler 1955. 594, 678. Lásd még Zakariás 1957. 290; Nagy 1975. 276.)

1786: No. 24; 1794: No. 25; 1804–1823: No. 26; 1844: No. 25. – ma I. Batthyány tér

őrbódé

1794 előtt: No. 76; 1794: No. 85; 1804: No. 89. – ma I. Lánchíd utca 23. – Öntőház utca 18.

cs. őrház (Kayl. *Wacht Häusl*)

Feltehetően a vízivárosi városfalnál, a kórházi kapunál állt (a Víziváros áttekintő térképén nem szerepel a házszám, BFL XV.16.a.205 62.).

1786, Horvát utca: No. 236. – ma II. Fő utca 90. – Bem József utca 2.

cs. k. őrbódé

1823-ban már egykori őrbódénak írják, Anton Pray tulajdona lett. 1814 előtt No. 79; 1814: No. 78. – ma I. Lánchíd utca 12. – Ybl Miklós tér 1.

őrház (1785)

A *Porta Piscatoria* mellett állt, de részben károkat szenvedett, részben zavarta a várbeli katonaságot, ezért a kapu lebontásakor megszüntették (BFL IV.1002.e 1785 No. 309.).

cs. raktár (*das Kayl. Magazin Hauß*)

1844-ben törölték, a Lánchíd építésével kapcsolatos munkálatok miatt.

1786: No. 60; 1794: No. 64; 1804: No. 66; 1814: No. 65; 1823: No. 65; 1844: No. 61. – ma I. Fő utca 1.

cs. salétromos torony (Kayl. *Sallyterey*)

Más néven „salétromos mecset”. Oszmán bej dzsámijának lőpor készítésére használt maradványából átalakított salétromraktár. Eredetileg tervezték egyházi felhasználását is, de az nem valósult meg, a 17. század végén tulajdonosa Enzinger János löporgyáros (Némethy 1878. 70–71.). 1785-ben bontották le, noha már évtizedekkel korábban felmerült megsemmisítése, a város mohamedán múltjára való emlékeztetése miatt (Miller 1760. 96. /No. 8 ¾/, Korabinsky 1786. 483; Vályi 1796. 332; Horler 1955. 594; Nagy 1963. 372; Nagy 1975. 217.).

1695: No. 3; 1714: No. 5; 1739: No. 6; 1754: No. 8 ¾; 1771: sz. n.; 1786: No. 7. – ma II. Fő utca 73.

Tabán

erődítési fal épülettel (*die Fortifications Mauer sambt gebaü*)

1794 előtt: No. 912; 1794: No. 1003; 1804: No. 987; 1814–1822: No. 937; 1844: No. 1/2.

cs.k. erődítési igazgatóság (Löbl. *K.K. Fortifications Direction*)

1822: No. 17; 1834: No. 23; 1844: No. 33.

őrház

A sörház mellett állt.

1728: No. kat. 20; 1754: No. kat. 15.

cs. k. katonai őrház a löportoronynál (*k.k. Militair Wacht Haus bey dem Pulwerthurn*)

1794 előtt No. 605; 1794: No. 1001; 1804: No. 986; 1814–1822: No. 936; 1844: No. 1.

Krisztinaváros

katonai szalmaraktár

1769 előtt létesült, valószínűleg faépület volt, a Tabán határától északra, az Ördögárok mellett (Gál 1972. 182.).

salétromraktár (*Salpeter Depot /1824, 1838/, Puskaportár /1833/*)

1823-ban már állt a raktár (BFL IV.1002.j 1823 No. 1855). Mai I. Attila út 87-tel szemben, a Vérmezőn (Gál 1972. 207.). 1820-ban határozták el mellette az építését egy olyan épületnek, ahol salétromot lehet előállítani, 1823-as rajzok szerint először a Városmajornál tervezték megépíteni, majd a krisztinavárosi katonai temető helyén (*Salniter-Läuterungs-Gebäude /1820/, Salpeter-Siederey /1823/, Salpeterläuterung /1823/*, Baczó József városi mérnök tervei, BFL IV.1002.j 1823 No. 1855, térképen: BFL XV.16.a.201/cop1 /1824/, BFL XV.16.d.241/5a /1833/, BFL XV.16.d.241/cop5 /1838/).

1844 előtt nincs száma, 1844: No. 384. – ma a Vérmező, I. Attila út 93. és 95. között

Országút

hadielességi tár (*profiont /1843/, k.k. Verpflegs Magazin*)

Valószínűleg a Lánchíd építésének megkezdésekor vette át a vízivárosi élelmiszerház (*Proviand Haus*) szerepét (1843-as nevét lásd: BFL IV.1002.e 1844 No. 2003.).

1844: No. 61 ½ / 17 / 17.

Külterületek

lőportár

1780 körül épült a *langer Morast* mellett, 1786 körüli térképen lásd BFL XV.16.a.201/2, k. *Pulver Magazin* és 1787, BFL XV.16.a.206/29, *Pulver Thurn*, 1836, BFL IV.1002.j 1836 No. 2171. *das Pulvermagazin nachst Promontor*, Nagy 1963. 372. szerint 1770 után Buda saját költségén építtetett egy lőszerraktárt a Gellért-hegytől délre, 1785-ben pedig a budai hadmérnöki igazgatóság a város határában lőszerbarakkokat.

Ma XI. Budafoki út 209–215. (46. ábra)

46. ábra. Lőportár (XI. Budafoki út 209–215.), 2016
Fig. 46 Gunpowder magazine (XI. Budafoki Road No. 209-215), 2016
Fotó / Photo: Simon Katalin

12.4 Kaszárnyák / Barracks

Vár

Erődítési térképek: Haüy, 1687 (BFL XV.16.a.203/41), Langer, 1749 (BFL XV.16.a.201/cop2), Salgari, 1763 (BFL XV.16.a.203/cop1)

Backhaus Caserne

Mellette kvártély (Salgari 1763. No. 13.: *ein quartier naechst der Backhaus Caserne*), benne áristom (Salgari 1763.: *das Stabs Bockhauss und sogenanter Arrest Thurn in der Backhauss Caserne*), a közelében álló katonai kórház mellett egy másik kvártély (Salgari 1763. No. 14. *ein quartier naechst an Millitar hospital*).

Középkori romokon épült fel, 1784-től a főgimnázium helye, amit (budai Kir. Főtanoda) 1846-ban Kimnach Lajos tervei szerint alakítottak át (Horler 1955. 347, 358.). Lásd még Adattár 18. Oktatásnál.

Salgari 1763 No. 7.: *die sogenannte Backhauss Caserne* – ma I. Hess András tér 2.

cs. kir. kaszárnya

Valószínűleg középkori alapokon épült, az 1687-es Haüy-féle térképen szerepel ilyen alaprajzú épület, az 1749-es erődítési térképen már kész (Horler 1955. 580.). 1786-tól a telekkönyvekben egykorinak nevezik.

1696: No. 276; 1706: No. 280–282; 1786–1794: No. 14; 1794: No. 15; 1804–1844: No. 16. – ma I. Szent György tér 4. – I. Lovarda u. 1.– Szent György utca 2.

cs. kaszárnyák

1749-es és 1763-as térképen két kaszárnyaépület áll a Császárrésnél, amelyek még közvetlenül az 1686-os ostromot követő évtizedben épültek (Vanossi helyőrségi kaszárnyáknak nevezi, Vanossi 1733. 15.). A 18–19. század fordulóján a mai Hadtörténeti Intézet északkeleti sarkánál istállót alakítottak ki. A két 17. századi kaszárnyát 1819-ben az Országos Építési Főigazgatóság kapcsolta össze (az épület ekkori terveit lásd BFL XV.17.a BMT 156). 1814-ben már városi kaszárnyaként szerepelt, 1819-ben kezdték meg Kimnach Lajos vezetésével az új épület kiépítését (BFL IV.1002.n sz.n.1819. június 28; BFL IV.1002.j 1844 No. 1210. és 2012; 1844: *Franciscaner Cassern*).

1824-ben a Helyőrségi templomtól északnyugatra, nagyjából a mai Hadtörténeti Intézet helyén, ám kisebb telken tüzérkaszárnya állt (*Grenadier Casern – nächst der Garnisons Kirche bestehenden Grenadier Cassern* (1842, lásd még a Bástya-sétány kialakításával kapcsolatban (1818. október 7. BFL IV.1002.j 1823 No. 1888).

A két épületet végül 1847-ben bontották le, helyükön épült fel a Ferdinánd-vagy Nándor kaszárnya (Horler 1955. 384–385.).

1714–1771: No. 51–56; 1786: No. 55; 1794: No. 55–56; 1804–1822: No. 57, 1844: No. 56. – ma I. Anjou bástya 8. – I. Tóth Árpád sétány 40. – I. Kapisztrán tér 2–4. (47. ábra)

cs. puskaműves kaszárnya (Kayl. Pixenmaister Casarmen)

1714: No. 74; Salgari 1763. No. 21. – ma I. Úri u. 29.

kaszárnya

1814–1822: No. 215, 1823: No. 214. – ma I. Dísz tér 18. – Színház utca 5–11.

kir. kaszárnya

1729-ben építették, a Főőrség mögött (Bencze 2003. 192. 1715-öt ír: a kaszárnyát kis köz választott el a tőle délre álló épületektől, valamint a Főőrségtől, 1749, Langer No. 4.: *Caserne hinter der Hauptwacht*). 1794-ben már a városhoz tartozónak írták, miután II. József eladta a városnak (ennek egy részében nyílt meg 1787. június 1-én a kincstári zálogház, a többi részében hivatali lakásokat alakítottak ki, Nagy 1963. 381, 394.). 1814-től

ezért városi kaszárnyaként szerepel a telekkönyvekben. 1846-ban keleti felét megvásárolta az evangélikus egyház, nyugati fele viszont változatlanul kaszárnya maradt 1895-ös lebontásáig (Horler 195. 579–580.). 1696: No. 271–273; 1754–1771: No. 277; 1786: No. 218; 1814–1822: No. 225; 1823: No. 227; 1844: No. 224. – ma I. Szent György u. 3. – I. Dísz tér 17. – I. Színház u. 4–6.

cs. kaszárnyák

Két kaszárnya a Fegyvertár mellett, a Szent György tér délkeleti oldalán. Vanossi helyőrségi laktanyának (*Cassarmen vor die Guarnison*) nevezi (Vanossi 1733. 9.). 1784-ben tüzérlaktanyaként szerepelnek, 1786 után a Kincstár birtokában, majd II. József eladta a két kaszárnyát a városban, amelyekben, azok továbbadásáig, hivatalnoklakásokat alakítottak ki (Nagy 1963. 381, 394.). 1803-ban vásárolta meg Sándor Vince gróf, helyükön, falaik felhasználásával épült fel a Sándor-palota (Langer, 1749: No. 5. *Caserne naechst an Zeüghaus*, No. 6. *Caserne auch naechst an Zeyghaus*, Farbaky 2003. 138.). 1696: No. 252–253; 1714–1754: No. 256–268; 1771: No. 256–267; 1786: No. 226–227; 1804: No. 218. – ma I. Szent György tér 1–2.

kir. kaszárnyák (Königl. Cassarmen)

1696: No. 283; 1754–1771: No. 287. – I. Szent György tér 4.

naszádos kaszárnyák (Marinier Caserne)

A királyi palota hosszában a Vár palota és délnyugati várfal közötti szakaszán (Langer 1749: No. 9–10–11. *Marinier Casernes auf der sogenannten Bayr. Breche*, Salgari, 1763).

tüzérkaszárnya – és cs. kir. Erődítési Építési Hivatal (k.k. *Fortifications Bau Amt oder Haus Artillerie Cassarme*, 1822-től ismét csak tüzérkaszárnya néven)

A Fehérvári kapu mellett épült. 1696-ban négy telket kaptak a tüzérek romos házakkal, amiket 1704-ben már lebontottak. Helyükön 1712-ben már tüzérkaszárnya állt. 1786-tól működött benne az Udvari Erődítési és Építési Hivatal (Salgari 1763. No. 19; Farbaky 2003. 149; Magyar 2003. 58. – Magyar hivatkozik a barokk tüzérkaszárnya 1809-es alaprajzára, a helyszínrajzokon a 19. század közepéig szerepel az épület, Czagány 1966. 18.: a Fehérvári kapu mögötti kaszárnya melletti tüzérkaszárnya építési idejének 1731-et ad meg, de azt írja, hogy 1749-ben már le is bontották). 1794: No. 8; 1804–1844: No. 9. – ma I. Lovarda u. 1.

Víziváros

Bernwalter-kaszárnya (Bernwalter quasi Casern)

1793: No. 392. – ma II. Varsányi Irén utca ?

Burgman-kaszárnya (Burgman quasi Casern)

1793: No. 719.

Eszterházy-kaszárnya (Graf Esterhazÿ quasi Casern)

1793: No. 532. – ma I. Iskola utca 54.

Három Nyúl kaszárnya (Drei Hasen Kaserne, három-nyúl katona laktanya, három nyúlhozi katona laktanya /1847/, Stadt Cassern)

1711-ben serfőzésnek vásárolta meg Buda városa a telket, majd ismét fogadó volt. 1793-ban határozták el a kaszárnya felépítését, de ténylegesen csak 1808–1809-ben valósult meg az épület, magába olvasztva a Zöld Szőlőfűrt és a Három Nyúl fogadót, Dankó József tervei alapján (1824–1826 között szintén az ő tervei alapján kibővítették, 1847-ig több szakaszban építették egybe a két egykori épületet, BFL IV.1018 No. 180. (alaprajz), BFL IV.1002.j 1847 No. 395; Kovács 1932; Nagy 1975. 276., 48. ábra). 1823: No. 247–249; 1844: No. 243. – ma II. Fő utca 68.

Locatelli-kaszárnya (Locateli quasi Casern)

1793: No. 535. – ma II. Iskola utca 47. – Csalogány utca 8b

Pavianovics-kaszárnya (Pavianovics quasi Casern)

1793: No. 574. – ma II. Kagyló utca 1a – Mária tér 4.

Tabán

városi kaszárnya

Korábbi iskola helyén alakították ki.

1844 előtt: No. 623; 1844 után: No. 638.

Újlak

Thurner- és Wagner-kaszárnya

(BFL IV.1002.j 1830 No. 458.)

Krisztinaváros

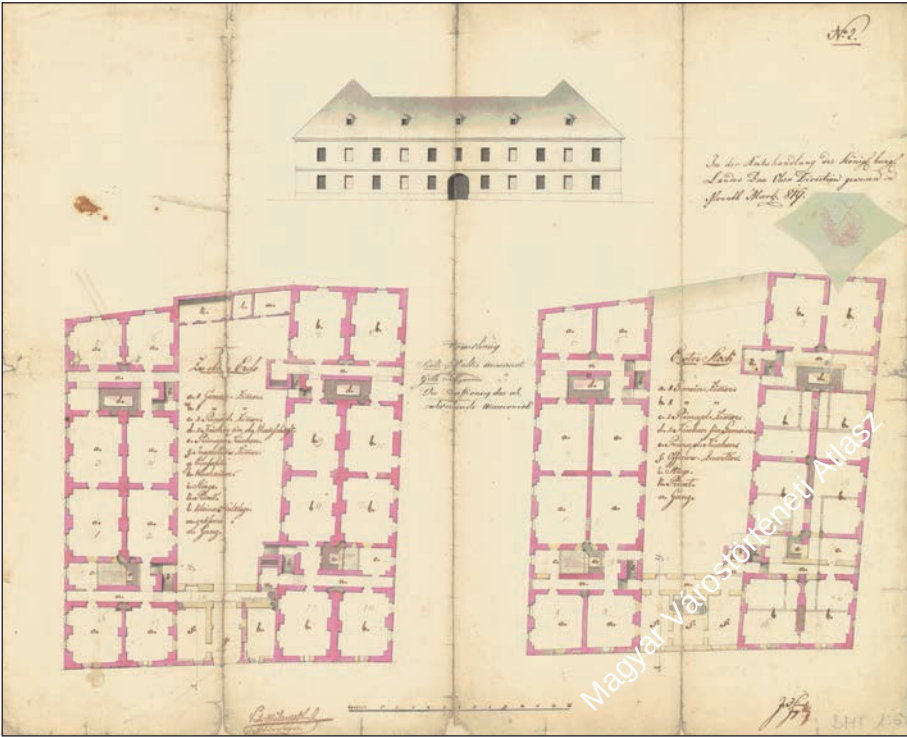
koronaőr-kaszárnya (Kreissl-kaszárnya)

Az angolkisasszonyok egykori házában alakították ki, 1844-től kibővítették Kreissl Ede szomszédos házával, innentől kezdve Kreissl-kaszárnya néven emlegették (Gál 1972. 207.).

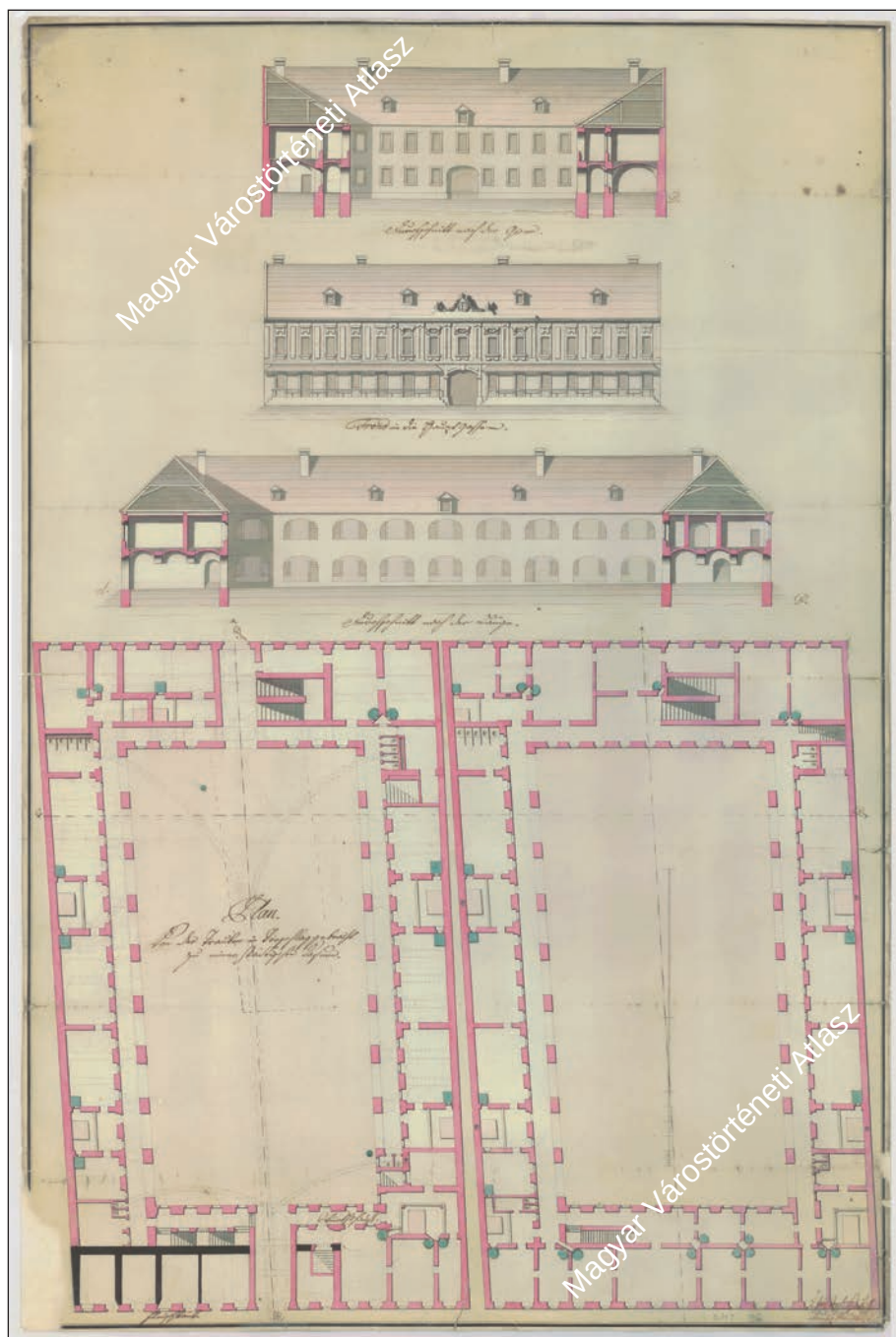
Aszalay-kaszárnya (Aszalaysche Kaserne, Aszalaÿféle laktanya)

1838-ban vásárolta meg a város Sándor gróf házat. Aszalay József helytartó-tanácsi titkárról kapta nevét, mellette kert volt. Gránátosokat szállásoltak el benne (BFL IV.1002.n sz. n. 1845. június 23; 1845. augusztus 16; 1845. november 29; Gál 1972. 207.).

Ma I. Attila út 135–137.

47. ábra. A Császárrésnél álló kaszárnyák tervei
Budapest Főváros Levéltára BFL XV.17.a.302 No. 156.
Fig. 47 Plan of the barracks at the Kaiser's Gap
Budapest City Archive BFL XV.17.a.302 No. 156

48. ábra. Hickisch Kristóf: A Három Nyúl kaszárnya terve, 1792
Budapest Főváros Levéltára BFL XV.17.a.302/96
Fig. 48 Kristóf Hickisch: Plan of the Three Rabbits Barracks, 1792
Budapest City Archives BFL XV.17.a.302/96

13 Igazgatási épületek / Administration

Vár

Helytartótanács

1786-tól az egykori jezsuita kollégiumban (a jezsuiták után az archigimnázium, azaz a főgimnázium és elemi iskola volt benne, Hess András tér 1; Korabinsky 1786. 486; Nagy 1963. 367; Franz Anton Hillebrandt tervei alapján alakították át a kormányservezetnek, Szentháromság tér 6. Horler 1955. 589–590.), 1790-től az Országház épületében (Horler 1955. 416, 564–565; Nagy 1975. 198–199.). 1791–1795 között a királyi palota nagytermében is tartottak üléseket (Czagány 1966. 32.), 1795–1867 között pedig a volt ferences kolostorban is (Úri utca 53. Horler 1955. 568.).

Az 1800-as évek elején a megnövekedett ügyforgalom miatt új épület létrehozása vált szükségessé, amihez a korábbi klarissza és ferences kolostor közötti üres telket szemelték ki, amit végül 1823–1824-ben építettek be.

Ma I. Szentháromság tér 6. és Úri utca 53.

Királyi Kúria

1783–1784 között építették át Franz Anton Hillebrandt vezetésével a Kúria számára az egykori klarissza kolostort, amelynek Úri utcai szárnyába 1786-tól költözött be a Kúria (Nagy 1963. 367; Nagy 1975. 199; Horler 1955. 414–423.).

Ma I. Országház utca 26–28. és I. Úri utca 47–49.

Magyar Kamara (das Kammer Haus)

1784–1786 között a Helytartótanáccsal osztozott az épületen. 1786-ban költözött az egykori jezsuita szeminárium épületébe, amely 1785-ben került a Kincstár tulajdonába, és a Magyar Kamara elnökének székhelye lett (*Praesidialis ház*, ma Hess András tér 1. Korabinsky 1786. 486. – Korabinsky művének írásakor egyesítették a Kamarát és a Helytartótanácsot, Lócsy 1961. 28; Nagy 1963. 367–368; Nagy 1975. 198.). Horlernél a Helytartótanács kiköltözésének éveként 1786, a Kamara beköltözésének pedig 1787 szerepel (Horler 1955. 588.) Az adat ebben a formában téves, mivel 1785–1791 között a Helytartótanács és a Kamara egyesítve volt, lásd például Némethy 1876. 198–199. Ugyanitt Némethy azt írja, hogy a Helytartótanácsot 1793-ban helyezték át a klarissza

kolostorba, míg a Magyar Kamara maradt. A volt kollégium emeletén állították fel a levéltárat, míg a déli, kisebb melléképületből, ami korábban raktár volt, egyházfilak lett). A Kamara számára F. A. Hillebrandt copf stílusú homlokzatot alakított ki az épületen (Schams 1822. 231; Lócsy 1961. 24.).

1786–1794: No. 195–196; 1804: No. 194–195; 1814: No. 196; 1823: No. 198; 1844: No. 195. – ma I. Hess András tér

Országház (das Landhaus)

1783-ban jelölte ki II. József a volt klarissza kolostort a Királyi Kúria és az Országház számára, az utóbbi része 1785-ben készült el (1786: Országház, levéltár, hétszemélyes tábla itt, Korabinsky 1786. 486.). Itt tartották az 1790–1791., 1792. és 1807. évi országgyűlést, ezen kívül táncmulatságok színhelye, majd 1790-től a Helytartótanács helye. 1822-től az egykori kolostor Úri utcai szárnyában a Helytartótanács irodái és tanácsterme, a volt templomban pedig a levéltár foglalt helyet (Schams 1822. 230–231; Horler 1955. 414–423; Nagy 1963. 367; Turjányi-Papp 1988. 29–30.).

1786–1794: No. 59 és 108; 1804: No. 60/60; 1814–1822: No. 60; 1844: No. 58. – ma I. Országház utca 26–28. és Úri utca 47–49.

Országos Levéltár

1786-tól az egykori klarissza templomban (I. Országház utca 26–28; Úri utca 47–49; Schams 1822. 230; Nagy 1963. 367; Nagy 1975. 199. – Horler 1955. 568-nál a ferences templom szerepel!).

Ma I. Országház utca 26–28.)

provinciális tábla és központi levéltár (1787–1790)

A volt ferences kolostorban, a rendház átalakítását Heppe Szaniszló budai építési igazgató készítette. A tábla csak 1789 novemberében foglalta el helyét, de 1790. január 28-án az uralkodó megszüntette azt (Horler 1955. 568; Nagy 1963. 368.).

A Hétszemélyes Tábla 1791–1795 között a királyi palotában is tartott üléseket (Czagány 1966. 32.).

Ma I. Úri utca 53.

vármegyeháza

1722–1806 között Pest-Pilis-Solt vármegye tulajdona, 1806-tól az Eötvös családé (Miller 1760. 88. /No. 83./; BFL IV.1018 No. 184; Horler 1955. 537–538.).

1739–1771: No. 83; 1786–1794: No. 77; 1804: No. 79. – ma I. Úri utca 19, Balta köz 3. (49. ábra)

49. ábra. Pest-Pilis-Solt vármegye vármegyeháza és levéltára, majd az Eötvös-család palotája (I. Úri utca 19.), 2016
Fig. 49 County House and Archives of County Pest-Pilis-Solt, later Eötvös Palace (I. Úri Street No. 19), 2016
Fotó / Photo: Simon Katalin

városháza

Kezdetben az 1686-os ostromot átvészelt öt épületet vettek igénybe (1696-ra már három telekké vonták össze). Az első budai városházát 1688-ban építtette fel Venerio Ceresola (Tóthné 1956. 79.). 1692-ben helyrehozták annak keleti és nyugati boltozatos helyiségeit, ahol mészárszékeket állítottak fel. Ennek új tanácstermében az első tanácsülést 1700. február 26-án tartották (Géra – Oross – Simon 2015. 168.).

1702–1710 között építik fel a Tárnok utcai részét, a munkák vezetője Venerio Ceresola, Höbling János kőműves, Garthner Joachim ácsmester, Vogl Konrád (kapu kőkerete) közreműködésével. A sarokerkély szobrászmunkáit Francesco Giuseppe Barbieri végezte. Az új városházán 1710. június 6-án tartottak először tanácsülést. Az 1723-as tűzvészben megrongálódott, a javításokat Kayr Mátyás és Offner Ferenc bádogos végezte el. (Horler 1955. 462.)

1770–1772 között Nepauer Máté vezetésével a Szentháromság utcában kiépítették az Úri utcáig (Nagy 1975. 232; Turjányi-Papp 1988. 30; Turjányi-Papp 1774-et ír a befejezés évének).

50. ábra. A várbeli városháza
Budapest Főváros Levéltára BFL XV.19.d.1.7 No. 8
Fig. 50 City hall of Buda
Budapest City Archives BFL XV.19.d.1.7 No. 8
Fotó / Photo: Klösz György

1714–1771: No. 81–82; 1786–1794: No. 76; 1804–1823: No. 78; 1844: No. 75;
1714–1754 között a városháza egy része No. 102 alatt szerepel – ma
I. Szentháromság utca 2. (49. ábra)

zálogház (k.k. *Versatz Ambt*, 1787–1802)
1787-ben állították fel (BFL IV.1019 No. 57.). 1802-ben áthelyezték Pestre
(1804-től *gewestes Versatz Amt* néven szerepel a telekkönyvekben
az ingatlan, lásd még például Hunfalvy 1859. 149; Nagy 1975. 420.).
1787: No. 13; 1794: No. 14; 1804: No. 15; 1814–1844: No. 15. – ma
I. Szent György tér 4.

Víziváros
mértékfelügyelőség (Domus Ponderatoria)
Mértékfelügyelő 1696 óta működött Budán (Völgyesi 2008. 128.). Valószínűleg
a Vízivárosban volt, talán a vámházban (BFL IV.1002.e 1773 No. 1698.).

cs. k. raktár (das k.k. Magazin)
1843-ban törölve.
1804 előtt No. 64; 1804: No. 66; 1814–1823: No. 65; 1844: No. 61. – ma
I. Fő utca 1.

Tabán
*hajóépítési igazgatóság (Schif Bau Directions) – hajóépítési igazgatóság és
lerakata (Schiff Bau Directions – Navigations Depot)*
1777-ben alakult a Hajózási Igazgatóság, a Helytartótanács és a Kamara
igazgatása alatt (Tóthné 1956. 82.). 1804 után költöztették a korábbi
lábadozóház (*Reconvalescenten Haus*) épületébe. A Gellért-hegy déli
oldalán állt. Egy 1845-ös térkép szerint közvetlenül csatlakozott a katonai
kórházhoz, annak déli oldalánál (*Navigations-Gebäu*, BFL XV.16.a.206/18).
1814 előtt: No. 10; 1814–1823: No. 16; 1844 előtt: No. 22; 1844 után: No. 32.

katolikus bíróság és elemi iskola
Az Alexandriai Szent Katalin-templomtól nyugatra eső temető szélén állt (Miller
1760. 106; Korabinsky 1786. 484.). Az iskolát lásd még Adattár 18. Oktatásnál.
A 18. század végén a katolikus bíróság bérelt házban ülésezett. 1789-ből ismert
egy bérleti szerződés, mely szerint 1789-től bizonytalan ideig Michael
Pavics esküdt házában tartotta a katolikus bíróság az üléseit, annak két
helyiségét igénybe véve (Pavics háza: 1805: No. 649. A szerződést lásd:
BFL IV.1002.n No. 31, 1789. július 14.). 1794-től Csekő István házát
bérelték, benne 2 szobával, 1 kamrával, konyhával és pincével, valamint
1 szobával (lásd uo. sz. n. 1794. május 16.).
1794 előtt: No. 564; 1794: No. 608; 1804: No. 610; 1814–1822: No. 588.

görögkeleti városháza és iskola (1822-ben görögkeleti bíróságnak is írták)
A Szent Demeter-templom nyugati szomszédságában állt (Korabinsky 1786. 485.).
1754: No. gkel. 95; 1786: No. 461; 1794: No. 495; 1804: No. 501; 1814–1822: No. 499.

*magyar főhajózási igazgatóság és kirakodó tere (Hung. Ober Navigations
Direction) der dem k. Navigations Gebäude gehöriger Auswind Platz (1844)*
A Gellért-hegy déli oldalán, a Duna-partnál.
1822: No. 13; 1844 előtt: No. 17; 1844: No. 20.

14 Kereskedelem / Trades and commerce

Általánosan lásd: BFL IV.1009.f 1a–b, 14, 29, 43, 53–54, 66–67, 86–87, 102, 105,
157–160. kötet, BFL IV.1009.j 3. kötet; Nagy 1975. 37.

14.1 Elárusítóhelyek / Places of selling

14.1.1 Piacok, boltok / Market places, stores

1784, *hetipiac-szabályzat, rendezési terv (BFL IV.1002.e 1784 N No. 112. alapján,
lásd még Nagy 1963. 372–375.)*

Elárusítóhelyek a Várban

1. Fa-, széna-, szalma-, mész-, szénszállító kocsik a Bécsi kapun kívül, de a sáncokon
belül (*innerhalb den Schanzmauern*).
2. Gyümölcs-, baromfi-, bárány-, borjú-, gyümölcs- és pontyárusok, ha a Bécsi
kapun mennek be, a ferencesek temploma mögötti nagy téren
áruhatnak. Ha a Fehérvári kapun, a Dísz tér közepén rakhatják ki áruikat.
Ha az Újkapun, akkor a karmeliták melletti téren rakodhatnak ki.
3. Halászok a Doktor-kút mellett, attól jobbra, a lakóházaknál, a Dísz térig,
a hentesekkel, sajt- és zsírárusok mellett, valamint borsóárus, kertész,
zöldség- és gyümölcsárus, és az áruikat (vaj, torma stb.) kézben vagy
hátukon cipelő parasztok.
4. Az előbb említett utca túloldalán a lakóházaknál a pékek, lisztkereskedők,
mézeskalácsosok, fazekasok, csizmadiák, cipészek, szabók, főkötőkészítők,
harisnyakötők, szatócsok.
5. Sertéshúst árulók a karmelita kolostornál lévő présháznál.
6. Városházánál a tejeskofák és a vadhúst árúsítók.

Vár

vásártér

1. mai Hess András téren: lásd az 1687-es Haüy-féle térképen (Lócsy 1961. 5.)
2. mai Dísz téren hetipiac szerdán és szombatonként 1689-től (lásd még Adattár 2.)
3. mai Szentháromság téren: A 19. században a szombatonként tartott
hetivásárok helye (a Városháza előtt, Nagy 1975. 275.)

bolthelyiségek a Városházán

A 18. század elején:

8 bolthelyiség működött a városházán, a kenyérboltot a pékek céhe bérelte,
emellett működött benne fűszerkereskedés is (Géra 2014. 123.).

A 18. század végétől:

1. korábbi adóhivatal helyiségében

Constantin Kuka kereskedése (1784–1787, BFL IV.1002.n No. 24.).

2. korábbi kápolna helyén (das sogenannte Rathhauß Kapellen Gewölbe)

Az ideiglenesen megszüntetett kápolnát a mögötte lévő kis bolthelyiséggel
adták ki, 1788-ban Stephan Stojanovics pék vette bérbe, 1791-től
Damian Andreics kereskedő, 1794–1800 között Peter Karl Locatelli
kereskedő bérelte nyilvános kereskedésnek (BFL IV.1002.n No. 24. és
sz. n. 1794).

3. kenyérbolt (Brod-Laaden, a Városházán)

A városkúttal szemben állt, a Városháza sarkán (*gegen dem brun befündliche
Gewölbe*). 1823-tól kiskereskedés jogával adták bérbe (*Greißler-Recht*,
szatócs-jog), 1838-tól lisztkereskedéssel is foglalkozhattak bérelői
(*Mehlhandlung-Recht*). Városi szerződések erről 1786-tól. 1820–1823
között a fehérpékek céhe bérelte, addig magánszemélyek, 1808–1814
között Albert Burghard, 1823–1826 között Anton Schlesay és neje,
Julianna, 1826–1829 és 1838–1841 között Franz Heichele (Heichler)
pékmester és választott polgár, 1829–1832 között Joseph Schluger,
1832–1835 és 1847–1850 között Adalbert Schachtner pékmester és neje,
Elisabeth. 1841–1844 között Joseph Lugmayer pékmester és neje, Anna,
1844–1847 között Mathias Lenhardt pékmester (BFL IV.1002.n No. 4,
No. 24; sz. n., 4. nd. No. 16; 1808. október 21., 1811. október 4.,
1823. október 17., 1829. szeptember 26., 1832. május 31., 1838. július 30.,
1841. augusztus 14., 1844. május 28., 1847. július 24.).

4. kenyérbolt melletti bolt

Bérelője Johann Wagner esztergályos 1800–1803 között, 1806-ig Franz Joseph
Kellershofen tabakos (*Tabakfabrikant*), 1806–1809 között Kuny Domokos
(BFL IV.1002.n sz. n., 1800. május 16., 1803. február 26., 1806. február 21.).

Víziváros

*alsó vásártér (hetivásár tere (der Spatium zum Wochen-Marckh),
Wochenmarktplatz (1786)) – egyéb elnevezéseit lásd Adattár 8.
Névmutatóban.*

1695-ben 30×30 ölnyi tér. Napi és hetivásár helye, amit a 19. században
szerdánként tartottak (Nagy 1975. 37, 276.).

1695: No. 25; 1714: No. 28. – ma I. Szilágyi Dezső tér

felső vásártér (éves piac helye (der Jahr-Marckh))

Egyéb elnevezéseit lásd Adattár 8. Névmutatóban.

1695-ben 67×30 öl területű. Az országos kirakodó vásárok helye már a 17. század
végétől (Nagy 1975. 37.). A 19. században az országos vásár a Fő utca
vonalaán kiterjeszkedett a Bomba téren túl délre a kapucinus templomig,
északon az Erzsébet-apácák templomáig (Nagy 1975. 276.). 1831-ben és
1837-ben a hetivásárok helyének is nevezik (BFL IV.1002.j 1831 No. 1375;
1837 No. 329.), utóbbinál említik, hogy nagyobb vásárok alkalmával 7–800
kocsi is megfordult a téren, ami akadályozta a vásárt, mivel a kocsiknak csak
egy részét tudták a plébániatemplom mögött elhelyezni. A téren falerakat
(*Holzplatz*) is volt, ami szintén csökkentette a tér befogadóképességét.
1695: No. 20; 1714: No. 23. – ma I. Batthyány tér

*régi halpiac (alter Fischmarckh /1728/, Gemeiner Stadt Fischmarkht, Fischmarkt
/1786/)*

1695: No. 37; 1714: No. 40; 1739–1754: No. 47. 1771-től nincs külön száma – ma
I. Halász utca

bolthelyiség

1728: No. 25. – ma I. Fő utca 37.

bolthelyiség a mészárszék mellett

1788–1794 között Ignatz Hirth molnár bérelte a mai I. Szilágyi Dezső téren (BFL IV.1002.n No. 17.).

bolthelyiségek a vámházban

1788–1791 között egyik bérlője Joseph Bleicher (Plächl) fazekasmester, a másiké 1788–1794 között Johann Seidl szatócs, valamint Joseph Hofbauer kötélverő, Wolfgang Hübl szatócs, Matthias Hirschmann kereskedő (BFL IV.1002.n No. 18.).

1828–1834 között Joseph Eibek mészárosmester és neje, Rosalia bérelte egyik helyiségét mészárszéknek, ami korábban pékségként üzemelt, a mai I. Szilágyi Dezső téren (BFL IV.1002.n 4. nd. No. 32. 1828. július 1., 1831. június 6.).

falerakat, császári

A Vízi-rondella és a városfal előtt.

1695: No. 1. – ma I. Bem József tér

falerakat, városi (Gemeiner Stadt Holzstädl)

1786: No. 467; 1794: No. 489; 1804: No. 495; 1814: No. 496; 1823: No. 514; 1844: No. 511. – ma I. Medve utca

Forstmayer-féle (Vosmayer) városi ház és bolt (Forstmayerischer Stadt Haus)

1728-ban No. 27. alatt szerepel Forstmayer, Mathias háza a városi mészárszék és a vámház között, lásd még a Szent Anna-plébániatemplom történeténél! Az ingatlan a Forstmayernek adott hitel fejében került Buda tulajdonába a 18. század közepén (ekkor Franz Schweller szappanfőző bérelte, aki javításokat is végzett az épületen, BFL IV.1018 No. 28.).

1788–1794 között többen bérlik, így Ignatz Killender szappanfőző a földszintet (benne szappanfőző bolthelyiséggel, kisszobával, konyhával), és Mathias Hirschmann kereskedő (a bejárattól balra eső boltot, 3 szobát, konyhát). Hirschmann egyedül bérelte a boltot 1794–1803 között. Az említett helyiségek mellett emeleti helyiség (*Materialisten Gewölb*) és lakás is volt benne (BFL IV.1002.n No. 8, 1785–1788).

1785–1788: No. 24. – ma I. Fő utca 31. – Szilágyi Dezső tér 1.

kenyérbolt

A városi mészárszékek mellett volt. 1803–1806 között a fehérpékek céhe bérelte, azelőtt magánszemélyek, 1806–1809 között Lorenz Kunhard, 1812–1815 Andreas Hebentanz, a pékek céhének céhmestere, 1818–1821 között Johann Mirschberger, 1822–1825 között Georg Seidl, 1825–1828 között Joseph Messengruber és neje, Anna. 1806-tól a kenyérsütés és árulás mellett kiskereskedelmi joggal (*Greibler*ey zu treiben) adták bérbe. (Városi szerződések róla: BFL IV. 1002.n No. 5. /1786–1803 közötti időszakról/, sz. n. /1803. április 29./, 4. nd. No. 32. 1806. február 24., 1812. február 28., 1818. február 18., 1822. június 17., 1825. március 9.)

A mai I. Szilágyi Dezső téren

nyergesbolt

Közelebbről meg nem nevezett helyen (BFL IV.1002.n No. 24. 1785–1787).

Preitenacher-féle vaskereskedés, városi ház (Preitenacherisches Hauß)

1788–1791 között Joseph Vosmeyer (Voßmayer) vaskereskedő, a következő három évben Johann Michael Pach bérelte (BFL IV.1002.n No. 17. – 1818-ban Joseph Vosmeyer boltja már No. 34. alatt szerepel, BFL IV.1002.s Víziváros 1818).

szatócsbolt (1788)

Közelebbről meg nem nevezett helyen állt (BFL IV.1002.n sz.n. 1788. február 23.).

szíjgyártó-bolt

A vámház mellett, a mai I. Szilágyi Dezső téren (BFL IV.1002.n No. 18, 1788–1794).

Országút

állatvásárok helye

Vízivárosi városfalon kívül, a polgári kórház mögött, a mai Bem József tér környékén (Nagy 1975. 37.).

vásártér (Holz- und Schiffmarkt /1786/)

A *Hauptstrasse Donau weeg* nevű részén, annak a mai Margit-hídig terjedő szakaszán, a Duna-parton. Windisch említi, hogy egy kápolna is állt a téren (Mögöttük ácsterek – faraktárak – a mai Henger– és Tölgyfa utca között.) Miller fapiacnak és kikötőnek nevezi (*Forum pro lignis, & navibus*, Miller 1760. 100; Korabinsky 1786. 483; Nagy 1975. 40.).

Ma II. Rómer Flóris utca.

vásártér (Forum Nundinale /1760/)

Miller a kikötő és a fapiac területétől megkülönbözteti a közvetlenül a vízivárosi városfal mellett létesített piacteret (Miller 1760. 101.).

Ácsterek, malomhelyek, falerakatok és hajók kirakodó terei a mai Bem József tértől kezdve (*auf der Landstraß liegenden Stadtgrund, worauf Zimmerplätze, Mühlerstand, Holzhandlstand, und Schiefauszugstand*, BFL IV.1002.j 1803 No. 1103.).

1820-ban a város és az erődítési hivatal (*Fortificatorium*) között létrejött csereszerződés értelmében a katonai ács tér egy részét megkapta a város

cserébe a katonai kórház mellett található városi területért, (BFL IV.1018 No. 300.).

1842-ben a Duna-parton kirakodó tér, tőle északra élelmiszertár, nyugatra és északnyugatra élelmiszer-, fa- és szénalерakat (BFL XV.16.a.207/34).

Ugyanezt 1844-ben kirakodó térnek is nevezik (*Ausladungs Platz /1844/*).

Ma II. Bem József tér.

vásártér (Jahrmarktsplatz, 1786)

Országos vásárok helye. Fapiac, a szélén Csáky Kristóf hercegprímás egykori palotájával (Korabinsky 1786. 483.).

Reischl-féle ács telep (Lignatoria vulgo Zimmerplatz dicta istius [ti. Caspari] Reischel)

A Bem József-, Tölgyfa- és Fekete Sas utca által határolt területen, amelynek északkeleti sarkán, a Duna-parton állt Caspar Reischel (özvegyé)nek háza (1799, BFL XV.16.a.205/28). 1831-ben *Zimmer-Holtz-Depot* (BFL XV.16.a.205/6), 1838-ban *Zimmer Plätze* néven (több tulajdonos lerakata, BFL XV.16.a.207/33).

Új lak

felső vásártér

Óbuda határánál, a mai Lajos utca és Bécsi út találkozásánál állt. Az elnevezés 1686 előtti eredetű (Nagy 1975. 42.).

Tabán

Hetivásár tér (Marck-Platz /1733/, Forum Nundinale Hebdomadale /1760/, Wochenmarktplatz /1786/)

A (19. században a Tabánban hétfőnként tartott) hetivásárok helye a mai I. Döbrentei téren (Schams 1822. 542–543; Nagy 1975. 44, 282.).

ács tér (Zimmerplatz)

A hajóhíd hídfőjénél állt, a hid fogadóépülete mögött két ács tér (BFL IV.1002.j 1811 No. 2214. és 1828 No. 748 ½.).

falerakat (Tichler Legstatt)

1728: No. kat. 6.

fa- és terménypiac (18. sz. első fele)

A későbbi Fehér Sas téren (Nagy 1975. 44.).

a repülőhíd melletti vendéglőnél lévő bolt (1742)

Az épület 1742-ben a bolthelyiségből, 2 szobából és 1 konyhából állt (BFL IV.1018 No. 742.).

hajóhíd melletti promenád (Brücken Promenad)

Elárusító fabódék terve a hajóhíd két oldalán 1834-ből (lásd: BFL XV.17.a 302. 131/a–c, az építtető Marcus Karpusz, építész: Reischl Antal).

bolthelyiségek (Laden)

1728: No. kat. 83–84, 87, 90–91, 93, 98, 105–108, 120; No. gkel. 7, 14, 17, 32–42, 53–54, 56–60, 76–78, 92–96, 98–101, 104–105, 172, 360–363, 395, 402, 406–414.

1739: No. 14–15, 28 ½, 32–34, 36–41, 51 ½, 52, 52 ½, 56–57, 59, 60, 61–65, 79–81, 97–101, 182–184, 382, 419, 421, 422, 422 ½, 423, 424, 426, 429, 430, 431, 435–436, 437 – üres házhellyel: 425, 432, 433–434; 1754: No. gkel. 57.

templomhoz tartozó boltok

1739: No. 101, 102, 103, 104, 105, 106–110.

egyházi bolt (die Neue Kirchen Laaden)

A görögkeleti egyház kis boltja (1771-ben mindössze 24 *Hausquadrat*). 1814-ben nem kapott új számot, feltehetően megsemmisült az 1810-es tűzvészben, mert lebontották.

1771 előtt: No. 101–106, 1771: No. 118;1786: No. 445; 1794: No. 479; 1804: No. 486.

Krisztinaváros

Bécsi kapu tér előtti rész

1786 előtt egy időben tartottak itt vásárokat (Korabinsky 1786. 487.).

14.1.2 Mészárszékek / Butcheries

Városi mészárszékek a 18. század első felében

Év	Vár	Víziváros	Tabán	Összesen	Forrás
1713	2	5	8	15	Nagy 1957. 80.
1715	2	5	8	15	Géra 2014.130.
1733				26	Nagy 1957. 80.

Mészárosmesterek számának változása, városrészenként

Év	Vár	Víziváros	Tabán	Új lak	Országút	Krisztina-város	Összesen	Forrás
1702	4	8	6				18	BFL IV.1002.r 1702 alapján Simon 2015a 59.

Év	Vár	Víziváros	Tabán	Újlak	Országút	Krisztina-város	Összesen	Forrás
1728	1	9	16	3	1		30	BFL IV.1002.r, 1728-as összeírás
1805		17	5	2	1		25	BFL IV.1018 No. 182. alapján
1817–1820		17	7	3	4	4	35	BFL IV.1002.s 1817–1820 közötti nem nemesi összeírások

Vár

mészárszék, katonai (macellum)

A Fehérvári kapunál állt a 17. század végétől (Miller 1760. 93. /No. 279./, Géra 2014. 165. – ma I. Szent György utca).

mészárszék, városi (Gemeiner Statt Fleischbanckh)

A városháza épületében működött, annak északi oldalán (Miller 1760. 88. /No. 82./). Lásd a *bey denen Fleischbäncken* elnevezést az 1696-os Zaigerben! 1714: No. 278 ½ , 1754: No. 279; 1771: nem kapott új számot – ma I. Szentháromság tér

mészárszékek a Nagyboldogasszony-templom mögötti téren (Fischer Platz, 1818) 1818-ban engedélyezték a Városházán lévő mészárszékeket működtető 4 mészáros-mesternek, hogy mészárszéküket áthelyezzék a Nagyboldogasszony-templom mögötti tér bal oldalára (BFL IV.1002.j 1819 No. 797.).

Víziváros

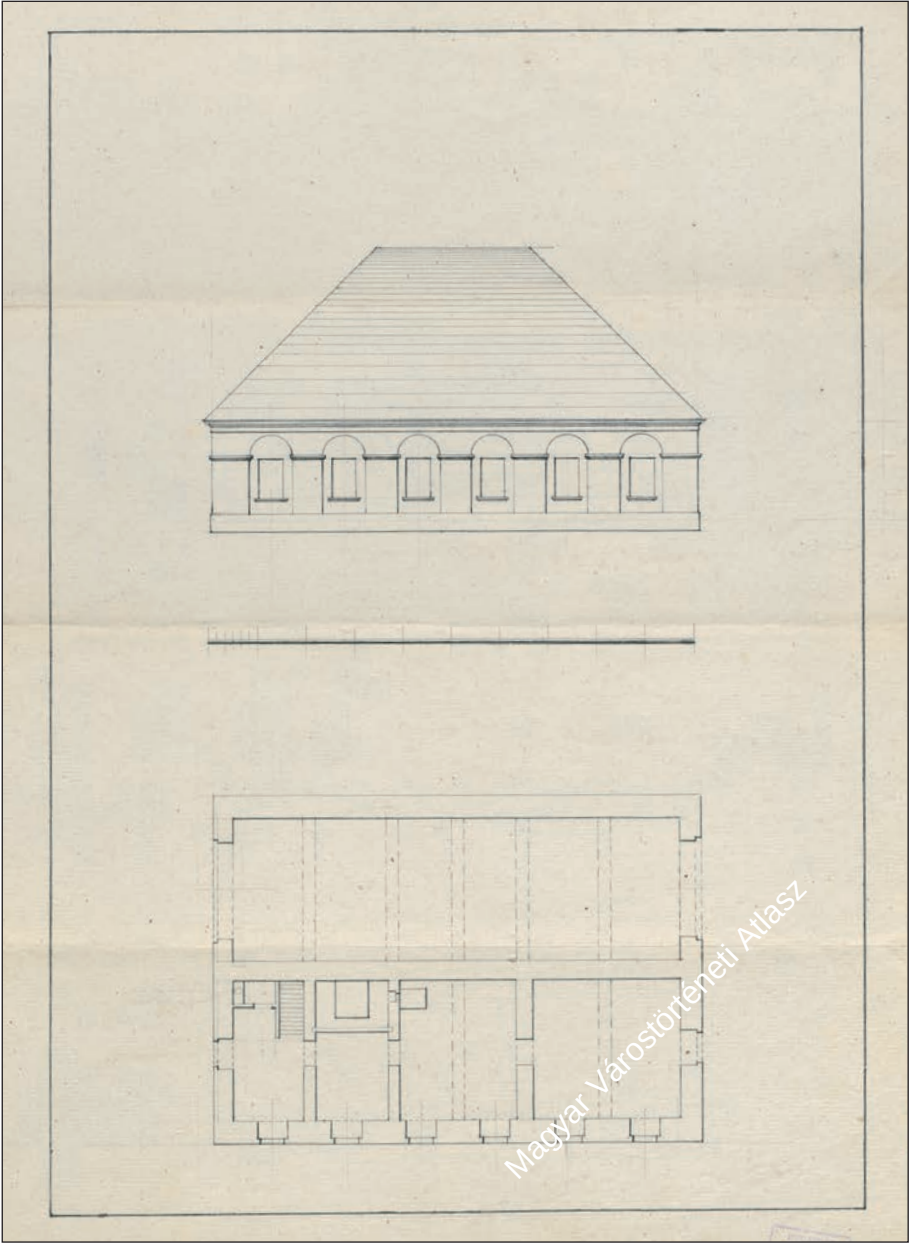
mészárszék, városi (Gemeiner Statt-Fleischbanckh)

Az alsó vásártér északi és déli oldalán helyezkedtek el, 1733-ra a tűzveszély miatt beboltozták (Vanossi 1733. 22; Nagy 1975. 37.). Miller már csak a vámháztól északra működő mészárszékeket említi. (Miller 1760. 97. No. 30. Ezeket 1716-ban kezdték építeni, hat mészárszék volt a vámház mellett, a falerakóhelyen, Géra 2014. 130.) 1728: No. 26; 1739–1754: No. 30; 1771: nem kapott új számot, 1786: No. 27; 1794: No. 28; 1804–1823: No. 29. – ma I. Fő utca 35. – Vám utca 2b.

mészárszék (1733)

A városi sörház mellett állt (ami 1742-től ismét fogadóként működött), a későbbi Három Nyúl kaszárnya helyén a mai I. Fő utca 64–68. alatt, lásd még az Adattár 12. és 16.

(Vanossi 1733. 19; Miller 1760. 98. /No. 183 ½/)

51. ábra. Az egykori tabáni sörház tervrajza, 1816 körül
 Budapest Főváros Levéltára BFL XV.17.a.303/187
Fig. 51 Plan of the former beerhouse in Tabán, around 1816
 Budapest City Archives BFL XV.17.a.303/187)

mészárszék

Halászvárosi mészárszék, a Halászárosba vezető kaputól nem messze, attól északra állt, Korabinsky a halászvárosi Szentháromság-oszlopnál említi (Miller 1760. 95. /No. 11./, Korabinsky 1786. 484.).

Tabán

mészárszékek

1728: No. kat. 234–235.; gkel. 397–400; ebből No. 399. alatt az óhitű egyház-község két mészárszéke

mészárszék (Fleischbanckh)

1739: No. 420.

Újlak

mészárszékek

Közelebbről meg nem határozott helyen (Korabinsky 1786. 283.).

Krisztinaváros

Linha István mészárszéke (1796-tól)

A róla elnevezett Mészáros utca elején állt, 1796-tól mintegy 100 évig működött, a plébániatemplommal szemben állt (BFL IV.1002.j 1805 No. 2026; Gál 1972. 200.).

1817: No. 37. – ma I. Gellérthegy utca 2. – Krisztina körút 65. – Krisztina tér 9–10.

14.1.3 Sörházak / Beer houses

Víziváros

sörház, városi

A Zöld Szőlőfűrt fogadót (*bey der grienen Weintrauben*) vásárolta meg és alakíttatta át Buda város tanácsa városi sörfőzdeének 1711-ben, 1713-ban már üzemelt (Nagy 1957. 72, 79.). Mivel működése feleslegesnek bizonyult, 1742-től ismét fogadó működött benne. A helyén épült fel a 19. század elején a Három Nyúl kaszárnya (Kovács 1932.). Lásd még Adattár 16. 1728: No. 152. – ma I. Fő utca 68.

Tabán

sörház (császári, majd városi)

A Kamarai Adminisztráció építtette még a 17. század végén, ekkor még császári sörház volt, sör- és szeszfőzési monopóliummal. 1708-tól a Hessen-darmstadti herceg bérelte, 1709-es halála előtt Johann Georg von Rittersheimb vásárolta meg, özvegyétől szerezte meg azt Buda városa 1722-ben, amit egyébként 1718-tól már bérelt. A korábbi szakirodalomban a Hessen-darmstadti herceget írják a sörház tulajdonosának, a pontatlanságra és a bérlet egyértelmű tényét tanúsító 1708-as iratra Géra Eleonóra hívta fel figyelmünket. (BFL IV.1002.j. 1708. december 29. Nagy 1957. 57, 79, 98–99; Géra 2014. 246–247.). A Rudas fürdő mellett állt. 1817-ben felosztották telkét (BFL XV.16.a206/9). 1728: No. kat. 19 és 248; 1754: No. kat. 14; 1771: No. 588; 1786: No. 484; 1794: No. 497/527; 1804: No. 532; 1814: No. 525. (51. ábra)

Újlak

sörház

A 19. sz. elején a Bécsi úton (Nagy 1975. 280.). Már korábban, a 18. század elején egyébként 40 öl széles teret jelöltek ki Újlakon egy városi sörház építésére (a mai Bécsi úton, a terület melletti utcát 1702-ben erről Breügässelnek nevezték, BFL IV.1009.b 7. kötet. 71–72. fol.).

14.2 Kereskedelmi igazgatás / Commercial administration

Vár

Gemeiner Stadt Fiscalhauß

(1754: No. 111. – ma I. Országház utca 10.)

Víziváros

cs. kir. Harmincad hivatal (das Kayl. 30igst-Ambt)

A városi vámházzal szemben, a *Hauptgassén* álló telken alakították ki, amit 1694-ben vásárolt vissza a Budai Kamarai Adminisztráció. Miller 1760. 98. (*Domus Regia, in qua officina Tricesimale*) Nagy 1964. 194; Nagy 1975. 37. 1695: No. 123; 1714: No. 125; 1739–1754: No. 152; 1786: No. r147/ú195; 1794: No. 211; 1804: No. 218; 1814: No. 211; 1823: No. 213; 1844: No. 208. – ma I. Fő utca 34–36.

városi vámház (gemeiner Statt Mauth-Hauß, Platz und Mauth-Ambt (1754))

A mai Aranyhal utcában lévő Arany Hajóhoz címzett fogadó melletti telken alakították ki, amit 1695-ben vásárolt meg Buda a Kamarai Adminisztrációtól. A másik, szomszédos telket faraktárnak használták (Vanossi 1733. 22; Miller 1760. 97. /No. 32/, Nagy 1975. 37.). A 18. század végén egyes helyiségeit bérbe adták, mint például Moises Oesterreichernek, utána von Klieglnek 1791-ben magtárnak (BFL IV.1002.n No. 34. 1791. április 29. és szeptember 25.). 1794-ben Gebhardhoz tartozó városi vámháznak írják (*Stadt Mauth Hauß dem Gebhard zugehörig*).

1695: No. 24; 1714: No. 27; 1754: No. 32; 1771: No. 25; 1786: No. 29; 1794: No. 30. – ma I. Fő utca 31., a Szilágyi Dezső tér északnyugati sarka

városi vámház

A vízivárosi várfalnál állt (1817-es térképen: BFL XV.16.a.205/15, Fabó 1996. 70.). 1786: Víziváros, Horvát utca, új szám: No. 310 – ma I. Bem József és Horvát utca sarka

vámház a Spittal Thor mellett (1788)

A vízivárosi városkapu, a Spittal Thor mellett volt, a városfal külső oldalán (emiatt néha a Vízivárosnál, néha Országútnál szerepel a telekkönyvekben, 1817-es térképen lásd: BFL XV.16.a.205/14, illetve a mai Bem József tér 1831-es szabályozási tervén: BFL XV.16.a 205/6, BFL IV.1002.n sz. n. 1788. február 23. Fabó 1996. 70.).
A mai I. Bem József és Fő utca kereszteződésénél.

Újlak

városi vámház (Gemeiner StadtMauthhauß)
Nagyjából a mai Kolosy téren állt (Miller 1760. 104. /No. 248 ¾/, Korabinsky 1786. 482.), a Buda belterületéről készült 1793-as és 1810-es térképeken még szerepel (BFL XV.16.d.241/cop4 és cop9). 1823-ban és 1844-ben egykori (gewestes) vámháznak nevezik, és törölték, miután 1817-ben elárverezték (BFL IV.1002.j 1817 No. 2661.).
1754: No. 248 ¾, 1794: No. 321; 1804–1814: No. 331; 1823: No. 340; 1844: No. 343. – III. Kolosy tér, a Szépvölgyi út és a Lajos utca találkozásánál

városi vámház (Gemeiner Stadt Mauthhauß)

1833-ban a Zöld Fa és a Királydomb utca találkozásánál (BFL XV.16.d.241/5a). 1786: No. 306. – ma III. Nagyszombat utca és Bécsi út kereszteződése

Országút

1823: No. 40, 90 és 348. alatti vámházak áthúzva, az első kettőt a Vízivároshoz számolták, a 348-asat pedig a Krisztinavároshoz 255. sz. alatt, lásd ott!

városi vámház (Stadt Mauth Hauß)

1823-tól a Krisztinavároshoz csatolták, lásd ott!
1786: No. 222; 1804: régi 261 ½ / új 286; 1814: No. 286; 1823: No. 348. – ma a János Kórház előtti téren, a Maros utca 58.– Városmajor utca 59. illetve Maros utca 32. – Városmajor utca 35. közötti területen

városi vámház (Stadt Mauthhauß)

1823-tól a Vízivároshoz számolták, lásd a Vízivárosnál.
1794 előtt nincs száma, 1794: No. 24; 1804: No. 28; 1823: No. 40.

városi vámház (Stadt Mauthhauß)

1823-ban a Vízivároshoz számolták, lásd a Vízivárosnál.
1794: No. 57; 1804: No. 71; 1814: No. 90.

Tabán

Gemeiner Stadt Fiscalis
1754: No. gkel. 364.

vámház

A Hetivásár tér nyugati, Fő utcai sarkánál állt (Horler 1955. 724.).
1754: No. kat. 50 ¾, Miller 1760. 105. (No. 50 ¾) – ma I. Döbrentei utca délnyugati oldalán a Döbrentei térnél

vámház, városi (Gemeiner Mauth-Haus)

A Gellért-hegy déli oldalán, a lazarétum mellett (BFL IV.1002.n No. 13.: a vámház javítási munkálatai, 1790).
1754: No. kat. 525.

vámház, városi (Gemeiner Stadt Mauth-Haus)

Valószínűleg az 1810-es tűzvészben leégett, 1814-ben lebontották (demolirt). A városi sörház mellett állt.
1786: No. 554. – nincs régi szám, 80–81/553 és 82/554 1/3 között, 1794: No. 591; 1804: No. 593.

vámház, városi (Gemeiner Stadt MauthHaus)

A Tabánból a mai Kereszt térről (alter Friedhof Platz) délnyugat felé kivezető és a Krisztinavárosból kivezető Fleischhacker Gasse találkozásánál állt a város határában, a Kis-Gellért-hegy és a Mayerfy-féle kert között (BFL XV.16.d.241/6 BTM L. 160, 1837 körüli térképen: BFL XV.16.d.241/2).
1786 előtt nincs száma, 1786: No. 903, 457/902 és 458/867 között; 1794: No. 877; 1804: No. 865; 1814–1822: No. 816; 1844 előtt: No. 890; 1844 után: No. 940.

vámház, városi (Gemeiner Stadt Mauth-Haus)

A Sáros fürdő mellett állt, a Gellért-hegy déli oldalán kialakított kis téren.
1786 előtt nincs száma, 1786: No. 9; 1794: No. 8; 1804: No. 17; 1814–1822: No. 22; 1844 előtt: No. 27; 1844 után: No. 37.

vámház, városi (das Stadtische Mauth Hauß)

1804-ben még nem, 1822-ben már nem szerepel a telkek összeírásában.
1814: No. régi 532 ½ / új 526.

vámház, őrház terve a hajóhíd két oldalán

(BFL XV.17.a.302 132, 1834, Wojtha Ferenc)

Krisztinaváros

városi vámház (Gemeiner Stadt Mauth Haus)

A Krisztinaváros első vámháza volt, a Kéményseprő-kápolnától nyugatra vezető út mentén állt, az Immaculata-szobor mellett, 1834-ben bontották le (Gál 1972. 190; Horler 1955. 762.).
1786: No. 35; 1794: No. 36; 1804–1814–1822: No. 38. – ma I. Krisztina tér 6–7. – Naphegy utca 2.

városi vámház (Stadt Mauth Haus)

1787-ben létesítették, 1834-ben bontották le, mert közben beépült a város ezen része (Gál 1972. 190; Fabó 1996. 70. Fabó csak ezt a vámházat említi a Krisztinavárosban, mint az Alkotás utca – Kékgolyó utca – Városmajor utca kereszteződésében, az Ördög-árok mentén épített vámházat).
1794 előtt No. 158; 1794: No. 172; 1804: No. 210; 1814–1822: No. 237. – ma I. Magyar Jakobinusok tere

városi vámház (Stadt Mauthhaus)

1844-ben már törölték (wurde rasirt), azaz nem funkcionált.
1844: No. 320.– XII. Városmajor utca 64–66.

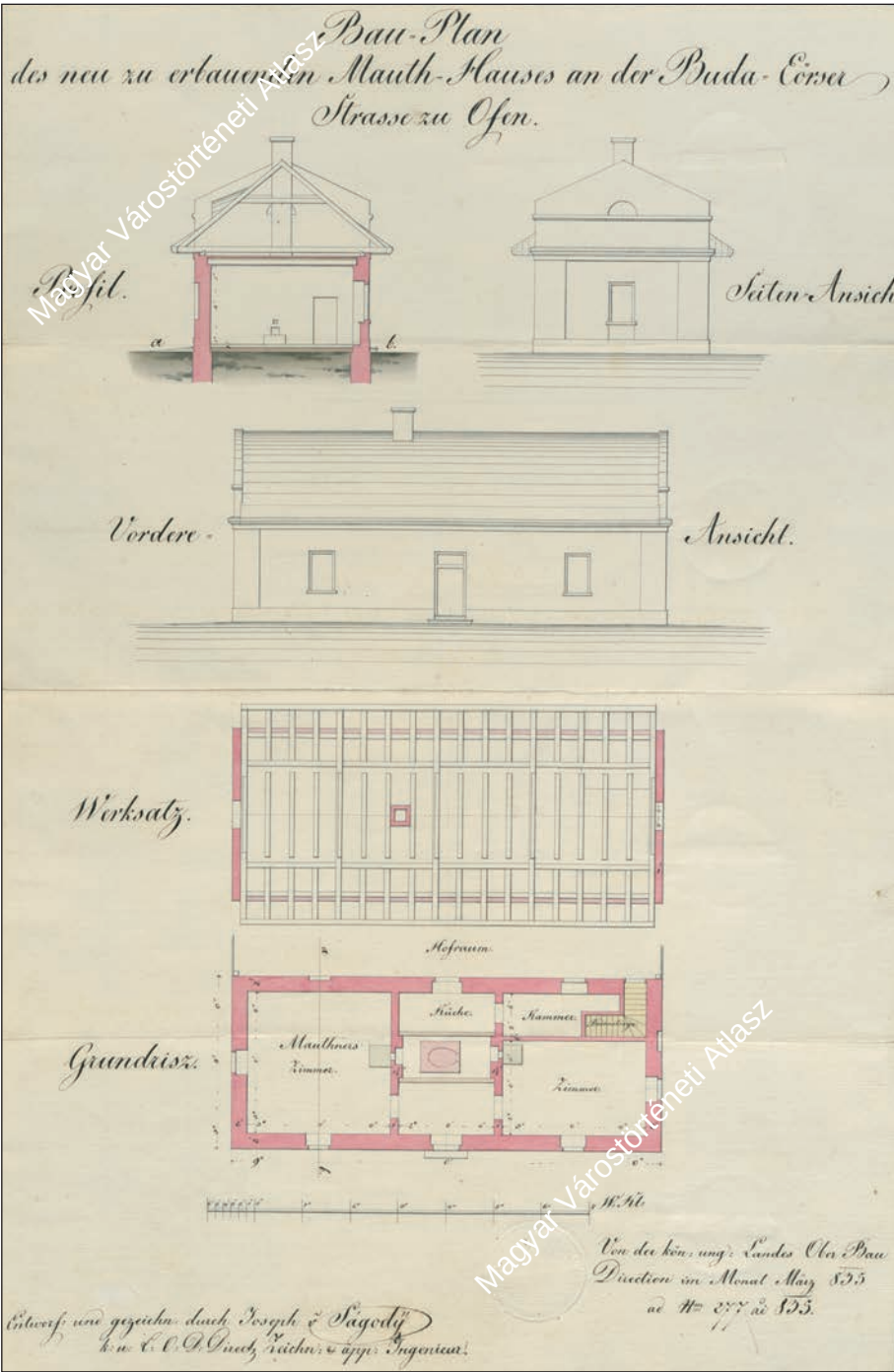
városi vámház (Stadt Mauthhaus)

1844: No. 299. – ma XII. Városmajor utca 22.

Külterületek

vámház

A mai Budaörsi úton. Helyén Ságody József épített 1834-ben új épületet, ami az 1860-as évekig működött (Zakariás 1957. 299; Fabó 1996. 70., 52. ábra)

52. ábra. Ságody József: a mai Budaörsi úti vámház terve, 1835
Budapest Főváros Levéltára BFL XV.17.a.303/166a
Fig. 52 József Ságody: Plan of tollhouse in modern Budaörsi Road, 1835
Budapest City Archive BFL XV.17.a.303/166a

vámház (Laszlovszky-vám, Budakeszi vám)

Ma a Szent János Kórház része. 1800-ban bízta meg Buda város tanács Hickisch Kristófot a Városmajoron túl kijelölt vámház felépítésére (egy nagyszobával, konyhával, kamrával, kisszobával az öröknek, BFL IV.1002.n sz. n. 1800. május 30.). A Budakeszi útról a város felé vezető, a Vár, Víziváros, illetve Dél-Buda felé elágazó út mentén (Fabó 1996. 70.).
Ma XII. Szilágyi Erzsébet fasor 18. alatt (53. ábra).

53. ábra. Az egykori Laszlovszky-vám (XII. Szilágyi Erzsébet fasor 18.), 2016
Fig. 53 The former Laszlovszky tollhouse (XII. Szilágyi Erzsébet Avenue No. 18), 2016
Fotó / Photo: Simon Katalin

15 Kézművesség és ipari termelés / Crafts and industrial production
Budai céhek (Nagy 1975. 103–104, 218, 251. alapján – a privilégiumok megújításának évét nem jelezve)

Kiváltság éve	Céh(ek) neve	Megjegyzés
1692-1701 között	31 céhprivilégium	asztalosok filiája 1712-től Pécs
1691	kőműves, kőfaragó, ács	pest-budai közös, első céh (6 kőművessel, 3 kőfaragóval az 1777-es korlátozás feloldásáig)
1692	esztergályos	
1695	kőműves, kőfaragó, kovács	
1696	aranyműves, rác szabó, kalapos, cserepezők	
1697	kötélverő, csizmadia, nyereggyártó, szíjgyártó, fazekas, varga, rác szappanfőző	
1698	szabó, halász, kádár	
1700	szűcs	1711-től filiája Ráckeve
1701	pék	
1714	harisnyakötő	
1718	gombkötő	
1724	rác mészáros	
1725	takács	filiája 1725-től Vác, 1755-től Pataj
1746	rézműves	
1754	szappanfőző	önálló budai céh (nem pest-budai)
1759	fésűs	
1762	szitakészítő	
1763	német és magyar szabók (szűrszabók) elkülönülése	
1765	ács, puskaműves, sarkantyús, órás	önálló budai céhek (nem pest-budai)
1767	könyvkötő cserepesek és utcakövezők közös céhe	

Az 1687–1790 között felvett polgárok foglalkozási ágak szerinti megoszlása (Nagy 1975. 140.)

Ágazat / Felvétel éve	1687–1750	1751–1790	Összesen
Östermelés	102	24	126
Kézműipar	1179	764	1943
Vendéglátóipar	106	14	120
Kereskedelem	155	107	262
Közlekedés	83	22	105
Közzolgálat	89	58	147
Katonaság	11	2	13
Egyéb		3	3
Ismeretlen	600	800	1400

Buda város főbb kézműves és iparos szakmái és azok megoszlása 1822-ben (Schams 1822. 387–389.)

Foglalkozás	Létszám
Bőripar	
cipész	144
cserzővarga	10
csizmadia	69
kordovános	10
nyerges	14
szíjgyártó	12
szűcs, német és görögkeleti	31
Élelmiszeripar	
cukrász	6
halász	14
hentes	28
mészáros	27
mézeskalácsos	3
molnár	52
Építőipar	
cserépfedő	3
kőfaragó	2
kőműves	4
kővező	2
üveges	11
Faipar	
ács	4
asztalos	39
bognár	19
esztergályos	8
kádár	39
Fémipar	
arany- és ezüstműves	14
bádogos	5
harangöntő	1
köszörűs	3
lakatos	17
ónöntő	1
órás	9
patkolókovács	19
puskaműves és sarkantyús	6
rézmetező	3
tűkészítő mester	2
Kereskedelem	
kereskedő	54
könyvkereskedő	1
pék és lisztkereskedő	48
szatócs	29
Papíripar	
könyvkötő	8
Szolgáltatás	
kéményseprő	4
kocsmáros (bor- és sörmérő)	240
patikus	7
seborvos	19
vidéki bérkocsis	15
Textilipar	
gombkötő	13
kalapos	5
kesztyűkészítő	7
kötélverő	11
szabó, magyar	20
szabó, német	106
szabó, rác	24
takács	11
textilfestő (Färber)	8
Vegyipar	
szappanfőző	15
Egyéb	
fazekas	8
fésűs	8
hajómester	2
hangszerkészítő	3
parókakészítő	12
szítás, rostás	6
táskakészítő	4

Buda város kereskedelme, kézműves és iparos szakmái és azok megoszlása 1831-ben (BFL IX.41 No. 4. alapján)

Foglalkozás	Létszám
Bőripar	
cipész, német	119
cipész, szlovák	12
cserzővarga, görögkeleti	19
csizmadiamester	65
kordovános	11
nyerges	17
szíjgyártó	11
szűrszabó	3
szűcs	14
tabakos (szattyánkészítő, fehértímár)	5
tímár	17
Élelmiszeripar	
cukrász	7
csokoládékészítő	1
ecetfőző	5
feketepék	31
halász	17
hentes	34
kávés	18
keményítőkészítő	3
kofa	44
mészáros	28
mézeskalácsos	5
molnár	54
pálinkafőző	47
pék	31
sőrfőző	1
sörmérő	28
Építőipar	
cserépfedő	5
kőfaragó	4
kőműves	8
kővező	4
üveges	12
téglaégető	6
Faipar	
asztalos	33
ács	4
bognár	19
esztergályos	11
kádár	40
kosárfonó	11
Fémipar	
aranyműves	14
aranyozó	2
aranyverő	2
bádogos	5
csatos	1
harangöntő	1
késes	2
köszörűs	2
körzőkovács	1
lakatos	21
ónöntő	4
órás	10
patkolókovács	21
puskaműves	5
puskaágykészítő	2
ráspolykészítők	1
rézmetező	5
sarkantyús	2
sárgarézműves	6
szegkovács	2
tűkészítő	1
Kereskedelem	
disznókereskedő	5
edénykereskedő	5
halkereskedő	10
kereskedő, német	55
kereskedő, görögkeleti	29
könyvkereskedő	1

Foglalkozás	Létszám
lisztkereskedő	41
rönkfa-kereskedő	2
szatócs, német	154
Papíripar	
kártyafestő	2
könyvkötő	8
Szolgáltatás	
fiákeres	46
fürdős	3
kéményseprő	4
kútmester	3
parókás	4
patikus	7
seborvos	19
vidéki bérkocsis	9
Textilipar	
foltozószabó	44
foltozóvarga	61
gombkötő, magyar	11
gombkötő, német és krepinkészítő	1
harisnyakötő	4
kalapos, német	5
kárpitos, szőnyeges	8
kefekötő	9
kesztyűs	6
paplanos	2
paszományos	2
posztóműves	2
posztónyíró	2
ruhafestő	5
selyemfestő	1
szabó, görögkeleti	12
szabó, magyar	19
szabó, német	121
takács	4
Vegyipar	
enyvfőző	1
szappanfőző	11
szappanfőző, görögkeleti	4
Egyéb	
dohánymetsző	10
fazekas	9
fésűs	7
festő	5
hajósmester	1
hegedűkészítő	2
húrkészítők	2
kötélverő	7
nyomdász	1
orgonakészítő	2
szítaszövő	4
szítás	3
táskakészítő	1

15.1 Élelmiszeripar / Food production
Sörházakat lásd Adattár 14. Kereskedelemnél, cukrászdákat részletesen 16. Szolgáltatásoknál.

Bamberger Joseph likőrüzeme (hajóhíd mellett, Radics-féle házban működött, Schams 1822. 549.)

csokoládékészítő 1784-től Budán
Baldi Sebestyén *chocolademacher* (Rózsa 1959. 156, 179.).

cukrászda
1742–1748: első cukrász a Várban Gally Ferenc József (a mai I. Szentháromság téren működött, Rózsa 1961. 575.).
1827-től működött cukrászda a Várban, a mai Szentháromság utcában, élén Richter Lénárt állt (a 19. század elején 6, 1841-ben 7 cukrász élt a városban; Rózsa 1959. 181.)

„Pálinkafőző ház” (brandweinhaus)
(Tabán, 1739: No. 121, 177, 190; BFL IV.1009.f 1b. kötet)

Pietro del Medico-féle manufaktúra, később szalámigyár
1844-től működött a Vízivárosban a mai II. Kacsá utca 17. sz. alatt, *Adalékok a Víziváros történetéhez*... I. 13.)

présház (Breßhauß)

(Tabán, 1739: No. 146–147; BFL IV.1009.f 1b. kötet)

Schuller Jakab likőrüzeme (Liqueurfabrik des Jakob Schuller)

Vízivárosban, a hajóhíd mellett, 1812-ben alapította Schuller Budán, puncsesszenciát és hasonló termékeket árult (Schams 1822. 549.).

Wiener Vilmos prágai terménykereskedő szeszgyártó likőrüzeme

1840-ben kapott működési engedélyt (Nagy 1975. 357.).

15.2 Építőipar / Building materials

Téglaégetők

Téglaégetőkről alapvetően lásd: Nyitrai 1953. és 1954; Fodor 2005. 42–116, valamint Géra 2012. Telekszámokhoz: BFL IV.1009.f 1a–b, 14, 29, 43, 53–54, 66–67, 86–87, 102, 105, 157–160. kötet; BFL IV.1009.j 3. kötet

Országút

Drasche Henrik téglagyára

1847-ben nyílt meg a Pasaréten (1868-tól Kőszénbánya és Téglagyár Társulat).

Anton Fisches (Fischer) téglaégetője (Anton Fisches Zieglofen)

A várbeli Teleki-palotán is dolgozó Anton Fisches (máshol Fischer) pozsonyi kőművesmester téglaégetője a mai Pasaréten (ma Vasas Pasaréti Sportcentrum) 1784-től.

1794-es telekkönyv szerint nyolc évre kapták bérbe Hickisch-sel a téglaégetőket. 1804–1814 között Andreas Landherr vette át.

1786: No. 223 ¼, 1794: No. 259; 1804: No. 284. 1794-ben újlaki számot is kapott.

Hickisch-féle téglaégető (Hickisch Zieglofen)

Hickisch Kristóf budai és Hellrüge! Mátyás pozsonyi kőművesmester téglaégetője 1784-től a Pasaréten (ma Vasas Pasaréti Sportcentrum).

1794-ben Anton Hickisch volt a tulajdonos, 1804-ben és 1814-ben Hickisch Kristóf, 1823-ban pedig Hickisch Kristóf özvegye. 1844-ben Franz Hickisch-é (BFL XV.16.a.207/28, 7406 nöl /1805/)

1786 előtt nincs száma, 1786: No. 223 2/4, 1794: No. 260; 1804: No. 285; 1814: No. 347; 1823: No. 374; 1844: No. 389. 1794-ben újlaki számot is kapott.

a pesti Invalidusok Házának téglaégetője (katonai, királyi téglaégető, Kayserl. Zieglofen)

Az Invalidusok Házához szükséges téglát bányászták és égették ki az alapítványokból és a Széchenyi György esztergomi érsek adományából létesített országúti téglaégetőben 1715-től, a mai Mechwart-liget helyén. Északról az ágostonosok kertje (Vanossi 1733. 19; Nagy 1975. 40–41.), nyugatról a zsidók temetője határolta. Később Christoph Jalics tulajdona (Miller 1760. 102–103; Korabinsky 1786. 483.: „*az országúti Szent István-templomtól délre találhatók téglaégetők, amelyek részben királyiak*”).

1771 után lásd Christoph Jalics téglaégetője

1739: No. 71–72. között sz. n.; 1754: No. 71 ½, 1771: No. 94. – ma II. Mechwart-liget

Christoph Jalics téglaégetője (Christoph Jalics Zieglofen)

1. 1783-ban szerezte meg a mai Mechwart-ligeti királyi téglaégetőt.

(1786: No. 147; 1794: No. 169; 1804: No. 193; 1814: No. 254; 1822: 263; 1835: No. 266; 1844: No. 244 – ma II. Mechwart liget 4.)

2. Jalics-féle téglaégető (1798 körül): a mai Széll Kálmán téren (BFL XV.16.a.207/52), 1833-ban Franz Anton von Christen orvosdoktor nevén (BFL XV.16.a.204/26), aminek Ignatz Jalics sógoraként 1829-ben lett a társtulajdonosa feleségével Catharina Jaliccsal (1821-ben, Mathias Jalics örökösei megegyezésekor került Ignatz Jalics és neje, Christina Kolner birtokába). Ugyanekkor Ignatz Jalics és neje megtartották a család másik országúti téglaégetőjét, amelyik a ferencesek birtoka mellett terült el (BFL IV.1002.j 1829 No. 1421; BFL IV.1002.j 1830 No. 728.)

1827: Országút No. 263; Országút No. 348.

Martin Kneissel téglaégetője

1697-ben hozta létre Martin Kneissel (Kneissl) ácsmester, kocsmáros, vízivárosi bíró, a Széll Kálmán tér nyugati oldalán (Nagy 1957. 100–101.). Halála után *Johann Körbel (Körber)* vezette. 1711-ben egy nyári vihar nagy károkat tett az égető épületeiben, így pár évig nem üzemelt. Körber ekkor eladta a téglaégetőt Buda városának, ami azt 1714-ben továbbadta bérbe a Renner-féle égetőt kezelő Hoffmann Ignácnak (Géra 2014. 128.: 1714-ben tették tönkre a szélviharok az épületeket, ezért adta a város bérbe Hoffmannak). 1715-ben a várparancsnokság, majd a Magyar Kamara tulajdonába került, a királyi palotán tervezett építkezések miatt (Miller ezért 1760-ban királyi téglaégetőként említi, Miller 1760. 102–103.). A 18. század második felében Christoph Jalics tulajdona a másik Széll Kálmán téri téglaégetővel együtt (Christoph Jalics felesége Jacob Sonleithner lánya, Theresia volt, lásd a feleség végrendeletét: BFL IV.1002.y I. 1066. Kihirdetve: 1791. október 9.).

1739: No. 92; 1760: No. 92. 1771-ben áthúзва, nem kapott új számot.

Lásd még Christoph Jalics téglaégetőjét!

Andreas Landherr téglaégetője (Andrä Landher Zieglofen)

1804–1814 között vette át Anton Fischertől.

1814: No. 346; 1823: No. 373.

Simon Renner téglaégetője

1710-ben már állt, a mai Vérmező utca és Várfok utca sarkán, Simon Renner kőművesmester alapítása (Nagy 1957. 100–101.). Halála után, 1716-tól veje, *Hoffmann Ignác* (†1729) seborvos vezette. Hoffmann halála után özvegye új férje, Jacob Sonleithner (Sonleuthner) kezébe került, aki 1758-ban hunyt el (BFL IV.1002.y I.238. Végrendelete kihirdetve: 1758. július 10.). Az 1760-as években a Sonleithner család tulajdona, később Jacob Sonleithner vejéé, Christoph Jalicsé (Miller 1760. 102–103.).

1760: No. 91. Joseph Sonleithner téglaégetője

Jacob Sonleithner téglaégetője (Jacob Sonleithner Ziegl-ofen /1739–1754/)

A Bécsi kapu alatti részen terült el (tehát a mai Széll Kálmán téren, *unter dem Wienerthor bestehenden sogenanntn Sonleithnerischen Ziegel Ofen*).

Jacob Sonleithner 1758-ban hunyt el (BFL IV.1002.y I.238. Végrendelete kihirdetve: 1758. július 10.). 1821-ig Mathias Jalics, 1829-ben Franz Anton Christen és neje, Catharina Jalics nevén (BFL IV.1002.j 1829 No. 1421.).

Lásd még Simon Renner és Christoph Jalics téglaégetőjét!

1739–1754: No. 91. 1771-ben nem szerepel külön a telekkönyvekben.

Daniel von Wilfersheimb császári sebész téglaégetője

A mai Széll Kálmán téren működött a 18. század elején (Géra 2014. 245.).

Aloys Csekeő-féle téglaégető

(BFL IV.1002.j 1838 No. 1161.)

Újlak

újlaki téglaégető

Buda város téglaégetője, 1741-ben alakították *Hörger Antal Ferenc* szobrász javaslatára, Buda és Óbuda határán. Miller 1760-ban Bernhard Schröffel özvegyének téglaégetőjeként említi (Miller 1760. 102–103.). 1767-től Christoph Jalics bérelte, 1780-as években tulajdonosa.

1760: No. 220 ¾ – ma III. Bécsi út – Nagyszombat utca – Kecse utca által határolt terület

Anton Fischer téglaégetője (Anton Fisches Ziegl Ofen in 8ten Jahr)

1794-ben Országút és Újlak területén is kapott ingatlanszámot, egyébként csak Országútnál szerepel.

1794 előtt No. 233 ¼, 1794: No. 259.

Anton Hickisch téglaégetője (Anton Hickisch Ziegl Ofen 8ten Jahr)

1794-ben Országút és Újlak területén is kapott ingatlanszámot, egyébként csak Országútnál szerepel.

1794 előtt No. 223 ¾, 1794: No. 240

Polak-féle téglaégető

(BFL IV.1002.j 1830. No. 728.)

1825–1830: No. 200.

Christoph Jalics téglaégetője (Christoph Jalitsch Ziegl-Ofen)

Már az 1780-as években Jalics tulajdona (1796-os térképen: BFL XV.16.a.207/24, Újlak és Óbuda határán).

1771: No. 234; 1786: No. 181; 1794: No. 169.

Lásd még *újlaki téglaégető*nél

Tabán

Draskovich-féle téglavető (Tegularia Draskovicsiana /1823/)

A Gellért-hegy déli oldalán, nagyjából a mai Móricz Zsigmond körtér területén állt, mellette vezetett a Tabánból Promontor (Budaörs) felé tartó út (BFL IV.1002.j 1824 No. 2019; 1830 No. 728.). Draskovich (Draskovits) Péter Pál alapította, 1847-ben már *Joannes Ráth* tulajdona (1816: *Ziegel Ofen und Mayerhoff des Bürgers Draskovics* – MNL OL S 12 Div XIII No 504; 1825–1830: No. 3; 1823-as térképen: BFL XV.16.d.241/cop1, PL Can. vis. Lib. 589. /1847/, Nagy Lajos tévesen ezt a téglavetőt is a Jalics családnak tulajdonítja, Nagy 1975. 350.).

15.3 Bőr- és textilipar / Leather industry and textile production

ferences posztógyár (P. Franc. Tuch Fabrique)

Az 1790-es években már működött, 1844-ben már nem szerepel a telekkönyvekben.

1786: No. 535; 1794: No. 557; 1804: No. 562; 1814: No. 564; 1823: No. 584. – ma II. Csalogány utca 8b

Filatórium (1788)

Az 1777-ben Bécsből Óbudára hozott *Filatorium*mot 1788-ban telepítette át Óbudáról Országútra Höpfinger Jakab (1793-ban csődbe ment, Kosáry 1956. 130–132; Nagy 1961. 315; Nagy 1975. 110.)

gyapjúszövő fabrika (1789)

A pesti Plechschmied György és Stankovics Ignác alapította a Tabánban, a Rajkó-majorban. Pesten fonoda tartozott hozzá (Nagy 1961. 315; Nagy 1975. 110.).

Gyáralapító Társaság Budaújlaki Gyapjúfonó Gyára (Gyáralapító Társaság fésűsfonó gyára, 1847)

1846-ban nyílt meg Újlakon a mai II. Lajos utca 57. alatt, 12 lóerős gőzgéppel üzemelt, 1852-ben már nincs adat működésére (a Helytartótanácsi iratban

1846-os működésére is van adat, a szakirodalomban 1847-et írnak az alapítás évéül, BFL IV.1002.e 1846 No. 3004. /1846/, Sándor 1959. 327; Nagy 1975. 356.)

Krellwitz Vilmos kesztyűsmester üzeme (1838)
1838-ban kapott gyári kiváltságot, egy nyersbőr-kikészítő és egy kesztyűszabó üzemmel rendelkezett (Nagy 1975. 350.).

Laborácz József budai kalaposmester üzeme (1832)
1832-től működött (Nagy 1975. 350.).

Anton Lasser szépfestő üzeme (Druck- und Schönfärberey des Anton Lasser, 1822)
A Vízivárosban működött (Schams 1822. 549.).

Roscony (Rosconi) Károly-féle selyemgyár (k. k. privilegirte Seidenzeug- und Florfabrik des Carl Rosconi, 1802)
A milánói származású Rosconi alapította 1802-ben, fennmaradt a napóleoni háborúkat követő dekonjunktúra idején is (Schams 1822. 545–549; Nagy 1975. 277, 348.). A Vízivárosban állt, a polgári kórházzal és szegényházzal szemben álló telken (a mai II. Csalogány utca és Varsányi Irén utca találkozásánál).

Thoma József-féle bőrgyár (1808)
1808-ban alakult a Vízivárosban, az 1840-es évekre csődbe ment (Nagy 1975. 276–277, 345, 348, 352.).

Kohner József budai tímármester bőrkikészítő és bőrfestő üzeme (k. k. landesbefugte Leder-Glanzfabrik des Joseph Cohner)
1810-ben alapította a Vízivárosban, 1812-ben kapott gyári engedélyt, illetve elsőként kapott engedélyt gyári szattyánbőr előállítására (Schams 1822. 549; Nagy 1975. 277, 345, 348.).

15.4 Fémipar / Metal-processing

Első Magyar Szarugomb- és Fémárugyár (1845)
1845-ben alakult a Krisztinavárosban (Nagy 1975. 359.).

Ganz-gyár (1845 április)
A Vízivárosban, a *Spital* Gassén állt, 1845 áprilisában nyílt meg Ganz Ábrahám vezetésével, kezdetben 7, majd 22, 1847-ben 32 munkással, 8 lóerős gőzgéppel (Sándor 1959. 327; Szekeres 1971. 215–220; Nagy 1975. 355. – ma II. Bem József utca 20.)

Pokorny Antal gyára (1838)
1838-tól kapott engedélyt takaréktűzhelyek készítésére, 1845-től gyári kiváltsággal működött (Nagy 1975. 358.).

Werther Frigyes rézműves- és vegyészeti berendezés gyártó (Wertherische Fabrik, 1831)
1831-ben alapította Werther Frigyes, 1840-ben kapott gyári kiváltságot, 1848-ben átköltözött Újlakra, a mai Zsigmond térre, előtte a Krisztinavárosban volt (ma I. Attila út 129. BFL IV.1002.j 1847 No. 635; BFL XV.16.a.207/1; Gál 1972. 207; Nagy 1975. 352, 358.).

15.5.Egyéb iparágak / Other crafts

Germain Gáspár- és Spiro József-féle pipa- és kőedénygyár (1790)
Germain Gáspár Kuny Domokos üzemében volt festő, majd Spiró Józseffel önálló vállalkozásba kezdett 1790-ben (Kosáry 1956. 136; Nagy 1961. 311.).

Kuny Domokos-féle fajanszmanufaktúra (1785–1811)
1785-ben alakult, a krisztinavárosi Widermann-szántó területén alakította ki üzemét 1789-ben. 1786-ban 13 munkása volt, edény, szerviz és kávéskészlet, 1788-tól pedig pipa, angol keménycserép gyártásával foglalkozott. 1792-ben császári kiváltságlevelet kapott üzemének 6 évre – ezért nevezi Vályi „*Királyi tserép edény Mívház*”-nak (Vályi 1796. 336.). 1811-ben megszűnt (Kosáry 1956.130, 135–136; Nagy 1961. 309–311; Gál 1972. 197; Nagy 1975. 110, 342–343.).

Müller Fülöp-féle „kocsigyár” (Wagen Fabrik, 1787)
1787-ben alapította Müller Ferenc a Várban, a karmelita rendház mellett, a Vízi kapunál, később a Krisztinavárosba költözött, fennmaradt a napóleoni háborúk után, az 1830-as években is. 1810-től a Krisztina-városban a mai Attila út 33. sz. alatt működött. (BFL IV.1002.j 1805 No. 2026; Schams 1822. 545; Nagy 1961. 314; Gál 1972. 204; Nagy 1975. 110, 342–343, 348–350.).

Schnapp Mihály kocsigyára
A Krisztinavárosban működött az 1840-es évektől (Nagy 1975. 359.).

Nyomdák / Press

Landerer (1724)
Landerer János Sebestyén tulajdona 1724-től, majd Nottenstein János Györgyé (1728), azt követően ismét a Landerer családé (1752-től, Némethy 1901. 54–55; Nagy 1975. 200.).

Egyetemi Nyomda (1778)
A Várban működött 1778-tól, 1810-ben került végleges helyére (Némethy 1901. 55; Nagy 1963. 393.).

Diepold-nyomda (19. sz.)
(Nagy 1975. 486.)

Luxuscikkek / Luxury goods
Gumbesfelner András-féle keleti galantéria cikkeit gyártó manufaktúra (1786 előtt)
Az 1786-os gyárösszeírásban szerepel, 1787-ben már nem, 8 munkással működött. Réz, pléh, fa keleti edények, dohány- és cukortartók stb. készítésével foglalkozott (Nagy 1961. 314; Nagy 1975. 110.).

Vegyipar / Chemical industry
Peakovits Kozma szappanfőző üzeme (1840-es évek, Nagy 1975. 358.)

16 Szolgáltatás, szórakozás / Services and entertainment

Telekszámokat lásd: BFL IV.1009.f 1a–b, 14, 29, 43, 53–54, 66–67, 86–87, 102, 105, 157–160. kötet; BFL IV.1009.j 3. kötet

16.1 Szolgáltatás / Services

16.1.1.a Fogadók / Inns
A 18. század eleji fogadók mellett szereplő évszám azok tanácsülési jegyzőkönyvekben történt említésére utal (Géra 2009. és 2014., valamint Géra – Oross – Simon 2015. alapján)
1720: Budán 13, Pesten 11 kocsmá és fogadó működött Pásztor szerint (Pásztor 1936. 319.), de ennél valószínűleg több kisebb is volt

Fogadós családok a 18. század első felében Budán (BFL IV.1002.r 1702 és 1728 alapján)

	Vár	Víziváros	Horvát-város	Halász-város	Országút	Újlak	Tabán, katolikus	Tabán, görög-keleti
1702		23	3		3	3	3	2
1728	12	10	1	3	4	4	7	1

1786: Korabinsky a Vízivárosban 5, a Tabánban 1 fogadót említ név szerint (*der Bär, Elephant, Greif, Löw, Gans*; illetve a Tabánban: *die Pretzen*)
A 18. század második felében városi vendéglő volt: Vár – *Fortuna*, Víziváros – *Trauben*, Tabán – *Lazaret* (Nagy 1975. 445.), illetve még a Víziváros és a Tabán határán, a hajóhíd budai hídfőjénél álló *Brücke* fogadó, illetve 1752-ig városi tulajdonú volt az országúti *zum weissen Rössel* (lásd a listában!)

Vár

Arany Oroszlán fogadó (1701)
(Géra 2014. 303–304.)

Fortuna (die Fortuna)
1784-ben alakította ki Buda városa a *Hader Gässl* sarkánál álló két ház megvásárlásával az egyetemtől. 1784-ben 2 biliárdterem, 2 szoba, 1 konyha, 1 kamra, 1 falerakat, 1 pince és a kávézó tartozott hozzá (BFL IV.1002.n No. 9. Építése ugyanott No. 13.). 1785-től üzemelt benne a kávézó. Első bérlője Lessner Jakab cukrász és kávé. 1787-től a fogadót már Michael Wittmann bérelte, Lessner csak a kávézóval foglalkozott 1791-ig, 1800–1803 között Heinrich Großmayr, 1806–1812 között Großmayr özvegye, Elisabetha, 1812–1821 között Johann Heider és neje (1821–1824 között már csak az özvegygé vált Elisabeth Heider), 1824-től Martin Luther kávé és neje, Theresia, 1830–1838 között a pesti Peter Taroult (Piere Tarault, Tarauth), 1839–1843 között ismét Martin Luther és neje. 1818-ban az alábbi helyiségekből állt: 1 nagyterem, mellette 1 kisszobával, 1 vendégszoba a bejáratnál, 1 nagy ebédlő, mellette pince, az emeleten 9 utcafronti vendégszoba és 13 részben udvarra, részben a mellékcúrára néző vendégszoba, valamint a bérlők lakása 2 utcafronti szobával, 1 konyha, 1 ebédlő. A fogadóhoz tartozott egy 40 ló elszállásolására alkalmas nagy istálló és egy 4 ló elhelyezésére alkalmas kisebb, valamint 2 boltozott kocsiszin, 1 fabódé tűzoltó fecskendők számára, 1 szénatároló fészér, 1 nagy borospince. A kávézó helyiségei ugyanekkor: 1 nagy biliárdterem, 1 mellékszoba, 1 hálószoba, 1 kávéfőző helyiség, 1 cselédszoba az udvarban, 1 pince. 1868-ig működött (BFL IV.1002.n No. 9. sz. n. (1800. február 21., 1806. június 30., 1812. augusztus 21., 1818. május 1., 1821. május 4., 1824. június 25., 1835. szeptember 9., 1839. október 15., részletes leltárát lásd uo. 1831. július 20. /4. nagydoboz, No. 6./ BFL IV.1018 No. 97; Schams 1822. 390; Horler 1955. 327–328; Lócsy 1961. 31; Nagy 1963. 374; Turjányi-Papp 1988. 64.). 1838: No. 136. – ma I. Fortuna utca 4. – Fortuna köz 1.

Nap fogadó (1702)

kocsmá és bormérés a Városházán (17. sz. vége)
(Nagy 1957. 57; Géra 2014. 123, 303. – ma I. Szentháromság tér)

Vörös Sün fogadó (zum Rothen Igl)

Már az 1696-os Zaigerben is szerepel. Feltehetően már a 18. század elején fogadóként üzemel, ugyanakkor bábjátékok és színielőadások, bálók helyszíne is 1760-tól. 1773-tól Nepauer Máté tulajdona. Az 1780-as években a Fortuna létesítéséig, 1785-ig az egyetlen fogadó a Várban. 1805–1808 körüli évekig működött fogadóként (Schams 1822. 412; Horler 1955. 347, 359; Lócsy 1961. 31–33; Nagy 1963. 374.). 1696: No. 195; 1706: No. 199; 1771: No. 142; 1786–1794: No. 169; 1804: No. 171. – ma I. Hess András tér 3.

Víziváros

Arany Angyal fogadó (1700)

Aranyhajó fogadó (zum goldenen Schöff, zum goldenen Schiff)

Első tulajdonosa Werlein kamarai inspektor, majd 1717-től Pösenbacher Mihály. 1695-ben már működött. 1777-ben leégett, 1779-ben felújították és II. Józsefre emlékező feliratot helyeztek el rajta, 1927-ben lebontották (Miller 1760. 97. /No. 29./, Korabinsky 1786. 483; Vályi 1796. 333; Schams 1822. 391; Tschischka 1834. 282; Horler 1955. 601, 698; Nagy 1975. 37; *Adalékok a Víziváros történetéhez I. 30.* tévesen azt írja, hogy az Aranyhajó helyén épült fel a posta) 1695–1696. No. 22; 1714: No. 25; 1760: No. 29; 1786: No. 26; 1804–1838: No. 28; 1844: No. 27. – ma I. Fő utca 37.

Aranykereszt fogadó

Gillich-féle fogadó (1699), ma I. Fő utca 58.

Aranykorona fogadó (zur goldenen Krone)

(Schams 1822. 391.) 1838: No. 222. – ma I. Iskola utca 21.

Arany Kacsá fogadó (ad auream anatem /1784/, Gans /1786/)

1695-ben még az Aranyhajó fogadó állt ezen a helyen Korabinsky szerint (Korabinsky 1786. 488.).

1695: No. 22; 1714: No. 25; 1739: No. 29; 1771–1784: No. 23. – ma I. Aranyhal utca 2–6. – Fő utca 37.

Aranykulcs fogadó (1699)

Arany Lámpás fogadó (zum goldenen Lampel)

Terve 1811-ből (BFL XV.17.a.302 No. 35)

Arany Ökör (ad Aureum Bovem, 1784)

1771–1784: No. 17. – ma I. Fő utca 55.

Arany Sas fogadó (18. sz. eleje)

Franz Ignaz Bössinger fogadója, a Zöld Szőlőfűrt szomszédságában (részletesebben lásd ott, Géra 2014. 262–264, 303–304; Géra 2016. 952. sz. regesztá)

Arany Szarvas fogadó (1703)

Barna Oroszlán (der braune Löwe, Löw /1786/)

A Fehér Kereszt mellett a Víziváros egyik legrégebb fogadója, amelyben a 18. század végén már kávé mérés is működött. Más néven *Werther-ház* (19. sz. első fele), 1833-tól Fischer Jakab tímármesteré, aki átépíttette, 1902-ben lebontották (Korabinsky 1786. 488; Schams 1822. 391; Horler 1955. 594, 691. *Adalékok a Víziváros történetéhez I. 30.*).

1784-es felmérésen No. 21. alatt – ma I. Fő utca 49.

1814: No. 228; 1822: No. 232; 1844: No. 227. – ma I. Batthyány tér 6. – Gyorskocsi utca 1. – Markovits Iván utca 1.

Cethal fogadó

(Géra 2014. 244, 246.)

Falk-ház → Fehér Kereszt fogadó

Fehér Bárány fogadó (zum weissen Lamm)

Már a 17. század végén működött (később lásd Schams 1822. 391.). 1695–1696: No. 45. – ma I. Fő utca 11–13.

Fehér Farkas fogadó (1701)

Fehér Hattyú fogadó (bey der weissen Schwannen)

Már a 18. században működött, Hattyú (*ad Cygnum*, 1784) néven is ismert, feltehetően a Hattyú utcában (Horler 1955. 667.).

Fehér Kereszt fogadó (zum weissen Kreuz)

Más néven *Falk-ház*, 1780-as évekbeli tulajdonosáról (1827-től Distinger József-, 1844-ben Jacobsohn Károly-féle ház, BFL IV.1002.e 1844 No. 1923.). A Víziváros egyik legnagyobb és legrégebb fogadója, az 1760-as évektől bálók, színielőadások színhelye. 1780-tól kávézó is működött benne. 1783–1784-ben II. József is megszállt benne (Schams 1822. 412; Horler 1955. 594–600; Nagy 1975. 411. Az épület második és harmadik emeletének építési terve: BFL XV.17.a.302 No. 182, 1816, No. 230. Építész: id. Eckermann József, építtető: Josef Distinger).

1695: No. 136; 1714: No. 139; 1739–1754: No. 169–170; 1771: No. 166–167; 1786: No. 213; 1794: No. 230; 1804: No. 237; 1814: No. 230; 1838: No. 234; 1844: No. 229. – ma I. Batthyány tér 4. – Gyorskocsi utca 3.

Fehér Ökör fogadó (1701)

Fekete Elefánt, Elefánt fogadó

A 18. sz. elejétől működött, a század végén már inkább csak Elefántnak nevezték (Korabinsky 1786. 488.: *Elephant*). Külföldiek között különösen népszerű volt, annak ellenére, hogy nem sokan voltak elégedettek vele (d'Yrumberry 1799. 82; Birkás 1948. 101; Szász 2013. 51; Géra 2014. 338.).

Fekete Medve fogadó

(ma I. Málna utca és Csalogány utca sarka, Korabinsky 1786. 488.: *der Bär, Adalékok a Víziváros történetéhez I. 30.*)

Fekete Sas vendégfogadó

Hild József építtette 1842–1844 között (ma II. Frankel Leó út 50–52.).

Három arany korona

(*Adalékok a Víziváros történetéhez I. 30.* – ma I. Pala utca 8.)

Három kapás vendéglő

Az 1790-es évekből van adatunk működésére (Nagy 1975. 411.). Neve alapján a mai Kapás utcában állt, de pontos címe nem ismert, ugyanakkor megjegyeznénk, hogy forrásokban csak az 1830-as években (1833–1838) fordul elő a *Három kapás* utca elnevezés! Bővebben lásd Adattár 8. Névmutatóban.

Három Királyokhoz

A 18. század végén fogadó, 1792-től kávézó is. 1844-ben már nem működött, mivel a mai Clark Ádám térnél helyezkedett el, és a Lánchíd építése miatt el kellett innen költöztetni (BFL IV.1002.e 1844 No. 1923.).

Három Királynő fogadó (1703, Drei Königin /1706/)

Közelebbről nem ismert helyen (BFL IV.1007.c Újlak 1. füzet).

Három Korona fogadó (Drei Kronen /1701/)

Az épület a második világháborúban elpusztult (Horler 1955. 627.). A 18. század eleji tanácsülési jegyzőkönyvekben említett fogadó még bizonyosan nem a mai Donáti utca 12. sz. alatt működött, mivel a területnek csak 1786-tól kezdve van telekszám!

1786: No. 631; 1794: 671; 1804: No. 680; 1814: No. 688; 1823: 707; 1844: 729. – ma I. Donáti utca 12. – Toldy Ferenc utca 1a.

Három Nyúl fogadó

A 17. század végén Praunseys vaskereskedő telke az egyik része, homlokzatán három nyúl volt, 1702-ben már így nevezik a fogadót. 1698-ban eladta Praunseys özvegye Bössinger Ferenc Ignácnak, ő rendezte be benne a fogadót. Bössingeré volt a szomszédságában álló Arany Sas fogadó is, míg másik szomszédjáé, Ungeré a Zöld Szőlőfűrt, amiben szőlészeti eszközök és pár vendégszoba volt (1711).

1793. január 24-én határozták el, hogy kaszárnnyát építenek benne, de a munkálatokat végül csak 1801-ben kezdték meg, ekkor, 1801. április 13-án adták el a Három Nyúl fogadót (*zu denen drey Haaßen*) a Leiner-örökösök Buda városának (BFL IV.1002.n sz. n.). A felépült kaszárnnyát az egykori fogadóról Három Nyúl kaszárnnyának nevezték el (Kovács 1932).

1784: No. 13. – ma I. Fő utca 66–68.

Híd fogadó (zur Brücke, Einkehrhaus an der Brücke /1838/)

1838: 79 ½ – ma I. Lánchíd utca 12. – Ybl Miklós tér 1.

Horgonyhoz címzett fogadó (ad Anchoram, zum Anker)

1720–1724 június között működött, az Aranyhajó fogadó északi szomszédja volt (Horler 1955. 601; Némethy 2013.).

Kék Ponty fogadó (1702)

Magyar Korona (ad Hungaricam Coronam /1784/)

A reformkorban még működött (Tschischka 1834. 282.).

Máriaképhez címzett fogadó

Ismeretlen helyen működött a 18. század elején (Géra 2014. 68.).

Postakürt (zum Posthorn)

18. század végétől vannak adatok rá (Schams 1822. 391.).

1796: 640; 1804: No. 649; 1814: No. 656; 1823: No. 674; 1844: No. 694. – ma I. Iskola utca 40.

Werther-ház → Barna Oroszlán

Zöld Koszorú fogadó (1700)

Zöld Lámpa fogadó

A 18. század elején működött (Géra 2014. 351.).

Zöld Szőlőfürt fogadó (Víziváros, bey der grienen Weintrauben /1703/, Gemeiner Stadt Weintrauben, Stadtwührthshauß zur Weintrauben in der Wasserstadt, alte Stadt-braühauß zur Weintrauben genant /1751/, Stadt Haus zum Wein Trauben, zum Trauben, zur Weintraube /1785/)

A 18. század elején Unger tanácsos tulajdona, benne szőlészeti eszközök és pár vendégszoba volt. Buda város tanácsa 1711-ben megvette és sörházat rendezett be benne 1712-től, amit 1742-ig üzemeltetett, majd, miután a vízivárosi sörház fölöslegesnek bizonyult, így abban ismét fogadót rendeztek be, a régi nevén. 1714-ben városi prэшház (*Gemeiner Statt Preyhauss*, No. 152.) néven szerepel.

Első bérlője a Fehér Ló fogadósa, Zipauer János Mihály lett (1743), 1745-től már Eleonora Gebin fehérpék neje, 1747–1754 között Bartholomaeus Marckmüller tímármester bérelte (BFL IV.1018. No. 24. Bérleti szerződése 1785-től: BFL IV.1002.n No. 29. és uo. 4. nd. No. 34. 1800. július 4.). Az 1780-as években keletkezett szerződésben szerepeltek a fogadó földszinti (Fő utcára néző) helyiségei, istállója és kocsiszínje, az épületben található mézsárszék azonban nem. A fogadóban bormérés működött, bérlői 1783–1788 között: Stephan Axamety és Németh Mihály, 1788–1791 között Philipp Muckenhueber, 1797–1800 Ignatz Krapfl (később Áldásy), 1800–1803 között Franz Kienzl, 1803–1809 között Franz Ignaz Weichinger. A pincéjét külön adták bérbe, aminek 1801-től utolsó bérlője Johann Meindl (Maindl, BFL IV.1002.n No. 30. és sz. n. (1803. május 2.).

A század végére leromlott állapota. 1793. január 24-én határozták el, hogy kaszárnyát építenek benne, de végül csak 1801-ben kezdték meg építését. A Három Nyúl kaszárnyához csatolták (Kovács 1932. *Adalékok a Víziváros történetéhez I. 30.*).

1714: No. 152; 1754: No. 183 ½; 1786: No. 225; 1794: No. 243 és 243 ½ (utóbbi a fogadó hátsó része); 1804: No. 243; 1814: No. 250. – ma I. Fő utca 68.

Tabán

fogadók

1739: No. 48–49–50.

Aranykéz fogadó (zur goldenen Hand)

Az Ördög-árok partjánál volt, 1829-ben kis köhidat terveztek építeni mellette (BFL IV.1002.j 1829 No. 1855).

Aranykorona fogadó (die goldene Krone)

Az 1790-es évektől működött, Nagy Lajosnál Korona vendéglő néven szerepel (Schams 1822. 391; Nagy 1975. 411.).

Aranyperc fogadó (die goldene Bretzen /1822/, zur Bretze /1838/)

A 18. század második felétől vannak rá adataink (Korabinsky 1786. 488.: *die Pretzen*, Schams 1822. 391; Horler 1955. 728.)

1838: No. 603. – ma I. Döbrentei utca

Zöld szőlőhöz címzett fogadó, Zöld Szőlőfürt (zum grünen Trauben, Stadt-Bräu- und grün Trauben Wirts-Haus)

A városi sörházban, a Rudas fürdőnél (Vanossi 1733. 24, 48; Géra 2014. 302.)

Hét Választófejedelem fogadó (die 7 Churfürsten)

1750 körül épült az Attila körút felőli épület, valószínűleg fogadónak, míg a mai Döbrentei utcai rész 1811-ben készült el hozzá, Szokolay József számára.

A Tabán egyik leghíresebb fogadója. Itt lakott Berzsenyi Dániel, mikor meglátogatta Virág Benedeket (Schams 1822. 391; Tschischka 1834. 282; Horler 1955. 728; Zakariás 1957. 294–295.)

1838: No. 604. – ma I. Döbrentei utca 9.

Híd fogadó (Einkehrhaus an der Brücke)

A hajóhid budai hídfőjénél létesített fogadó, az egyik legismertebb a 19. század-ban. Schams a tabáni fogadók között sorolja fel, de hivatalosan a Vízivároshoz tartozott. Az 1832-ben itt járt Otto Pirch leírása szerint a földszinten egy teremben volt az étterem és a kávézó, ahol biliárdozni is lehetett, a vendégek pedig cigányzenét hallgattak (Schams 1822. 391; Pirch 1832. 71; lásd még a Vízivárosnál!).

A Rudas fürdő vendéglője

1829-től a fürdő kiépítéséig az italmérési jogot (bor és sör) Joseph Schimon vendéglős bérelte. Hozzá tartozott 5 szoba az első emeleten, valamint 1 a földszinten, és egy nagyszobából, konyhából, kamrából és pincéből álló lakás a bérlőnek, 1831–1833 között ugyanitt a Fortuna bérlői, Peter Tarauth és neje, Elisabeth kaptak ital- és kávémérési jogot, valamint biliárdterem és étterem (*Tracteurie*) üzemeltetésének jogát, ehhez a földszinten 1 nagy vendégszoba, 2 lakószoba, 1 konyha, 1 pince, 3 kamra, az emeleten 1 biliárdterem, 1 kávézó terem, a terasz, 1 nagy konyha, a cselédség szobái és a spájz tartozott (BFL IV.1002.n 6. nd. No. 52. 1829. június 15., 1831. április 20., 1832. március 7. Nagy 1975. 419.).

Szarvas-ház (zum braunen Hirschen /1834/)

Már 1704-ben utalnak az itt álló épület fogadó-jellegére. 1793–1794-ben italmérés, pár évvel később sörmérés és kávézó volt benne. A 19. század-tól kávécsok bérelték, 1794-től az épület földszintjén melegkonyhás vendéglő is üzemelt (Tschischka 1834. 282; Vujicsics 1997. 18; Szentesi 2009. 47–48.).

városi csapszék és fogadó (Termopolium, & Diversorium Civitatis Budensis)

Közvetlenül a hajóhid hídfőjénél állt (BFL IV.1018 No. 29; 1747, Miller 1760. 105. (No. 1.)).

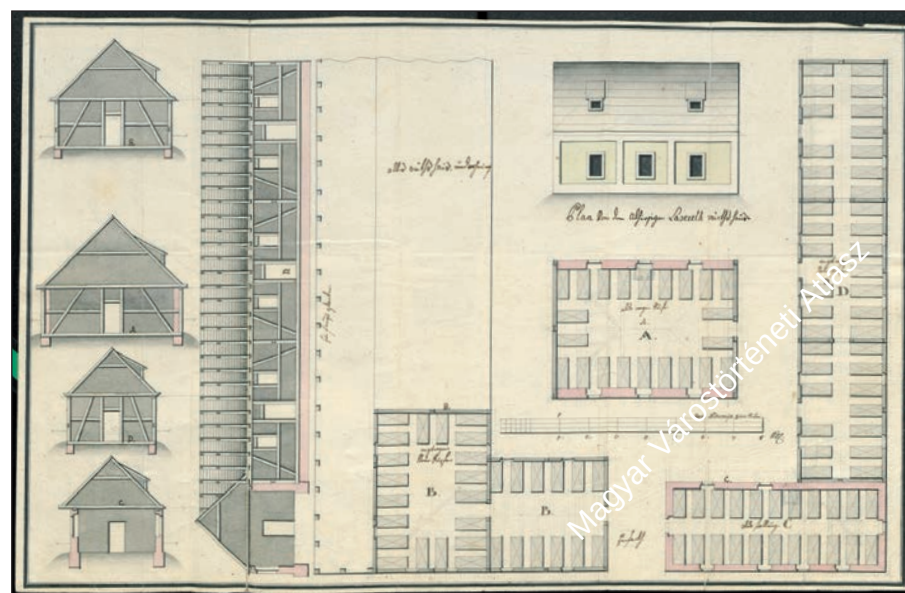
1754: No. 1.

városi fogadó a lazarérum mellett, egykori pestislazarérum (1750-es évektől fogadó, das zweyte Stadtwirtshaus /1786/, Stadt Lazareth Wirths-Haus /1793/)

Eredetileg az 1739-es pestisjárvány idején létesített lazarérum a Gellért-hegy déli oldalán a Duna-part közelében. 1754-ben már fogadóként (*Diversorium*) üzemelt, az 1710-es lazarérumtól délre helyezkedett el (Miller 1760. 105. /No. kat. 527./, Korabinsky 1786. 484; BFL IV.1002.n No. 13. /1793/, lásd még Adattár 17. Egészségügy).

A 18. század végén két szoba és egy pince tartozott hozzá, 1819-ben 1 fogadó-szoba, 1 kamra, 1 konyha és 1 pince. 1817-ben felújításra szorult (BFL IV.1002.j 1817 No. 2526.). A város bor- és sörmérési joggal (*Schanck-Recht*) adta bérbe. 1785–1788 között Anton Lakner bérelte (BFL IV.1002.e 1785 No. 87.). Bérlői több esetben a mellette található Sáros fürdő fürdősei, bérlői voltak, így Joseph Kramer (1741–1742, BFL IV.101.8 No. 34.), Anton Rosendorfsky (1791–1792), Stephan Sagics (1792–1793), Andreas Veszelinovics (1799–1802), Joseph von Mayerfy és Jacob Okenfusz (1802–1808), Konrad Hellwirth (Helwüth, 1808–1809), ill. Anton Hebetanz (1819–1821). 1813–1816 között Johann Sagits üzemeltette, bor- és sörmérési joggal (a kocsmát, egy kamrát, egy konyhát, és egy pincét kapott hozzá, valamint az összes földszinti helyiséget, BFL IV.1002.n No. 16; sz.n. 1819. június 28., 7. nd. No. 58. 1799. augusztus 2., 1802. július 5., 1808. szeptember 30., 1813. szeptember 22.).

1754: No. kat. 527; 1771: No. 987. (54. ábra)

54. ábra. Reischl János Gáspár: az ún. Lazarérum-fogadó (Lazareth Wirtshaus), 1789 Budapest Főváros Levéltára BFL XV.17.a.303/192a-b
Fig. 54 János Gáspár Reischl: the so-called Lazareth Inn (Lazareth Wirtshaus), 1789 Budapest City Archives BFL XV.17.a.303/192a-b

Vörös Ökör (der rothe Ochs, zum rothen Ochsen)

A Rudas fürdőnél állt (Schams 1822. 391.). 1829-ben Anton Ziegelmeister elcserélte 524. sz. tabáni házát a város tulajdonában lévő, 564. sz. fogadóra, BFL IV.1018 No. 428. 1830)

(1838: No. 564)

Országút

Isten Szeme (das Auge Gottes)

Buda 1830-as várostérképén szerepel (BFL XV.16.d.241/6).

Fehér Farkas (zum weissen Wolfen, ad album Lupum /1784/)

A 18. század második felétől vannak adataink működésére (Schams 1822. 391; BFL XV.16.d.241/6 /1830/).

1838: No. 64.

Fehér Ló (zum weissen Rössel)

Városi tulajdonú fogadó volt, már a 18. század elején állt. Korabinsky leírása szerint a Császár-malomnál, a Császár és a Sprenger-féle fürdő között helyezkedett el, kerttel, istállóval ellátott épület volt (Vanossi 1733. 47–48; Korabinsky 1786. 484. 18. század közepi bérleti szerződéseit lásd: BFL IV.1018 No. 27. 1749-ben a bérbe adott tárgyak között többek között szerepel a Császár fürdő közelében 1701-ben kápolnát alapító Kurtz báró és neje életnagyságú festménye.). 1752-ben eladták gróf Csáky Miklós esztergomi érseknek (BFL IV.1018 No. 27a.).

Fekete Retek (der schwarze Rettig)

Valószínűleg a mai II. Retek utcán állt (Schams 1822. 391; BFL XV.16.d.241/6 /1830/).

Fekete Kapu (das schwarze Thor, ad nigram portam /1784/)

Már a 18. század második felében is működött (Schams 1822. 391; BFL XV.16.d.241/6 /1830/).

Fekete Sas (zum schwarzen Adler, ad nigram Aquilam 1784/)
A Császár fürdővel szemközt állt, a 18. század második felében már működött.
A fürdővendégek kocsijait itt állomásoztatták. 1843-ban 23 lakószobája és 60 ló elszállásolására alkalmas istállója volt (Edvi Illés, 1843. 19. 1833-as térképen *korcsma* jelöléssel: BFL XV.16.d.241/5 /1838/).

Vörös Kapu (zum rothen Thor)
A Jalics család vendéglője volt, valószínűleg valamelyik téglágetőjük mellett (BFL IV.1002.y II.a.928. /1820/, Christoph von Jalics végrendelete)

vendéglő a Császár fürdőben
(Nagy 1975. 419.) Részletesebben lásd Adattár 17. Egészségügynél.

Utolsó Fillér (zum letzten Heller)
A mai II. Fillér utcának nevet adó kocsmá. Egy 1794-es térkép szerint egymás mellett állt a Fillér és a Retek utca annak Széll Kálmán tér felé néző részén a két kocsmá, melyekről az utcák nevüket kapták (*Domus ad letzten Heller et Rettig dictae*, BFL XV.16.a.207/56). Egy 1798-as térkép szerint a mai II. Retek utcát is így nevezték (*die letzten Heller Gasse, Platea ultimi Teruntiii*, BFL XV.16.a.207/52, Schams 1822. 391; BFL XV.16.d.241/6 /1830/).

Kék Csillag (der blaue Stern)
(Schams 1822. 391; BFL XV.16.d.241/6 /1830/)

Újlak
Fehér Lóhoz (zum weissen Ross)
1838: No. 230.

Fekete Medve (zum schwarzen Bär)
Schams 1822. 391.

Fekete Sas (1709)
(Géra 2016. 731, 753. sz. regeszta)

Zöld Fa (zum grünen Baum)
Valószínűleg a mai Bécsi út katonai amfiteátrum előtti szakaszán, amit az 1830-as években így hívtak (Schams 1822. 391; BFL XV.16.d.241/6 /1830/).

Krisztinaváros
Hisz-féle vendéglő
1821-ben bővítették, építtető: Johann Hisz, építész: Weixlgärtner Mihály (terve: BFL XV.17.a.301 No. 304).
1804: No. 116; 1814: No. 118; 1824: No. 131; 1834: No. 157; 1844: No. 174. – ma I. Pálya utca 5.

Kékgolyó (zum Blauen Kugel)
A 18. század végétől a mai Városmajor és Kékgolyó utca sarkán működött.

Zöld fa vendéglő
1772-ben nyílt meg (Gál 1972. 192-194.).
1772: No. 1; 1786: No. 34. – ma I. Krisztina körút 65.

Egyéb krisztinavárosi fogadók 1786-ban (Gál 1972. 194. alapján):
1. 1772: No. 42/47; 1775: No. 60; 1786: No. 37. – ma I. Gellérthegy utca 1–3.
2. 1772: No. 27/33; 1775: No. 44; 1786: No. 53. – ma I. Gellérthegy utca 33.
3. 1772: No. 44/51; 1775: No. 65; 1786: No. 101. – ma I. Krisztina körút 61.
4. 1772: No. 50; 1775: No. 64; 1786: No. 100. – ma I. Krisztina körút 63.
5. 1786: No. 116. – ma I. Alkotás utca 4.
6. 1775: No. 76; 1786: No. 125. – ma XII. Városmajor utca 1.

Külterületek
Szarvas vendéglő
A Laszlovsky-major mellett (mai Zugligeti út és Árnyas út sarkánál, Nagy 1975. 284.).

vendéglők:
1. *Faulenzernél:* ferenchalmi kápolna mellett, Hárs-hegy alatt, a pálos romoknál, Szép Juhászné (vendégfogadó, már 1779 körül állt, Pavianovics János városi jegyzőé volt, az egyetemisták és a hivatalnokok körében volt népszerű, Gárdonyi 1933. 178–179; Nagy 1963. 374.).
2. *Zugligetben:* Remete vendéglő (mai Remete és Csillag utcánál), Fácán és Arany Csillag vendéglő (Tündér-hegy déli oldalán), Isten Szeme üdülő és vendéglő (Disznófőtől északra, 1837-ben már állt, Haggemacher Károlya tulajdonos, Szilassy út és Tündérhegyi út közötti telken, Zakariás 1957. 299; Nagy 1975. 284.); Aranyszarvas vendéglő (Zakariás 1957. 299.).

Sváb-hegy fogadói 1836-ban: Adlitzers Wirtshaus, Niedermayers Wirtshaus, zur Aussicht Wirtshaus

16.1.1.b Buda fogadói és kávézói 1784-ben / *Hostelry and coffee houses in 1784*
(BFL IV.1002.e a. 1785 No. 655. alapján)
Vár, 1784
Külön felsorolásban (kávézók, taberna conditoria):
tulajdonosok neve szerint: Tuschl, Globiczner, Galbrun, Matusek, Leszner, Pavianovich, Svarczeisen, Haslinger, Reinprecht, Hirsch, Nepauer, Anton Seth

Kisebb fogadók, éttermek tulajdonosai: Czenter, Spevágh, Franz Pavianovich, Georgius Pauer, Sauttermeister, Joseph Rath, Joannes Rath, Seth, Ritter, Greplbauer, Speckbauer

Fogadó neve	Ház-szám	Tulajdonos	Szobák száma	Konyha	Raktár befo-gadóképes-sége (kocsik, szekerek)	Istálló befo-gadóképes-sége (lovak)
<i>Három Nyúl (ad tres lepores)</i>	13		9 (felső traktus), 4 (alsó traktus)	2 (fent), 1 (lent)	6	60
<i>Arany Őkör (ad Aureum Bovem)</i>	17		7 (fent), 11 (lent)	1 (fent), 3 (lent)	8	30
<i>Fehér Kereszt (ad Albam Crucem)</i>	19	Falk	10 (fent), 5 (lent)	2 (fent), 1 (lent)	4	12
<i>Oroszlán (ad Leonem)</i>	21		4 (fent), 7 (lent)	1 (fent), 2 (lent)	3	30
<i>Arany Kacsa (ad Auream Anatem)</i>	23		5	3	6	12
<i>Hattyú (ad Cýgnum)</i>	59	Joannes Pavianovics	5	2	3	18
	78	Szlatiny	7	3	6	14
<i>[Zöld] Szőlőfűrt (ad Botrum)</i>	79 ½		3	1	6	12
<i>Aranyhajó (ad Auream Navim)</i>	80	Magdalena Pösenbacherin	9 (fent)			50
<i>Fehér Bárány (ad album agnum)</i>	95	Joseph Heiss	3 (fent)		4	16
<i>Magyar Korona (ad Hungaricam Coronam)</i>	110	Anton Pök	8 (fent)	1 (fent)	1	
<i>Elefánt (ad Elephantem)</i>	113	ágostonos rend	7 (fent)	1 (fent)		30

Külön felsorolásban (kávézók helyei): ad 3 Lepores, ad Bovem, ad Leonem, ad Anatem, ad Botrum, ad auream Navim, ad album Agnum, ad Coronam Hungaricam, ad Elephantem

Tulajdonosok nevével jelzett fogadók: Pichler, Falk, Pavianovich, Gallbrunn, Szlatiny, Locatelli, Miller, Landingner, Schröger

Kisebb vendéglők (kizárólag éttermek) tulajdonosai: Heinrich Attinger, Kauffman, Heimann, Scossa, Rabenvaller, Wolkman, Kempf, Molterer

Fogadó neve	Ház-szám	Tulajdonos	Szobák száma	Konyha	Raktár befo-gadóképes-sége (kocsik, szekerek)	Istálló befo-gadóképes-sége (lovak)
<i>Perec (ad Spiram)</i>	1	Joseph Krammerlauff	10 (alsó traktus)			50
<i>Korona (ad Coronam)</i>	2	Adam Popovics				
	20	Joannes Margo	7 (felső traktus)		6	40
	21	Kersch	7		4	20
	22	Monaszterly	7 (felső traktus)	4	6	30
<i>Arany Medve (ad aureum Ursum)</i>	32	Tököli	1		4	20
	33	Georg Krammerlauff	2 (alsó traktus)		4	40

Külön felsorolásban: Paucken Wirth Haüsl, beÿ den goldenen Hand, beÿ den goldenen Prezen
Egyéb fogadók: Hubanÿ-nál, ezeken kívül számtalan kisebb fogadó van

Fogadó neve	Ház-szám	Tulajdonos	Szobák száma	Konyha	Raktár befoga-dóképessége (kocsik, szekerek)	Istálló befoga-dóképessége (lovak)
<i>Fehér Farkas (ad album Lupum)</i>	7		3	2	6	8
	8	Caspar Reischl	3	1		
<i>Fekete Kapu (ad nigram portam)</i>	9					20
<i>Fekete Sas (ad nigram Aquilam)</i>	12		8	3		
	24	Widermann	5	3		10
	25	Plemlhuber	2	1		12
	26	Czuschlåg	1	1	3	16
	27	Rättegi	1	1	4	8
	28	Jalics	1	1	8	40
	30	Kramerlauff	1	1	4	30

16.1.2 Kávéházak / *Coffee houses*

A kávézók számának alakulása a 18. század végétől

Év	Vár	Víziváros	Összesen	Forrás
1784	4			Nagy 1963. 375.
1796	6	3 vagy 4	9 vagy 10	Vályi 1796. 332.
1822	4		16	Schams 1822. 395.
19. század közepe			19	Nagy 1975. 410.

Kávések Budán, 1817–1820 között (BFL IV.1002.s alapján)

Víziváros	Tabán	Országút	Újlak	Összesen
6	3	1	1	11

Vár

Fortuna szálló kávéháza

1784-től, azaz a fogadó létesítésétől fogva működött (BFL IV.1002.n No. 9.).

Kávéház a Kaszinóban

Lásd a Kaszinónál (BFL IV.1002.e 1844 No. 1923.).

kávézó a Dilling-féle házban (der Caffee Hauß)

Már a 19. század elején működött, az 1818-as nem nemesi összeírás szerint tulajdonosa Andre Dilling, házában Martin Lutter (Luther) kávé s működött (BFL IV.1002.s 1818-as nem nemesi összeírás, Vár, BFL IV.1002.j 1844 No. 1943.).
1814–1844: No. 17. – ma I. Dísz tér 16. – Tóth Árpád sétány 2.

Dimschütz-ház

1844 előtt Lutter Márton, a Fortuna bérloje működtetett benne kávézót (BFL IV.1002.e 1844 No. 1923.).

Rósa Lajos háza

1844 előtt Lutter Márton, a Fortuna bérloje működtette benne kávézóját (a Dimschütz-házból költöztette át, BFL IV.1002.e 1844 No. 1923.).

Víziváros

1844-ben Semler József, Friedrich Gallvicz és Christen József kávé s arról panaszkodik, hogy nagyon megnőtt a kávézók száma a Vízivárosban – korábban csak négy kávézó volt:
1. Arany Kereszt fogadóban
2. Fehér Kereszt fogadóban (ún. Falk-, 1827-től Distinger József-, 1844-ben Jacobsohn Károly-féle ház, 1780-tól bizonyíthatóan folyamatosan működött kávézó benne, de már korábban is mértek benne kávé t)
3. Barna Oroszlánhoz címzett fogadóban
4. Graefl József házában.
5–6. Majd nyílt egy ötödik a Gammel-házban, és 1842-ben egy hatodikra adtak engedélyt Borsody Andrásnak, a Három Királyokhoz címzett házban (ez 1844-ben nem működött, a Lánchíd építése miatt, de már 1792-től volt benne kávézó, akkor Franz Pavianovits tulajdonát képezte).
Gallvicz a Graefl-házban működtette kávézóját, majd átköltöztette a posta épületébe, a Graefl-házba pedig beköltözött Luther (Lutter) Márton, a Fortuna bérloje (mindannyian a Fő utcán helyezkedtek el, BFL IV.1002.e 1844 No. 1923.).

Tabán

Gross Antal (Anton Grosz) kávé s háza)

1810 körül épült, 1823-ban Dankó József tánctermet épített hozzá. A második világháború után lebontották. Ma I. Apród utca 8. – Döbrentei utca 7. (Horler 1955. 749. 1823. évi terve: BFL XV.17.a.302 No. 328, építész: ifj. Dankó József)

Korona Kávéház (Koffehaus zur Krone /1811/)

A Duna-parton, újonnan szabályozott tér déli oldalán helyezkedett el (MNL OL S 11 No. 1327).

Kávéház a Rudas fürdőben

Már a 18. század második felében működött (Nagy 1975. 419.). Részletesebben lásd a fürdőknél!

városi kávéház (Gemeiner Stadt Caffee Haus)

A hajóhíd hídfőjénél működő fogadóban volt, lásd még a fogadóknál (Townson 1797. 82.).
1754: No. kat. 1; 1771: No. 1; 1771-ben nem kapott új számot

Országút

Kávéház a Császár fürdőben

Már a 18. század második felében működött (Nagy 1975. 419.). Részletesebben lásd a fürdőknél!

Krisztinaváros

régi Szent János Kávéház

(Nagy 1975. 411.)

16.1.3 Cukrászdák / *Confectioneries*

1718: első cukrász (cukorsüteményes) polgár felvétele (Rózsa 1959. 175; 1718–1848 között összesen 15 cukrász kapott polgárjogot, BFL IV.1002.u 1–3. kötetek)

1784–1785: első két csokoládéfőző polgárjogot nyer (Rózsa 1959. 176. – több nem is szerepel a polgárkönyvben)
Az első cukrászdák a Várban alakultak, így például a Kaszinóhoz is tartozott egy (1788–1790 között, lásd BFL IV.1002. No. 6.)

19. század eleje: 6 cukrász működik Budán (Rózsa 1959. 179.)

1818: a Várban 1, a Vízivárosban 2 cukrász működött (BFL IV.1002.s, 1817–1820 közötti nem nemesi összeírások alapján)

Vár, 1818

No. 209. (ma I. Dísz tér 4–5.)

Víziváros, 1818

No. 32. (ma I. Szilágyi Dezső tér)

No. 491. (ma II. Medve utca 6.)

1841–1847: 7 cukrász dolgozik Budán (Nagy 1975; Rózsa 1959. 179.)

16.1.4 Kocsmák / *Taverns*

1820 körül 240 működött Budán (főleg házi bormérésként, Nagy 1975. 410.).
Név szerint a nagyobbakat lásd a fogadóknál!

16.1.5 Kommunikáció, hírközlés / *Communication*

Posta

A posta eredetileg a Helytartótanács jogkörébe tartozott. Buda a 18. századtól volt központ, Buda az egyik postaigazgatósági kerület volt a nyolc magyarországiból, a bécsi alá volt rendelve. (Schams 1822, 501–511; Nagy 1975. 407–408.)

1752. szeptember 22.: az uralkodó rendelete szerint Bécsből hetente hétfőn reggel indult személy-, pénz- és csomagszállító postakocsi Budára, ahová szerdánként érkezett meg. Innen vasárnap reggel 8-kor indult vissza és kedd délben érkezett meg Bécsbe. A csomagok biztonságára külön kísérő ügyelt. A gyorskocsi-járatok 1825-től indultak meg (Hanskarl 1939. 41; Birkás 1948. 73; Nagy 1975. 407–408.).

1769, rendelet a postautakról és állomásokról (BFL IV.1002.e 1769 V No. 58. alapján):
Buda állomásról kiinduló kocsik célpontja: Székesfehérvár, Veszprém, Kőrmend (Graz felé)
állomások: Buda – Hamzsabég – Ercsény – Adony (ezek 1769-ben már létező állomások) – Székesfehérvár – Palota – Veszprém – Nagyvázsony – Tapolca – Sümeg – Zalabér – Kőrmend – Rábafüzes – Fürstenfeld – Hiltz – Gleisdorf – Graz

A postaútak gyakorlatilag a főutakon futottak végig, lásd például az újlaki Poststrasse elnevezést (Adattár 8. Névmutató), valamint a Tabánban a Rudas-fürdőtől a városi lazarétum épületéig létesített – pontosabban arra alkalmassá tett – postaútat, amely Budaörs fele vezetett tovább (BFL IV.1002.j 1824 No. 2019.). Postaútakról lásd még a 21. Közlekedés c. fejezetet!

Vár

Posta ház (1796)

Közelebbről meg nem nevezett helyen (Vályi 1796. 332.).

Víziváros

1694-től Nicolaus Belouette (Belouti) cs. postamester a Víziváros No. 259. alatt lakott (lásd Zaiger 1695. Ma I. Gyorskocsi utca 20–22.).

Az 1728-as összeírásban az egykori postaigazgató háza a Víziváros 53–54. sz. alatt szerepel – ma I. Fő utca 10. – Jégverem utca 4. (BFL IV.1002.r, 1728). Bél Mátyás is említi 1737-ben a budai postaállomást (Bácskai 1971. 77.).

cs. kir. Postahivatal (k.k. Post Amt, Kaÿl.Königl. Post-Hauß /1772/, Domus Postalís /1773/, fő Pósta ház /1796/, k. k. Ober-Post-Amt /1822/)

Eredetileg Neuner György Erhard és Untersehr Sándor fogadója volt. 1746-ban vásárolta meg Thomas von Haager postaigazgató, az épület 1771-ben kapott felmentést a közterhek alól (BFL IV.1018 No. 74.). A postahivatal épületéhez tartozott a gyorskocsi végállomásának épülete (Diligentzház, 1796, Haupt-Postwagens-Expedition, 1822), amit 1749-ben alapítottak. A házat 1902-ben lebontották (Vályi 1796. 332; Horler 1955. 692.).
A Lánchíd építésének megkezdésével tervezték, hogy a "Budai régi Posta házat" áthelyezik a mai Alagúthoz, a híd budai hídfőjéhez, ez azonban 1848-ig nem valósult meg (Nagy Lajos tévesen már a reformkorban ide helyezi a posta épületét, Nagy 1975. 276. Az új postaépület tervezéséről lásd BFL IV.1002.e 1843 No. 1675.).
1771 előtt: No. 166; 1771: No. 162; 1786: No. 210; 1794: No. 227; 1804: No. 231; 1814: 227; 1823: No. 231; 1844: No. 226. – ma I. Batthyány tér 6.

16.1.6 Könyvtárak, gyűjtemények 1822-ben / *Libraries, collections in 1822*

(Schams 1822. 328–353. és Nagy 1975. 482–485. alapján)

szerezési könyvtárak

ferences könyvtár

kapucinus könyvtár

magánkönyvtárak

József nádor könyvtára

Brunszvik család könyvtára

Cziráky gróf könyvtára

gróf Majláth József-féle könyvtár

gróf Majláth Károly-féle könyvtár

Nyitray Mátyás helytartótanácsos könyvtára

Sághy Ferenc egyetemi nyomdai gondnok könyvtára

Öry József építészeti igazgatósági adjunktus könyvtára

gróf Teleki Ferenc könyvtára

Köffinger Pál orvosdoktor könyvtára

egyéb könyvtárak

a főgimnázium könyvtára

gyűjtemények

királyi palota festménygyűjteménye (nem nyilvános)

Brunszvik-féle festménygyűjtemény

Cziráky gróf festménygyűjteménye

Marczbányi István gyűjteménye

Koy udvari kamarai számvevő tiszt rovar- és pillangó-, valamint emlékérem-másolatok gyűjteménye

von Nyitray helytartótanácsos festmény- és rajzgyűjteménye

Öry József építészeti főigazgatósági adjunktusának érem- és ásványgyűjteménye

von Petrich tábornok rajzgyűjteménye

az Udvari Kamara gyűjteménye a kamarai elnökök mellképeivel az épület tanácstermében

16.2 Szórakozás / *Entertainment*

16.2.1 Színházak / *Theatres*

Vár

Színház (Festungs Theater /1787/, das königl. Städtische Theater /1804/, Ofner Schauspielhaus /1822/, Várszínház)

1787-ben alakíttatta ki II. József a volt karmelita kolostorban az egyesített pest-budai színjátszó társulat számára. 1784-ben ürttette ki az épületet, amit azután ideiglenesen raktárként használtak. 1787-ben Kempelen Farkas alakította át színházzá, a kőműves munkákat Hickisch Kristóf, a kőfaragókat Endl Ferenc végezte. 1787. október 16-án nyílt meg. 1815-ben felújították. 1790. október 25-én a Kelemen László-féle társulat lépett fel benne, 1833-tól 1837-ig magyar színtársulat (Budai Színjátszó Társulat, Nemzeti Játékszín) vezette. Az előadások mellett farsangi vígasságokat, jelmezbálokat tartottak benne, ugyanakkor a város meghatározta a színház zárva tartását is a fontosabb ünnepnapokon. A színházat teljes berendezéssel bérelték (BFL IV.1002.n No. 28. /a színház bérleti szerződései és leltára 1788-ból/, sz. n. /1825. április 24./, 4. nd. No. 18. 1827. szeptember 15.,1832. július 2., 1833. szeptember 20., 1835. április 13., 1836. november 18., 1846. február 9., Almanach 1809. 25–26; Clauderné Vladár 1943. 172–175; Horler 1955. 479–483; BFL IV.1002.n 4. nd. No. 18; Schams 1822. 413–416; Nagy 1975. 213, 503, 507–508.).

1787: No. 225; 1804: No. 217; 1823: No. 219; 1844: No. 216. – ma I. Színház utca 1–3.

Víziváros

Reischl-féle mulató (der Reischl Comedie Hauß)

A hajóhíd budai hídfőjénél, a Tabán és a Víziváros határán állt, de a Vízivároshoz lett telekkönyvezve (Reischl-nek a szomszédos, No. 78-as telken állt még lakóháza is), lásd még a tabáni színházat!

1794: No. 77. – ma I. Ybl Miklós tér

Tabán

színház (Theater bey der Brücke, Theater, Domus Comica /1785/, nyári Teátrum /1796/)

1784 októberében kezdték meg a pesti színházból kivált színészek a rendszeres előadásokat a Reischl Antal ács által épített Duna-parti faszínházban, amelyben eredetileg a hajóhíd részeit tárolták télen. A hajóhíd tabáni oldalán, attól északra helyezkedett el (18. sz. második fele, MNL OL S 80 Duna No. 8.). 1792. május 5-től a Kelemen László-féle társulat helye. 1873-ban bontották le (BFL IV.1002.e 1785 No. 381; Korabinsky 1786. 485; Vályi 1796. 335; Almanach 1809. 26; Nagy 1975. 213, 503.). Telekkönyv szerint a Vízivároshoz tartozott, lásd még ott!

Krisztinaváros

Nyári színház a Horváth-kertben (Sommertheater, Budai Színkör)

1834-ben épült, Ságody József tervei szerint, 1938-ban bontották le (BFL IV.1002.j 1843 No. 1515; Zakariás 1957. 299; Nagy 1975. 511.).

16.2.2 Fürdők / *Baths*

Általánosan lásd: Edvi Illés 1843, Török 1848. 62–63; Lengyel 1853. 57–68; MOE IV–V. kötet

Víziváros

Király fürdő (Bad der untern Stadt [Marsigli], Baad in der Wasserstatt /Stocker 1721/, Spiththalbaad /Stocker 1721/, régi kórházfürdő, Sprenger(isch)/ Agnerisch/loder Mayerbergisch Bad /1733/, Herr von Mayerberg baad /1739/, Thermae Xenodochiales / Spithall-baad /1760/, Mayerbergisches Bad /1786/, Úgrófürdő, Springbad/ /1796/, Franz König Baad /1804–1814/, Michael König [Baad] /1844/, Königsbad, korábban Springbad /1821/, Sprengerbad /1822/)

Szokollu Musztafa építtette, neve Kakas (kapu) fürdő volt (Végh 2015. 50.).

Mai nevét tulajdonosáról, König Mihályról kapta, aki 1826-ban újjáépítette, azelőtt korábbi tulajdonosáról *Sprengerbad*nak nevezték.

A *Spittalbad* elnevezés eredete a török korba nyúlik vissza, bár a 18. században is mellette állt a polgári kórház. 1687. március 3-án I. Lipót háziorvosának, warttenbergi Illmer Frigyes Ferdinándnak ajándékozta (Miller 1760. 121–122.). Fia, Karl 1703. szeptember 2-án továbbadta von Pfeffershoven tábornoknak, akinek özvegyétől 1718-ban Leonhard Aignerhez került, Aignertől pedig Mayerberg vásárolta meg még 1739 előtt (Schams 1822. 590–591; Nagy 1957. 97.). 1760-ban özvegy Elisabetha Mayerbergin, 1768-ban Michael Birisits, 1785-ben Victoria Sollfrank (BFL IV.1002.e 1785 No. 47.), 1794-ben Franz Sollfrank, 1796-ban König Ferenc a tulajdonosa. Vályi a Sprenger alakot eltorzítva Springnek értelmezte, s így a fürdő magyar nevét *Úgrófürdőként* adta meg (Vályi 1796. 333.).

1733-ban széles udvara, kertje és 4 fürdője volt, vizét a Császár-malom melletti Rittersheim-féle kertből szerezte (Vanossi 1733. 47.). 1822-ben 8 kő-fürdővel rendelkezett. 1826-ban jelentős átépítéseket végeztek rajta.

1843-ban 4 közönséges fürdő, 4 török kőfürdő, 5 réz- és 8 fakádas fürdőszoba állt benne, valamint a Ferdinánd- és Nádor kőfürdő, és 22 lakószoba (Vanossi 1733. 19, 46; Vályi 1796. 333; Schams 1822. 590; Michael Schmidt-féle átépítési terve 1826-ból: BFL XV.17.a.302 No. 379.)

1739: No. 191; 1786: No. 233; 1794: No. 254; 1804: No. 262; 1814: No. 255; 1823: No. 259; 1844: No. 253. – ma II. Fő utca 82–86.

Sprenger-féle gőzfürdő (1699)

Johann Sprenger fürdős szerzett 1699-ben engedélyt létesítésére saját lakásában.

A gőzfürdőre 15 évnyi privilégiumot kapott (ezalatt a Vízivárosban, Tabánban és Horvátvárosban nem létesülhetett máshol gőzfürdő).

További sorsa ismeretlen. Az 1695-ös Zaigerben No. 60. (ma I. Ponty utca 1.) és No. 237. (ma II. Medve utca 15. – Vitéz utca 11.) alatti épületek álltak Sprenger tulajdonában. A korabeli iratok alapján nem egyértelmű, melyikben hozták létre a fürdőt (Nagy 1964. 214 és 232; Géra 2014. 279; Géra – Oross – Simon 2015. 358. sz. regeszta).

Országút

Császár fürdő (königliches Bad [Marsigli], Kaisersbad, Kaiserliches, Eckerisches Bad /1733/, Thermae Majores / Kayser-baad /1760/, Ekkeri neveztetett földő /1781/, Ekker a’vagy Tsászár földő /1796/, Kaiserbad /1822/)

Az 1686-os ostrom után Veli bég fürdője az uralkodó kezébe került (Nagy 1975. 41.). 1702. január 24-én I. Lipót Eckher Jánosnak adta el a fürdőt, aki azt 1760-ban továbbörökítette fiára. Az Eckher család után Kiss János (1781, BFL IV.1018 No. 98; BFL IV.1002.e 1785 No. 47.), majd Weber a tulajdonosa (BFL IV.1018 No. 69.). 1802-ben vásárolta meg Marczibányi István 72 000 forintért az irgalmas barátoknak. 1721-ben külső fürdő, közfürdő, ó- és újfürdő állt benne. A fürdők az udvar körül helyezkedtek el, s az egészhez kert is tartozott, a fürdőt ellátó forrás az utcán keresztül folyt le a hegyekből, és csatornán keresztül lett bevezetve a fürdő kútházába, fürdés előtt pedig a malomtó vizével hűtötték le azt (Vanossi 1733. 44–46; Miller 1760. 100. /No. 1./). A 19. század elején elhanyagolt fürdőt az irgalmasok építették ki. 1837-ben a nagy udvar körül 14 kád- és 7 kő-fürdő, Nádor-fürdő, 26 lakószoba állt tekeszobával. A kisebb udvar körül 1 török kőfürdő, 4 lakószoba és étterem helyezkedett el, a török fürdő felett Nepomuki Szent János házikápolna fatoronnyal és ütőórával (utóbbit 1841-ben lebontották). Szintén a kisudvarnál volt borbélyszoba, közfürdő, 2 török kőfürdő, 15 lakószoba, 3 kőfürdő, 2 kádfürdő. 1843-tól a Király fürdőt is üzemeltető König Mihály bérelte, ekkor (1841–1843 között) építették át a fürdőt Hild Józseffel. Az átépítésnek köszönhetően tükör- és kőfürdőket alakítottak ki 26 márványmedencével. Emellett volt 1 török-, 2 sima fürdő. 46 lakószoba, a keleti felén 13 kétkádas fürdőszoba. Pénztár, kávéház, étterem és táncterem is üzemelt az épületben. A kisebb udvarhoz ekkor 4 kétkádas, 6 tükörfürdő, valamint 44 lakószoba, valamint egy nagy közfürdő tartozott (Schams 1822. 592.).

A korszakban végig No. 1. – ma II. Frankel Leó utca 31–33.

Tabán

katonai fürdő (Militär-Spitalbad) → Sáros fürdő

Rác fürdő (Bad der Raitzen [Marsigli], Raitzenbad, Ratzenbad, Perghazische-, oder Königliche warme Bad, Rätzen-Bad /1733/, Pergazische baad /1754/, Thermae Pergasiana /1760/, Bergaczisches Baad /1771/, új, vagy Rátz földő /1796/, Carolus Zagler baadt /1804/, Karl Zagler Baad /1814–1822/, Neues oder Raitzenbad /1822/, Ráczfürdő /1847/, Pergassi-féle fürdő, Új fürdő)

Török eredetű, a török korban Kis hévfürdő a neve (Végh 2015. 50; Miller 1760. 105. /No. kat. 579./). 1691–1694 között Buda város használatba vehette, de tulajdonjogába nem került (Nagy 1957. 55.). I. Lipót császár 1696. március 26-án Johann Karl von Pergassi kapitánynak ajándékozta. 1774. december 22-től adásvétellel Marcus Zagler és örökösei tulajdona, aki azt jelentősen

kibővítette (1785-ben Carl Zagleré, 1821-ben Marcus és Joseph Zagleré, 1847-ben Zagler Józsefé és Pfisterer Károlyé, BFL IV.1002.e 1785 No. 47, 1821 No. 1750 ½; BFL IV.1002.j 1847 No. 297.). 1822-ben Karl Rosendorfszky bérlő (Schams 1822. 583–584; Horler 1955. 734–738.). A 18. század elején fogadó is tartozott hozzá (Géra 2016. 37.). 1733-ban 6 fürdője volt (Vanossi 1733. 48.). 1843-ban Edvi Illés egyszerű berendezésűnek, piszkosnak és rendetlennek mondja. Ekkor egy közfürdő, 8 kőfürdő és 4 szoba állt benne. 1754: No. kat. 579; 1771: No. 537; 1794: No. 446–447; 1804: No. 458–459; 1814: No. 465–466; 1823: No. 454–455; 1844: No. 457. – ma I. Hadnagy utca 8–10.

Rudas fürdő (Bad bei der Brücke [Marsigli], Bruckbad, Burgerbaad [Stocker 1721], Bruck- oder Stadt-Bad [1733], Stadt-Bruck-Bad [1794], rudás fürdő [1796], Stadt-Bruck-Baad [1804], Stadt Bruck Baad [1822], Thermae Rudasfürdő [1824], Thermalium ad pontem... [Rudas Fürdő, 1829], Polgárfürdő)

Szokollu Musztafa pasa építtette, a török korban Zöld oszlopos fürdő a neve. 1703-ban kapta meg Buda városa az Udvari Kamarától (1691–1694 és 1696–1699 között csak a város használatában volt, de nem tulajdonában, Nagy 1957. 55.). Mivel sokáig ez volt az egyetlen fürdője Budának, *Burgerbad*nak nevezték. A *Bruckbad* elnevezést az 1711-ig itt lévő repülőhídról kapta. 1733-ban a nagy közös fürdője mellett 6 mellék-fürdője volt (Vanossi 1733. 48–49.). Az 1754-es telekkönyvi adatok szerint jégverem is tartozott hozzá (No. kat. 50 5/4, *Gemeiner Stadt Eysgruben zum Baad gehörig*).

A 18. század első felében Anton Christen bérelte (szerződések az 1728–1751 közötti időszakból: IV.1018. No. 22.). 1770-től Marcus Zagler, majd Carl Zagler (BFL IV.1002.e 1785 No. 47.) bérelte, és kibővítette a Rácfürdővel együtt, 1804-től Ockenfuss Jakab bérlő bővítette (1806-ban kérvényezte néhány új fürdő és szoba kialakítását, BFL IV.1018 No. 197.), 1831-ben pedig Dankó József tervei szerint alakították át, 1844-ben pedig König Mihály bérlő végeztetett belső átalakításokat Eckermann Józseffel (Horler 1955. 708; 724–728; Nagy 1975. 282.). 1843-ban és 1848-ban két márványmedence, egy „góth modorú” medence, 9 kőfürdő, közfürdő, 30 kádfürdő, 24 lakszoba, étterem és kávéház állt benne. (BFL IV.1002.j 1824 No. 2019; BFL IV.1002.e 1829 No. 69; Miller 1760. 105. /No. 16./; Schams 1822. 584–590; Linzbauer 1837. 102.). 1754: No. kat. 16; 1786: No. 495; 1794: No. 525; 1804: No. 529; 1814: No. 523; 1834: Nr.570; 1844: No. 78.

Sáros fürdő (Illmer-féle fürdő, Gerhardtsbaad [Stocker, 1721], Jungfrauenbad, Szüzek fürdője, Gemeiner Stadt Plogg-baad [1754], Thermae Civitatis Budensis, Ploggsbaad [1760], Gemeiner Stadt Block-Baad [1785], Stadt Blog Badt [1794], Sáros fürdő [1796], Stadt Block Baadt [1804], Johann Sagics Baad [1814–1822], Stadt Baad Stube [1844], Blocksbad, Schlamm bad, Sárfürdő)

Az iszapjáról Sárosnak, a Gellért-hegyről *Blockbad*nak nevezték. Középkori eredetű, a török korban nyitott tetejű hévfürdő (Végh 2015. 50.). A 18. század elején még használt *Jungfrauenbad* név a török időkből ered

(Nagy 1957. 55.). Az 1686-os ostrom során jelentős károkat szenvedett. 1687. március 3-án I. Lipót háziorvosának, warttenbergi Illmer Frigyes Ferdinándnak adományozta, aki helyrehozta a fürdőt (Miller 1760. 121.). Halála után 1718-ban fia, Károly eladta Buda városának. (Miller leírása szerint viszont Illmer fia, Károly 1703. szeptember 2-án eladta azt Pfeffershovennek, és tőle került 1718-ban Buda tulajdonába. Miller 1760. 121–122.) Nagy István szerint 1719-ben került Buda tulajdonába, amelynek Hölbling Keresztély bécsi kereskedő adta el (Nagy 1957. 78.). Lorenz Stocker idején romba dőlt fürdőház volt. 1733-ban 4 fürdővel rendelkezett, részben iszapos vízzel, amit a sziklákról lefolyó víz hozott a fürdőbe (Vanossi 1733. 49–50.). 1799-ben berendezése egy nagy és három kis kádból, az emeletén három szobából, a földszinten pedig pénztárból, vendégszobából, három, a bérlő által használt szobából, kocsiszínból és istállóból (BFL IV.1002.n 7. nd. No. 58. 1799. október 16.). 1822-ben és 1843-ban és 1848-ban egy nagy közfürdő, 3 kőfürdő, 8 kádfürdő és 5 lakszoba volt benne.

A 18. század végén már leginkább a beteg katonák használták (Vályi 1796. 335–336.). Linzbauer szerint tévesen külön katonai kórházi fürdőt (*Militär-Spitalbad*) is emlegettek kortársai, ám valójában ezzel a Sáros fürdőre utaltak, ahova a katonai kórház tabáni fiókkórházának betegei szerződés alapján járhattak gyógykezelésre (Linzbauer 1837. 99.).

Bérlői 1742–1751 között Joseph Krammer, 1785–1793 között Anton Rosendorfsky, 1793–1802 között Andreas Wesselinowits (BFL IV.1018 No. 23; BFL IV.1002.e 1785 No. 47; BFL IV.1002.n No. 21. További bérlőit lásd még a tabáni egykori lazarétum fogadójánál!). 1809. szeptember 1-én nyilvános árverésen a tabáni görögkeleti bíró, Sagits István vette meg. 1824-ben Sagits (Ságics) Pál kijavíttatta (kerítés, toldalékok, Zakariás 1957. 295.). Pár évtized múlva Sagits Zsófián keresztül férje, Koischor (Nagy 1975. 420.-nál Kaischer) Szilárd ügyvéd tulajdona (BFL IV.1002.e 1785 No. 47; Miller 1760. 105. /No. kat. 524./; Schams 1822. 579–582., 55. ábra).

1754 No. kat. 524; 1771: No. 984; 1786: No. 10; 1794: No. 9; 1804: No. 18; 1814: No. 23.

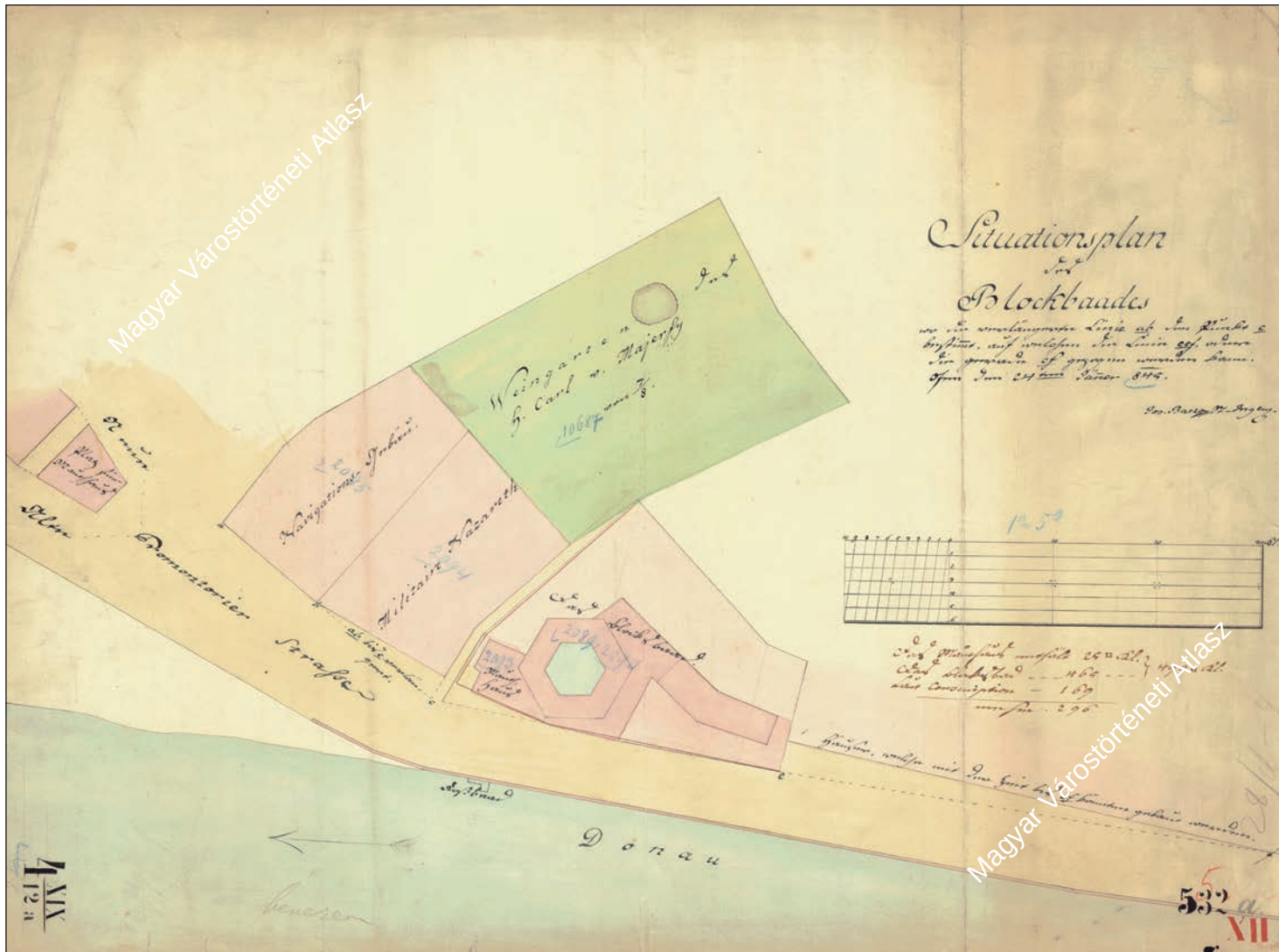
Uszodák / Swimming pools

1817, Felsődunasor: Buda első Duna-fürdője (katonai fürdő, 1817-től – a Budapesti Lexikon említi, de nincs rá forrásunk; lehet, hogy a Sáros fürdő melletti uszodára utalnak, ld. lentebb)

1838-ban felmerült egy Duna-fürdő (*Donau Baad, Fluß-Baad*) létesítése a vízi-városi Duna-parton Franz Edler von Sternberg kezdeményezésére, az élelmiszerbolt (*Proviant Magazin*) alatt, de a tanács több okból veszélyesnek tartotta azt (BFL IV.1002.j 1838 No. 822.) – Jankovich Antal tudósítása szerint ekkor egyáltalán nem volt uszoda Budán (Jankovich 1838. 131.).

Duna-fürdő a Sáros fürdőnél

Duna-parti fürdő a Sáros fürdőhöz közeli folyószakaszon (BFL XV.16.a.206/18 /1845/).

55. ábra. A Sáros fürdőhöz készített terv, 1845, Budapest Főváros Levéltára BFL XV.16.a.206/18
Fig. 55 Plan for Sáros Baths, 1845, Budapest City Archives BFL XV.16.a.206/18

Endresz-féle Duna-fürdő

1841-ben kérvényezte Endresz Mihály molnármester egy Duna-fürdő létesítésének engedélyezését, amit meg is kapott, eredetileg a vízivárosi vízművel (No. 64.) szemben lévő Wachtler-ház (No. 63.) mögött lett volna, de a hely veszélyes és több mindent akadályozó volta miatt a halászbárkák fölötti, Fromm-ház mögötti területet jelölték ki (BFL IV.1002.e 1841 No. 1129.).

16.2.4 Mulatók, egyéb szórakozóhelyek / Other places for entertainment Vár

városi Kaszinó

II. József rendeletére Kempelen Farkas alakíttatta át 1786-ban a karmelita kolostort. Az épület berendezése 1787-ben: földszint: 2 szoba, egy kamra, 1 nagy játék- és táncterem, 2 biliárdterem, 1 étkezőterem, 3 lakószoba, 1 konyha, 1 éléskamra (*Speiß-Gewelb*), pince, jégverem, faraktár, baromfiudvar. 1788-ban kialakítottak még egy istállót két ló számára, valamint egy kocsiszínt, ugyanekkor, 1788–1790 között, említenek még egy cukrászdát (*Zuckerbacherey*, a kaszinó működési szabályzatát és részletes leltárát lásd: BFL IV.1002.n No. 6.). 1787. december 18-án nyílt meg, a bérlő köteles volt a kaszinót hetente kétszer a hivatalnokoknak fenntartani. 1794-től a Császári és Királyi Katonai Főparancsnokságé (Horler 1955. 483–487; Nagy 1963. 375; Magyar 2003. 70.).

1804: No. 216; 1823: No. 218; 1844: No. 215. – ma I. Színház utca 5–9.

Víziváros

Fácán-bálterem (*Saal zum Facan*)

(Schams 1822. 420.)

Külterületek

Kiránduló- és pihenőhelyek / Places for excursions and resting

1784: Kamaraerdőn egy magánfogadó, Kurucles felett egy (*supra valem Martiam*), Zugligetben (*Sauwinckl*) hat. 1786–1787 között a Helytartótanács rendelkezésére a város újabb vendégfogadót építtetett Kamaraerdőn (lásd fent, Gárdonyi 1933. 163; Nagy 1975. 283.).

városi szórakozóhely Kamaraerdőn (*Stadt Lust Gebäude in Kammerwaldt, im städtischen sogenannten Kammerwald befindliche Wirtshaus-Gebäude /1847/, kamara erdői korcsma /1847/, kamara erdői vendéglő /1848/)*

1786–1787 között építtette Buda város tanácsa a Helytartótanács rendelkezésére Tallherr József kamarai építésszel (Gárdonyi 1933. 163; Nagy 1963. 373.). Első bérlője Joseph Rath volt. Általában a Fortuna fogadása bérelte ezt is. 1806–1809 között Mathias Facume, 1809–1815 és 1820–1823 között Christian Wilhelm Tekusch, 1813–1819 között Andreas Sentner budaörsi gazda, 1823–1826 között Konrad Ziffer pesti vendéglős, 1823. szeptember 1-től 1826-ig Jakob Dunst budaörsi mészárosmester, 1826–1829 között Friedrich Kappel pesti nagykereskedő, 1829–1832 között Leopold Keszt pesti polgár, 1833–1835 között Alexander Schek, 1835–1836 között Joseph Bleicher, 1836–1839 között Andreas Erbauuly, 1848–1851 között Weichinger János és neje, Elisabetha működtette. Bor- és sörmérés működött benne (lásd az 1788–1809 közötti bérleti szerződéseket), de csak budai borokat szolgálhattak fel (a Fortunában ezzel szemben tokaji, somlói, ménesi, soproni borokat is árulhattak). Az épület felszereléséről kezdetben a bérlőnek kellett gondoskodnia. 1809-es bérleti szerződése szerint jégverem is tartozott hozzá (BFL IV.1002.n No. 14; sz. n. 1823. július 9. 4. nagydoboz No. 10., 1806. május 5., 1809. április 21., 1820. augusztus 21., 1823. szeptember 3., 1826. április 7., 1829. július 13., 1833. március 9., 1847. november 22., 1848. február 14.).

Az épületet a Tabánhoz telekkönyvezték, 1794 előtt: No. 906; 1794: No. 999; 1804: No. 984; 1814–1822: No. 934; 1844: No. 911.

Városmajori mulató (*Lustgebäude*)

1782-től a kamaraerdei mulatót is bérlő Joseph Rath bérelte a várostól a Városmajor egészét, a hozzá tartozó épületekkel együtt (1803–1805 között pedig a Fortuna bérlője és fogadója, Heinrich Gorßmayer, 1818–1821 között szintén a Fortuna akkori bérlője, Elisabeth Haider működtette). 1788-ban alakították át a városmajori nyári lakot vendéglővé Tallherr József tervei szerint (nagyterem, kétoldalt mellékszobákkal, konyha és spájz, az épületben lakott a város tehenésze is). Konyhakert is tartozott hozzá. 1793-tól engedélyezték benne sör- és bor, valamint kávé mérését, és biliárd játékot (kikötötték ugyanakkor a gyanús, könnyelmű férfiak és nők kitiltását). 1821-ben nagy táncterem, 3 mellékszoba, valamint emeleti terasz, hátul udvar, 1 szoba, 1 nagy konyha és spájz és az istállóból állt (BFL IV.1002.n No. 19; sz. n. /1821. június 4./, Gárdonyi 1934. 35; Nagy 1963. 373.).

17 Egészségügy / Health

Buda város orvosi személyzetének alakulása

Év	Orvosdoktor	Seborvos	Fürdős	Gyógyszerész	Bába	Megjegyzés, forrás
1736				3		Csak gyógyszerészekre vonatkozó felmérés, egy-egy a Várban és a Vízivárosban, illetve egy tábori patikus, BFL IV.1002.e 1761 No. 2099.
1768	3	10	12	3	17	MNL OL C 37 Lad. A Fasc. 34. 18. cs.

Év	Orvosdoktor	Seborvos	Fürdős	Gyógyszerész	Bába	Megjegyzés, forrás
1772	2	8	15	3	20	BFL IV.1002.e 1784 No. 541.
1776					19	Csupán a levizsgázott bábák listája, ebből 3 a Várban, 8 a Vízivárosban, 4-4 a Tabánban és Újlakon, BFL IV.1002.e 1784 No. 541.
1783		21				Csak a seborvosok tabellája, ebből 1 emeritus, 9 egyetemen vizsgázott, 9 nem vizsgázott, és 2 özvegyként működtetett officinát, BFL IV.1002.e 1779 No. 1901.
1812	8	22		n. a.	n. a.	22 sebészmaster és 42 sebészlegény, BFL IV.1002.e 1812 No. 1331.
1840	18	24		7	n. a.	Orvosrend 1840. 59–77. alapján

Buda város egészségügyi személyzete, 1817–1820 (BFL IV.1002.s 1817–1820 alapján, a bábákat valószínűleg nem minden esetben tüntették fel)

	Orvosdoktor	Seborvos	Gyógyszerész	Bába	Megjegyzés
Vár	2	4	2	1	1 sebészdoktor, 1 sebész özvegye, 1 patikus özvegye
Víziváros	4	8	3	2	
Tabán	2	8	1	3	még egy állatorvos is élt itt
Országút		2			
Újlak		2	1		
Krisztinaváros		1			
Összesen	8	25	7	6	

17.1 Kórházak / Hospitals

Linzbauer 1837. 99–100; Schlesinger 1840; Linzbauer: Codex sanitario-medicinalis..., Jankovich 1838, Engländerné Brüll 1930; Gárdonyi 1950; MOE IV–V; Kapronczay 2011. alapján

Bezirks-Heilanstalt zu Ofen (1840)

Schlesinger említi, tulajdonképpen nem kórház volt, hanem intézmény. Pesti mintára hozta létre Buda tanácsa pár évvel Schlesinger könyvének megjelenése előtt, hogy az egyes külvárosok szegény betegeinek ingyen gyógyszereket és orvosi segítséget biztosítsanak.

Vár

Szent Miklós Kórház (*L'hopital militaire /1749/, Millitar hospital /1763/, Infirmarii pro militibus /1760/, 1747 előtt – 1784)*

A középkori Szent Miklós-templommal átellenben lévő telken 1747-ben rokkantkórház volt. Az ún. *Backhaus Kasernével* szemben állt, a császári ácsudvarral együtt. 1784-ben a telket átengedték az egyetemnek (Miller 1760. 90. /No. 156./; Horler 1955. 362–365.).

(ma I. Hess András tér 4.)

Egyetemi kóroda (1783–1784)

II. József 1783-as budai látogatása után a városi kórházból áttették a gyakorlati oktatás színhelyét a Várba, a királyi palotába.

katonai kórház

Az 1720-as években működött a Császárrésnél lévő régi kaszárnýában (ma I. Kapisztrán tér 4; Géra 2014. 175.).

Víziváros

aggotthon

A 18. század elején működő intézmény, amely nem azonos a kórházzal és a szegényházzal (Géra 2014. 362.).

Erzsébet-apácák kórháza (*Spital der Elisabethiner-Nonnen, 1785-től*)

II. József 1785. szeptember 25-én engedte át az Erzsébet-apácáknak a vízivárosi ferences kolostort, melyben az idetelepülő apácák kezdetben húszágyas kórházat, valamint gyógyszerterát alakítottak ki női betegek részére Thalherr József vezetésével. Az 1787. május 22-én megnyílt kórház a templomtól délre eső épületszárnyban helyezkedett el (Buberlee 1787). Marczibányi István 1806. április 22-i alapítványának köszönhetően a templomtól északra eső részen kétemeletes épületet (lábadozóház, *Reconvalescenten und Versorgungsanstalt*) építettek ki a lábadozók számára. Tervei szerint az épület földszintjén volt a templom mellett a refektórium, kamra, egy kis konyha, egy belső és egy külső udvar (utóbbiban hatlovas istállóval), míg az emeleten a kórtermek, az apácák és a novíciák szobái, a házikápolna (1805, Jäger János Henrik, BFL XV.17.a.302/6).

1822-ben a kórház 40, a lábadozóház 33 betegágygal működött (ebből 32, illetve 18 volt alapítványi ágy, BFL IV.1002.oo 3. köt. 39–40.). 1828-ban 45 ágy volt a betegek és 30 a lábadozók számára. 1831-ben kolera-

kórházként üzemelt. Az 1838-as árvíz jelentős károkat okozott az intézetnek. 1840-ben a betegek kezelése az első emeleten történt, 31 betegágyon, s a kortárs intézmények között kiemelték kórtermei tisztaságát (Schams 1822. 465-től, Nagy 1963. 390–391.).

1786: No. 23; 1794: No. 24; 1804–1823: No. 25. – ma I. Fő utca 41. (kórház, 56. ábra), Fő utca 43. (volt menház)

56. ábra. Az Erzsébet-apácák egykori kórházépülete a Vízivárosban, 2016
Fig. 56 The former hospital of Elizabethan nuns in Víziváros, 2016
Fotó / Photo: Simon Katalin

katonai kórház 1. (lazarétum, 1687–1688)

Schoen Arnold szerint Kollonich Lipót esztergomi érsek alapította 1687-ben, a későbbi kapucinus kolostornak helyet adó török mecsetben. Az épületnek kápolnája is volt (Schoen 1930. 31.). 1688-ig állt ezen a helyen, majd királyi leirattal áthelyezték Pestre, ismeretlen helyre (Linzbauer I. 454; Engländerné Brüll 1930. 55; Horler 1955. 593.).

katonai kórház 2. (Királyi katonák' Ispóttálya /1796/, Xenodochium militare vulgo Saldaten Spital /1796/, das kayl. königl. Spittal /1804/, Ofner Garnison Spital /1822/, Garnisons-Spital zu Ofen /19. század/)

A mai Fő utca és Bem József utca sarkán állt a volt polgári kórház, ahová a várbeli katonai kórház felszámolása után költöztették az ekkor 150–160 beteg befogadására alkalmas intézetet II. József 1784. október 26-i rendeletére (Gárdonyi 1950. 568.). Korábban felmerült ötletként a vízivárosi ferences kolostor is, de azt végül elvetették (Rostás 2004–2005. 9.). II. József alatt kétemeletes katonai kórházzá alakították át, hivatalosan 1789-ben alapították meg (Sági 2000.). Magába foglalta a Szent Flórián-kápolnát, mint kórházi kápolnát, annak déli oldalán volt a kórház kocsis, északon a gyalogos bejárata (1796, BFL XV.16.a.205/11). Utóbbi oldalán, a Königsberg Gasse (ma Bem József utca) felé eső részén állt a kórház kertje (1831, BFL XV.16.a.205/6). A 19. század elején „tiszta, rendes, minden a legcélszerűbben átgondolt: még a csekélységekben is kitűnik a rend és pontosság” (1810, Tardy 1971. 197.). 1822-ben 300 betegágygal működött, de egyre kevésbé kihasznált kórház. A század közepén a katonák mellett szerencsétlenül járt dunai hajósokat is itt láttak el (Moshamer 1843. 100.). 1840-ben az első emeleten 8 kórterem állt a belgyógyászati betegek számára, a második emeleten a külső betegségeket kezelték ugyanannyi teremben. Szám szerint 4 terem 12 ágyas, 10 terem 18 ágyas volt, ami összesen 280 beteg ellátását jelentette. A kórházban ekkor női betegeket is kezelték. A földszinten állt a gyógyszerár. Filiális intézménye volt az óbudai, egykori kiscelli trinitárius kolostorban kialakított katonai kórház (BFL IV.1002.j 1822 No. 692; Schams 1822. 462–464.).

1794: No. 257; 1804: No. No. 265; 1814: No. 258; 1823: No. 262; 1844: No. 255. – ma II. Fő utca 88–92.

polgári kórház, városi kórház 1. (das burger Spittal /1714, 1771/, Hospitale Xenodochiale /1737/, Xenodochium civicum /1760/, das bürgerliche Spital, Bürgerspital /1786/)

A Kamarai Adminisztrációtól vette át Buda városa, majd 1705–1706-ban egy új, szerény épületet emelt, amelyben 6 fő körüli beteget ápoltak (az ápolók között fegyencek is voltak). 1718-ban ideiglenesen a tabáni lazaretum látta el a polgári kórházi feladatokat (Géra 2014. 130, 359–362.). 1732-ban a vízivárosi polgári kórházat tágas, kertes létesítményként írják le, ahol 24 beteget ápoltak (BFL IV.1002.oo 1. kötet). Vanossi tudósítása szerint a Szent Flórián-kápolna építése előtt is működött benne kápolna (Vanossi 1733. 28.). 1760-ban a Szent Flórián-kápolna két oldalán jelzi Binder, északi fala közvetlenül a városfalhoz kapcsolódott. 1785 után katonai kórház helye, a polgári kórházat lásd lentebb (egykori szegényház, később Régi Szent János Kórház, Miller 1760. 98. /No. 192./, Korabinsky 1786. 483.).

1695: No. 158; 1714: No. 162; 1754: No. 192. – ma II. Fő utca 88–92.

Pösenbacher-major

Az 1739-es pestisjárvány idején az 1718 óta a városi kórházhoz tartozó horvátvárosi major területén pestiskórházat alakítottak ki. A majorságot

1754-ben és 1786-ban a szegényházhoz tartozónak írják (1754: zum armen Hauß sonst Pösenbacherischen). A Johannes Gassén terült el. 1754: sz. n.; 1771: Johannes Gasse No. 52; 1786, Johannes Gasse No. 511. – ma I. Csalogány utca 41. – Erőd utca 1.

városi szegényház, majd városi kórház (Arme Hauß, Infirmarium sive Domus pauperum /1760/, Stadt Krankenhauß /1794/, közönséges Ispóttály /Domus Pauperum, 1796/, Stadt Kranken Hauß /1804/, Armenkrankenhaus /1805/, Städtisches Krankenhaus, Städtisches weibliches Krankenhaus zu Ofen, Städtisches Weibliches Krankenhaus ad St. Joannem Nepomucenum zu Ofen /1846/, Buda városi nőkórház /1847/, St. Johannis-Spital, régi Szent János Kórház, /1810/, szegényház)

Az 1709–1710-es pestisjárvány idején a város a lövölde és a városfal mellett a Johannes Gasse (ma Varsányi Irén utca) felső sarkára pestisbarakkot (Contumace Haus) építtetett. A járvány elmúltával az épületet meghagyták kórházi célokra (1713. március 10; Schmall 1894. 104.). A gondozással egy ápoló és egy seborvos volt megbízva. Eredetileg mindössze 12 betegágya volt 4 szobában, 1734-ben 8 férfit, 4 nőt és 5 gyermeket ápoltak benne. 1732-ben kis, kertes épületnek írják le, ekkor 26 személyről gondoskodtak benne (BFL IV.1002.oo 1. kötet). 1733-ban a szegény, beteg idegenek testi és szellemi ellátására, Nepomuki Szent János tiszteletére emelt kápolnája is volt (a kápolna csak 1735-ben készült el, Vanossi 1733. 20, 28; Miller 1760. 99. /No. 15./; Schams 1822. 450.).

Az épület ekkor egyszerre volt kórház és szegényház (1718-ban bővítették ki szegényházzal, Nagy 1957. 86–87.). Az egyetem budai éve alatt itt zajlott a gyakorlati oktatás (1780-as egyetemi bővítési terveit lásd BFL IV.1002.e 1780 No. 1913.). 1788-ban határozta el II. József, hogy polgári kórházzá alakítja az épületet (Armenkrankenhaus), innentől kezdve nemcsak szegényeket ápoltak, hanem fizetési beteget is felvehettek (Nagy 1963. 391–392.). 1792-től az ingyen kezelt szegény betegek számát 40 főben maximálták (Gárdonyi 1950. 569.). A 18. század végén betegsége mintegy 60 fő (Vályi 1796. 333.).

1800-tól bérletük mellé Michael Fuchs Johannes Gassén álló házát a külső betegségekben szenvedők számára (két szoba, konyha, kamra, BFL IV.1002.n No. 24.).

kórház és szegényház

1819–1820 között építették fel Bullant József vezetésével és 1820. szeptember 14-én nyitották meg Kalmárffy Ignác kezdeményezésére az új kórház-épületet (Ofner-Bürger-Hospital und Arbeitshaus, ekkor 5 idős férfit és 3 nőt fogadtak be, Klinger 1820. 3, 14., 57. ábra), amelynek első emeleti része továbbra is szegényház maradt (ténylegesen 1828-ban fejezték be, Eckermann József vezetésével, ún. „rég Szent János Kórház”, Zakariás 1957. 280.). A női betegeket a földszinten kezelték (Städtisch-weibliches Krankenhaus). 1822-ben két kórterem, 35 ágya volt, külön szobákkal elmebetegek számára (Schams 1822. 455; BFL IV.1002.oo 3. köt. 40–41.).

Az 1831–1833. évi kolerajárvány idején járványkórházként működött, mintegy 2000 beteget ellátva (Moshamer 1843. 99–100.).

1838-ban nyolc kórteremben száz betegágya volt, a szifilisz nők és elmebetegek számára elkülönített részzel. 1840-ben a betegek felvétele a földszinten zajlott. Ugyanitt volt egy belgyógyászati részleg: egy vagy két szoba 22 betegágygal. Itt történt a betegfelvétel és a jegyzőkönyvezés. A terem tágas, ablakai magasak voltak. A nemi betegek egy külön, kevésbé világos szobában nyertek elhelyezést. Egy nyolcágyas, zsúfolt szobában voltak a szülő nők. A törések kezelésére egy kétágyas, 17 szobás részlege volt a kórháznak, ahol a két terem közül az egyikben elítéltek foglaltak helyet. Az emeleten négy szoba használaton kívül állt. Az épület déli szárnyában volt az elmebetegek részlege. Szintén a földszinten volt egy terem a törvényszéki boncolásokra, mellette a hullaházzal.

Az első emelet nem kórház, hanem szegényház (Versorgungsanstalt, Versorgungs-Anstalt für schuldlos verarmte Bürger, Schams 1822. 449.) is volt az elszegényedett polgárok számára, benne egy-egy hatágyas szobával férfi és női gondozottaknak.

57. ábra. A szegényház (rég Szent János Kórház) a 19. század végén
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény 020948
Fig. 57 The Poor House (old St John Hospital) at the end of the 19th century
Metropolitan Ervin Szabó Library, Budapest Collection 020948

A kórház forgalma a 19. század közepén kis mérete ellenére nagy volt: 1846 novembere és 1847. október vége között például 1995 beteg fordult meg benne, ebből 220 meghalt (közülük 36-ot már haldoklóként vittek be), emellett 223 hullát szállítottak be kivizsgálásra (BFL IV.1002.j 1847 No. 506. Lásd ugyanitt a kórház 1847-es megnevezését.).

Géra 2014. 362–363; 1805-ös megnevezése: BFL IV.1002.n sz. n. 1805. április 26. 1846-os német megnevezést lásd: BFL IV.1002.n 4. nd. No. 34. 1846. augusztus 14; Nagy 1975. 276.

polgári kórház: 1714: No. 162; 1739: No. 192; 1771: No. 192; 1786: No. 377; 1794: No. 394; 1804: No. 401; 1814: No. 401; 1823: No. 415; 1844: No. 412. – ma I. Széna tér 3. – II. Varsányi Irén utca 39.

szegényház: 1714: Horvátváros No. 119; 1728: Johannis Gasse No. 16; 1754: Johannes Gasse No. 15; 1771: Johannes Gasse No. 377; 1786: Víziváros No. 379; 1794: No. 396.

városi szegényházhoz tartozó Friedwagner-féle ház (zum Armen Hauß gehörig, Friedwagnerische Hauß)

Theresia Frimwagen özv. adományából 1760-ban új épületet létesítettek (Frümwagnerin alapította a katonai temető kápolnáját is, Miller 1760 99.: „*novis & solidis ampliatur aedificiis*”)

1771 előtt: Johannes Gasse No. 17; 1771: Johannes Gasse No. 15. – 1771-ben áthúzza

Országút

Irgalmasok Kórháza (Spital der barmherzigen Brüder /1815/, Barmherzige Spital /1814 (!)/, Barmherzigen Spital /1822/, Krankenhaus in der Obsorge der E. Barmherzigen Brüder /1844/)

Hivatalosan 1804-ben kötött a rend Buda város tanácsával szerződést, amely szerint átvesszik a városi betegek kezelését. Marczibányi István 1806-ban 40 000 forintos alapítvánnyal, illetve a Császár fürdő megvásárlásával és átengedésével támogatta a rendet, ugyanebben az évben adott engedélyt Buda városa a rendnek új kórház építésére két országúti telken (BFL IV.1018 No. 203.), melynek egyikén (No. 24.) 1804-ben még az országúti vámház állt. Az új helynek köszönhetően az irgalmasok letelepítésének eredeti célja, a városi kórház működtetésének átadása megghiúsult. Az alapító oklevelet 1806. október 15-én írták alá, amit I. Ferenc 1807. május 8-án szentesített, Heinricher Keresztély piarista tervei szerint (Zakariás 1957. 292.). A 74 ágyas férfikórház 1815. október 4-én nyílt meg, 30 ágyat a város költségén, 24-et a Marczibányi-alapból, húszat a céhek költségén tartottak fenn, „városi kórház”, illetve „Marczibányi-alap” néven (Schams 1822. 458.). Az elmebetegeknek külön részlege volt. 1820–1822-ben javításokat végeztek az épületen, mivel a nem megfelelő alapozás miatt repedések keletkeztek a falakon (BFL IV.1002.j 1822 No. 533). 1840-ben az első emeleten helyezkedtek el a betegszobák: 5 kórteremben 81 betegágy (az egyik kórtermet külső betegségek kezelésére használták), egy hatágyas szobában a lábadozók, egy másik hatágyasban pedig a rühös betegek voltak. Emellett négy kis szobában helyezték el az elmebetegeket. Az épületben boncterem és hullaház is volt. A szegény beteg a városi hatóságoktól kapott igazoló cédulával, céhtag a céhmester ajánlásával feküdhetett be az intézménybe. A rend saját gyógyszerterát tartott fenn az épületben.

1814–1823: No. 28; 1844: No. 49. – ma II. Frankel Leó út 54.

katonai kórház

1691-ben rendelkezett a Kamarai Adminisztráció a katonai kórház létesítéséről, helyét a császári tégláégető mellett írták elő (Nagy 1957. 57–58.). A kórház további működése nem ismert.

Raitterstadl (1700 előtt)

Egy 1695-ös kamarai és városi levelezés alapján olyan országúti épület volt, amelynek néhány helyiségét kórházi célokra használták.

Újlak

katonai kórház

A 18. század elején a katalán ezred által, bérelt lakóházban működtetett intézmény volt (Géra 2014. 175.).

városi lazaretum (Gemeiner Stadt Lazareth Hauß)

Valószínűleg az 1739–1740-es pestisjárvány idején felállított lazaretum. 1754-ben már szerepel a telekkönyvekben, 1790-ben már nem.

1754: No. 57. 1771: nem kapott új számot

Tabán

pestislazarétum (1710, das Lazaret-Haus /1754/, Gemeiner Stadt Lazareth Hauß /1771/)

1709. október 21-én nyitották meg a pestisjárvány miatt a Gellért-hegy lábánál, a Sáros fürdőtől délre (amellett veszteglőház volt, BFL IV.1019 No. 26; Miller 1760. 105. /No. kat. 526./, Korabinsky 1786. 484; Nagy 1975. 44; Géra 2016. 13–14, 20.). Mellette állt az ugyanekkor alapított Szeplőtelen Fogantatás-kápolna. 1713-ban döntöttek fenntartásáról, 1718-tól ideiglenesen *polgári kórházi* feladatokat töltött be. 1810-ben a városi sintér lakása lett.

1728: No. 73 ½, 1754: No. kat. 526; 1771: No. 987; 1786–1794: No. 1; 1804: No. 9; 1814: No. 15.

pestislazarétum (1737–1739)

1739-ben létesítették, a pestisjárvány alatt lazaretum volt, 1754-től már fogadóként üzemelt (lásd Adattár 16. Szolgáltatások).

katonai lábadozóház (Reconvalescenten Haus, Ofner Blockbade Lazareth /1817/)

A Sáros fürdő és a lazaretum-fogadó mellett létesítették 1793-ban, a kőműves munkákat Hickisch Kristóf végezte (BFL IV.1002.n No. 13, 1793), 1794.

április elején már kész volt. A vízivárosi Fő utcai helyőrségi kórház fiókja volt, nyáron (május 1. és szeptember 30. között, de 1819-ben például május 15. és szeptember 15. között) katonakórház, télen pedig kaszárnnyaként funkcionált (*eine Caserne für die badende Soldaten, Militär Spital*, 1793). Azok a katonák használták, akiknek a Sáros fürdő gyógyvizére volt szükségük (*Blockbaadekur*, BFL IV.1002.j 1819 No. 590; BFL IV.1002.j 1817 No. 2526.).

Egy 1845-ös térkép szerint a Sáros fürdőhöz csatlakozott (*Militaire Nazareth*), közvetlenül a déli oldalához pedig a hajózási igazgatóság épülete kapcsolódott (BFL XV.16.a.206/18).

1818: No. 17.

városi lábadozóház (Gemeiner Stadt Reconvalescenten Haus)

1786-tól szerepel a telekkönyvekben. 1804 után a Hajóépítési Igazgatóság (*Schiff Bau Direction*) székhelye.

1786: No. 2; 1794: No. 2; 1804: No. 10.

zsidó pestiskórház a Gellért-hegy alatt

1710-ben visszavonták a zsidók kiutasítását, akik 150 forintot adtak a járvány költségeire, és a Gellért-hegy alatt kórházat építettek, ez a város pestislazarétuma mellett állt (ahova szintén felvehettek zsidókat, Nagy 1975. 137; Géra 2014. 31; Géra 2016. 20. és 1069. sz. regeszta).

Krisztinaváros

Budai Jótékony Nőegylet intézményei:

Budai Nőápolda (1840, Siechenhaus /1839/, Gyámház /1839/)

Dorottya főhercegnő kezdeményezésére jött létre, 1840. június 1-én nyitották meg az intézetet, amelyben kezdetben 12 elaggott nőt, a következő évben már 36-ot kezeltek, a főhercegnő Krisztinaváros 362. sz. telkén. (BFL IV.1002.j 1839 No. 1861. – ma I. Attila út 61. – Logodi utca 6.)

Női szegényház és kórház

1820-tól működött, a Budai Jótékony Nőegylet ápoldája (Gál 1972. 207; Nagy 1975. 417. – ma I. Attila út 129–131.). A No. 366. telek 1840-től volt a Nőegylet tulajdona (korábban Samuel és Alexander Markovitsé).

1844: No. 366.

Horler említ egy harmadik kórházépületet (1930 körül lebontották, Horler 1955. 776.).

1844. No. 385. – mai I. Attila út 93.

Külterületek

szegényház

1786-ban átköltöztették a szegényházi ápoltakat a volt botanikus kertben álló épületbe (Gárdonyi 1934. 36.).

17.2 Patikák / Apothecaries

BFL IV.1009.f 14. kötet, Engländerné Brüll 1930; Sztankai 1935; MOE IV–V. alapján

Vár

Arany Egyszarvú Patika (zum goldenen Einhorn, 1687-től)

Buda első polgári (reáljogú) gyógyszerháza. 1687-től Franz Ignaz Bössinger tulajdonában. Megnyitásakor a mai Dísz tér 6. sz. alatt (az épületet 1930-ban lebontották). A 19. században átköltözött a mai Tárnok utca 18. – Anna utca 1. sz. alá. (Kovács 1940. 31; Turjányi-Papp 1988. 61, 87–88.). Későbbi elnevezései: *Arany Sas* (1745-től, amikor Rettig József tulajdonába került), majd *Városi Gyógyszertár* (I. Tárnok utca 18.).

Tulajdonosai: Bössinger Ferenc Ignác (1699-ig), Werner Bálint (1699–1715), Seyler Ferenc (1715–1740), Hinger János (1740–1745), Rettiger József (1745–1754), Schwarcz János Adolf Miklós (1754–1772), Schnirch Antal (1772–1805), Unger István (1805–1844), Unger Ferenc (1844–1861)

1696: No. 244. – ma I. Dísz tér 6. és 1818: No. 90. – ma I. Tárnok utca 18. – Anna utca 1.

Arany Sas Patika

Az Arany Sas Patika 1745-től működött Lorenz Stockher budai főorvos volt házában, ahova Rettig József gyógyszerész költözött (ma I. Tárnok utca 18; Horler 1955. 526.).

Lásd még: Arany Egyszarvú Patika

tábori patika

1761-ben már Joseph Cajetan Beer tulajdonában (*geweste Kayl. Königl. feld-Apodeckhen*, BFL IV.1018 No. 56.).

Városi Gyógyszertár → Arany Egyszarvú

Víziváros

Alvárosi Patika → Fekete Medvéhez

Arany Sas Patika (1715) → Fekete Medvéhez

Egyszarvúhoz (1751) → Fekete Medvéhez

Erzsébet-apácák gyógyszerháza
Lásd a kórházaknál.

Fekete Medvéhez (1690-es évek, Arany Sas Patika /1715/, Arany Egyszarvúhoz /1751/, Városi Patika, Alvárosi Patika)
Franz Ignaz Bösingert nyitotta meg 1690 körül (Kovács 1940. 31.). Reáljogú patika volt, 1851-ig a várbeli fiókpatikája. Eredetileg Bösingert vízivárosi lakóházában, az *Unterer Markt* 26. sz. alatt állt (Millernél 33 ½ házszámmal szerepel, Miller 1760. 97.), majd a mai I. Fő utca 27. sz. alatt, 1832-ben a mai Corvin téren.
1715-ben *Arany Sas*, 1751-ben *zum goldenen Einhorn*, 1754-ben *városi patika* (*Gemeiner Stadt Apothecken*) néven, később *Városi*, *Alvárosi* néven szerepel.
Tulajdonosai: Bösingert Ferenc Ignác (1699-ig), Werner Bálint (1699–1715), Seyler Ferenc (1715–1740), Hinger János (1740–1749), Werner József Lőrinc (1749–1751), Preitenacher Xavér Ferenc (1751–1760), Pöschl Ferenc (1760–1794), Pöschl özvegye és két fia (1794–1804), Pöschl Ferenc (1804–1809), Schmidt János Antal (1809–1849)
1695: No. 26; 1754: No. 33 ½; 1771: No. 26; 1786: No. 31. – ma I. Szilágyi Dezső tér

Katonai kórház (1784 utáni) gyógyszerháza
Lásd a kórházaknál.

Kramolin Patika → Segítő Szűz Mária Patika

Pöschl-féle Patika (1810–1814. május 22.)
1810 és 1814 között működött reáljogú patika, tulajdonosa a városi kórház gondnoka, Pöschl Ferenc volt. 1814-ben bezárták, mivel a várossal kötött szerződéssel ellentétben a lakosságot és a kórházat nem tudta megfelelően ellátni. A *Drei Mohren Gassén* működött.
1810: No. 588 ½, 1814: No. 590. – ma I. Hattyú utca 14, Fiáth János utca 13.

Római Császár Patika (1784. szeptember 13.)
Reáljogú patika, első tulajdonosa Kolb Bernát János volt (BFL IV.1018 No. 92.). A Három Nyúl kaszárnya (I. Fő u. 66–68.) közelében állt.
Tulajdonosai. Kolb Bernát János (1784–1793), Falkoner Xavér Ferenc (1793–1805), Hoffer Ferenc (1805–1820), Wagner József (1820–1844), Gróhmann Zsigmond (1844–1852)
1818: No. 240. – ma I. Batthyány utca 3, Gyorskocsi utca 9.

Segítő Szűz Mária Patika, Kramolin Patika (1814. május. 25.–1815. április 18.)
A Pöschl-féle Patika helyén létrehozott reáljogú patika. Első tulajdonosa Pöschl kórházi gondnoki utóda, Kramolin Vince (†1841). 1815-ben átkerült a Krisztinavárosba (tulajdonosait lásd ott).

Városi Patika → Fekete Medvéhez

Országút
Gránátalmához
Az Irgalmasok kórházához tartozó nyilvános jogú kórházi gyógyszerház. A rend 1807-ben kapott engedélyt patika létesítésére, de kórházuk csak 1815-ben nyílt meg, ekkortól működött ténylegesen a gyógyszerház is. Az Országút tartozott a körzetébe.

Szent István Patika (1795–1796, 1810–1816, 1843–1932)
Reáljogú patika. 1795-ben kapott engedélyt Tóth Ignác a létesítésére, körzetébe tartozott volna Országút mellett Újlak is. Az 1796-os tűzvészben elpusztult megnyitása előtt. 1810-ben Tóth özvegye megnyitotta az Országúton, az Irgalmasok új patikája miatt azonban a gyógyszerházat át kellett helyezni Újlakra, amit annak új tulajdonosa, Hoffer Ferenc meg is tett. 1843-ban tulajdonosa, Adler Manó visszahelyezte az Országútra, a ferences kolostor mellé (BFL IV.1002.e 1843 No. 1858. 1932-ig állt itt, mai II. Bem József utca 11. – Margit körút 38.).

Újlak
Szent István Patika (1816–1843)
1816-ban nyitotta meg Hoffer Ferenc, reáljogú patikaként.
Lásd Országútnál.

Krisztinaváros
Kramolin Patika → Segítő Szűz Mária Patika

Segítő Szűz Mária Patika, Kramolin Patika (1815. április 18.–1894)
Kramolin Vince 1815-ben áthelyezett patikája a Szent János téren.
Tulajdonosai: Kramolin Vince (1841-ig), özv. Kramolin Vincéné (1841–1847), Kramolin Alajos (1847–1859)
Lásd még a Vízivárosnál.

Szentháromság Patika (1786–1789)
Beer József Kajetán alapította. 1789-ben áthelyezték a Tabánba.

Tabán
Szentháromság Patika, Ráth-féle Patika (1789-től)
A Beer-féle krisztinavárosi gyógyszerház új tulajdonosa, Farkas István helyezte át a Tabánba, a Szarvas Háztól a Vár Új kapuja felé vezető út melletti házba. 1805–1835 között Ráth József tulajdona. A Tabán szanálásakor helyezték

át Pestre, az Oktogonhoz (*Fejezetek a magyar gyógyszerészet történetéből...* 2012. 90–95.)
1818: No. 572.

18 Oktatás / Education
18.1 Kisdedóvók / *Nursery schools*
Vár
kisdedóvó (Kleinkinderanstalt, 1831)
1829. március 9-én nyílt meg a Majthényi-házban, 1831-ben két terme volt. 1832-től a Budai Jótékony Nőegylet alá tartozott. 1839-ben megvásárolta a Budai Jótékony Nőegylet az épületet Majthényi Imrétől és 1919-ig működött benne óvoda (BFL IV.1019 No. 77; Országh 1898. 116; Hornyák 2003.).
1840: No. 43. – I. Úri utca és Nőegylet utca sarka

Víziváros
kisdedóvó (1829)
1829. június 13-án nyílt meg. József nádor 1832. június 1-től a Budai Jótékony Nőegylet alá rendelte (Országh 1898. 42; Hornyák 2003.), a gyerekeket egy házaspár felügyelte (1846-ban Peter és Elisabetha Violits, akik „erre születtek”: „*qui pro hoc munere quasi nati esse videntur*”, BFL IV.1002.oo 5. köt. 16.). Kezdetben a mai Donáti utcában, majd az Iskola utcában működött 1844 előtti címe: ma I. Iskola utca 48-50. – Könyök utca 5. – Batthyány utca 8. Lásd Adattár 19. 1891-től 1904-es megszűnéséig pedig a mai Csalogány utca 14. alatt

Tabán
izraelita kisdedóvó (Klein Kinder bewahr Anstalt, 1840)
1836-ban nyitotta meg Cohn I. Leonhard fogorvos a későbbi Aranykéz utcában, kapcsolódott az 1830 óta működő nyilvános tanodához, de működéséhez hozzájárult a zsidó hitközség is (Bányai 1840-et ír a tanoda megnyitási évének, de az iratok alapján már 1830-tól működött, BFL IV.1002.e 1842 No. 1845; Bányai 2005. 121.).

Krisztinaváros
kisdedóvó (Klein-Kinder-Bewahr-Anstalt, Angyalkert, Teréz Iskola, 1828)
1828. június 1-én nyitotta meg Brunsvik Teréz a Brunsvik család házában. Gyorsan népszerűvé vált az intézmény, 1830. július 1.-től és 1831. június végéig 150 gyermeket gondoztak itt (ugyanekkor a Vízivárosban 130-at, a Várban 80-at, *Ausweis...* 1832. 4.). 1832. június 1-től a Budai Jótékony Nőegylet fennhatósága alá tartozott (ma I. Attila út 81-85. 1937-ben lebontották, Horler 1955. 775; Gál 1972. 196.: Horler Attila utca 41-45. számot ír, ami feltehetőleg elírás, ezen a mai címen ugyanis nem találtunk a Nőegylet tulajdonára utaló bejegyzést, lásd még Adattár 19; Hornyák 2003; Hornyák 2004. 354.).
1828: No. 306; 1834: No. 349; 1844: No. 390 – ma I. Attila út 81-85.

18.2 Alsó szintű iskolák / *Primary schools*
18. század közepe: elemi iskolák száma 6 (a Vízivárosban kettő, a többi városrészben egy-egy), mindegyikben egy tanítóval és egy segéddel. A tanítási nyelv német volt, a tabáni görögkeleti iskolában szerb (Finácsy 1899. 244-245.).
1774: 6 római katolikus elemi iskola (*Scholae Triviales*) és 1 görögkeleti (BFL IV.1002.e 1774 S No. 178.)
1790: Elemi iskolák száma 7 (Nagy 1975. 473.)
1822: minden városrészben volt kétértelmű elemi iskola, a Várban pedig háromosztályos (Schams 1822. 309.)
1848: Elemi iskolák száma 11 (Nagy 1975. 473.)

Az iskolamesterekhez tartozó körzetek 1774-ben (BFL IV.1002.e 1774 No. 2199. alapján):
1. Vár, Víziváros (egy-egy házzal)
2. Johannes Gasse, Országút (a Johannes Gassén van ház, Országúton a saját házában lakik)
3. Újlak
4. Tabán
Krisztinaváros: volt kijelölt helye, de még nem állt az épület a vizsgálat idején

Iskolák és tanulók száma 1822-ben
(*Schams 1822. 314–315. alapján*)

Városrész	Iskola	Tanár	Segéd	Osztály	Létszám
Vár	gimnázium				517
	normáliskola (<i>Haupt-Normal-Schule</i>)	3		3	282
	leányiskola	2		2	193
Víziváros	Szent Anna-iskola (<i>bey Sct. Anna</i>)	1	2	2	279
	János-iskola (<i>Johannes-Schule</i>)	1	2	2	285
	magyar iskola	1			56
Országút	elemi iskola	1	1	2	274
Újlak	elemi iskola	1	2	2	259
Krisztinaváros	elemi iskola	1	1	2	141

Városrész	Iskola	Tanár	Segéd	Osztály	Létszám
Tabán	német iskola	1	2	2	253
	illír, katolikus iskola		1	1	53
	illír, görög nem egyesült iskola	1		3	40
Összesen		13	11		2632

Vár

nemzeti iskola (National Schule) → normáliskola

normáliskola (schola primaria 1777I, Normalschule 1786I, Hauptnormalschule 1790I, Budai Királyi Nemzeti Fő Oskola 1796I, Präparanden-Schule 1822I)

1822 előtt normáliskola néven, utána inkább nemzeti iskolaként említik.

1777. július 14-én nyitották meg a normáliskolát (Fináczy 1902. 292.), ami a tanítói pályára készülők gyakorlati képzésének színhelye volt (Nagy 1975. 197.). 1777-ben az akadémia épületében öt tantermet kapott, a város fizette a tanítókat. Egy év múlva három tanteremmel ellátott rajziskola csatlakozott hozzá, innentől kezdve oktattak zenét is (Fináczy 1902. 292.). 1780-ban négyosztályos, rajz- és zeneosztállyal (Dörnyei – V. Ecsedy – Pavercsik 1989. 13–14.). A normáliskola 1786-ban a korábbi városi fogda tornyos épületében kapott helyet (Korabinsky 1786. 486. *in dem ehemaligen Stockhause*, Schams 1822. 312.). 1796-ban négy osztályban 346 tanulója volt (ebből katolikus 326, evangélikus és református 1-1, ortodox 15, zsidó 3), melletti 75 a rajz- és 24 a zeneiskolában, valamint 16 tanítóképzős (Dörnyei – V. Ecsedy – Pavercsik 1989. 12–13.). 1806-ban 112 másodosztályos tanulója volt (BFL IV.1002.uu 68. kötet). Nemzeti elemi főtanoda (háromosztályos), 1831-től a piaristák tanítottak itt (BFL IV.1018 No. 581; Nagy 1975. 473.). 1846-ban 250 katolikus és 2 egyéb felekezethez tartozó tanulója volt (BFL IV.1002.oo 7. köt.).

1786–1794: No. 194, 1804: No. 195, 1823: No. 197; 1844: No. 194. – Hess András tér 2. – Ibolya utca 2. – Halászbástya 4.

Lásd még *városi iskola*

evangélikus elemi iskola (Jugendschule)

1821-től működött a Várban (Schams 1822. 310; Nagy 1975. 473.). 1844-ben kérvényezték József nádortól, hogy templom és iskola céljára engedje át az evangélikusoknak a Teleki-ház melletti telket, ahol akkoriban cselédek laktak (BFL IV.1002.j 1844 No. 2726.). 1846–1847-ben a Főőrség mögötti kaszárnya helyén építtette ki az evangélikus egyház a templomot, nyugati részén az iskolát és paplakot (Bencze 2003. 192.).

jezsuita elemi iskola

1692-től működött, az oktatási nyelv latin, az oktató jezsuita volt (Budó 1936. 228–230; Hanskarl 1939. 49; Nagy 1975. 193.).

1715-től a teljes alsó- és felső iskolák a kollégium épületében lettek elhelyezve, az akadémia 1747-ben épült fel. (Miller 1760. 89. /No. 154./, Budó 1936. 237.).

városi iskola (Gemeiner Statt Schullhauß)

1.

Városi iskola a városháza egyik helyiségében 1692-től. Az oktatás németül folyt, világi tanítóval, akit a város alkalmazott. 1700-ban már külön tanítót szerződtek a fiúk, valamint a lányok oktatására (Budó 1936. 230; Pásztor 1936. 236; Nagy 1975. 193; Géra 2014. 275; Géra – Oross – Simon 2015. 701. sz. regeszta, Hanskarl 1939. 49. is említi egy 1740-es körmenettel kapcsolatban a várbeli latin és német nyelvű iskolák tanulóit).

2.

1728-tól állíttatott helyre Buda város tanácsa iskolaépület céljára két középkori házat a császári ácsudvar mellett, ez 1786-tól az egyetemi nyomda tulajdona (Miller 1760. 88. /No. 145, *Scholae Triviales*, Horler 1955. 584–585.).

1696: No. 150. „iskolának kijelölt tér”, 1739–1771: No. 145, 1786: No. 137, 1794: 136 – ma I. Hess András tér 5. – Országház utca 1–3.

3.

A jezsuita rend feloszlátását követően a volt jezsuita kollégiumban működött az archigimnáziummal együtt (Nagy 1963. 367.).

Ma I. Hess András tér 1.

4.

A Helytartótanács beköltözésével az iskolát áthelyezték a volt domonkos kolostorban egykor működött katonai élelmiszertárba, a *Backhaus Casserné*ba. Eredetileg földszintes épület volt, 1808-ban építettek rá emeletet. Innentől kezdve a földszinten a városi iskolák, az emeleten az egyetemhez tartozó gimnázium foglalt helyet. 1846-ban Kimnach Lajos vezetésével átépítették (Lócsy 1961. 20; Nagy 1963. 367.).

1814: No. 137; 1823: No. 134; 1844: No. 131. – ma I. Hess András tér 4.

Víziváros

A Víziváros elemi iskolai tanulóinak létszáma 1829-ben (BFL IV.1002.e 1828 No. 694. alapján)

Iskola neve	Fiúk száma	Lányok száma	Összesen
<i>magyar iskola</i>	44		44
<i>német iskola (Szent Anna-iskola)</i>	150	kb. 200	kb. 350
<i>Szent János-iskola</i>	kb. 150	kb. 200	kb. 350

horvátvárosi iskola (Gemeiner Stadt Schullhaus)

1726-tól működött, feltehetően magyar nyelven oktattak benne (Nagy 1975. 193.). Miller csak elemi iskolának írja, nem utal az oktatás nyelvére: *Scholae Triviales* (Miller 1760. 99. /No. 31./, 1786-ban ugyanitt, a temető és a ferences majorság mellett helyezkedett el, de nem azonos a a Szent János iskolával, mert külön említi a *Johannes Gassén* és a *Kroatische Gassén* működő iskolákat (Korabinsky 1786. 484; 1788: BFL IV.1002.n sz. n., kéményseprő-szerződés). A 19. században már nem említik. Lásd még a Szent János iskolát!

1754: Horvátváros No. 31. – ma II. Kapás utca 33. ?

illír iskola

A 17. század végétől tartottak fenn iskolát a bosnyák ferencesek a vízivárosi szlávok számára (Schem 2007. 307.).

magán elemi iskola (Multhauf-féle iskola, 18. század eleje)

Augustin Multhauf, a Budai Kamarai Adminisztráció telekkönyvi írnokának latin nyelvű magániskolája volt a bosnyák ferencesek közelében. 1703-ban kapott engedélyt a tanácstól létrehozására (Géra 2014. 274; Géra – Oross – Simon 2015. 1940. sz. regeszta).

Marczibányi-iskola, magyar nemzeti iskola (Trivialis Nationalis Schola Hungarica Budensis 1809I, Budai Magyar Oskola 1819I, Ungarische National Schull 1818I, ungrische National-Schule 1822I, Magyar Nemzeti Oskola 1828I)

1804-ben alapította magyar oktatási nyelvvel, Marczibányi István (Schams 1822. 310; Nagy 1975. 473. A tanító fenntartása mellett az iskola felépítésére a Marczibányi család 1000 forintot, Pethő Jakab 500-at, Laszlovszky József 100 forintot, Stermenszky András pedig 50 forintot adományozott. BFL IV.1002.uu 67. d. iskolai iratok, a vízivárosi magyar iskolára vonatkozó iratok, 1807).

1809-ben még nem volt saját épülete, és a város a magyar polgárok többszöri kérésére sem jelölt ki helyet az iskola számára (a magyarok – Marczibányi szándékainak megfelelően – a kapucinus kolostor melletti halpiac területét szerették volna megszerezni, ahol akkoriban a heti- és országos vásárra jövők szekerei parkoltak, BFL IV.1002.e 1809 No. 113.).

1810-ben a Kempf-házban tartottak órákat (a Kempf-féle fogadó az 1784-es összeírás kisebb vendéglői között szerepel, lásd 16. Szórakozás / fogadók).

1813-ban a vízivárosi magyar iskolát nem megfelelőnek és egészségtelennek írják (BFL IV.1002.e 1814 No. 21.). 1818-tól a kapucinus kolostor közelében lévő, Elisabetha Del Adamin kéményseprő özvegyének házát (No. 149.) bérelte a város az iskola számára, mégpedig 1 nagy és 1 kisszobát, 1 konyhát, 1 fáskamrát (BFL IV.1002.n sz.n. 1818. április 15.), de az épület szűk volt, a tanító családja máshol lakott (1828-ben is itt volt még az iskola).

Azt tervezték, hogy a Szent Anna plébánián működő német iskolát elköltöztetik egy másik helyre, s a megüresedett termekben pedig a magyar iskolát rendezik be. Egy 1829-es jelentés szerint a magyar iskola ügye, ami az önálló épületben történő elhelyezést illeti, „több mint húsz éve függőben van” (BFL IV.1002.j 1825 No. 2849 ½. 1809-től a helyi „magyar” céhek kérvényei és gyűjtései magyar iskola létrehozására a kapucinus kolostornál). A Helytartótanács végül 1830-ban rendeletileg utasította a várost egy, a német iskolától független magyar iskola felépítésére. A város ekkor magyar iskolának a kapucinus kolostor környékét, a németnek pedig a vízivárosi vámház épületét szemelte ki (BFL IV.1002.e 1828 No. 694.). Ezzel ellentétben 1842-ben még mindig nem volt saját épülete az iskolának, ami akkor épp a patikus házában működött (BFL IV.1002.uu 67. d. iskolai iratok, 1842. február 4. Szilágyi András tanító kérvénye).

A magyar iskola tanárát részben a város fizette, bérét a Marczibányi-féle alaptól, valamint kis-görzönyi Pethő Jakab (†1819) helytartótanácsi tanácsos 1805-ös szerény alapítványából kapta (BFL IV.1002.e 1828 No. 694.).

1848 után *Szent Erzsébet-iskola* néven is említik.

1818: No. 149; 1823: No. 151. – ma I. Fő utca 28.

Szent Anna-iskola (német iskola)

1788-ban épített új iskolát Hickisch Kristóf a Szent Anna plébánia udvarában (BFL IV.1002.n No. 13.). 1831-ben feladata ellátására alkalmatlannak írják (*Schule ad S. Annam*, BFL IV.1002.j 1831 No. 1375.). Ugyanekkor, 1831-ben új iskola létrehozását kérvényezték a Vízivárosban, mivel 1790 óta semmi változás nem történt az elemi iskolák állapotában, a tanulók létszáma viszont jelentős mértékben nőtt, a Szent Anna-iskola pedig kis mérete, valamint a lármás Bomba tér közelsége miatt is alkalmatlan volt feladata ellátására, az egészségtelen és piszkos levegő miatt nyaranta nem tudtak szellőztetni. A választott polgárság kérésének köszönhetően a város a ferencesek majorságának egy részét szemelte ki az új iskola helyéül (BFL IV.1002.j 1832 No. 1564. és No. 2038.), ami 1837-ben még nem készült el (BFL IV.1002.j 1837 No. 446.). Egy 1833-as terv szerint Szekeres György seborvos házát (No. 669. Ma I. Iskola utca 48–50. – Batthyány utca 8.) tervezték átalakíttatni Dankó Györggyel (a földszinten a bíróság termével, a tanító lakásával, egy tanteremmel és árnyékszékkel, az emeleten három tanteremmel, a segéd szobájával és árnyékszékkel, BFL IV.1002.uu 67. d., iskolai iratok, 1833, lásd: BFL XV.17.a.301 No. 286).

Az első osztályban a fiúk és lányok oktatása egy teremben zajlott (BFL IV.1002. uu 67. d., iskolai iratok, 1845. június 18. Pribány Mihály kérvénye: kérte az első osztályos fiúk és lányok számára külön terem létesítését a diákok

nagy száma miatt – ekkor 168 elsőéves tanulója volt). 1846-ban 160 katolikus fiú és 190 lány tanult ugyanitt (BFL IV.1002.oo 7. kötet).

A Szent Anna-iskola német diákjainak száma 1833 nyarán (BFL IV.1002.uu 67. d., iskolai iratok, 1833 alapján)

	Fiúk	Lányok
Kezdők	16 +10 halasztó	43 +8 halasztó
Betűzők	42	33
Első osztály	69	72
Második osztály	37 +5 halasztó	45 +4 halasztó
Összesen (a halasztókkal együtt)	179	205

Szent János iskola, elemi iskola a Johannes Gassén (Jánosiskola /1845/)
1786-ban már működött (Korabinsky 1786. 484.). A 19. század elején földszintes épület. 1831-ben tervezte ifj. Dankó József (BFL XV.17.a.302 No. 14.), benne egy kis- és nagyteremmel, oktatói lakrésszel, külön árnyékszékkel fiúknak és lányoknak, valamint szertárral. 1846-ban 83 katolikus fiú, 85 lány és 4 zsidó diák tanult benne (BFL IV.1002.oo 7. kötet, BFL IV.1002.uu 67. d., iskolai iratok, Nagy 1975. 473.).
Mai Varsányi Irén utcában.

szerb nyelvű iskola (18. század)
A ferencesek tartották fenn (Nagy 1975. 193.).

városi iskola épülete
Tanító 1690-től volt a városrészben, 1695–1713 között a várbeli városi iskolával közös vezetés alatt (Nagy 1975. 193.).
1.
1695–1696: sz. n. *daß Schulhaus*
2.
1714: No. 238. – ma I. Vitéz utca 8.
3.
1728: No. 257. – Medve utca ?
4. városi iskola (Gemeiner Stadt Schullhaus)
Millernél *Scholae Triviales Germanicae, & Hungaricae* néven szerepel, tehát itt egy helyen volt német és magyar nyelvű oktatás is (Miller 1761. 99. /No. 316./).
1754: No. 316; 1786: No. 612. – ma I. Iskola utca 22. – Vám utca 9.
5.
1794 előtt: No. 331; 1794: No. 348; 1804: No. 356, 1814: No. 354, 1823: No. 367, 1844: No. 359. – ma II. Kapás utca 33.

zsidó elemi iskola
Már 1695-ben működött a Vízivárosban iskolájuk (Géra 2014. 74.), 1735-ben egy tanító és három magántanító működött a hitközségben, ami 1746-ban, a zsidók kiűzésével megszűnt (Büchler 1901. 242.).

Tabán
A 19. sz. elején német elemi-, illír katolikus- és görögkeleti iskola működött a városrészben (Nagy 1975. 473.).

ferences iskola (1697–1732)
A ferencesek 1697-ben építettek egyszobás iskolát a Szent Katalin kápolna körüli temető szélén a Budai Kamarai Adminisztráció engedélyével (Fejérdy 2013. 386.), 1706 körül már működött a tabáni katolikusok számára nyitott iskolájuk (Schem 2007. 307.). 1732 előtt világi oktatója lett (Fejérdy 2013. 386. Lásd a városi iskolát).

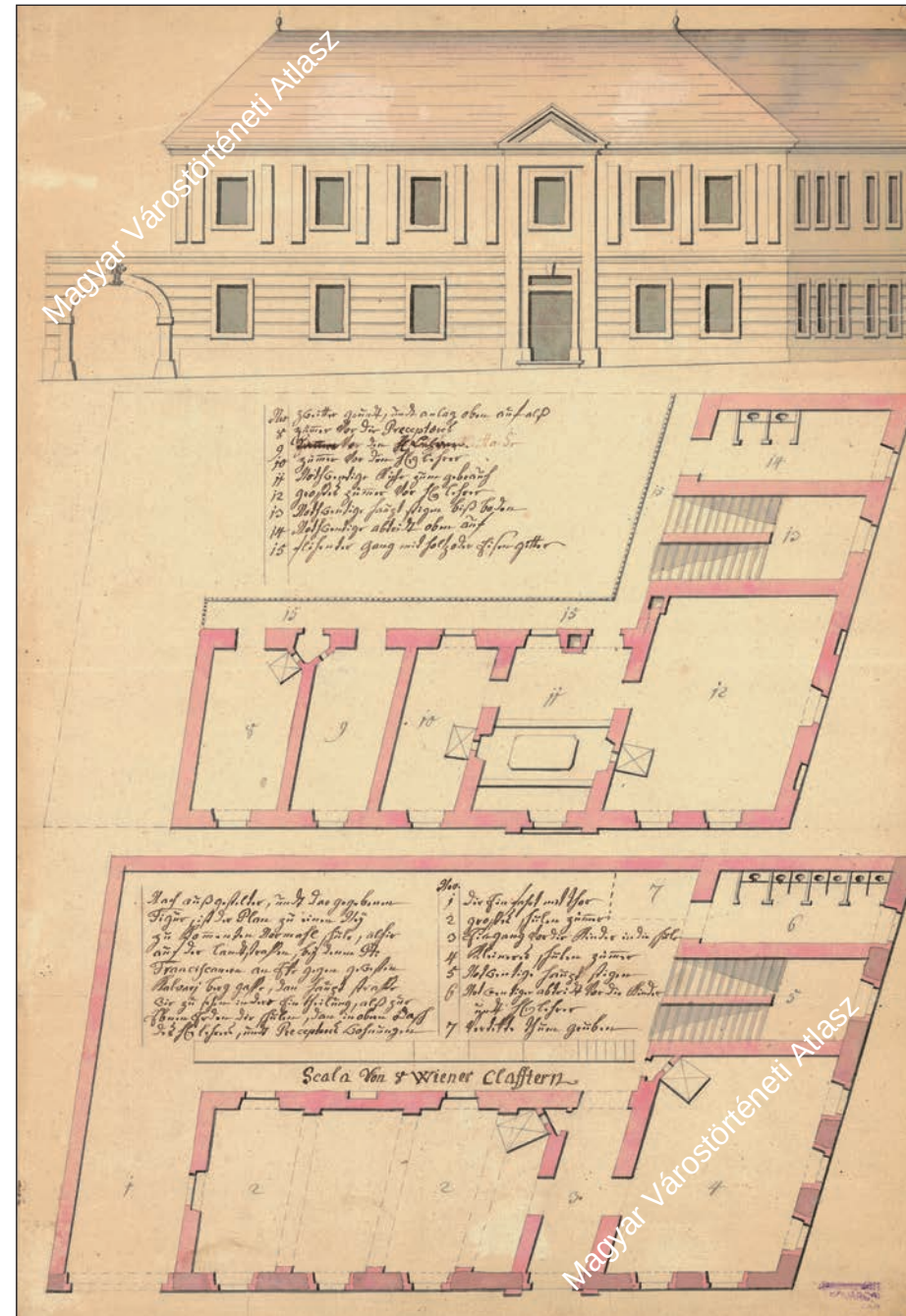
görögkeleti iskola (National-Schule der Illyrer)
A 17. század végétől létezett a görögkeleti rácok iskolája (Nagy 1975. 193.).
1707-ben már biztosan működött, 1730-ban 70 tanulója volt, a diákok létszáma a 18. században átlagosan 60 fő (így 1796-ban, lásd Dörnyei – V. Ecsedy – Pavercsik 1989. 16.), a 19. században pedig 40 (például 1822-ben). A Szent Demeter-templom mellett, attól nyugatra helyezkedett el, az Ördög-árok Rác fürdővel szembeni oldalán (Miller 1761. 106. /No. gkel. 95./, Schams 1822. 313; Fináczy 1899. 251; Póth 1988. 227; Vujicsics 1997. 4.).
1760: No. gkel. 95.

nyilvános zsidó iskola (Israelitische Schule /1830/)
1830-ban alapította Cohn Leonhard (a „Kohn L. doktor” alak Büchlernél és Bányainál is hibásan szerepel, az illető seborvos volt, nem orvosdoktor, és következetesen C-vel írta a nevét, nem K-val!). 1836-ban Peter Markovits házában (No. 716.), a *Goldene Hand* Gassén működött (BFL IV.1002.e 1836 No. 1331; Büchler 1901. 264; Bányai 2005. 149.).
Az alapító azonos azzal a Leonard Jacob Cohn seborvossal, aki 5 gyermeke taníttatására segílyt kért a Helytartótanáctól a kolera idején tett szolgálataiért cserébe (BFL IV.1002.e 1833 No. 658. Az iratokban még 1842-ben bukkan fel, amikor kérte, hogy officinájában keresztény legényeket alkalmazzhasson). Amikor 1840-ben engedélyezték neki, hogy a Vízivárosban sebészműhelyt nyisson, úgy hivatkoztak rá, mint a helyi izraelita kisdedóvó és iskola megalapítójára (BFL IV.1002.e 1842 No. 1845.).

városi iskola (*daß gemein- und Schullhaus, nemzeti iskola*) épületei
Az egyes házszámok közötti pontos viszony nem ismert, így a bizonyosan egy épületet jelölő házszámokat külön-külön sorba írtuk.

1.
Első külvárosi iskola, 1722-ben hozták létre (Géra 2014. 275.).
1728: No. kat. 262; 1739: No. 95, 1754: No. 95.
2.
A 18. század közepén a temető mellett maradt, de 1756-tól átköltözött a Pergassi özvegyétől a városi tanács és a plébánia által megvásárolt házba, ahol az iskola mellett tanítói lakást is kialakítottak (Miller 1760. 106; Fejérdy 2013. 386.).
A 19. században kétosztályos elemi iskola (Nagy 1975. 473.).
1810-ben a tanító lakásával együtt teljesen leégett (BFL IV.1002.j 1810 No. 1416.).
Az új iskolaépületet 1832-ben fejezte be Wojtha Ferenc (BFL IV.1002.j 1832 No. 2067. Első, 1812-es tervét lásd: BFL IV.1002.uu 60. d., 1812. január 6.).
1786 után: No. 565; 1794: No. 609; 1804: No. 610.
3.
városi bíróság és iskola
1822: No. 588.
4.
iskola, majd városi kaszárnya
1844 előtt No. 623; 1844: No. 638.

Országút
városi iskola
1.
1731-től vannak adatok a működésére (Nagy 1975. 193.).
2.
II. József korában Buda városrészei közül csak Országúton nem volt elemi iskola, a helyiek 1789-ben kértek elemi iskolát (Nagy 1963. 394.).
1792-ben a város Franz Xaver Niedermayer házáat bérelte, benne két szobával a diákok számára – a hátsó szoba megnagyobbításával –, két egyéb szobával, egy konyhával, falerakkal, valamint egy árnyékszékkel (BFL IV.1002.n No. 34. 1792. április 20.).
Az új iskolát 1794-ben építették fel a plébániatemplom melletti telken (Vályi 1796. 334., 58. ábra). Ennek terve szerint a földszinten egy kis- és egy nagyterem, míg az emeleten a tanító lakása helyezkedett el, a *Haupt Strassén* és a *Calvariberg* Gassén (BFL XV.17.a.302 No. 100.).
A 19. század elején kétosztályos iskola (Nagy 1975. 473.).

58. ábra. Az országúti elemi iskola terve, 1794
Budapest Főváros Levéltára BFL XV.17.a.302 No. 100
Fig. 58 Plan of the elementary school in Országút, 1794
Budapest City Archives BFL XV.17.a.302 No. 100

1804 előtt: No. 133, 1804: No. 154, 1814: No. 216, 1823: No. 226, 1844: No. 232.
– ma II. Rómer Flóris utca – Margit körút sarka

Újlak

városi iskola

Az egyes házszámok közötti pontos viszony nem ismert, így a biztosan egy épületet jelölő házszámokat külön-külön sorba írtuk.

1. 1724-ben alapították (Nagy 1975. 193.). 1728: No. 86.
2. 1754-ben a Bécsi úton, a Sarlós Boldogasszony-templommal szembeni telken helyezkedett el (*Scholae Triviales*, Miller 1760. 103. /No. 94./, Korabinsky 1786. 482.). 1754: No. 94; 1771: nincs új száma – ma II. Bécsi út 35. – Kolosy tér
3. városi iskola 1786: No. 185. – áthúzva, nem kapott új számot
4. városi iskola (nemzeti, elemi tanoda) Eredetileg kétosztályos (Nagy 1975. 473.), 1846-ban már háromosztályos iskola (BFL IV.1002.oo 6. kötet 17.). 1794: No. 225, 1804: No. 232, 1823: No. 238, 1834: No. 239; 1844: No. 240. – ma II. Bécsi út ?

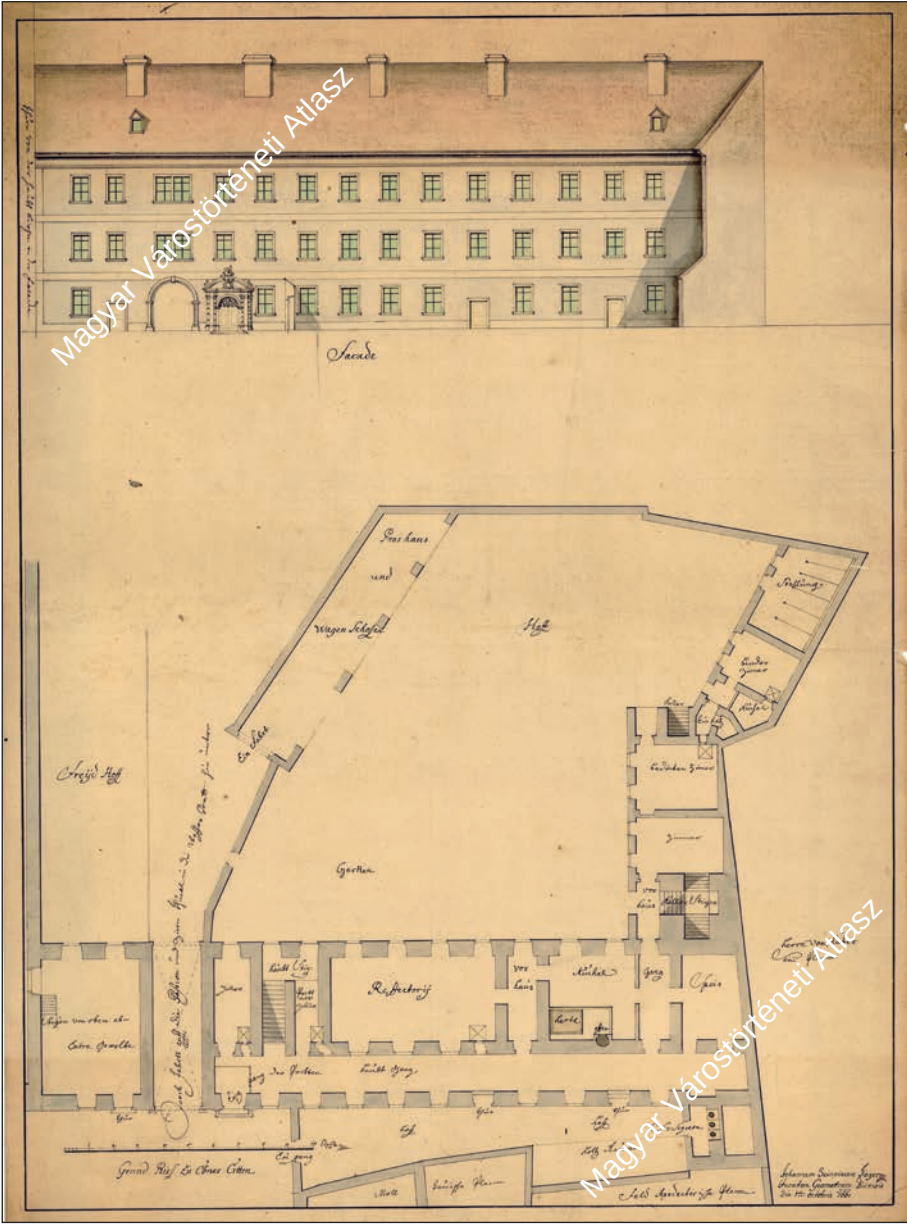
Krisztinaváros

városi iskola

1787. január 19-én alapították, ebben az évben építettek át elemi iskolává (*Trivial Schull*) és tanítólakássá egy régi kocsmát (PL Can. vis. Lib. 356. /1822/), 1788-ban már működött. 1795-ben bővítették, addig az iskola egy tanteremben, egy tanítói szobából, a segéd szobájából és egy konyhából állt, a terv szerint új tantermet építettek hozzá (BFL IV.1002.uu 67. d., iskolai iratok, 15. ábra). 1810-ig működött itt, ekkor elárverezték (Gál 1972. 192, 201.).
- 1787: No. 37; 1794: No. 38; 1804–1814: No. 40. – ma I. Gellérthegy utca 1–3.

városi iskola 2.

- 1810-ben vásárolta meg Buda városa az egyik Spevágh-házat új iskola céljaira. 1820-ig csak egy tanterme volt, a 19. század végén lebontották (Gál 1972. 201.). Az 1814-es telekkönyv szerint kert is tartozott hozzá. A plébánia-templom közelében állt (az iskola építéséről és tanító alkalmazásáról lásd: BFL IV.1002.e 1818 No. 465. 1819-től pincéjét a város bérbe adta, ehhez lásd BFL IV.1002.n 6. nd. No. 42.). 1846-ban háromosztályos iskola 238 diákkal (126 katolikus fiú, 109 katolikus lány, 1 görögkeleti, 2 izraelita, BFL IV.1002.oo 8. kötet 14–15.).

59. ábra. A szeminárium és konviktus épülete, 1766
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára S 12 Div IX No. 110:2
Fig. 59 Seminary building and convictorium, 1766
Hungarian National Archives, National Archives of Hungary S 12 Div IX No. 110:2

1810: No. 135; 1814: No. 138; 1824: No. 154; 1834: No. 196; 1844: No. 225. – ma I. Krisztina körút 63. – Krisztina tér 4.

18.3 Középszintű iskolák / Secondary schools

Vár

főgimnázium (*archigimnázium*, *Archi-Gymnasium*)

- 1776-tól (a tankerületi főigazgatóságok megszervezése után) állami iskolának számítottak, a gimnázium főgimnázium lett (ma I. Hess András tér 5. alatt), 1777-től az egyetemhez tartozott és egyetemi főgimnáziumként áthelyezték a királyi palotába, 1785-től a mai Hess András tér 4. sz. alá került, 1808-tól pedig a tér túloldalán álló iskolaépület lett a főgimnázium helye (Fináczy 1902. 184, 190; Budó 1936. 229–230; Lócsy 1961. 26–28; Nagy 1975. 197–198.). Az egyetemi előtanulmányok helye.
- 1783-ban 267 (Dörnyei – V. Ecsedy – Pavercsik 1989. 18.), 1822-ben 517 tanulója volt (Schams 1822. 305–307.), 1846-ban 459 (415 katolikus, 38 egyéb keresztény és 6 izraelita, BFL IV.1002.oo 7. köt.).

gimnázium

Latin nyelvű gimnázium 1786-ban a katonai kórház helyén (Korabinsky 1786. 486.).

jezsuita kollégium (*seminarium majus*) gimnáziumi része

1687. március 19-én tett Széchényi György érsek alapítványt papi szeminárium és nemesi konviktus (*academicum et universitatis collegium*) létrehozására (Budó 1936. 225; Nagy 1975. 191, 194; Lócsy 1961. 23: akadémiai és egyetemi kollégium, szeminárium és konviktus).

A kollégium a középkori domonkos templom romjain létesült, a templom csonka Miklós-tornyának meghagyásával. Az épületet 1688–1702 között emelték (Némethy 1876. 114, 118–119; Nagy 1975. 223.). Eredetileg egy több mint tíz házat összefogó utca helyén épült fel, a területet Beck városparancsnok jelölte ki a rendnek. Az építkezés 1696-ig lassan haladt, Kerschensteiner Konrád testvér Pozsonyból Budára érkezésével gyorsult fel: 1700-ban elkészült a refektórium, 1702-ben a tetőzet. A gimnáziumban 1715-ben már 226-an tanultak (Lócsy 1961. 23–24.).

A középkori templom szentélyét 1749 előtt bontották le a jezsuiták, a kollégium és a torony 1749 után lett egybeépítve (Horler 1955. 347–358.).

Gimnáziumi oktatás 1687 decemberétől folyt, 1688-tól ötosztályos, 1698-tól hatosztályos formában. 1747-ig a három alsó osztály a kollégiummal szemben lévő telken működött. A rend 1773-as feloszlatása után királyi intézményként működött tovább az esztergomi érsek fennhatósága alatt (Fináczy 1902. 184, 190; Budó 1936. 229–230; Nagy 1975. 197–198.), további történetét lásd a főgimnáziumnál!

A jezsuita rend feloszlatása után is tovább működött a gimnázium, 1831-től a piaristák vezetésével (BFL IV.1002.uu 67. d., iskolai iratok, várbeli piaristák, BFL IV.1018 No. 581; Nagy 1975. 474.). 1843-ban hat tanáruk 416 diákot oktatott (*Tafeln zur Statistik...* 1847.).

1714–1771: No. 232 – I. Hess András tér 1.

jezsuita szeminárium (*seminarium minus*, *Széchenyi-szeminárium*, *Seminarium Szecsényi*)

- 1702–1712 között építették fel a háromszintes papnevelő intézetet és konviktust a Nagyboldogasszony-templom déli oldalán (Némethy 1876. 198–199; Nagy 1975. 194, 223.). 1761-től világi papok folytatták benne az oktatást. 1786-ban a szeminárium Pozsonyba költözött, helyét a Magyar Kamara vette át (1906-ban lebontották az épületet, Horler 1955. 588–589.).

1713–1714-ben a szeminárium és a konviktus lakói a mai I. Úri utca 38. sz. alatti, ún. Schweidler-féle házban szálltak meg (Némethy 1876. 118.). A jezsuita rend feloszlatása után, 1773–1783 között az egyetemes papnevelde helye, nyugati és északi szárnyai háromemeletessé lettek bővítve (1784-től a Királyi Kamara székhelye, Némethy 1876. 198–199.).

1714: No. 234. – ma I. Szentháromság tér 1–4.)

Teréz-akadémia

Mária Terézia alapította az egykori jezsuita konviktus működésének „pótlására” (Fináczy 1902. 151–152.).

18.4 Egyetem / University

Vár

jezsuita kollégium és akadémia

Az akadémia épületét 1696-ban emelték a kollégiumban mutatkozó helyhiány miatt, eredetileg földszintes volt, és a három alsó osztálynak adott helyet. (1696: No. 150.). 1747-től emeletessé átépítve, ekkor költözött át ide az akadémia és a gimnázium a kollégium épületéből (Lócsy 1961. 26–28.).

1713-ban indult az akadémiai és egyetemi kollégium kétéves filozófiai, 1715-ben teológiai tanfolyama. 1747-ben a kollégium épületével szembeni telken szabadon álló új, egyemeletes akadémiai épületet hoztak létre, rajta Szűz Mária, Loyolai Szent Ignác és Xavéri Szent Ferenc szobraival (Horler 1955. 589; Nagy 1975. 194, 223.).

Fináczy egyetem alatti szintűnek nevezi az itteni képzést, az akadémia a gimnáziumokkal kapcsolatos filozófiai és teológiai tanfolyamokat tartott, csak Győrben volt még ilyen intézménye a jezsuitáknak. 1761-ben különítette el Barkóczy püspök a papnevelést és a nemesekét (szeminárium / konviktus, Fináczy 1899. 94, 178.).

1696: No. 150. – ma I. Hess András tér 5. (59. ábra)

egyetem (1777–1784)

A Nagyszombatról áthelyezett egyetem a királyi palotát, a jezsuita rend korábbi épületeit, valamint a Corvin-házat kapta meg. Az első budai tanév 1777. november 3-án kezdődött Budán, de az egyetem ünnepélyes megnyitása a királyi palota dísztermében csak 1780. június 25-én történt meg. A hittudományi kar a jezsuita akadémia épületében, az egyetemi hallgatók a jezsuita kollégiumban berendezett központi szemináriumban kaptak helyet. Az orvosi kari elméleti oktatás a királyi palotában zajlott, amit Kempelen Farkas tervei alapján alakítottak át az egyetem számára, ide került még a bölcsész- és jogi kar, valamint a budai főgimnázium is, és a Kir. Nemesi Terézia Akadémia (*Theresianum, Academia Theresiana*, Vályi 1796. 326; (Fináczy 1902. 116–154; Nagy 1975. 198; Beke 2001. 130.). Az oktatás a királyi palotában folyt. Orvosi gyakorlat Buda városi kórházában volt, Csillagvizsgáló a Gellért-hegy tetején – felépülése előtt pedig a királyi palota tornyában, Georg Karl Zillack tervei szerint (1777–1780 között készült el, *Tsillag vizsgáló Torony*, Vályi 1796. 326.), azelőtt pedig az ún. Corvin-házban (Némethy 1876. 208; Fináczy 1902. 148; Horler 1955. 295; Szalatnai 1959; Czagány 1966. 30; Nagy 1975. 198; Kelényi 2001. 235–236.). 1780-ban az egyetem különböző gyűjteményei, valamint egy anatómiai színház is helyet kapott a Várban (Windisch 1780. 263.).

18.5 Egyéb, kisegítő intézmények / *Other, auxiliary institutions*

Csillagvizsgáló

1.

A királyi palotán alakították ki 1777–1779 között, Hell Miksa és Weiss Ferenc szakvéleménye alapján, 1827–1830 között lebontották (*alte Ofner Sternwarte*, Schams 1822. 94–95; Kelényi 2001. 234.)

2.

A Gellért-hegy tetején, 1813–1815 között építették fel a 85 m magas tornyot (belső leírását lásd Bright 1818. 278–279.). A csillagvizsgálóhoz külön lakóház is tartozott, ami 1818-ben létesült (Hunfalvy 1859. 116–117.). Az 1849-es ostrom során megsemmisült (Nagy 1975. 286.).

Egyetemi kórház

Buda város polgári kórháza látta el 1777–1784 között, lásd Adattár 17. Egészségügy.

Egyetemi Nyomda

Az egyetem Budára költözésekor kapta meg az egyetem a korábbi katonai kórházat, az ún. Corvin-házat, 1785-től átalakításokat végeztek rajta (lépcsőház). Az Egyetemi Nyomda 1810-től működött benne (Horler 1955. 362–365; Lócsy 1961. 30.).

Ma I. Hess András tér 4.

18.6 Speciális iskolák / *Special schools*

Vár

Az angolkisasszonyok leányiskolája (1769–1777)

1769-ben alapította Mária Terézia a nemesi leányok számára a nevelőintézetet, az angolkisasszonyokat Sankt Pöltenből hívta be, az alapítványból 4 nemes és 4 polgárleány költségeit fedezték, ezen kívül 40–50 fizető növendék volt még. Nyilvános elemi leányiskola is tartozott hozzájuk. 1770-ben nyílt meg és a nagyszombati egyetem Budára költözéséig működött a királyi palotában (lásd Beke 2001. 128. Beke Margit 40–60 fizető növendékről ír).

Leányiskola

1.

1789-től működött elemi iskola leányoknak a latin iskola épületében, ahol a rendes tantárgyak mellett kézimunkát is tanultak (Nagy 1963. 394.)

2.

1808–1813 között a Vörös Sün fogadóban – ma I. Hess András tér 3.

3.

Ideiglenesen a főgimnázium épületében kaptak helyet, majd annak a piaristáknak történt átadása után, 1832-ben el kellett költözniük (BFL IV.1002.e 1812 No. 1625. és 1816 No. 1203.).

4.

1832–1850 között Kimnach Lajos várbeli lakását bérelték ki a városi leányiskola számára (3 szoba, 1 konyha, ma I. Úri utca 18. – Tóth Árpád sétány 18. (*Herrngasse* No. 33.), BFL IV.1002.n sz. n. 1832. október 1., 1838. március 9. és 7. nd. No. 116. 1845. január 27.).

1823-ban 83 lányt oktattak benne (*Nazional Mädchenschule zu Ofen in der Festung*), ebből 45 az első, és 38 a második osztályban. 1846-ban pedig 100 leány tanult itt (98 katolikus és 2 egyéb, BFL IV.1002.oo 7. köt.).

Az elsősök órája 1823-ban délután 4 és negyed 6 között, a másodikosoké délelőtt 10 és negyed 12 között volt. A kézimunka mellett írást-olvasást és hittant tanultak (Schams 1822. 313–314.).

A kézimunka órák megoszlása a következő volt 1823-ban (BFL IV.1002.j 1823 No. 1721. alapján):

	Első osztály	Második osztály
<i>Rendes kézimunka</i>	38	17
<i>Finom kézimunka</i>	6	15
<i>Varrás</i>	1	
<i>Előrajzolás, szabázzat</i>		5
<i>Hímzés</i>		1
<i>Összesen</i>	45	38

Egyéb leányiskolák

A legtöbb magánintézet volt (Schams 1822. 313–314.):

- Schams Eva von Höhn, Höhn Antal tanár neje iskoláját említi, ahol a háztartással kapcsolatos ismereteket adták át (I. Hess András tér 2. alatt, az 1840-es évek elejéig, onnantól a Lottóigazgatóság helye, Lócsy 1961. 31–34.)
- különböző Nőegyleti iskolák városrészenként
- Ludwig Folnesics-féle magánintézet: rövid ideig működött Budán, 1822-ben már Bécsbe költözött.

Magán rajziskola (*Privat-Zeichenschule*)

Az 1777-ben alapított rajziskola mellett működött, figurális és tájkép-ábrázolást oktattak benne (1777–1786: No. 128. *Stettner Schola Graphidis* – ma I. Országház utca 1–3. BFL IV.1002.e a. 1785 No. 655; Schams 1822. 311.).

Rajziskola (*Zeichenschule, Schola Graphidis Budensis /1777/*)

Mária Terézia alapította, a Haupt-Normal-Schuléhoz tartozott. A tényleges oktatás 1778-ben indult meg. Célja iparostanoncok és tanítójelöltek oktatása volt. 1819/20 és 1829/30 között két tanára volt (egy tanár, segéddel), akik kereskedelmi és technikai tantárgyakat oktattak. Több mint 200 diák tanult 1822-ben itt, 1833-ban 143 (BFL IV.1002.uu 68. kötet, Schams 1822. 310.). Kimnach Lajos 1846–1847-ben a rajziskola részére kisebb átalakításokat végzett a Fortuna épületében (Zakariás 1957. 284.).

Ma I. Országház utca 1–3.

Zeneiskola (*Musik-Schule*)

Ingyen oktattak mindenféle hangszeres zenét (Schams 1822. 311.). Az elemi iskolában működött, ahol 1806/7-től szerepel külön zenetanár (BFL IV.1002.uu 68. kötet).

Külterület

Schams Ferenc szőlőiskolája

1834-től bérelt földet Mayerffy Ferenctől, de az oktatást nem tudta elkezdeni, mert 1839-ben meghalt. Az iskola gondozását 1839 után a Gazdasági Egyesület vette át (Nagy 1975. 365.).

19 Különleges jogállású lakóépületek, ingatlanok / *Residential buildings and estates of special status*

Telekszámokkal lásd: BFL IV.1009.f 1a–b, 14, 29, 43, 53–54, 66–67, 86–87, 102, 105, 157–160. kötet; BFL IV.1009.j 3. kötet

19.1 Egyházi tulajdonú lakóépületek / *Residential buildings owned by ecclesiastical bodies*

Vár

templomokat, kolostorokat, plébániákat, egyházközségeket lásd a 9. Egyházak c. fejezetnél, egyházi fenntartású kórházakat a 17. Egészségügynél!

bécsi apácák (*Sancti Moniales ad Sanctam Reginam*)

Az apácák 1705-ben kapták meg az ingatlanokat (Simon 2011. 464, 501.).
1714: No. 29–31. – ma I. Úri utca 30–34.
1714: No. 44–46. – ma I. Úri utca 60–62.
1754: No. 31. – ma Úri utca 34. – Tóth Árpád sétány 25.
1706: No. 77; 1771: No. 49. – ma I. Úri utca 25.

esztergomi káptalan (*nagyszombati káptalan /1754/*)

1702-től a káptalané (Simon 2011. 526.), a káptalan után a Budára költöztetett egyetem tulajdona, majd a Fortuna fogadó helye (Miller 1760. 90. /No. 158./). 1714–1739: No. 158–159; 1771: No. 112. – ma I. Fortuna utca 4.

kremsmünsteri apát

1687. május 8-án kapta meg Erenbert Schrevogl apát az eredetileg több épületből álló telket. Az egyház nem használta, hanem bérbe adta az épületet, 1718-ban például a várparancsnok lakott benne. A mai épület 1744 előtt épült fel Venerio Ceresola császári és Grinzberger Kristóf apátsági építőmester tervei alapján (Miller 1760. 92. /No. 249./. Gárdonyi 1943. 4–5; Horler 1955. 321; Huszti 1963. 228–229; Nagy 1975. 233. *Crembsmünsteri*-apátságnak írja).
1714: No. 249–250; 1754: No. 249; 1771: No. 175; 1786: No. 209; 1794: No. 208; 1814–1822: No. 209; 1823: No. 211; 1844: No. 208. – ma I. Dísz tér 4–5.

padányi Bíró Márton veszprémi püspök háza

Lásd az 1818–1820 közötti nemesi ingatlanoknál! (Miller 1760.86. /No. 33./, Horler 1955. 554–555.)
Ma I. Úri utca 38.

pozsonyi káptalan (*Venerabile Capitulum Posoniense*)

1688-ban kapta a káptalan Werleintől (Simon 2011. 524.).
1696: No. 143; 1706: No. 147; 1771: No. 103; 1786: No. 127. – ma I. Országház utca 1–3. – Fortuna köz 2.

skótok apátja (*Praelat zum Schotten in Wienn*) – Skóciai Miasszonyunkról nevezett Szent Benedek-rendi apátság

A 17. század végén utalták ki a 47. számú ingatlant Carolus bencés szerzetesnek, a 48. számút 1705-ben szerezték meg (Miller 1760. 87. /No. 47./, Horler 1955. 574; Simon 2011. 504.)

1704: No. 47–48; 1771: No. 36; 1786: No. 50; 1794: No. 51; 1804–1844: No. 52. – ma I. Úri utca 64–66. – Lant utca 1. – Tóth Árpád sétány 36.

Víziváros

ágostonos szerzetesek ingatlana

A rendház 1785. márciusi feloszlatásáig állt tulajdonukban (Nagy 1963. 366; Nagy 1975. 198, 223.).

1739–1754: No. 161; 1771: No. 156.; 1754: Víziváros, Johannes Gasse No. 3. – ma II. Varsányi Irén utca

debreceni reformátusok kollégiuma (Debreczeni Reformatus Collegiumának roppant vendégfogadoja /1835/, Das Ehr. Collegium der Helvet. Confessionis in Debreczin /1844/)

A Fő utca hajóhídhöz vezető szakaszán állt, az utcarész szintjének megemelésével kapcsolatos 1835-ös iratokban is szerepel, a Tabánhoz és a Vízivároshoz egyaránt telekkönyvezték (BFL IV.1002.j 1835 No. 1141.). Az ingatlant a református Sartory (Szártory) Imre végrendelete szerinti adományként kapta meg a kollégium 1828-ban. Ugyanebben az évben a telek egy részét az egyház eladta, és ekkor osztották meg a 79. sz. telket (BFL IV.1002.y II.b 201. Kihirdetve: 1826. július 31. A kollégium bejegyzése: BFL IV.1009.c 38. kötet 28–29. fol.).

1835: No. 79 ½; 1844: No. 75. – ma Ybl Miklós tér környéke

karmeliták ingatlana

A Bécsi kapu alatt terült el.

1714: No. 205.

Tabán

budaí zsidó egyházközség (der Ofner Israeliter Gemeinde)

1844 előtt: No. 707; 1844: No. 703. – ma I. Donáti utca 5.

görögkeleti egyház szóelői

1814 előtt: No. 501; 1814–1822: No. 499; 1844: No. 548. – a Szent Demeter-templom melletti telken

görögkeleti egyházközség (G.N.U.R. Gemeinde)

Egykori Görög utcában, a templom mellett. (Vujicsics 1997. 11.).

1844 előtt: No. 619; 1844: No. 642.

görögkeleti parókia (G.R. Pfarrer)

A Szent Demeter-templom melletti telken.

1822 előtt: No. 499; 1822: sz. n.; 1844: No. 548.

görögkeleti metropolita székhelye

Palotaszerű emeletes sarokház volt a piactér (későbbi Szarvas tér) nyugati oldalán (Miller 1760. 107. /No. gkel. 168./, Windisch 1780. 264; Korabinsky 1786. 485; Horler 1955. 708; Nagy 1975. 192. Windischnél egyébként tévesen az szerepel, hogy a Tabán egy egyesült és egy nem egyesült püspök székhelye is volt).

1760: No. gkel. 168. – ma I. Szarvas tér

Országút

Erzsébet-apácák tulajdona

1794 után került az apácák tulajdonába, korábban magánterület volt. A mai Margit körút és a Kis Rókus utca sarkán állt.

1794 után: No. 203; 1804: No. 228. – ma II. Kis Rókus utca 2–4.

esztergomi érseki palota (1796, prímási nyaraló)

Már Miller leírásában szerepel az esztergomi érsek tulajdonában álló ingatlan, s azt írja, hogy egykor itt a középkori Felhévíz Szentháromság tiszteletére épült kápolnája állt. A prímási nyaraló a 17. század végén épült (Miller 1760. 101. /No. 21 ¾/). A Duna közelében volt, mögötte az esztergomi főkáptalan dézsmaháza állt (Vályi 1796. 334.; Miller 1760. 101; 1803-as térképen lásd: BFL XV.16.d.241/6, Prim. Palais).

1760: No. 21 ¾; 1771: No. 30; 1786: No. 31; 1794: No. 35. – ma II. Frankel Leó út 22. – Tölgyfa utca 11. – Margit körút 6.

irgalmasrendiek ingatlana

Lásd Adattár 17. Egészségügy.

1814–1823: No. 1–2; 1844: No. 1 és 74.

Újlak

irgalmasrendiek

1823: No. 1–2 és 9; 1844: No. 1, 8 és 10. – ma II. Frankel Leó út 38–40, 50–52.

az újlaki templomhoz tartozó ingatlan (zur Neüstifter Kirche gehörig)

1794 előtt nem volt száma.

1794: No. 67.

Krisztinaváros

angolkisasszonyok háza és kertje

1771-ben vette meg számukra a Kincstár a Vérehulló Szűz Mária-kápolna melletti szántót, ahol 1772-ben felépítették házukat. Az egyetem Budára helyezésekor a botanikus kert kialakításához területet biztosító Krammerlauff György cseretelekként kapta meg az egykori kert egy részét. Mai XII. Kosciuszko Tádé utca 3–5. (Gál 1972. 187–189.).

19.2.1 Nemesi tulajdonú épületek (1760) / Residential buildings owned by noblemen (1760)

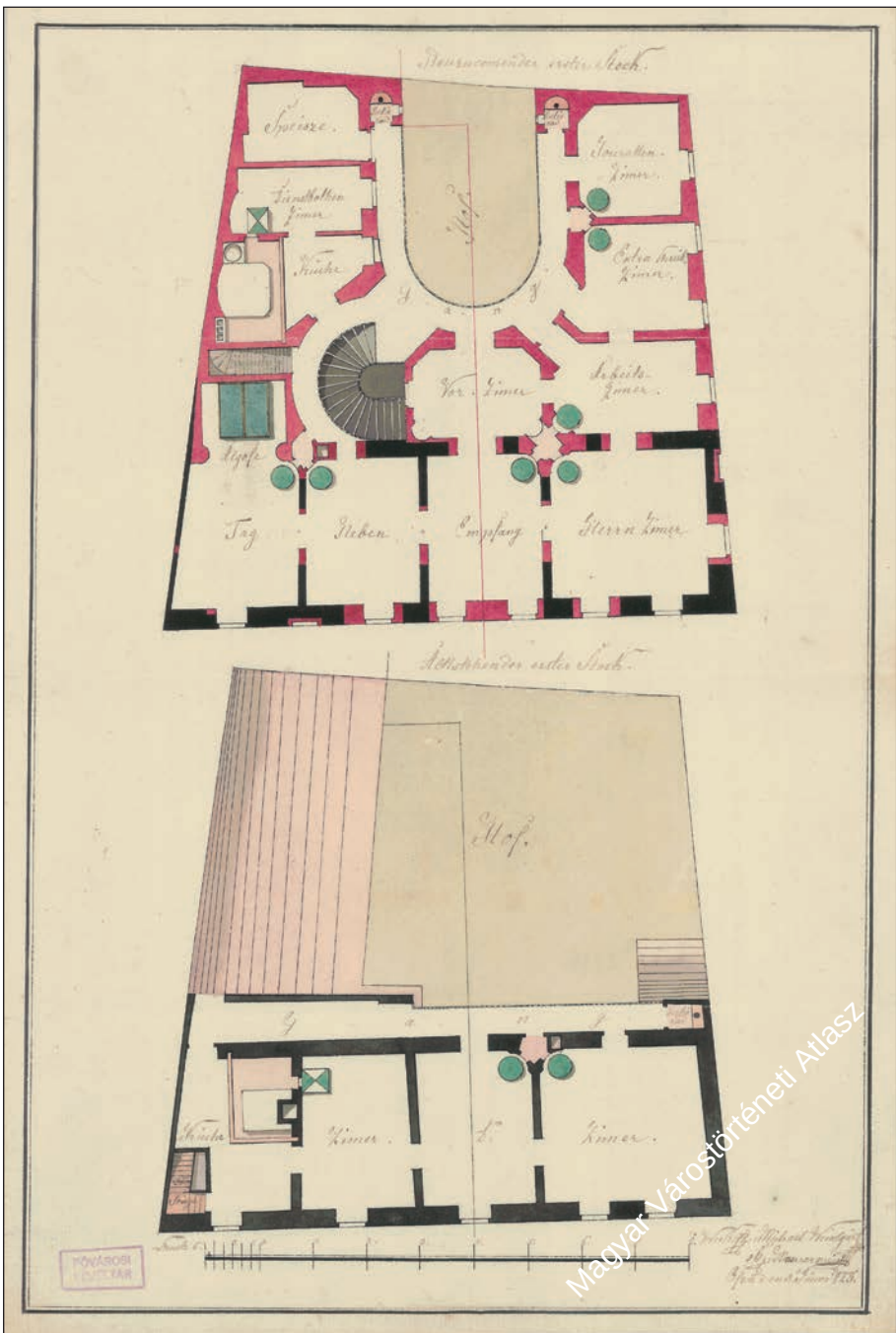
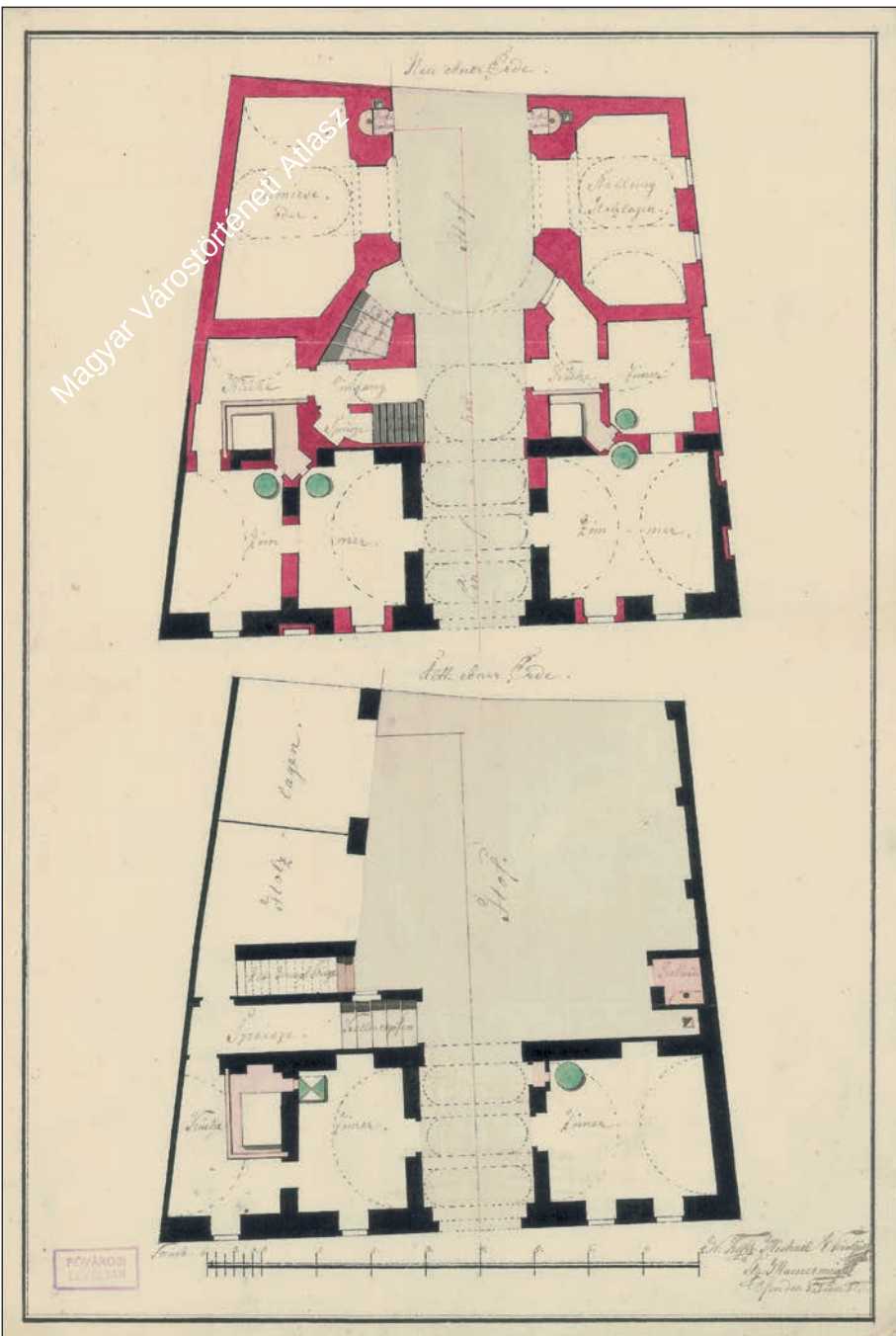
Miller 1760. 85–108. alapján

Vár			
Ház-szám	Háztulajdonos	Mai cím	Megjegyzés
1	von Weissenborn, Josepha, Ignatz Harrer özvegye	I. Dísz tér 16. – Tóth Árpád sétány 2.	
9	von Salgari, Ferdinand	I. Dísz tér 12. – Tóth Árpád sétány 6.	
18	Ferberth, Joannes	I. Úri utca 10. – Tóth Árpád sétány 14.	
24	Vinzenz, Jacob	I. Úri utca 20. – Tóth Árpád sétány 19.	
28	Stettner, Carl	I. Úri utca 28. – Szentháromság utca 4–6. – Tóth Árpád sétány 22.	
30	Pröbstel, Carl	I. Úri utca 32. – Tóth Árpád sétány 24.	
33	Padányi Bíró Márton veszprémi püspök	I. Úri utca 38. – Nőegylet utca 2. – Tóth Árpád sétány 27.	Id. az 1818–1820. évi összeírásnál
38	gróf Zichy Miklósné Berényi Erzsébet özv.	I. Úri utca 46–50. – Tóth Árpád sétány 30.	
40	von Burghausen, Ludwig Otto gróf	I. Úri utca 52. – Tóth Árpád sétány 31.	Id. az 1818–1820. évi összeírásnál
41	Miller, Johann El. Ferdinand	I. Úri utca 54–56. – Tóth Árpád sétány 32.	
73	galántai Eszterházy Imre gróf	I. Úri utca 31.	romos
92	de Pillard, Johann Michael	I. Úri utca 1. – Dísz tér 8. – Tárnok utca 2.	
149	Schöffmann, Ignatz	I. Országház utca 1–3.	
166	Pröbstl, Carl	I. Fortuna utca 18. – Hatvany Lajos utca 2.	romos
191	Kordics, Georg Heinrich báró	I. Fortuna utca 13.	
215	horányi Horányi Gábor	I. Táncsics Mihály utca 25. – Babits Mihály sétány 4.	
225	monyorókeréki Erdődy György gróf	I. Táncsics Mihály utca 7.	Id. az 1818–1820. évi összeírásnál
239	galántai Eszterházy Pál herceg	I. Tárnok utca 9–13.	Id. az 1818–1820. évi összeírásnál
251	Batthyány Lajos gróf	I. Dísz tér 3.	Id. az 1818–1820. évi összeírásnál
Víziváros			
41	Ferberth, Johann	I. Corvin tér 3.	
187	horányi Horányi Gábor	II. Fő utca 70–78.	
Tabán			
gkel. 17	Praeradovics, Alexander		
gkel. 168	Nenadovics, Paul		

19.2.2 Nemesi tulajdonú lakóépületek (1818–1820) / Residential buildings owned by noblemen (1818–1820)

BFL IV.1002.s Krisztinaváros (1817), Vár (1818), Víziváros (1818), Tabán (1818), Országút (1820); MNL OL P 2121 – Felhő Ibolya hagyatéka, valamint Felhő – Gál 1980. 93–97, 253–259. alapján

Ház-szám	Háztulajdonos	Mai cím	Megjegyzés, forrás
10	Teleki gróf	I. Szent György tér 4.	1696-ban három házhely volt itt, 1731-ben ágyúpadot alakítottak itt ki (1749-ben már nem állt). 1787-ben vásárolta meg Teleki József gróf katonai árverésen. 1789-ben építtette fel Teleki László és József gróf Fisches Antal tervei alapján. 1857-ig volt a család tulajdonában. Nem palotaként, inkább bérházként funkcionált. Horler 1955. 429–430; Czagány 1966. 32, 153–154, 171–174. sz.; Farbaky 2003. 144–146. (Farbaky 1789-et írja a felépítés évének, a korábbi szakirodalomban 1787–1791 szerepel)
19	Gerlőczy család (Gerliczy von)	I. Dísz tér 14. – Tóth Árpád sétány 4.	Horler 1955. 326.
25	Csekeő István (Csekeő, Stephan von)	I. Úri utca 2. – Móra Ferenc utca 1. – Tóth Árpád sétány 10.	
26	Weidner, Karl von	I. Úri utca 4. – Tóth Árpád sétány 11.	Horler 1955. 528.
34	Pfisterer, Andre von	I. Úri utca 20. – Tóth Árpád sétány 19.	Horler 1955. 539.
39	Balássy, Franz von	I. Úri utca 30. – Szentháromság utca 13–15. – Tóth Árpád sétány 23.	1944-ben elpusztult. Horler 1955. 592.
43	Majthényi Imre	I. Úri utca 38. – Nőegylet utca 2. – Tóth Árpád sétány 27.	Horler 1955. 554–555. A 18. században padányi bíró Márton veszprémi püspök tulajdona, 1839-től a Budai Jótékony Nőegylet, amely 1829–1919 között óvodát működtetett benne (BFL IV.1019 No. 77; Országh 1898. 116; Hornyák 2003.). Terv: BFL XV.17.a.302 No. 155. (1801, ún. Veszprémi-ház) – 1787–1790 között gróf Hadik János bérelte, majd gróf Kollonics László kalocsai érsek (<i>das sogenante Veszprimer bischöffl. Stadt Hauß</i> , BFL IV.1002.n No. 34.).
44	Sajnovits Mátyás (Sainovits, Matthias von)	I. Úri utca 40. – Nőegylet utca 1. – Tóth Árpád sétány 28.	Horler 1955. 556–557.
45	Huszar, Balthasar von	I. Úri utca 42–44. – Tóth Árpád sétány 29.	Horler 1955. 559–560.
46	Péchy Katalin (Pecsy, Catharina von)	I. Úri utca 46–50. – Tóth Árpád sétány 30.	Horler 1955. 563–564.
47	Eszterházy József	I. Úri utca 52. – Tóth Árpád sétány 31.	Horler 1955. 565–566.
48	Müller, Ferdinand von	I. Úri utca 54–56. – Tóth Árpád sétány 32.	A 18. század közepén Miller János Ferdinánd budai főjegyző és történetíró tulajdona. Horler 1955. 569–570.
49	Pozsgay Margit (Posgay, Margaretha von)	I. Úri utca 58. – Tóth Árpád sétány 33.	Horler 1955. 570–571.
50	Novodny, Johann von	I. Úri utca 60. – Tóth Árpád sétány 34.	Horler 1955. 571–572.
51	Végh István (Végh, Stephan von)	I. Úri utca 62. – Lant utca 2. – Tóth Árpád sétány 35.	1796-tól Bauer József és neje tulajdona. Horler 1955. 572–574.
62	Zillich, Franz von	I. Úri utca 45.	Horler 1955. 561.
63	Zichy gróf	I. Úri utca 43.	Horler 1955. 560–561.; Langer 1749. No. 32. (BFL XV.16.a.201/cop2), Miller 1760. 86. (No. 38.), Schams 1822. 240. (<i>das sogenannte Präsidial-Haus</i>)
72	Stermenszky, Andre von	I. Úri utca 25.	Horler 1955. 542.
77	Radits, Jeremias	I. Szentháromság utca 3.	1945 után lebontották. Horler 1955. 591.
79	Eötvös báró	I. Úri utca 19. – Balta köz 4.	Horler 1955. 537–538; Jankovich 1974. 145. A középkorban Ozorai Pipo háza. 1722–1806 között Pest-Pilis-Solt vármegye vármegyeháza. 1806–1829 között az Eötvös család tulajdona, báró Eötvös Ignác vásárolta meg. BFL IV.1018 No. 184; Turjányi Papp 1988. 38.
81	Bedekovits, Thomas von	I. Úri utca 15. – Anna utca 3.	Horler 1955. 534–535.
87	Marczibányi család	I. Úri utca 1. – Dísz tér 8. – Tárnok utca 2.	Marczibányi-palota: 1801-től a tulajdonában, Korábban Hegedüs György, azelőtt pedig Batthyány József tulajdona. Horler 1955. 578. 1801-ben építtette Marczibányi István, 1910 körül lebontották, s a helyére épült lakóházat 1945 után lebontották. Turjányi Papp 1988. 38. 1822: No. 87; 1844: No. 86.
94	Radits, Arsenius	I. Szentháromság tér 8. – Szentháromság utca 1.	1944-ben romba dőlt. Horler 1955. 590–591.
100	gróf Cziráky László	I. Országház utca 8.	A 18. század végén már a Cziráky család tulajdonában, ekkor építették át és bővítették ki. Horler 1955. 394–396.
105	Reherovzky, Andre von	I. Országház utca 18.	Horler 1955. 403–405.
106	Schöpfmann, Ignatz von	I. Országház utca 20.	Horler 1955. 407.
107	Plechner, Franz von	I. Országház utca 22.	Horler 1955. 409. 1822-ben Kimnach Lajos újította fel Petrotti József kéményseprőmesternek! – terve: 1822, BFL XV.17.a.302 No. 311.
108	özv. gróf Döryné báró Eötvös Katalin (Györy, Catharina grófnő)	I. Országház utca 24.	1785 körül újították fel. 1807-ben vásárolta meg a grófné a Sámpl családtól. Horler 1955. 411.
111	Boralics, Mathias	I. Országház utca 25.	
123	Széchenyi gróf	I. Országház utca 5. – Fortuna köz 3.	Korábban a Schwarzeysen család, 1801-től pedig Batthyány család tulajdona. Horler 1955. 391.
125	Hirka, Joseph von	I. Országház utca 1–3.	Horler 1955. 582–584.
127	Latinovits, Johann von	I. Országház utca	
128	Viczay Mihály gróf (Viczay, Michael)	I. Országház utca	
138	Jalics Ignác (Jalits, Ignatz)	I. Fortuna utca 2. – Fortuna köz 2.	1782-ben került Jalics Kristóf (Christoph Jalitsch) tanácsos tulajdonába, 1876-ig a családé volt. 1903-ban lebontották. Horler 1955. 580–581.
141	Majláth János gróf (Mayláth, Johann)	I. Fortuna utca 8.	1784-től báró szlavoniczai Sándor Antal tulajdona volt. Horler 1955. 331–332.
179	Lovász András (Lovász, Andre von)	I. Táncsics Mihály utca 22.	Horler 1955. 506–507.
184–185	Almássy Antal gróf (Almássy, Anton von)	I. Táncsics Mihály utca 21–25. – Babits Mihály sétány 4–6.	1805-től zsadányi Almásy Antal helytartótanácsi tanácsos tulajdona, aki 1810-ben egyesítette a mai 21–23. és 25. sz. alatti ingatlanokat, feltehetően kisebb átalakításokat is végezve azon. Horler 1955. 504–506.
187	Laszlovszky Zsuzsanna (Laszlofzky, Susanna von)	I. Táncsics Mihály utca 15. – Babits Mihály sétány 8.	Horler 1955. 501.
188	Mészáros János (Mészaross, Johann von)	I. Táncsics Mihály utca 13.	Horler 1955. 498–500.: 1823-ban már Farkas Sámuel tulajdona, terve: BFL XV.17.a.302 No. 329/a–c (az építész Weixlgärtner, 60. <i>ábra</i>)
190	Antal András (Antal, Andreas)	I. Táncsics Mihály utca 7.	Horler 1955. 492–3. 1743-tól Erdődy György tulajdona, 1750-ben Nepauer Mátyással építtette ki. (1912-től Hatvany József.); Langer 1749 No. 28. (BFL XV.16.a.201/cop2), Miller 1760. 91. (No. 225.), Schams 1822. 240.
199–200	Brunszvik grófné	I. Tárnok utca 15.	Horler 1955. 509.
201–202	Eszterházy herceg	I. Tárnok utca 9–15.	Már az 1696-os Zaiger idején a család tulajdonában volt (ekkor Esterházy Pálé). Miller 1760. 92. (No. 239.); Pásztor 1936. 34–35; Horler 1955. 516–517; Zakariás 1957. 283, 9. sz. 1817-ben épült Esterházy herceg számára. tervei: BFL XV.17.a.302 No. 229.
206	Palkovits András (Palkovits, Andreas von)	I. Tárnok utca 1.	1794-ben vásárolta meg Palkovits András, Buda főorvosa, aki 1795-ben átalakíttatta. Horler 1955. 509.
210	Batthyány család (Batyany von)	I. Dísz tér 3.	1743-tól gróf Batthyány Lajos nádor és Batthyány Károly tulajdona, aki 1744-ben építtette ki Joseph Giessl-lel (Gárdonyi 1943. 4; Horler 1955. 318; Turjányi-Papp 1988. 60–61.). 1751-ben meglátogatta Mária Terézia és I. Ferenc (Wienerisches Diarium 1751. okt. 20. 84. sz. 10. p.); Langer 1749. No. 18. (BFL XV.16.a.201/cop2), Miller 1760. 92–93. (No. 251.), Schams 1822. 240..
218	Sándor gróf	I. Szent György tér 1–2.	1803. október 2-án vásárolta meg gróf Sándor Vince az 1696–1786 között itt állt laktanyákat (ekkor már csak városi tulajdonú házakat) 22 000 forintért, s azok felhasználásával építtette fel 1806-ra palotáját a bécsi Johann Amannal vagy Pollack Mihállyal. 1831-től a Pallavicini család tulajdona. A kaszárnnyák adásvételi szerződését lásd: BFL IV.1002.n 4. nd. No. 16; Schams 1822. 240–246. (a palota belsejének és berendezésének részletes leírásával), Horler 1955. 427–429; Czagány 1966. 157–159; Turjányi Papp 1988. 38; Farbaky 2003. 139–142; Magyar 2003. 71.
223	Ráday Gedeon gróf	I. Dísz tér 17. – Színház utca 4–6.	1847-ban ezen a telken (Dísz tér 17.) épült fel az evangélikus templom, lásd Adattár 9. Egyházak.

60. ábra. A mai Táncsics Mihály utca 13. sz. alatti palota átalakítási terve (Weixlgärtner Mihály, 1823)
 Budapest Főváros Levéltára BFL XV.17.a.301 No. 329.
 Fig. 60 Alteration plan of the palace at 13 Táncsics Mihály Street (Mihály Weixlgärtner, 1823)
 Budapest City Archives BFL XV.17.a.301 No. 329

Víziváros, 1818

Házszám	Tulajdonos	Mai cím	Megjegyzés, forrás
66 és 67	Kosznits, Johann	I. Lánchíd köz 2. – Lánchíd utca 4.	1811-ben Maximilian Held építtetett emeletet az eredetileg földszintes házra Bullant Józseffel (BFL XV.17.a.302 No. 29.). 1824-ben már Anton Neuberth tulajdona, aki kibővítette (BFL XV.17.a.302 No. 360.), Zakariás 1957. 287.
70	Orszonits (Orsonics, Orsonics), Stephan	I. Lánchíd utca 6.	1811-ben tervezte Dankó András Orsonits István szabónak (BFLX V.17.a.302 No. 15.). Zakariás 1957. 285.
79	Sárkány Ignác (Sarkány, Ignatz von)	?	
81	Radits, Jeremias	?	
84	Duchon, Franz von	?	
88	Riedlöcker, Ferdinand	?	
89	Pentz, Anton	I. Lánchíd utca 23. – Öntőház utca 18–20.	Horler 1955. 704. Adalékok a Víziváros történetéhez... 188–191.
131	Borilich, Mathias	I. Pala utca 12. – Hunyadi János utca 4–8. – Hunyadi László lépcső 1.	
146	Frum, Johann	I. Pala utca 5. – Farkas bíró utca 9. – Fő utca 22.	
207	Pauer, Joseph von	I. Iskola utca 5. – Szilágyi Dezső tér 4.	
409	Schöfmann, Johann von	I. Varsányi Irén utca 28.	
454	Antal, Andre von	I. Kacs utca 28. – Fazekas utca 26.	
630	Freudhofer, Catharina von	I. Donáti utca 46. – Toldy Ferenc utca 23.	
654	Schréger, Mathias von	I. Iskola utca 44.	
699	Scheilly, Michael	I. Szabó Ilonka utca 3. – Toldy Ferenc utca 4.	
750	Fekete György (Fekete, Georg von)	I. Batthyány utca 60–62. – Várkő utca 13.	
752	Orosz Miklós (Orosz, Nicolaus von)	?	

A kérdőjellel ellátott épületek pontos címét nem találtuk Felhő Ibolya jegyzeteiben (MNL OL P 2121).

Tabán, 1818

Házszaám	Tulajdonos	Megjegyzés
71	Valter, Lorenz	
490	Gyomlay József (Gyomlaÿ, Josephus)	
528–530	Csekeő István (Csekő, Stephan von)	A Rudas fürdőtől északra, a Duna-parton állt.
716	Markovics, Peter von	
740	özv. Csekeő Katalin (Csekeő, Catharina özv.)	Az Ördög-árok közelében, a Tabán északi részén.
813	Beliczay, Adam	A mai Kereszt térről egykor kiinduló Hosszú utca jobb oldalán.
924	Mayerffy Károly (Mayerffy, Carl von)	

Krisztinaváros, 1817

Házszaám	Tulajdonos	Mai cím	Megjegyzés
12	Kép, László	I. Gellérthegy utca – Krisztina krt. (megszűnt)	
141	Kalmárfy Ignác (Kalmárfy, Ignatius)	I. Kosciuszko Tádé utca 9. – Krisztina krt. 55. – Kuny Domokos utca 2.	Gál 1972. 196–197.
164	Poner, Josephus	I. Kuny Domokos utca 3.	
170	özv. Szalay Mária (Szallay, Mária özv.)	I. Krisztina krt. (megszűnt)	
230–231	Nagy Imre (Nagy, Emericus)	XII. Maros utca 4–6. – Városmajor u. 3–7.	
233	Szarka János (Szarka, Joannes nobilis)	XII. Magyar Jakobinusok tere 4.a–b – Városmajor utca 1.a–b–c	
268	Schall özvegyasszony	I. Attila út 79. – Logodi utca 24. – Mikó utca 2–4.	
282	Zajgár, Franciscus	I. Attila út 51. – Váralja utca 3.	
290	Sappler, Franciscus	I. Attila út 39. – Váralja utca 15.	

Oszágút, 1820

Házszaám	Tulajdonos	Mai cím
71	Valter, Lorenz	II. Fekete Sas utca 8. (?)
291	Popits, Mathias	II. Margit krt. 75–77. – Kis Rókus utca 2–4. (?)
315	Hinka	II. Fillér utca 15. – Lövőház utca 32. (?)
331	Culman, Philipp	II. Lövőház utca 2. – Széna tér 4. – Retek utca 1.

19.3 Városi tulajdonú és egyéb különleges státusú épületek / Residential buildings in municipal ownership or of other special status

Vár

Budai Jótékony Nőegylet tulajdona (der Hochlöbl. Ofner Frauen Verein gehörig)
1839-ben vásárolta meg a Nőegylet Majthényi Imrétől, ahol kisdedóvót üzemeltettek, lásd még Adattár 18. Oktatás. A 18. században Padányi Bíró Márton veszprémi püspöké, 1801-ben ezért *Veszprimer Haus*nak nevezik. Az 1860-as években átépítették (Horler 1955. 554; Turjányi-Papp 1988. 42.).
1844: No. 43. – I. Úri utca 38.

kir. istálló (Konigl. Hochheit Stallung)

Eredetileg II. József készíttetett több tervsorozatot a Szent György tér nyugati oldalán az erődítési, építési raktár és az egyik tüzérkaszárnya helyén Franz Anton Hillebrandttal, de halála után nem valósult meg. (A 18. század végén máshol, a déli rondella fölött működött nyári lovaglóiskola és istálló, Alföldy 2001. 270.). 1822-től az 1840-es évekig az udvari istálló személyzete és kocsiszin helye. Az 1840-es években lebontották, helyére 1847–1849 között a Hofstallgebäudét építették, amelyhez kocsiszin, fedett téli lovarda és szolgaház is tartozott, Rupp László tervezte, kivitelezője Zitterbarth Mátyás volt (Ybl 1956. 308, 311–313, 319–320, 326; Czagány 1966. 32, 39; Farbaký 2003. 149–153.).
1804–1844: No. 6. – ma I. Szent György tér 5–6.

kamarai ingatlanok (zur Hochlöbl. Kammer gehörig)

1786: No. 133 és 136; 1794: No. 134, 135, 138; 1804–1822: No. 134–135–136; 1823: No. 131–133; 1844: No. 130. – I. Hess András tér 4–5. – Szentháromság tér 6, illetve Hess András tér 4, Fortuna utca 2.

kamarai ingatlan (zur Hochlöbl. Kammer gehörig)

A II. József által 1784-ben bezáratott karmelita kolostor és a helyén kialakított kaszinó (1794-től már a Császári és Királyi Katonai Főparancsnokság helye, lásd még Adattár 12. Erődítések és 16. Szolgáltatások).
1786 előtt: No. 189 1/2; 1786: No. 225. – ma I. Színház utca 5–11. – Dísz tér 18.

kaszárnya, majd városi tulajdon (die Casarme nun der Stadt gehörig)
Lásd a Nemesi tulajdonú épületeknél a Sándor-palotánál és az Adattár 12. Erődítéseknel.
1794 előtt: No. 226. – ma I. Szent György tér 1–2.

kaszárnya, majd városi tulajdon (die Casarme nun der Stadt gehörig)
Lásd a Nemesi tulajdonú épületeknél a Sándor-palotánál és az Adattár 12. Erődítéseknel.
1794 előtt: No. 227; 1804: No. 225. – ma Szent György tér 1–2.

könyvnyomda (die Buchdruckerey)

A Nagyszombatból Budára telepített egyetem nyomdája.
1786: No. 125; 1794: No. 124; 1804: No. 126; 1823: No. 123; 1844: No. 122. – ma I. Országház utca 1–3.

Lottóigazgatóság helye

A volt Vörös Sün fogadó, majd iskola helyén működött az 1840-es évektől (Lócsy 1961. 3).
Ma I. Hess András tér 3.

Országházhoz tartozó épület (zum Landhaus gehörig)

1786–1794: No. 60; 1814: No. 61; 1844: No. 59. – ma I. Úri utca 47.
Országházhoz tartozó ingatlan (zum Landhaus gehörig)
1786: No. 107; 1794: No. 106; 1804-ben áthúzva; 1814–1822: No. 109. – ma I. Országház utca 26.

ún. Új Világ (die sogenannte Neue Welt)

A királyi palotához tartozott.
1786–1844: No. 3. – ma I. Szent György tér 5–6. – I. Lovarda u. 2.

cs. kir. palota (das Kay. Kön. Schlos)

Mária Terézia 1764-ben lakott benne. 1766–1770 között Albert szász-tescheni herceg, Magyarország helytartója, valamint neje, Habsburg Mária Krisztina lakhelye, 1791-től a nádor székhelye. 1809-ben Mária Ludovika császárnéval ideiglenesen a Napóleon elől menekülő uralkodói udvar is itt kapott helyet, 1814. október 26–28. között I. Ferenc magyar király, III. Frigyes Vilmos porosz király és I. Sándor orosz cár szállt meg itt.

1. középkori palota romjai és III. Károly-féle palota

Az 1686 ostrom során súlyosan megsérült, Szent György térre néző részében a Katonai Szertár foglalt helyet. 1715 után rossz állapota miatt lebontották, bár eredetileg Regal tábornok elkezdte helyreállítani, de a munkálatok a török háborúk miatt félbeszakadtak, illetve közben Regal a palota bontásából származó anyagokkal tervezte az erődöt újjáépíteni (1714-ben Fortunato di Prati hadmérnök mérte fel az állapotát, majd Hölbling János budai kőművesmester, szintén ők készítették az új épülethez az első terveket) – déli rész helyreállítása, nyugati oldalához északról új szárny építése. A munkálatok 1724-ben abbamaradtak (Bánrévy 1932; Gerő 1955. 292; Nagy 1975. 34, 224–225.).

2. barokk palota

2a) Mária Terézia-féle palota

Grassalkovich Antal és Pálffy János kezdeményezésére kezdett épülni 1748-tól (1741-ben törvény született a palota felépítéséről, pontosabban az uralkodó Magyarországon történő lakásáról, 1741. évi VII. tc., ill. 1751. évi I. tc.). Az ünnepélyes alapkövetétel 1749. május 20-án történt meg, Hanskarl 1939. 43; Gál 1992. 77.). 1750-ig Mikoviny Sámuel is dolgozott rajta, majd Jean Nicolas Jadot de Ville Issey tervei alapján, kivitelező: Oracsek (Oraschek) Ignác (1750–1754): nyugati szárny lebontása. 1753-tól Nicolaus von Pacassi vezeti az építkezést. 1755-ben a vármegyéktől és rendektől begyűjtött források megfogyatkozása miatt abbamaradtak a munkálatok, és csak 1766-ban folytatódtak (Gál 1992. 67–69; Kelényi 2001, Kelényi 2005. 27–41.).

2b)

1766 után Franz Anton Hillebrandt kamarai építész vezetésével: Szent Zsigmond-kápolna és a palota 203 helyiségének megépítése (1770-re készült el).
1749–1770 között a Duna felőli oldalon új főépületet emeltek.
1770-ben Mária Terézia a csillagkeresztes rend három tagját és az angolkisasszonyokat költöztette a palotába. 1777–1784 között az egyetem és a főgimnázium helye, majd a Főhadparancsnokságé.
Másik részén Albert herceg és családja (1766–1777), majd Sándor Lipót főherceg és József nádor lakott.
1848-ig csak átépítési tervek készülnek, így az 1810. évi tűzvész után Louis von Montoyer vezetésével a középrészre még egy emeletet építettek volna, ám Montoyer 1811-es halála miatt ez nem valósult meg (további tervek felsorolását lásd Horler 1955. 296.). 1827–1830 között lebontották a Zillack-féle csillagvizsgáló tornyot, majd egy emeletet építettek még a palotára. A palota helyiségei annak 1847-es felmérésekor felújításra szorultak (Horler 1955. 291–296.; Ybl 1956.; Czagány 1966. 18–35.; Nagy 1975. 198., 225–226.; Kollányi 1990. 23–28.; Gál 1992. 69–70.; Kelényi 2001; Fazekas 2001; Szende 2013. 417.).
1794–1844: No. 1. – I. Szent György tér 5–6. – Lovarda utca 2.

városi tulajdonú épületek, ingatlanok

1. ház

1739: No. 44–46. – ma I. Úri utca 62. – Tóth Árpád sétány 35. – Lant utca 2.

2. ház

1739: No. 157. – ma I. Fortuna utca 2.

3. ház

1771 előtt: No. 33; 1771: No. 27; 1786: No. 41. – ma I. Úri utca 38. – Nőegylet utca 2. – Tóth Árpád sétány 27.

4. ház

Lásd még Adattár 16. Szolgáltatások, Fortuna fogadó.

1786 előtt: No. 112; 1786: No. 138. – ma I. Fortuna utca 4. – Fortuna köz 1.

6. ház

1804 előtt: No. 41; 1794: No. 42; 1804: No. 43. – ma I. Úri utca 36. – Tóth Árpád sétány 26.

7. ház

1804 előtt: No. 138; 1794: No. 137; 1804–1822: No. 139. – ma I. Fortuna utca 6.

8. városi házhely

1739: No. 122. – ma I. Országház utca 28.

Víziváros

Budai Jótékony Nőegylet (Hochlöbl. Ofner Frauen Verein)

A vízivárosi kisdédóvó működési helye.

1844 előtt: No. 670; 1844: No. 690. – ma I. Iskola utca 48–50. – Könyök utca 5. – Batthyány utca 8.

dologház (Zwangerbeitshaus)

Az 1846-os egyházlátogatási jegyzőkönyv újonnan épültnek nevezi, kápolnája is volt (BFL IV.1002.oo 7. kötet).

kir. falerakat (Königl. Holtz Platz)

1771: No. 1. a régi száma, új nincs, áthúzva

For(s)tmayer-féle ház (Gemeiner Stadt Fortmayrisches Hauß)

1725-ben vásárolta meg Buda városa Forstmayer (Vorstmäyr) fakereskedő házát

plébániának (BFL IV.1002.uu 48. db. 322–323. fol. 1725. január 24.).

Korábban a harmincadház épülete merült fel lehetséges plébániaként

(uo. 294. fol., 1723. október 9.).

1739: No. 31; 1771: No. 24. – ma I. Fő utca 33.

hóhér telke

1714: Halászáros No. 37. – ma I. Halász utca

cs. sóház

A kapucinusok telke melletti sarokház volt. 1702-ben megszerezték a kapucinusok, 1716-ban ezen ingatlan felhasználásával bővítették kápolnájuk terét (Nagy 1964. 198.).

1695: No. 61. – ma I. Fő utca 30.

K. Szénatár (1833)

A Halászárosban, a mai Öntőház utcában, a Szent György tér vonalában (tésképen, BFL XV.16.d.241/5a /1833/).

uralkodói (nádori) tulajdon (Königl. Hochheit gehörig)

1794-ben még a Reischl-féle mulató, lásd Adattár 16. Szolgáltatások.

1804 előtt: No. 77; 1804: No. 81; 1814–1823: No. 80; 1844: No. 76.

városi pásztor háza és istálló

1786: No. 550. – ma I. Batthyány utca 27.

városi tulajdonú épületek, ingatlanok

1. ház

1754: No. 61. – ma I. Fő utca 7–9.

2. ház

Gemeiner Stadt Häußl

1771-ben nem kapott új számot, törölték.

1754: No. 264 8/4 – ma I. Málna utca ?

3. ház

1771-ben nem kapott új számot, törölték.

1771 előtt: Halászáros No. 34.

4. ház

1771-ben áthúzva, nem kapott új számot.

1771 előtt No. 33; 1771: No. 25 ½ –ma I. Szilágyi Dezső tér

5. ház

Gemeiner Stadt-Haus

1754: Johannes Gasse No. 30 ½ – ma II. Varsányi Irén utca 10.

6. ház

1786: Horvát utca No. 237.

7. ház

1794 előtt: No. 28; 1794: No. 29; 1804: No. 30. – ma I. Fő utca 33.

8. ház

1794-ben még magántulajdon.

1804 előtt: No. 244; 1804: No. 251; 1814: No. 244. – ma II. Vitéz utca és Fő utca sarka, Nagy Imre tér 1.

9. ház

1814 előtt: No. 252; 1814: No. 245. – ma Vitéz utca és Fő utca sarka, Nagy Imre tér 1.

10. ház

Magánszemélyek lakták és fizettek utána élethossziglan (Joseph és Rosina Traun).

1844 előtt: No. 273; 1844: No. 255. – ma II. Bem József utca 4.

11. ház

1844 előtt: No. 515; 1844: No. 512. – ma II. Medve utca 5–7.

Országút

hóhér lakhelye (das Freymanns-Quartier)

1754: Rochi Gassen sz. n.

hóhér háza

1794-ben a mai Bimbó út és Keleti Károly utca által határolt telek sarkán, a Herz gasse (ma Fényes Elek utca) torkolatánál, a zsidó temetővel szemben.

A Keleti Károly utca inntől a Margit körút vezető szakaszát ekkor ezért

„Hóhér” utcának is nevezik (Platea carnificis, BFL XV.16.a/207 No. 56.).

1807-ben még itt lakott (BFL XV.16.a/207 No. 41.), valószínűleg innen

költözött át 1810-ben a Gellért-hegy déli lábához.

kamarai tulajdon (der HochLöbl. Kammer gehörig)

1786 előtt: No. 83; 1786: No. 110; 1794: No. 132; 1804: No. 155.

kamarai tulajdon

1794 előtt: No. 196; 1794: No. 221; 1804: No. 196; 1814: No. 282–283/221; 1823: No. 290; 1844: No. 298.

királydomb (Mons Regius, Königsberg)

Az 1792-es királykoronázásra emelt dombocska a katonai kórházzal szemben, a városfal túloldalán, a Reischl-féle ácstelepnél (1799, BFL XV.16.a.205/28 és 63). Az 1820-as években már nem szerepel a környékről készült felméréseken. Lásd még Adattár 8. Königsberg Gasse!

városi pásztor háza / juhászlak

Daun Henrik 1720-ban épített egykori nyaralója, amit 1729-ben vásárolt meg a város (Gárdonyi 1934. 34.).

1794 előtt: No. 225; 1794: No. 255; 1804: No. 281.

városi tulajdonú ingatlanok

1. ház

1739: sz. n. No. 23–24. között; 1754: No. 21 4/4

2. ház

1771-ben törölve.

1771 előtt: No. 8 4/4; 1771: No. 12.

3. ház

1786: No. 148; 1794: No. 170; 1804: No. 194.

4. ház

Özv. Kurtz bárónétól megvette a város országúti házát kerttel, majossal a 18. sz. elején (Nagy 1957. 77.)

Újlak

üres városi telek (Öeder Stadt Grund)

1804 előtt magántulajdon volt.

1804 előtt: No. 149; 1804: No. 155.

városi akasztófa

A Weingarten Strassétól északra helyezkedett el, 1699-ben állították fel. 1735-ben áthelyezték a Königsbergre (Király-hegy), Újlak és Óbuda határára (Nagy 1975. 42; Bónis 1975. 162.).

1728: No. 201.

városi fogház (Gemeiner Stadt Arest-Hauß)

1771-ben nem kapott új számot.

1754: No. 91 ½

városi istálló (Gemeiner Stadt Halter Stall)

1786 előtt nincs száma, 1786: No. 220.

városi istálló (Gemeiner Kiehalter Stall)

1794 előtt nincs száma; 1794: No. 199; 1804–1814: No. 206; 1823: No. 211.

városi őrház (Stadt Wacht Stube)

1814: No. 255.

városi tulajdonú egyéb ingatlanok

1. ház

1739: No. 57.

2. ház

Az 1844-es bejegyzés után áthúzták, magántulajdon lett.

1844: No. 121.

Tabán

hídház (das Bruck-Haus)

1794 előtt: No. 535; 1794: No. 570; 1804: No. 573; 1814–1822: No. 559; 1844: No. 601. – ma I. Döbrentei tér

Magyar Gazdasági Egyesület (Löbl. Ung. Landwirtschafts Verein)

1844: No. 285 ½

nádori tulajdon

1804 előtt: No. 1002; 1804–1822: No. 1; 1844: No. 6.

városi hóhér háza (Stadt Freymanns Hauß)

Korábban lazarétum volt, a hóhér 1810-ben kapta meg a várostól. A Duna-parton állt a Gellért-hegy lábánál, az ún. Mayerffy-házzal szemben

(BFL IV.1002.j 1828 No. 748 ½.). 1844-ben már nem szerepel a telek-könyvekben.
1814 előtt: No. 1 1/3; 1814–1823: No. 5. – Gellérthegy déli oldalán

városi istálló (Gemeiner Stadt Halter Haus, Stadt Khüehalter Haus /1794/)
A mai Kereszt tértől nyugatra, a városból kivezető út mentén.
1786 előtt: No. 665 ½; 1786: No. 380; 1794: No. 400; 1804: No. 409; 1814–1822: No. 421; 1834: No. 368; 1844: No. 371.

városi kovácsok (Gemeiner Stadtschmidten)
1754: No. kat. 14 ½

városi tulajdonú ingatlanok
1. ház
1739: No. 39.
2. ház
1754 előtt magántulajdon volt.
1754: No. 54.
3. ház
1814 előtt: No. 2 ½; 1814–1823: No. 7.
4. ház
1814 előtt: No. 528; 1814–1822: No. 522.
5. ház
1814 előtt: No. 616 ½; 1814–1822: No. 593.
6. ház
1844 előtt: No. 11; 1844: No. 15.
7. ház
1844: No. 12.
8. ház
1844 előtt: No. 85; 1844: No. 86.
9. ház
1822: No. 522; 1834: No. 563; 1844: No. 565.
10. ház
1822: No. 593
11. ház
1844-ben törölve.
1844: No. 631.
12. városi tulajdonú házhely
1771: No. 522; 1771: No. 984.

városi vadászház a Kamaraerdőn (Stadt Jäger Haus in Kammerwald)
(térképen lásd: BFL XV.16.a.208/82b /1778/)
1794 előtt: No. 906; 1794: No. 1000; 1804: No. 985; 1814–1823: No. 935; 1844: No. 912.

Krisztinaváros
akasztófa
1844-től a Városmajoron túli réteken (BFL IV.1002.j 1844 No. 2720.).

Budai Jótékony Nőegylet (hochlöbl. Ofner Frauen Verein)
1840-től a Nőegylet tulajdonában, korábbi tulajdonos Samuel és Alexander Markovits (BFL IV.1009.f 146. kötet).
1834: No. 366; 1844: No. 405. – ma I. Alagút utca 4. – Attila út 55.

Budai Jótékony Nőegylet (Wohltätige Frauen Verein)
Az első ingatlant (1834: No. 326.) 1820-ban vásárolta meg a Nőegylet Ignatz Kaysertől (1820. december 4. BFL IV.1009.c 24. kötet). A másik ingatlant (1834: No. 327.) 1842-ben vették meg Wenzel és Anna von Kauntól (1842. augusztus 5. BFL IV.1009.c 26. kötet 182. fol.).
1824: No. 282–283; 1834: No. 326–327; 1844: No. 365–366. – ma I. Attila út 129–131. – Logodi utca 72.

Budai Jótékony Nőegylet dologháza (Erwerbshaus, Schams 1822. 474. Ofner Frauen-Verein Versorgungs-Haus /1846/) 1817-ben létesült a Budai Jótékony Nőegylet kezdeményezésére a volt budai polgári kórházban dologház (*Arbeitsanstalt*, BFL IV.1002.j 1817 No. 2850. *Ergodochium, seu Domus laboratoria*, PL Can. vis. Lib. 356. /1822/). Az új épület alapkövét 1829. október 31-én tették le, ünnepélyesen 1820. szeptember 14-én nyitották meg, 5 szegény polgár férfi és 3 nő bevezetésével (*Versorgungshaus in Ofen, Bürgerhospital*, ld. Klinger, 1820), ekkor még Buda egyetlen ilyen intézménye. Máshova fel nem vett, be nem fogadott idős, szegény emberek, várandós és szülő nők otthona volt. 1846-ban még működött, ekkor már csak nőket említenek lakóiként. A krisztinavárosi Havas Boldogasszony plébániához tartozott (BFL IV.1002.oo 7. kötet), a másik dologházat lásd még a Vízivárosnál.

Ma I. Széna tér.

nádor tulajdona
1823: No. 277; 1824: 320; 1834: No. 363; 1844: No. 402. – ma I. Attila út 59. – Logodi utca 4.

uralkodói tulajdon
1844: No. 320. – ma XII. Városmajor utca 64–66.

városi tulajdonú ingatlanok
1. ház és kert
1786 előtt kamarai tulajdon, 1823–1844 között törölve.

1786 előtt: No. 82; 1786: No. 95; 1794: No. 106; 1804: No. 126; 1814–1823: No. 131; 1834: No. 186; 1844: No. 215. – ma XII. Kosciuszko Tádé utca 3–5.
2. ház
1834: No. 326; 1844: No. 362. – ma XII. Attila út 135–137. – Logodi utca 78–80. – Vérmező utca 18.

20 Közművek, vízvezetékek, kutak / Public utilities, water pumps, wells
20.1 Közvilágítás / Public lighting
1777. november 9-én vezették be a Várban, az egyetem átköltöztetése miatt, 198 olajméccsessel (Palugyay 1852. 205; Hunfalvy 1859. 159; Nyilas 1961. 23; Nagy 1963. 377. *Adalékok a Víziváros történetéhez...* 453.).
1784-től világították ki a Vízivárosnak a hajóhídtól a Szent Flórián-kapuig tartó szakaszát.
1792-től világították ki a Tabánt.
A 18. sz. végén 206 lámpással világítottak, az üzemeltetést általában háromévente bérbe adták egy-egy polgárnak, aki a lámpák (*Nächtliche Gassen Laterne*) karbantartásáért és kezeléséért pénzt kapott a várostól, így 1786–1806 között Constantin Peakovics szappanfőzőnek (Vár és a Víziváros éjszakai világításáról, 1792-ig a Vár és a Víziváros, 1792-től a Tabán kivilágításáért is felelt BFL IV.1002.n No. 3.). A világításról éjfélig kellett gondoskodniuk, ezt követően ellenőrizni, és a maguktól ki nem hunyó lámpákat eloltani. A farsangi vígasságok és bálók idején hajnali 4-ig kellett ugyanezt biztosítani (BFL IV.1002.uu 69. d. 1800. november 3.).
1807-ben 441 használt és 300 új olajlámpás, valamint 224 régi és 744 új egyéb lámpa világított vagy volt tartalékban (BFL IV.1002.uu 69. d. kimutatás, 1807. január 8.)
1810-ben már 385 éjjeli lámpát használtak közvilágításra (Palugyay 1852. 205.).
1815-ben már 11 lámpagyújtogató dolgozott 347 lámpa meggyújtásán (ebből 4 a Várban 2 a Vízivárosban, 1-1 a Tabánban és Országúton, BFL IV.1002.uu 69. d. kimutatás, 1815).
1811-ben tervezték Újlak kivilágítását is 32 olajlámpással a szeptember és április közötti időszakban (a Helytartótanács elrendelte, de megengedőleg: amikor a városnak olyan anyagi helyzete lesz, hogy ezt biztosítani tudja; a lámpásokat pincékre, magánházakra, hidakra tervezték, a városrész pincéitől a Fő utcán lévő sorompóig, illetve a Fő utcára; az újlakiak eredetileg csak 26 lámpást kértek, BFL IV.1002.e 1811 No. 838.).
1833-ban már a Krisztinaváros is ki van világítva (többek között a templomon és az Andreovics-házon is lámpa volt, BFL IV.1002.n sz. n. 1833. február 4.)
1846 végén 286 sima olajlámpás és 200 Argand-lámpás működött Budán (BFL IV.1002.uu 69. d., kimutatás az 1846/1847. évre).
Bizonyos esetekben a város csak részben felelt a lámpásokért (1847-ben, a Nándor kaszárnya építéskor rendelkeztek annak kivilágításáról: 3 lámpával látták el, ebből egyről kellett a városnak gondoskodnia, BFL IV.1002.j 1847 No. 269.)
A város éves kivilágításához 1848-ban 240 mázsa tiszta, seprő nélküli finomított olaj kellett (BFL IV.1002.n 4. nd. No. 13. 1848. június 20.)

Vár	Víziváros	Tabán	Országút	Egyéb	Összesen
129	88	43	32	58	347

Utcai lámpák száma városrészenként 1815-ben
(BFL IV.1002.uu 69. d. kimutatás, 1815)

20.2 Csatornázás: főbb csatornák, útvonalaik / Channelling: main channels and their lines
Vár
Cameral (Haupt) Canal a Várban futó egyik főcsatorna (BFL IV.1002.j 1840 No. 2269)
A Fehérvári és (az Országház utcából, az Országházból) a Bécsi kapu mellett a Várból kivezető földalatti csatornák (1832, BFL IV.1002.j 1832 No. 1471, 1834 No. 57. – a Főhadparancsnokság épülete melletti csatornához csatlakozó újabb földalatti vezetéket kértek, 1833-as terveit lásd: BFL XV.16.a.203/13, BFL IV.1002.j 1840 No. 2269.)

Ferdinánd kapu mellett a Dunába vezető csatorna (1837, lásd Adattár 12. Erődítéseknel, a kapuról szóló résznél!)

Vízelvezés a Városház-küttől az ún. Kamarai-csatornába (*Kameral Canal*, 1833, BFL IV.1002.j 1833 No. 2200.)

Földalatti városi csatorna a Dísz tértől a mai Tárnok utcán keresztül a Bécsi kapuig (BFL IV.1002.j 1841 No. 430, 472.)

Városi csatorna az Úri utcában és a Fortuna utcában (BFL IV.1002.j 1844–1845 No. 472.)

Főörség épülete mögötti csatorna (BFL IV.1002.j 1843 No. 1417.)

Városi csatorna a József-kaszárnyából a Bécsi kapun keresztül a főcsatornába (BFL IV.1002.e 1846 No. 1113.)

Víziváros
A városfal mentén (a mai Bem József utca vonalán) és a Horvát utcán áthaladva (1817, BFL XV.16.a.205/15) a Fő utcába (1799, térképen: BFL XV.16.a.205/28), majd a Rondella mellett a Dunába torkolló csatorna (1817, BFL XV.16.a.205/14 és 15)
A Császár fürdő felől (1733: a Rittersheim-féle kertből) a gyógyvizet a Király fürdőbe szállító csatorna (Vanossi 1733. 45–47. Térképen: BFL XV.16.a.205/11 /1796/, 1822 körül *Bad Canal* néven, BFL XV.16.a.205/65)

Csatorna a Harmincadhivaltól (1800, MOL S 11 No 1226)
A Barna Oroszlán fogadótól (ún. Werther-háztól, No. 228.) a Bomba téren át a Dunába vezető földalatti csatorna (1830–1833, BFL IV.1002.j 1832 No. 1566. Részletesen lásd a 12. Erődítések fejezetnél a Bomba téri őrházról szóló részben!)

A Fő utcáról az Aranyhajó fogadó mellett a Dunába vezetett csatorna (1838, XV.17.a.302 – 149)

A királyi palota vízművéből a Halászfőcsanakon keresztül a Duna-partig vezetett csatorna (meghosszabbításának terve: BFL IV.1002.j 1839 No. 1800 ½)

A Bécsi kaputól a mai Csalogány utcán keresztül a Dunába vezetett csatorna (1840, BFL XV.16.a.205/1, BFL XV.16.a.205/59)

Tabán
Rác fürdőből a Dunába vezető csatorna.

Joseph Semmelweis háza (ma I. Apród utca 5.) mellett a Dunába vezető csatorna (1835–1836, *Tabaner Canal*, Wojtha építőmester, BFL IV.1002.j 1836 No. 2154.)

Újlak
Csatorna Óbuda és Újlak határán a Bécsi út vonalán (1796, BFL XV.16.a.207/24)
Csatornázás – vízelvezetés terve a Mátyás-hegyről Újlakon keresztül a Dunába, 1819 (BFL IV.1002.j 1821 No. 1728 ½, 61. ábra)

Krisztinaváros
Főbb csatornák terve (1841, Baczó József városi mérnök, BFL XV.16.a.204/31)

Külterületek
Az ún. hosszú- és nagy mocsarat összekötő csatorna (1787, terve: BFL XV.16.a.206/29)
Németvölgytől a Gellért-hegy alatt vezető új csatorna (1836–1837, BFL IV.1002.j 1837 No. 439 ½, 1835-ös terve: BFL XV.16.a.206/45, a mai Bocskai út vonalában) – ugyanitt: a Gellért-hegy alatt a Nikolics-féle legelőtől a hosszú mocsárig (*bis zum langen Maraßt*) vezető csatorna (térképen: 1804, MOL S 12 Div XIII. No 348)

A *Galgenberger-* és *Feldrieder Marast*ból levezető csatorna (1819, Baczó József terve, a csatornán átívelő hiddal, BFL XV.16.a.206/39, BFL IV.1002.j 1829 No. 1570.)

A *Langer Marast*nál vezetett csatorna (*Feldrieder Canal*, rajta egy fahidacskával, 1839, BFL XV.16.a.206/52)

A Ferenc-hegyről a Dunába vezetett csatorna (1839, BFL XV.16.a.208/31)

20.3 Ivóvízellátás / Drinking water supply
vízmű (Wasser Druckh Werckh /1721/, Donau Druckwerk /1790/, vízi Makhina / Machina Hydraulica, 1796/)

Az 1686-os ostrom idején elpusztult, helyreállításáig lovakkal, borszákokban szállították a vizet a Várba (*Rossteig*, Nagy 1975. 37.), Jacob Caspar állította helyre. Egy 1722-es felmérés szerint a Dunából két helyen, facsöveken keresztül nyomta fel a vizet egy tartályba, majd onnan ólomcsöveken keresztül a várbeli víztoronyba (BFL IV.1002.uu No. 647. 1722. december 1., 62. ábra). 1733-ban 46 öl magas, 155 öl hosszú (Vanossi 1733. 23.). Bérleje köteles volt nappal végig, s szükség esetén éjjel is működtetni (BFL IV.1002.n No. 7. Joseph Moritz budai kútmester szerződése Buda városával, 1791. október 10. Egyéb szerződések: BFL IV.1002.n 7. nd. No. 55; Vályi 1796. 333. Tervei: BFL XV.17.a.302 No. 144 /1810/, BFL XV.17.a.302 No. 145 /1814, 64. ábra/, BFL XV.17.a.302 No. 135 /1831/).

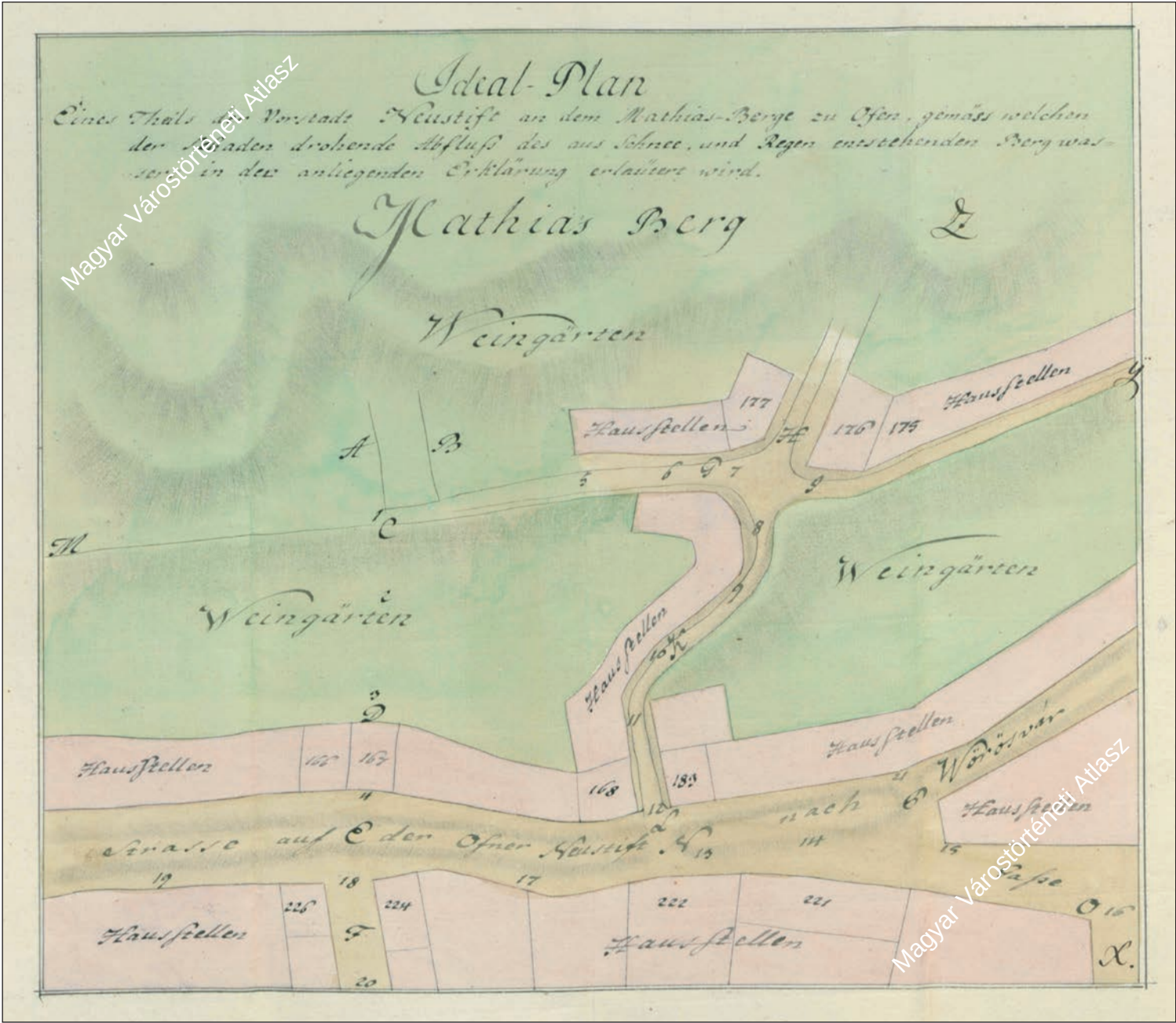
1714: No. 52; 1739–1754: No. 62; 1771: No. 55; 1786: No. 59; 1794: No. 63 és 81; 1804: No. 65 és 84; 1814: No. 64 és 83; 1823: No. 64 és 83; 1844: No. 60 és 79. – ma I. Fő utca 5.

Kutak, források, vízművek / Wells, fountains, water works
Vár
Artemisz-kút → *Hébe-kút*

Doctor Brunn, König Brunn, Rathaus Brunnen, Brunen beym Rathhaus (1773 utáni elterjedtebb neve: *városi kút (Rathausbrunnen /1822, 1843/, Rathhauß Brun /1833/, Városházkút)*

1716–1722 között készült a kút és a vízvezeték Kerschensteiner Konrád jezsuita szerzetes vezetésével, 1718. július 30-tól működött (Schoen 1930. 17; Zakariás 1956. 300; Lócsy 1961. 6–7., 22. ábra). Vörösmárvány kút, Loyolai Szent Ignác szobrával (1722, Pásztor 1936. 287; Garády 1998; Turjányi-Papp 1988. 30.). A szobrot Hörger Ferenc Antal, a kútházat Mussleithner Rupert faragta (Zakariás 1956. 299–300.). A kút a Svábhegyből induló forrásokból kapta a vizet, az ún. Doktor- vagy Orvos-kúttól (*Doctor Brun*, ma Város-kút) indult, amelyhez az első tartálynál a Király-kút (*Königs-Prun*, ma Béla király kútja), majd a régi Sváb-kút (*alter Schwabenbrun*) vize csatlakozott facsövön keresztül, ahonnan ólomcsöveken haladva jutott el a Várba (az 1722-i állapot részletes leírása: BFL IV.1002.uu No. 647, 63. ábra).

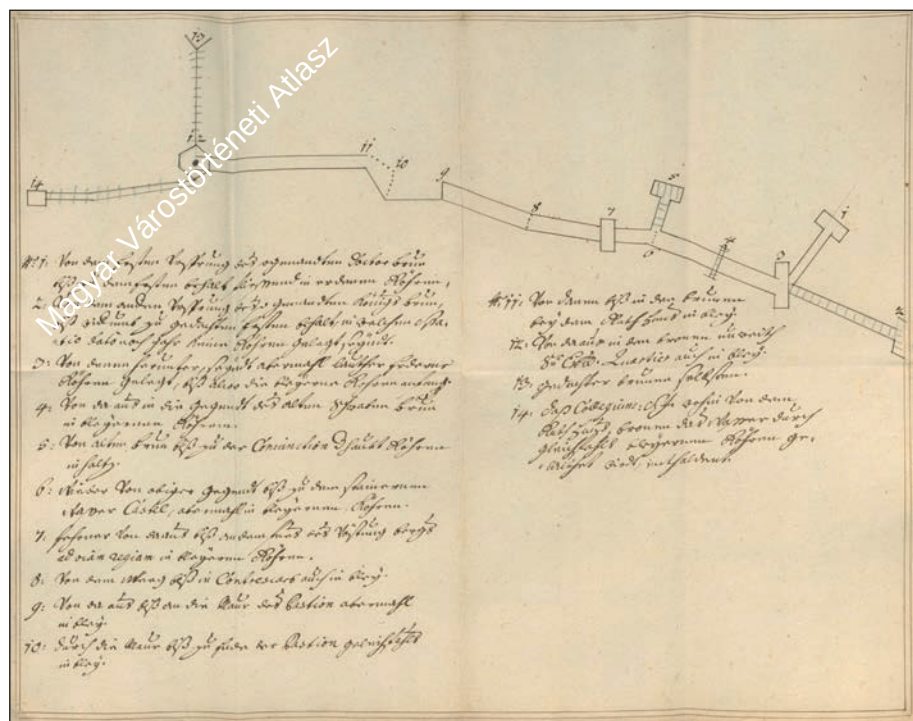
A jezsuita rend feloszlatása után Loyolai Szent Ignác szobrát a városvédő Pallasz Athénére cserélték. Az új kút 1778 decemberében készült el (Jäger János

61. ábra. Csatornázás – vízelvezetés terve a Mátyás-hegyről Újlakon keresztül a Dunába, 1819
Budapest Főváros Levéltára BFL IV.1002.j 1821 No. 1728 ½
Fig. 61 Plan of drainage and channeling from Mátyás Hill, across Újlak into the Danube, 1819
Budapest City Archives BFL IV.1002.j 1821 No. 1728 ½

62. ábra. A dunai vízmű felmérése, 1721
Budapest Főváros Levéltára BFL IV.1002.uu No. 647
Fig. 62 Survey of the Danubian waterworks, 1721
Budapest City Archives BFL IV.1002.uu No. 647

63. ábra. A Városház-kút vezetékének tervrajza, 1722
Budapest Főváros Levéltára BFL IV.1002.uu No. 647
Fig. 63 Plan of the Townhall fountain, 1722
Budapest City Archives BFL IV.1002.uu No. 647

Henrik 1776-os tervét még a Nepomuki Szent János-szobor felújítására lásd BFL XV.17.a BMT 102, Jäger és Carlo Adami tervét lásd Zakariás 1956. 301–302; Schams 1822. 486; Korabinsky 1786. 486: „új kút, vörös márványból”, BFL IV.1002.j 1833 No. 2200. A szobrokat lásd még Adattár 11. Ut menti kereszttek, szobrok). Miller csak ezt a kutat említi a Várban, s felújításakor, 1777-ben nem volt más közkút a Várban (Zakariás 1956. 304.). „Ez épület, és a’ Város Temploma között emeltetett a’ Sz. HÁROMSÁGNAK képezete 1714dik esztendőben, mellette pedig a’ nevezetes tsatornákon bevezetett, középső útszán lévő márvány kövekből szépen készítettett két kő kút, melyekben a’ Várban a’ leg jobb, és legegységesebb vizek találtnak...” (Vályi 1796. 331.)

Hébe-kút (Artemisz-kút)

Készítője ismeretlen. Keletkezési idejét 1840–1850 közé tették, ám Zakariás Sándor kutatási bizonyították, hogy a kút a Belügyminisztérium felépítése miatt lebontani kényszerült egykori Ferenciek terén (ma Kapisztrán tér) állt kút helyett épült (1873–1882 közé teszi létesítését, a szobor Praxitelész Louvre-beli gabii Artemisz-szobrát ábrázolja, Zakariás 1956. 320.). Eredetileg a mai Kapisztrán téren állt, 1923-ban átszállították a mai Hess András térre, végül 1967-ben az I. Úri utca 53. sz. elé került.

kút az Amlacher-háznál

Már 1784 előtt működött (Zakariás 1956. 314. Ma I. Úri utca 12.).

kút a mai Dísz téren 1. (Gumpen-Brun, 1733)

169 öl 4 láb hosszú csövön keresztül vezették ide a vizet a vízműhöz tartozó víztoronyból (Vánossi 1733. 10.).

„A’ fedezett kút pedig a’ jadszó szín előtt vagyon, mellybe a’ Dunából vezetetik a’ víz.” (Vályi 1796. 331.)

kút a mai Dísz téren 2. (1779)

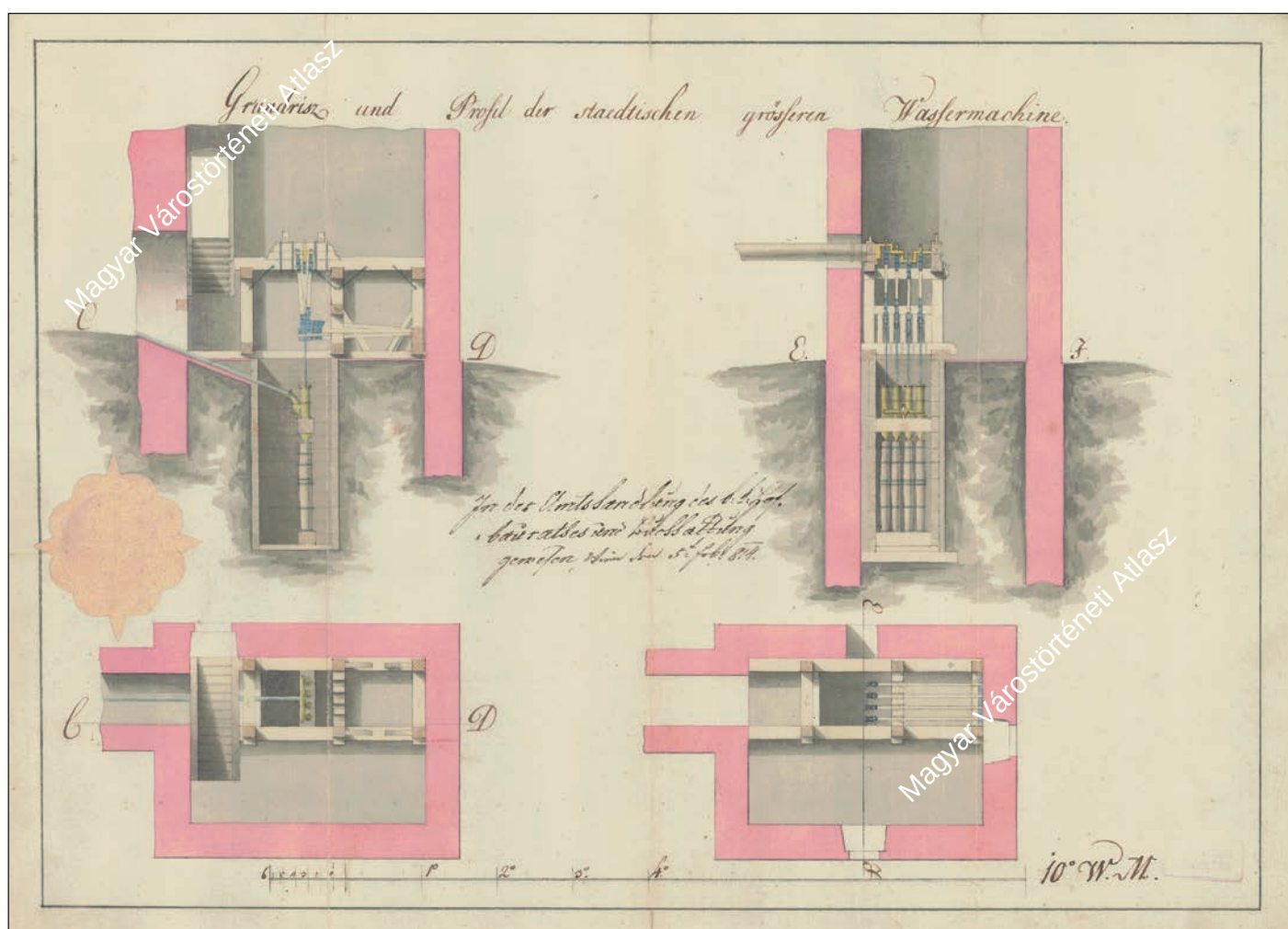
A Városházkútból a Dísz téri, Főórség melletti fából épített kútházba vezetett víz. A kútházat Niedermayer Xavér Ferenc készítette. (Zakariás 1956. 306; Nagy 1963. 375.).

kút a Fegyvertárban

A Zeughaus udvarán álló szivattyús kút volt, 1735-ben javításokat végeztek rajta (Bánrévy 1933. 134.).

kút a Ferences (Kapisztrán) téren (1794-1797, Cisternenbrunn (!) des Franciskanerplatzes)

Szintén a Városházkútból nyerte vizét, deszkával fedett kút volt (Schams 1822. 486; Nagy 1963. 375.). Zakariás Hacker Xavér Ferenc ács- és építőmester tervét közli és őt jelöli meg építőnek, mely szerint a márványmedencét Aprili József süttői kőfaragó készítette, az építést Hacker végezte. A kút 1797 körül készült el, majd 1873-ban, a Belügyminisztérium felépítése után bontották le (Zakariás 1956. 304, 318–320.).

64. ábra. Dunai vízmű terve, 1814
Budapest Főváros Levéltára BFL XV.17.a.302 No. 145
Fig. 64 Plan of the Danubian waterwork, 1814
Budapest City Archives BFL XV.17.a.302 No. 145

Ennek ellenére meg kell jegyeznünk, hogy a városi szerződések között szerepel egy 1794-es szerződés, amely szerint Carlo Adami (*Karl Attamÿ, Karl Adami*) süttői kőfaragót bízta meg a város az Országház és a ferences kolostor közötti részen szabadon álló süttői vörösmárvány ciszterna (*Wasser-Behältniß*) kifaragására (BFL IV.1002.n No. 13. 1794. márc.21.).

„Az Ország háza, és a’ volt Szent Ferentz Szerzetebéli Atyáknak épülete között pedig, a’ deszkával béborított kútak helyett, egy új, és márványbol faragott, a’ két említett igen szép kútakhoz hasonló kút, most készíttetik, és már haszna vehető Novembertől fogva.” (Vályi 1796. 331.)

kút a mai Hess András téren (?)
1687: a Haüy-féle térképen kútszerű részlet (Lócsy 1961. 6.)

kút a mai Hess András téren, a Vörös Sün előtt
1784 előtt is működött, ekkor rendbe hozták (Zakariás 1956. 314).
Ma I. Hess András tér 3.

kút az ún. Hillebrandt-házban
Szivattyús kút volt, 1782-ben használták (ekkor kitisztították, Zakariás 1956. 314).
Ma I. Fortuna utca 2.

kút a volt jezsuita kollégium északi részén (1777, sg. grüner Brunn am Schulplatz 1822/
1777-ben állították fel, a Doktor-kútból (Városházkút) kapta a vizet (Schams 1822. 486; Zakariás 1956. 314; Nagy 1963. 375.).

kút az ún. Türken Kopf-Haus előtt
1784-ben használhatóvá alakították (Zakariás 1956. 314. – ma I. Fortuna utca 21.).

kút a városháza mellett (1724)
Mossleithner Rupert kőfaragó műve, Millernél már nem szerepel (Zakariás 1956. 300.).

kút a Városi Patika mellett
Városi tulajdonú szivattyús kút volt (1782, Zakariás 1956. 314). Ma I. Tárnok utca 18. közelében.

kút az ún. Veszprémi-házban
Szivattyús kút volt Padányi Bíró Márton veszprémi püspök egykori házában, 1780-ban kitisztították és javításokat végeztek rajta (az épületet részletesebben lásd Adattár 19. fejezeténél. Ma I. Uri utca 38.

„török kutak”
A mély pincében létesített kutak elnevezése, mind magánkézben volt a 18. században. (Például: Móra Ferenc utca 1., 3., 4., 5., 6., Országház utca 4., 6., 9., 26., Szentháromság utca 2., 5., 7., Tárnok utca 10., Uri és Szentháromság utca sarkán, Országház utca 7., 11., 14., 15., 17–19., 28., Uri utca 19., 72. stb., Zakariás 1956. 314–317.)

víztározó, kút a mai Dísz téren (1784–1785)
1783-ban Kögler Mátyás II. József lovasszobrát tervezte a kút díszének, majd a császár elutasítása után Neptun-kutat tervezett volna a térre. A kutat végül Carlo Adami faragta ki, és 1785-ben készült el vele (Zakariás 1956. 306–307.). Carlo Adami kőfaragó által készített márványkút, 1785 őszétől üzemelt (Nagy 1963. 375–376.). 1791–1792-ben Hofhauser Antal, majd Hofhauser Ferenc végzett javításokat rajta, 1799–1800 között utóbbi Seeband Mihály lakatossal teljesen szétbontotta és új kutat épített (Zakariás 1956. 314.).

vízmű a Szent György téren
Középkori eredetű, a Vízivárosból vezetett fel (alsó szakaszának leírását lásd a Vízivárosnál). 1687-ben rendelték el rendbehozatalát, amit 1689-ig Johann Virgilius Lindtner, majd 1689 után Johann Adam Dies vezetett (nyomószivattyús berendezés, de később lóvontatással működött). A hozzá tartozó víztorony az egykori Honvédelmi Minisztérium épületének délkeleti sarka helyén állt (*Turris aquaria*, a Dunából hozták a vizet hozzá, a Halászáros északi határán állt a párja, ólomcsövekkel vezették fel a vizet benne, Miller 1760. 93. /No. 271./ és 95. /Z/; Czagány 1966. 15, 18; Magyar 2003. 68.).
1696: No. 267. /*víztorony/*, 1714–1771: No. 271, 1786: No. 222; 1814–1822: No. 219; 1823: No. 221; 1844: No. 218. – ma I. Szent György tér 3. – Színház u. 2.

királyi palota vízműve (Schloßwassermaschin 1839/)
A királyi palotához, a Vízi-rondellából vezetett fel a déli kortinafal vízzállító folyosójában. Középkori eredetű volt, 1686-ban elpusztult, Grassalkovich Antal helyezett el benne új vízművet Mikoviny Sámuellel még 1750 előtt, ami facsöveken szállította a vizet a Várba, majd 1777–1780 között Kempelen Farkas újította meg annak szivattyúját. 1817-ben ismét felújították (BFL IV.1002.j 1839 No. 1800 ½; Korabinsky 1786. 484; Schams 1822. 486; Czagány 1966. 25, 32, 36.).

Rathhaus Brunnen (1722) → Doctor Brunn

Városházkút → Doctor Brunn

A Várban található kutak, 1784 (BFL IV.1002.e a. 1785 No. 655 alapján)

Ház udvarán	Házon kívül
14	15

Ebből közterületen álló, vagy középülethez kapcsolódó kutak

Épület minősége	Kút az épület udvarában	Kút az épületen kívül	Kút mélysége (öl)	Vízmélység (öl – láb)
városház		1	12	– 4
városház		1	11	4 – 4 ½
katonai kórház (<i>Xenodochium Militare, Backhaus Caserne</i>)		1	6	1
a Bécsi kapu melletti magaslaton		1	10	2

Víziváros

víztorony (Wasser Rondel, in welcher ein brun, oder Wasser Resorvar 1741/)
A Halászárvrost délről határoló kortinafalhoz csatlakozott. Vízműve az 1686-os ostrom során elpusztult, 1687–1702 között állították helyre (*Propugnaculum rotundum*, Miller 1760. 95; BFL XV.16.a 201/cop2 /1749/; Nagy 1975. 38.). 1749. No. 54.

vízmű (Wasser Druckh Werckh 1721/, Donau Druckwerk 1790/, vízi Makhina 1 Machina Hydraulica, 1796/)

Az 1686-os ostrom idején elpusztult, helyreállításáig lovakkal, bőrszakokban szállították a vizet a Várba (*Rossteig*, Nagy 1975. 37.), Jacob Caspar állította helyre. Egy 1722-es felmérés szerint a Dunából két helyen, facsöveken keresztül nyomta fel a vizet egy tartályba, majd onnan ólomcsöveken keresztül a várbeli víztoronyba (BFL IV.1002.uu No. 647. 1722. december 1., 62. *ábra*). 1733-ban 46 öl magas, 155 öl hosszú (Vanossi 1733. 23.). Bérlóje köteles volt nappal végig, s szükség esetén éjjel is működtetni (BFL IV.1002.n No. 7. Joseph Moritz budai kútmester szerződése Buda városával, 1791. október 10. Egyéb szerződések: BFL IV.1002.n 7. nd. No. 55; Vályi 1796. 333. Tervei: BFL XV.17.a BMT 144 /1810/, BFL XV.17.a BMT 145 /1814/, BFL XV.17.a BMT 135 /1831/).
1714: No. 52; 1739–1754: No. 62; 1771: No. 55; 1786: No. 59; 1794: No. 63 és 81; 1804: No. 65 és 84; 1814: No. 64 és 83; 1823: No. 64 és 83; 1844: No. 60 és 79. – ma I. Fő utca 5.

kút a városi szegényház előtt (1798 körül)
(BFL XV.16.a.207/52 – ma I. Széna tér)

kút a Három Nyúl kaszárnyában
(Többszöri elromlásáról lásd BFL IV.1002.j 1833 No. 2535, 1833. augusztus 8–11.)

Külterületek

Svábhegyi ciszterna (1837)
1836-ban határozták el egy esővízgyűjtő ciszterna megépítését a Sváb-hegyen (BFL IV.1002.j 1837 No. 445. A leendő felhasználókról ugyanekkor /1836. december 21. / készített kimutatás szerint csak egynek, Catharina von Papaneeknek volt saját kútja).

Disznófó-forrás
(Than metszete, 1847, in: Gál 1968)

Doctor Brunnen (1733, Brun mit Wasserleitung von Schwabenberg 1741/, Doctor-Brunnen 1822/, Nádor-kút 1847/)

Nevét Everling Erhard katonaorvosról, 1686 utáni felfedezőjéről kapta 1688-ban. 1690–1710 között a Budai Kamarai Adminisztráció tulajdonában volt, 1711-ben kapta meg Buda városa. A Sváb-hegyről vezették le vizét a Várba, a Szentháromság térre. 1716–1722 között készült Kerschensteiner Konrád jezsuita szerzetes vezetésével (Schoen 1930. 17; Lócsy 1961. 6–7.), 1369 öl 2 láb ólom- és 757 öl hosszú facsövön keresztül vezették be a forrásból a Várba a vizet (Vanossi 1733. 10–11.). 1734-ben a forrásházat frissen boltozottnak nevezik (BFL IV.1002.uu No. 647.).

1760-ban Miller idején a Pál-hegytől (a Szabadság-hegy egyik része, Zakariás 1956. 300.) kiindulva 20 öl hosszan boltozott úton, majd 688 ölön keresztül facsövekben, az Orbán-hegy alatti régi úton. Ezt követően, a Sváb-hegyi forrástól a Sváb-hegyi kőfejtő alatt (*unter dem so genanten Schwaben Steinbruch*), a városi szőlők és a katonai temető mentén érte el a Várat, ahova 1414 ölnyi ólomcsövön vezették be a vizet (BFL IV.1002.uu No. 647; Miller 1760. 93–94; Schams 1822. 485; Pásztor 1936. 287; Garády 1998.).

1783–1784-ben Tumler Henrik vezetésével felújították (Zakariás 1956. 306.). 1847-ben József nádor tiszteletére nevét Nádor-kútra változtatták. Ma forrásháza: XII. Béla király út 2/a.

König-Brunnen (1733)
Ma Béla király kútja (ma XII. Béla király út 30.).

Schwaben-Brunnen (1733, *Schwabenbergsquelle* /1822/, *Sváb-kút*). Az Istenhegyi út rendezésekor beboltozták (Zakariás 1956. 300; Vanossi 1733. 10; Schmall 1822. 485.).

Ürményi-kút
Ürményi József készítette a svábhegyi vezetékhez csatlakozva, saját költségén, 1846-ban (Gárdonyi 1933. 176.)

21 Közlekedés / Traffic

Buda főbb távolsági útvonalai és az azokon található hidak állapota, 1784 (BFL IV.1002.e 1784 No. 2955. alapján)

Országút sorszáma	Út jellege (posta-, katonai, kereskedelmi)	Út iránya (-tól -ig)	Út anyaga (kő, homok stb.) és minősége	Átmege-e folyón, patakon	Az úton található köhidak száma, állapota	Az úton található fahidak száma, állapota
1.	mind	Esztergom vm., majd Pilis (Óbuda) – Promontor (Budafo	mindenféle, jó	nem	3, jó	1, jó
2.	kereskedelmi, katonai	Buda, városi kórház felől Budaörsre (Pilis vm.)	mindenféle, a Budaörs felé eső negyede felújításra szorul	nem	1, jó	2, jó
3.	kereskedelmi, katonai	Buda, Vár alján, a szegényháztól, Budakesziig (Pilis vm.)	kő, homok, az erdős részen felújításra szorul, a többin jó	nem	1, jó	2, jó

21.1 Hajózás / Shipping

1820. június 16. – november 20.: Bernhard Antal *Carolina*-gőzöse foglalkozik Pest-Buda és Óbuda között személyszállítással (állomásai a hajóhíd pesti hídfője, Budán a Bomba tér, végül Óbuda, csődbe ment a hajóhíd üzemeltetőivel szembeni konkurencia miatt, Tóth 1962; Jankó 1967; Csillag – Varró 1968. 7.)
1829. március 13.: az Első Dunagőzhajózási Társaság (*Erste Donau-Dampfschiffahrts Gesellschaft, DDSG*) megalakulása (Csillag – Varró 1968. 9.)
1831. február 1-től rendszeres gőzhajó-járat („*Franz I*”) Bécs – Pozsony – Pest között (engedély 1830-tól, Csillag – Varró 1968. 10-11., 65. ábra)
1833-tól a Franz I menetrendszerinti járatá válik Győr – Pest – Újmoldova – Bázias között (Csillag – Varró 1968. 15.)
1835-től Óbudán telelőállomást létesítenek a gőzhajóknak (Csillag – Varró 1968. 18.)
1844-től rendszeres gőzhajó-járat Buda és Pest között (*Adalékok a Tabán történetéhez...* 165.)

21.2 Hidak / Bridges

repülőhid (*lengőkomp, pons volatilis, fliegende Donau Brücke, Ofner Land fliechende Brücke* /1810/)

- 1686 őszén már folytak az újjáépítési munkálatok, de a tél beköszönte megakadályozta annak befejezését. 1688-ban már működött (Oross 2015a. 15.). 1701-től Buda és Pest együtt működtette, bérelték az uralkodótól (legfontosabb feladata ekkor a katonaság, valamint a postakocsi Dunán történő átjuttatása volt, Géra – Oross – Simon 2015. 1008. sz. regesza). Budai hídfője a Rudas fürdőnél volt (Bánrévy 1936. 251; Morvay 1972; *Adalékok a Tabán történetéhez...* 156; Tóthné 1956. 83-nál tévesen 1736 szerepel a repülőhid létesítésének éveként)
Alkatrészei: kettős hajótest, csörlődob, az árbócok közti fasín, csúszka, kormánylapátok, oldalsó orrlapátok, elülső és hátulsó haránt lapát, merevítő rúd, tolórudak, pántok, kötél. Utóbbit hajók tartották a víz felszínén, vége erősen le volt horgonyozva (Morvay 1972. 145.).
„Ez a hajóhoz hasonló komp igen szépen, mesteri módon megalkotott jármű; bár nincsen vitorlája, mégis átúszik a folyón, jóllehet sem evezővel, sem mással nem nógatják. A lakosságot szüntelenül szállítja oda és vissza.” (18. sz. első fele, Tardy 1971. 188.)
- 1720-as években áthelyezték a mai Rudas fürdő – Belvárosi plébániatemplom vonalától északabbra, a mai Ybl Miklós tér – Deák Ferenc utca vonalára (Vanossi 1733. 23–24; Miller 1760. 104; Szentesi 2009. 34.)
- 1788-ban áthelyezték, budai hídfője a vízivárosi vízműnél (a mai Lánchídnál) volt, kötelét a Szent Anna-templommal szemben horgonyozták le (Morvay 1972. 132.). Egyszerre 300 embert és 3–4 lovasszekeret bírt el. Télen használták, amikor a hajóhidat szét kellett szedni (Vályi 1796. 333. – Morvay 1972. 145. szerint az 1760-as évek után csak 1790-ben állították össze, az országgyűlésre!, 20. ábra). 1803-ban a jeges ár benne és a hajóhídban is nagy károkat tett (BFL IV.1002.j 1803 No. 1146.). Két hajóval működött.
A Helytartótanács 1807-ben elrendelte a repülőhid felállítását a leendő országgyűlés miatt megélénkülő forgalom miatt, a budai oldalon a vízivárosi vízműnél, a Nepomuki Szent János-szobornál (1807. február 24. BFL IV.1002.e 1807 No. 296.).

Súlyos károkat szenvedett az 1810-es tabáni tűzvész során (BFL IV.1002.j 1811 No. 1663, No. 1870, No. 2201.). 1813 végén még működött – tulajdonképpen részben a telente szétszedett hajóhíd szerepét pótolta addig, amíg a Duna nem volt jeges (1813. december 24-én nyugtázta a tanács, hogy a bérlője megnyitotta a közönség előtt a hidat, BFL IV.1002.e 1813 No. 1903.). 1814-ben szétszedték és meghagyták, hogy elemeit őrizték meg, hogy amennyiben bármikor szükség lenne rá, újból használni tudják (a Helytartótanács Budának, 1814. június 14. BFL IV.1002.e 1814 No. 182.), ezzel a hajóhíd tartaléka lett, de a későbbiekben gyakorlatilag nem szerelték össze, az iratokban sem fordul elő.

hajóhíd (*pons navalis, Schiffbrücke, Schiff Landbrücke* /1811/, *pons navalis Danubialis* /1818, BFL IV.1002.e 1818 No. 474./, *Buda Pesti Duna hajóhíd* /1845, BFL IV.1002.e 1845 No. 3184./)

- 1687–1688: 57 dereglyéből álló hajóhíd (csekély polgári forgalom, katonai szempontból viszont jelentéktelen, így egy év után lebontották, Tollius 1700. 198–200; Tscherning 1687. 100; Tóthné 1956. 79; Nagy 1957. 56; *Adalékok a Tabán történetéhez...* 156.)
A Rákóczi-szabadságharc korában keletkezett források is emlitenek félmérföldes hajóhidat (és egyértelműen nem a repülőhídra utalnak, 1707-ben Eustache de Noble 63 hajóból álló pontonhídról ír, de ezek feltehetően még a megelőző időkből vették forrásukat, Noble 1707. 67. Lásd még *Description of all the seats of the Present wars of Europe*, 1704. 198.)
- Ofner und Pester Donau Schiff Brücke, Dunahíd* (1846, BFL IV.1002.j 1848 No. 778.)
1767-ben ideiglenes jelleggel szerelték össze Albert szász herceg látogatása alkalmából a repülőhid helyén (a Tabán és a Halászáros határán, mai Ybl Miklós tér – Deák Ferenc utca vonalán), ekkor 57 hajóból állt (Horler tévesen 1766-ot teszi meg az összeszerelés évének. Horler 1955. 708.).
1778-tól kamarai, 1785-től (a Kamara és a Helytartótanács egyesítésével) a Helytartótanács igazgatása alá tartozott (Nagy 1963. 395.).
1796-ban 54 hajóból állt, és olyan széles volt, hogy egymás mellett elfért rajta két kocsi, „azon felül mind a’ két felől igen alkalmas karfákkal készült két gyalog úttakkal ékesítetett, hossza 540 lépést tesz” (Vályi 1796. 335.). 1817-ben előírás szerint 46 (következő évtől 47) hajóból állt, 46 elülső és 40 hátsó horgonnyal (utóbbi következő évtől 41-re módosult, BFL IV.1002.e 1817 No. 97.). 1833 után a pétervári híd mintájára „kiegyenesítették”, amihez elegendő volt 43 hajó, véglegesen 1849-ben bontották le (az 1837-es revízió szerint a 43 hajót északi oldalán 58, a délin 36 horgony tartotta láncokkal; BFL IV.1002.j 1837 No. 193. A kiegyenesítés előtti állapotot lásd egy 1830-as felmérésen: MNL OL S 74 Y 23/8 és 23/10–15 és Korn 1833. 8.). Az 1840-es években 42 hajóból állt, és 240 öl hosszú volt (Moshamer 1843. 77–78.), éjszakánként 16 lámpással volt kivilágítva (Schmidl 1844. 464.).
Minden nap reggel és este meghatározott időben egy szakaszán szétszedték, hogy a Dunán közlekedő hajók továbbmehessenek (Bright 1818. 207.). Rendszerint március 4. és december 6. között működött (Moshamer 1843. 78. Részletesebb időpontokat lásd Rác 2012. 9.). Telente teljesen szétszedték (ezért is nevezi Vályi „*Budai, és Pesti nyári híd*”-nak, Vályi 1796. 335.). A hídbérlőnek – amennyiben nem fagyott be teljesen a Duna – a téli átkelésről is gondoskodnia kellett, 1827-ben például 18 csónakot tartott készenlétben erre a célra (*Navigia minora, für die kleine Uiberfuhr*), valamint 12 dereglyét (*Pontones, für die große Uiberfuhr*) és 10 új „hídhajót” (*Bruck-Schiffe*, a hajóhidat alkotó hajót, *in der Abschoppung zur Einbindung*, BFL IV.1002.e 1827 No. 211.).
Magas vízállás mellett szintén nem működött. Például 1830 áprilisában ezért

65. ábra. A „Franz I” gőzhajó
Közhasznú Honni Gazdasági, Házi, ’s Tiszti Vezér Kalendárium 1832. évi kötete
Fig. 65. The steam boat Franz I
Közhasznú Honni Gazdasági, Házi, ’s Tiszti Vezér Kalendárium from 1832

kétek az összeszerelésével, ugyanitt írják, hogy 93 horgony kellett a híd megtartásához. Amikor április 14-én végre használható állapotba hozták a hajóhidat, még 25 tartalék hajó maradt raktáron, a jelentés szerint a biztonságos működéshez felfelé 59 horgony, lefelé 37 kellett, a hidat működtető személyzet ugyanekkor 3 főlegényből (*Oberknecht*), 6 legényből (*Unterknecht*), valamint 5, a horgonyokra figyelő ellenőrből (*Ankerwächter*) állt (1837-ben csak az utóbbiak száma változott, ötről hatra, BFL IV.1002.j 1830 No. 190. és 471.) Az *Ankerwacht* létrehozását 1805-ben vetette fel Pest városa a hidat 1803-ban és 1804-ben a magas vízállás miatt ért károkon okulva, az intézmény következő évtől működött (BFL IV.1002.j 1806 No. 1.).

Az 1810. szeptember 5-i tabáni tűzvész a hajóhídban is nagy károkat tett. Az ugyanekkor készült kárfelmérés szerint a budai hídfőjénél jegszedő épület (*hídvám, Einahms Gebäude*), földszintjén fogadószobával és őrszobával, egy raktár, az emeletén két szobával, valamint pavilon állt. Az épület mögött ács tér volt, mellette pedig egy kunyhó (*eine gemauerte Hütten auf den Windplatz*, BFL IV.1002.j 1811 No. 2201.). A tűz után felmerült, hogy új átkelőhelyet keresnek neki, de végül eredeti helyén állították helyre (BFL IV.1002.e 1810 No. 517.).

A híd korai megnyitása problémás volt (például 1832 novemberében a jeges víz okozott kárt benne, BFL IV.1002.j 1834 No. 166. 1837. március 6-án a jégzajlás tett károkat a frissen megnyitott hídban, BFL IV.1002.j 1837 No. 193.). A hajók is gyakran okoztak bajt (például 1844. március 11-én egy szénaszállító vonatott hajó elszakította a hajóhíd köteleit és a hídfőjét tartó – egyébként rossz állapotú – cölöpöket összezúzta, BFL IV.1002.e 1844 No. 2003.). 1845-ben az egyre gyakoribb balesetek elkerülése érdekében Buda városa javasolta annak áthelyezését a Duna leendő állóhíd (Lánchíd) fölötti szakaszára (Buda a Helytartótanácsnak, 1845. június 23. BFL IV.1002.e 1845 No. 2344.), a terv azonban nem valósult meg, helyette a híd további biztosítását rendelték el (például a budai hídfő kőfallal történő ellátásával, 14 lábnyi vízállásnál megtiltva a hajóhíd megnyitását stb., BFL IV.1002.e 1845 Nr.2455.).

(Korabinsky 1786. 484; Tóthné 1956. 83; Radnai 1967. 37; Nagy 1975. 290; *Adalékok a Tabán történetéhez...* 157–158.)

66. ábra. William Tierney Clark: a Lánchíd pillérének homlokzatrajza, 1838
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára T 14 No. 34/IV/35
Fig. 66 William Tierney Clark: facade of the pier of Chain Bridge, 1838
Hungarian National Archives, National Archives of Hungary T 14 Nr. 34/IV/35

Lánchíd (Budapesti állóhíd (1846) – BFL IV.1002.j 1846 No. 3769; állóhíd (BFL IV.1002.j 1847 No. 488.), Kettenbrücke (1845, BFL IV.1002.e 1845 No. 2455.)

Állandó híd gondolata már II. József korában felmerült Balla Antal mérnök révén, aki 1784-es értekezésében írt egy boltozatos, 12 vagy 13 pilléres kőhíd tervéről (Fodor 1955, Tóthné 1956. 83; Nagy 1975. 290; C. Harrach 1979. 309. Nagy Lajos tévesen Balla Józsefet írt).

1786-ban Török Sándor mérnök és Ledvina Ferenc, Ledvina József építőmester tettek javaslatot hatboltozatos kőhíd építésére, amit II. József a várható nagy költségek miatt elutasított (Nagy 1963. 395; C. Harrach 1979. 309; Páll 2007. 18.).

1808-ban Johann Gross is tervezett egy kisebb volumenű kőhidat, közepén kőkereszttel Buda és Pest közé (nem valósult meg, a tervet lásd: MNL OL S 80 Duna No. 9/1–2).

1810-ben szintén felmerült a dunai kőhíd létesítésének terve (*projectum stabilis pontis*, a Helytartótanács 1810. március 6-án elrendelte a Duna megvizsgálását az Óbudai-szigetektől Ráckeveig, és az erre alkalmas partszakaszok kijelölését, BFL IV.1002.e 1810 No. 717.).

1819-ben Kämpf Müller (Campmiller) József linzi mérnök ötnyílású fahíd makettjét (BFL IV.1002.e 1819 No. 908; Raisz 1820; Páll 2007. 18.), 1823-ban Banitz György, 1825-ben Szvoboda János, 1828-ban Petrőzai Trattner Károly készítettek terveket állandó hídra (Trattner 1828).

1832-től gróf Széchenyi István szorgalmazza a megépítését, ugyanekkor alakult meg a Hídegylet (lásd még: BFL IV.1002.j 1832 No. 1489, 1832. március 30. és április 1.), Buda bizottságot küldött egy állandó híd építési lehetőségeinek megvizsgálására („*auf die Erbauung einer stabilen Donau Brücke*”, BFL IV.1002.e 1832 No. 312.). Ugyanekkor Győri Sándor földmérő készített tervet egy, a folyó közepén egy pillérrel ellátott hídra (Győri 1832).

A híd megépítéséről szóló végleges döntés az 1836. évi XXVI. tc. Ezzel párhuzamosan felmerült egy gyaloghíd létesítése is a Rudas fürdő előtti területen /W. T. Clark/, illetve attól délre eső budai hídfővel 1837-ben és 1838-ban (MNL OL T 14 No. 34/IV/17–18.) A Lánchíd építését 1839-ben kezdték meg, alapkövéit 1842. augusztus 24-én rakták le, végül 1849. november 20-án nyitották meg (Nagy 1975. 290–292., 66. ábra).

hidak az Ördög-árok

A Miller–Binder-féle 1760-as térképen az Ördög-árok tabáni részén 5 kishíd (egy a Rác fürdő előtt, egy a görögkeleti temető északi végénél, a többi azoktól északra), valamint egy híd a Várból a Kéményseprő-kápolnához vezető úton. A Tabán és Krisztinaváros határán lévő hídon (*Stadt Brücke*) 1791 őszén nagyobb felújítási munkákat végeztek (a régi boltozatát annyira tönkretette egy felhőszakadás, hogy Johann Michael Hamannak le kellett azt bontania, az újat 2 öl szélesre és ugyanolyan magasra tervezték, a kőműves munkákat Hickisch Kristóf végezte, BFL IV.1002.n No. 13., p. 28.). Schams a Rác fürdőhöz vezető hidat *eine gemauerte Brücke*-nek nevezi, ebben jelentős károkat tett az 1837-es felhőszakadás (Schams 1822. 583; BFL IV.1002.e 1837 No. 95.).

Egy 1786 körüli felmérésen (BFL XV.16.a.204/41a, b, 14. ábra) az Ördög-árok Városmajortól Dunáig tartó szakaszán 6 kőhidat és 2 fahidat jeleznek (a két fahíd a Városmajornál állt, a krisztinavárosi és a tabáni szakaszon lévő hidak és pallók, egyebek állapota:

- rossz, javításra szoruló sövényes partbiztosítás (*Beschlächte*) – 7
- rossz hidak vagy pallók – 5
- tuskók az árokban, amelyeken hidak vagy pallók vannak – 7
- part menti csonka részek, melyeknél mindenféle szemét feltorlaszolódik – 13

pontosan meg nem határozható helyeken álló hidak

1. *híd az Aranykézhez címzett fogadónál*

1829-ben tervezték az árok partján állt Aranykézhez címzett fogadó mellett kis kőhíd létesítését (BFL IV.1002.j 1829 No. 1855).

2. *híd az Ördög-árok felett a Blumenplatznál, a Déry- és Roth-házak mellett*

1834. június 21-i határozat a vizesárkon (*Wassergraben*) lévő kőhíd lebontásáról és az árok betemetéséről (BFL IV.1002.j 1834 No. 309.). Tabán: 1833. nov. 11.: A Blumenplatzon, az Ördög-árokban újonnan épült hídhoz kapcsolódó, Wojtha által elvégzendő árokfalazási munkákról, a híd a Déry- és Roth-házak szomszédságában állt (uo. No. 1147., költségvetés és terv, 1818-ban No. 605. Déry József csizmadia háza, az 1833-as várostérkép alapján a Rác fürdőtől északra eső első vagy második híd lehetett).

Újlak

kivilágítani tervezett újlaki hidak 1811-ben (BFL IV.1002.e 1811 No. 838.):

- „első kőhíd” (*erste steinere Brücke*)
- „nagy kőhíd” (*grosse steinere Brücke*, a Szentháromság-szobor közelében)

híd Buda és Óbuda határán (ponticulus)

A forgalom megkönnyítése érdekében Buda által létesített kis híd, árokkal (aminek alját az újlakiak és az óbudaiaiak rendszeresen teledobálták szeméttel, BFL IV.1002.j 1836 No. 1726.).

híd a Császár fürdőnél (Pons extra Thermas Caesareas, 1837)

(BFL IV.1002.e 1837 No. 95.)

Krisztinaváros

Az erődítési telkek 1810-es felosztási térképén 7 híd szerepel (az első a mai Krisztina körútnak a Vérmező északnyugati szakaszánál, valamint jelzi a Havas Boldogasszony-templomhoz vezető, Fehérvári kaputól kiinduló út Ördög-árok feletti kishídját, BFL XV.16.a.203/35).

Fapallók több helyen is voltak az árok fölött (például *neben der Planken* – a Müllner Gasse, a mai Kuny Domokos utca, közelében, BFL IV.1002.j 1837 No. 457.). Több magánember házánál is voltak kishidak (...*complures Ponticulos Privatorum*, BFL IV.1002.e 1837 No. 95.).

Szent János-híd (S. Johans Brücke /1837/, Johannes Brückl /1837/)

Az Ördög-árok fölött vezetett át, Nepomuki Szent János szobráról kapta nevét. Az 1837. május 15-i felhőszakadás tönkretette, de helyreállították (BFL IV.1002.e 1837 No. 95; BFL IV.1002.j 1837 No. 669.).

Sváb-hegyi híd (Schwabenberger Brücke) a Sváb-hegyi forrás közelében (Schams 1822. 485.)

híd az Ördög-árok felett a Generális kaszálón (1803, BFL IV.1002.j 1805 No. 2169.)

híd az Ördög-árok felett a Generális kaszálón, az ún. Zorn-híd (bey der sogenannten Zornischen Brücke, BFL IV.1002.j 1836 No. 1655.)

híd az Ördög-árok felett a Kalmárfy-háznál

A Generális kaszáló rendezésekor rendelték el építését, 1834-ben határozták el, hogy Kalmárfy Ferenc házánál vezessen át az árkon (BFL IV.1002.j 1833 No. 2283. és 1834 No. 171.).

fahíd az Ördög-árok felett a Kiss-háznál (BFL IV.1002.j 1834 No. 204.)

kőhíd az Ördög-árok felett a vincellér házánál (BFL IV.1002.j 1834 No. 204.)

Külterületek

kis kőhíd Buda és Promontor (Budaörs) határánál (BFL IV.1002.j 1814 No. 845.)

21.3 Lépcsők / Stairways

A' Város háza útszajánál pedig két gyalog kis ajtó, és fedezett út van, mellynek egyike Krisztina Városba vezet; az ezzel által ellenben lévő pedig, melly a' leg régiebb gyalog ajtó, és hosszan fedezett út van alatta, a' vízi Városba vezet, fellyebb pedig a' Bétsi kapu felé, a' Normalis Oskolának szegeleténél, ismét más fedezett új gyalog út, és ajtó van, mellyen való lemenetel, mintegy a' Vízi Városnak piatzára, 's közepe felé vezet. (Vályi, 1796. 327.)

Iskola-lépcső – Várból a Vízivárosba

1778-ban építette Nepauer Máté tervei alapján Niedermayer Xavér Ferenc, 1788-ban készültek el vele. Eredetileg a várfalhoz épült fedett falépcső volt, ami a vízivárosi elemi iskolához vezetett (Horler 1955. 594; Nagy 1963. 370; Pásztor 1936. 27. – utóbbi 18. század elejének írja, tévesen). Az Iskola-lépcső nevet 1879-ben kapta.

jezsuita kapu és lépcső (Jesuitter Pforten /1727/, Porta Jesuitica /1779/)

A jezsuita szeminárium mögött a várfalon nyitott, Vízivárosba levezető kőlépcső, Rosenfelt 1728-as látképén és Vanossinál (Vanossi 1733. 11.) szerepel. 1779-ben fejezték be lefedését (BFL IV.1002.e 1779 No. 119.), „*die bedeckte Stiege*” (Korabinsky 1786. 486. A Kamara háza mögött).

Lásd még 12.1.1-nél!

„*Márvány-lépcső*” – a Várból a Krisztinavárosba (18. század második fele)

Horler szerint 1788-ban épült, eredetileg zsindegyel fedett falépcső volt (Pásztor 1936. 2. Pásztor szerint már a 18. század elején állt, de nem közöl hozzá forrást és a többi lépcsővel kapcsolatban adatai tévesek, lásd még Vályi 1796. 327; Horler 1955. 527, 671; Nagy 1963. 370. Tervét lásd: BFL – XV.17.a.302 – 101).

Ma I. Tóth Árpád sétány 25–26-tal szemben.

Nándor-lépcső

1828-ban tervezte Dankó József (BFL XV.17.a.303/165a, 67. ábra).

Ma I. Logodi utca és Anjou bástya között.

lépcső a Nádor-kertnél

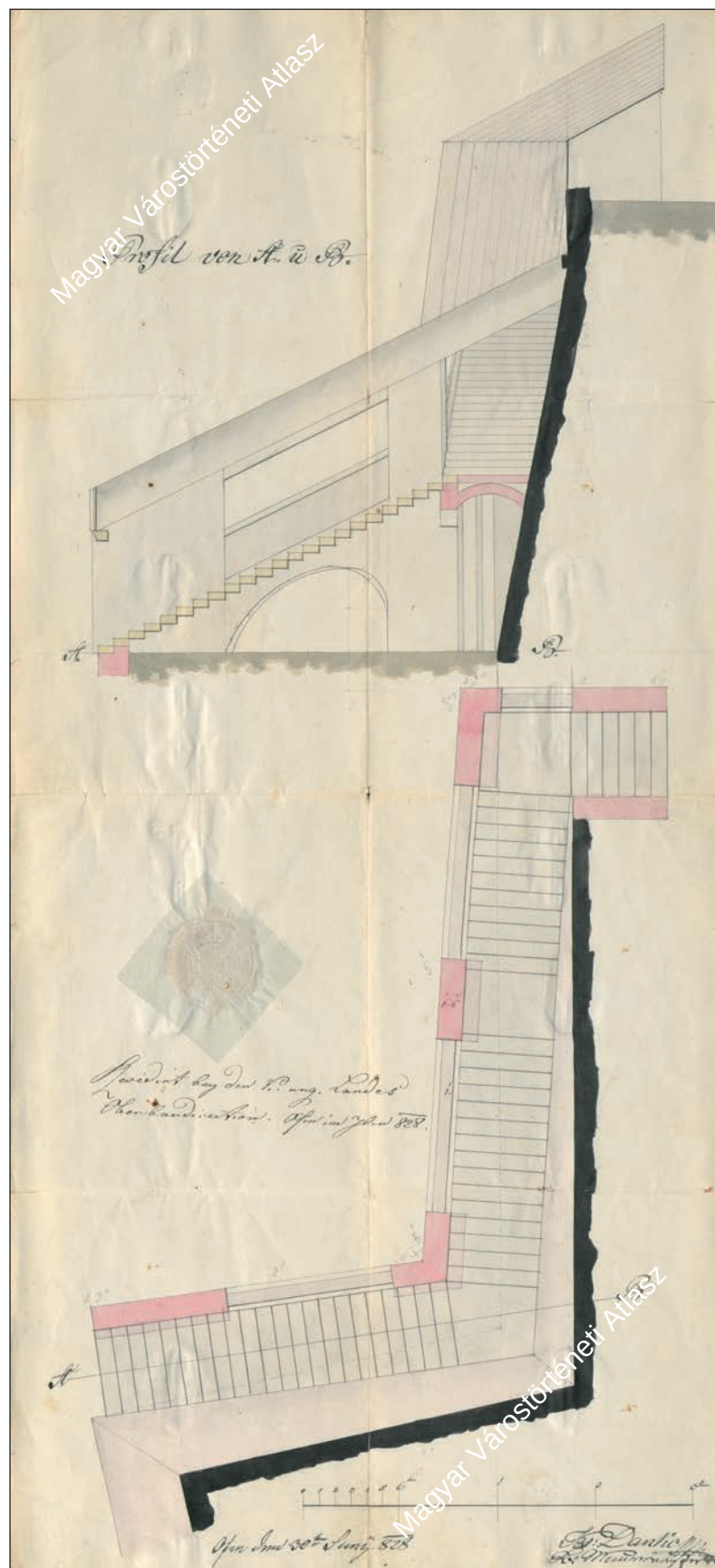
A Gellért-hegy déli lábánál (BFL IV.1002.j 1838 No. 1217.).

Szlatiny-lépcső (Szlatiný Stiegen, 1829)

A Szlatiny-ház (No. 192. Ma I. Táncsics Mihály utca 7.) mögötti, Vízivárosba vezető falépcső (*die hölzerne Stiege, Communication mit der Wasserstadt nächst dem Schulgebäude die Stiege von Holz*). 1829-ben átépítették kőből (BFL IV.1002.j 1829 No. 1509).

tabáni lépcső (Tabaner Tretplatz)

A régi görögkeleti temetővel szemben volt (BFL IV.1002.j 1821 No. 512.). A Tabánban a Gellért-hegyen egymás alatt futó utcákat egybeíránt több kisebb lépcső kötötte össze.

67. ábra. Dankó József: a Várba vezető lépcső (Nándor-lépcső), 1828 Budapest Főváros Levéltára BFL XV.17.a.303/165a
Fig. 67 József Dankó: stairway to the Castle (Nándor stairs), 1828 Budapest City Archives BFL XV.17.a.303/165a

21.4 Gyorskocsi / Stage coach

Lásd még Adattár 16. Posta fejezetet!

Buda a 18. századtól központ, az egyik postaigazgatósági kerület a nyolc magyarországból, a bécsi alá tartozott (Nagy 1975. 407–408.).

1752: budai kocsiposta expedíció indulása, pénz-, csomag- és utasszállítással (heti menetrendszerinti forgalom Bécsbe)

1825: gyorskocsi-járatok indulása (*deligence, delzsánc*, fekete-sárga kocsik, melyek éjjelente is közlekedtek, kezdetben hetente, 1839-től naponta mentek Bécsbe, a Bécs–Buda távolságot 44 helyett 31 óra alatt tették meg, Birkás 1948. 72; *Adalékok a Víziváros történetéhez* I. 31.)

21.5 Fiáker / Fiacre

1810: 101 volt Budán (Palugyay 1852. 105.)

1822: kb. 100 fiáker volt Budán, központjai:

1. hídfő (Tabán, utak innen a Várba, Császár fürdőbe, Városmajorba, Óbudára, Szép Juhásznéhoz)
2. Szent Anna-templom környéke (Víziváros)
3. Szentháromság tér (Vár) – (Schams 1822. 398; Nagy 1975. 408.)

1832. augusztus 5-től naponta reggel 6-tól társaskocsik a tabáni Szarvas-háztól, a várbeli Bécsi-kaputól és a vízivárosi polgári kórháztól a Zugligetbe (Laszlovszky-majorhoz) és a Lipótmezőre (Szentesi 2009. 66.).

Városi tulajdonban lévő, a vízmű épületében őrzött kocsik jegyzéke (1847. február 18. BFL IV.1002. 6. nd. No. 43. és 7. nd. No. 56. alapján)

Kocsi típusa	Darabszám
<i>I. Gazdasági kocsik (Wirtschaftswägen)</i>	
fedett teherkocsik (<i>Kastenwägen</i>)	3
szekerek (<i>Leiterwägen</i> í)	2
vizes kocsi (<i>Wasserwagen</i>)	1
szállítókocsi (<i>Schubwagen</i>)	1
<i>II. Halottaskocsik (Tottenwägen, „hullaszekerek”) és bérleti díjaik</i>	
négylovas 28 forintért	1
négylovas 18 forintért vagy kétlovas 12 forintért	3
kétlovas 9 forintért	1
kétlovas 4 forintért	2
kétlovas 2 forintért	2
kétlovas 1 forintért	2
egy díszes halottaskocsi (menyország ábrázolásával és lakkozott halálfejjel, <i>Leichenwagen mit Himmel und lakirten Tottenkopf</i>)	1

(A halottaskocsik 1846-tól a hajóhídon („*Dunahíd*”) csak késő este közlekedhettek, hogy ne zavarják a forgalmat, BFL IV.1002.j 1848. No. 778. , 1846. április 22. és május 1.)

21.6 Vidéki bérkocsik (*Landkutsche*) / *Country-cabs*

A fiákerekkel ellentétben a távolabbi, hosszabb utakhoz vették igénybe. Kiindulópontjuk 1822-ben a vízivárosi Aranyhajó valamint Korona fogadó volt (Schams 1822. 400.).

Fiákeresek, kocsisok, különböző fuvarozók... Budán (1817–1820 között, BFL IV.1002.s alapján)

	Víziváros	Tabán	Újlak	Országút	Krisztinaváros	Összesen
Fiákeres	16	8	1	3		28
Fuvaros	14	36	5	5	1	61
Kocsis	12	6			20	38
Homokfuvaros		1				1
Ökörfuvaros		4				4
Vidéki bérkocsis	10		1	3	5	19

21.7 Omnibusz / *Omnibus*

1832-ben indultak az első omnibuszok, főbb végállomásaik a budai hegyek, valamint a tabáni fürdők voltak. (*Adalékok a Tabán történetéhez...* 165.) Az 1840-es évektől terjedt el, útvonaluk a Tabánból indult a budai hegyek sétahelyeihez, a Városmajoron át a Laszlovszky-majorig (ma Zugliget), majd a hajóhídtól az Országúton és Újlakon át Óbudára (Nagy1975. 408.).

21.8 Vasút / *Railway*

Az 1836. évi XXV. tc. alapján határozták el Bécs és Pest(-Buda) között vasútvonal létesítését
1836: Sina György előmunkálati engedélyt, 1837-ben építési engedélyt kapott a Bécs – Győr – Sopron – Győr – Buda vasútvonalra, de ténylegesen 1848-ig budai útvonal nem épült ki (Nagy 1975. 325.).

22 Természeti képződmények / *Natural features*

22.1 Hegyek, dombok / *Hills*

Térképek (részletesen lásd Adattár 8.), Miller 1760, BFL IV.1019 No. 92. (1847. június 11.) és Nagy 1975. 46–48, 286–287. alapján

Hegynevek

Adler-Berg (1733)

Adlerberg (18. sz. vége), Adler Gebürg (1823), Adlers Berg (1837–1838). 1848-tól Sas-hegy.

Am Himmel

A Pozsonyi hegy és Vajdabérc közötti hegy, 1848-tól Tündérhegy.

Árpádorom (1848) → Geisberg

Bátoralya (1848)

Korábban névtelen völgy a Bátoryhegy és Kurucles, Budakeszi út közötti részen. *Unter der Schäferin* (BFL IV.1019 No. 92.).

Bátoryhegy (1848) → Lindenberg

Bloksberg (17. sz. végétől, Blogsberg)

S. Gerhards Berg (Block- oder S. Gerardi-Berg, 1733, Vanossi 6.), Plock-Berg, S. Gerhardi-Berg (1733), St. Gerhardsberg (1786), Blocksberg (1810), Bloks Berg, Sz. Gellért hegye (1838), Kelembércz (Kelenbércz, 1848). Ma Gellért-hegy.

Burgerberg (18. sz. vége

A 17. század végén Új-Sasadi-hegy (Nagy 1975. 47.), 1848-tól Sasad. A középkori Sasad praedium helyén.

Calvarienberg (Oelberg)

Calvariberg, Calvari-Berg (1733), Kálvária Hegy (1833), Calvarien Berg (1838). A Josephberg azon része, ahol a Gül baba türbéből átalakított, Szent József tiszteletére épült kápolna állt. Korabinsky a Kalvarienberget és a St. Josephsberget külön is említi, máskor viszont egymás szinonímá-jaként használja a két nevet (Korabinsky 1786. 487.). Ma Rózsadomb.

Csilebércz (1848) → Kukuberg, Dreihotter

Dobogó (1848) → Galgenberg

Drei Brunn Berg (1836)

János-hegytől délre. A Sváb-hegyre és forrásaira (Doktor-kút, Király-kút, Városkút utal).

Dreihotter

1848-tól Csilebércz. Ma – a Csile név félreértelmezéseként – Csillebérc.

Előmál (1848) → Weisser Sandberg

Fehér Hegy (1833)

Lásd még Kis-Gellért-hegy. A Nap-hegytől délre.

Felsen Berg (1823)

Grünthaltól délre.

Ferenchalma (1848) → Franzen(s)höhe

Francisciberg (18. sz. vége)

Francisci Berg (1810), Franz Berg (1830), Franzens Berg (1838), Ferenczhegy (1848). 1848-tól Vérhalom, miután Döbrentei Gábor szerint már a középkorban itt temették el a kivégzetteket.

Franzenshöhe (19. sz.)

1848-tól Ferenchalma. I. Ferenc királyról kapta nevét.

Galgenberg (Dobogó, Akasztóhegy)

1848-tól Dobogó.

Geisberg (Gaiszburg, 18. sz. vége)

1848-tól Árpádorom.

Gellért-hegy → Bloksberg, Gerhardsberg

Gerhardsberg

S. Gerhardi Berg (1733), Blocks oder St. Gerhardsberg (1786), Szent Gellért Hegye (1833). Ma Gellért-hegy.

Grosser Schwaben Berg (19. sz.)

A második katonai felmérésen szereplő alak. Ma Széchenyi-hegy.

Guger Berg (1838)

Ma Látó-hegy.

Hárs-hegy → Lindenberg

Hunyady orom (Hunyadorom, 1848)

A zugligeti és kútvölgyi szőlőket elválasztó terület, Hunyadi János emlékére. Korábban Laszlovszkyberg.

Istenhegy (1848) → Schwaben-berg

János-hegy → Joannesberg

Joannesberg

Johannis Berg (1833), János-hegy. 1848-tól Pozsonyi hegy, a Pozsony felé kilátás miatt. A budakesziek Preßburger Bergnek is nevezték. Ma János-hegy.

S. Joseph-Berg (1733)

St. Josephsberg (1786), Josephs- oder Kalvarienberg (Korabinsky 1786. 483.), Josephberg (18. sz. vége), Josephs Berg (1810), Joseph Berg (1830), Nagy József-Hegy (1833), Józsefhegy (1848)
18. sz. elején a Vártól északra húzódó dombtság, benne Ferenc-hegy (Francisci-berg, mai Vérhalom), Rókus-hegy (Rochi-berg, Törökvész), Kreidenbruch. A név a jezsuiták által a Gül baba türbéből átalakított, Szent Józsefnek szentelt kápolnától ered. Nevét Döbrentei Gábor szerint egy egykor itt állt Szent József szoborról kapta (a 19. század közepén már nem állt). 1848-tól Szemlőhegy az 1686-ban itt állomásozó császári csapatok „szemlés helyének” emlékére. Az első katonai felmérés szerint (1783) a Francisci Berg (Vérhalom) és Mátyás-hegy között, északi része Gross-, a déli Klein-Josephs Berg (Zöldmál és Szemlőhegy). Buda 1833-as térképén a Nagy a nyugati, a sima József Hegy a Duna felőli része (tehát az utóbbi a Szemlőhegy), az 1838-ason a Kleiner Josephs Berg a nyugati, Grosser Josephs Berg a Duna melletti magaslat.

Kammerwald

1848-tól Kőérberek.

Kelembércz (Kelenbércz, 1848) → Bloksberg

Kleiner Blocks Berg, kleiner Bloks Berg (1810–1838)

Kis-Gellért-hegy. A Gellérthegy Sashegy felé kinyúló része.

kleiner Schwabenberg

Kis-Sváb-Hegy (1833), Kleiner Schwaben Berg (1838). Az 1686-ban itt táboro-zott svábokról kapta nevét. Az Istenhegy és Pasarét között. 1848-tól Svábhegy.

Kukukberg (18. sz. vége, Kukuberg)

Kakukk-hegy. 1848-tól Csilebércz.

Kőérberek (1848) → Kammerwald.

Königsberg (Király-hegy)

Újlak és Óbuda határán volt, ide állították fel 1735-ben a városi akasztófát (Nagy 1975. 42.). Az elnevezés ezt követően csak az 1830-as években tér visz-sza, amikor a két település határán futó utcát Königsberg Gassénak nevezték.

Laszlovszkyberg → Hunyady orom
Látó-hegy → Guger Berg
Lindenberg (18. sz. vége)
1848-tól Batoryhegy, Batory Lászlóról. Ma Hárs-hegy.
Madárhegy (1848) → Starenberg
S. Martini-Berg (1733)
Martiniberg (18. sz. vége), St. Martinsberg (1786), Márton Hegy (1833), Martins Berg (1838)
1848-tól Mártonhegy. Ma Márton-hegy.
Mártonhegy (1848) → S. Martini-Berg
Mathias-Berg (1733)
Mathiasberg (18. sz. vége), Matthiasberg (1786), Mathias Berg (1810–1830), Mátyás király hegye (19. sz.). Hunyady Mátyásról kapta nevét. Döbrentei Gábor szerint az óbudaiak Mátyás király hegyének is hívták. 1848-tól magyarosítva Mátyáshegy. Ma Mátyás-hegy.
Mátyáshegy → Mathias-Berg
Mátyás király hegye (19. sz.) → Mathias-Berg
Meződomb → Wies-Bergel
Mons S. Gerardi (1760)
Gellért-hegy. Lásd még Blokberg.
Naphegy (1848) → Sonnenberg, Spiess-berg, Spitz-Berg
Oelberg (17. sz. vége) → Calvarien Berg
Ofner Weingebirg (19. sz.)
Sashegy – Sasad – Farkasvögy – Farkasrét által határolt terület (lásd a második katonai felmérésen).
Orbánhegy (1848) → Urbaniberg
Péterhegy (1848) → S. Peter-Bergl
S. Peter-Bergl (1733)
Névváltozat: Petersberg (18. sz. vége), St. Petersbergl (1786). 1848-tól Péterhegy.
Pozsonyi hegy (1848) → Joannesberg
Preßburger Berg → Joannesberg
S. Rochi-Berg (1733)
Rochusberg (18. sz. vége), St. Rochusberg (1786), Rochus Berg (1810), Rókus Hegy (1833) és Nagy Rókus Hegy (1833), Grosser Rochus Berg (1838). 1848-tól Törökvész a fruchtbares Rieddel és Ochsenrieddel
Szulejmán szultán itt elveszett hadainak emlékére. Ma Rókus-hegy.
Rózsadomb → Calvarienberg
Sasad (Sasat, 1848) → Burgerberg
Sashegy (1848) → Adlerberg
Schwaben-Berg (1733)
Schwabenberg (18. sz. vége), Schwabenberg (1786–1830), Schwaben Berg (1837). A 17–18. sz. fordulóján Négy-hegynek (Nagy- és Kis-Sváb-hegy, Orbán-hegy, Márton-hegy) is nevezték négy csúcsa miatt (Nagy 1975. 47.). Az 1780-as években még jórészt lakatlan (Gárdonyi 1933. 171.). 1848-tól Istenhegy.
Seregély (1833) → Starentanz
Sonnenberg (1760)
1848-tól Naphegy. Lásd még Spitz-Berg
Spiess-berg (1760) → Spitz Berg
Spitz-Berg (1733)
Spiess-berg (1760), Spißberg (1786), Spiesberg (1793), Spissberg (1810), Spitz Berg (1823), Csúcsos Hegy (1833), Spitzbergl (1837–1838)
Miller a Spiess-berg nevet onnan eredezteti, hogy itt végezték ki 1687-ben Conrad Fink von Finkensteint (egyébként már az ő korában egymás szinonimája volt a Spiessberg és a Sonnenberg, Miller 1760. 137–138.). Ma Nap-hegy.
Starenberg (18. sz. vége)
Starntanz (18. sz. vége), Starentanz (Nagy 1975. 286–287.), Seregély (1833, a krisztinavárosi temetőtől délre). 1848-tól Madár-hegy (Gazdagréttől nyugatra).
Stuhlweissenburger Gebürg (1733)
Stuhlweissenburger Gebirge (1786). A Csepeli-hegy (Feldhut, Feldried) és a Sas-hegyen túli rész (mai Sasad) közös elnevezése (Nagy 1975. 47.).
Svábhegy (1848) → kleiner Schwabenberg
Széchenyi-hegy → Grosser Schwaben Berg
Szemlőhegy (1848) → Josephberg
Törökvész (1848) → Rochusberg, ill. rétek, dűlőknél: Fruchtbare Ried, Ochsenried
Tündérhegy (1848) → Am Himmel
S. Urbani-Berg (1733)
Urbaniberg (18. sz. vége), St. Urbansberg (1786), Urbani Berg (1823). 1848-tól Orbánhegy.
Vérhalom (1848) → Francisciberg
Weisser Berg (1837)
A Gellért-hegy és kis Gellért-hegy közötti szakaszon lévő terület, kőfejtővel.
Wiener Berg (1823)
József-hegytől északra helyezkedett el.
Wies-Bergel (1837)
A Mayerfy-féle kertnél (Mayerfys Garten), a Sas-hegytől délkeletre, a kettő között futott a Fleischhacker Strasse. 1848-tól Meződomb.

Völgyek, rétek, dűlők stb.
Aignerische Viesen (18. sz. vége)
Auvinkl (Auwinkel)
1848-tól Virányos része. Ma Zugliget.

Bélakút (1848) → Bründl, Königsbrun
IV. Béla királyról lett kiegészítve a korábbi Király-kút elnevezés.
Breiter Morast
1848-tól Örsöd.
brigadéros rétje (prairies du Brigadier, 1749)
A tábornokrét és a térparancsnok rétje közötti terület el (Gárdonyi 1934. 38.).
Bründl → Königsbrun
Brunthal (18. sz. vége)
1848-tól Kútvölgy.
Cammer Wiesen (1702)
Lásd még Kammerwald.
Christ-rét (pratum medicinae doctoris Christ, 1811)
Városmajor melletti rét (Gárdonyi 1934. 44.). Franz Anton Christen városi főorvosra utal.
Christinen-Thal (1822)
A Krisztinaváros régi megnevezése, lásd még Stuhlweissenburger-Thal (utóbbi arra utal, hogy a terület a Fehérvári kapu előtt helyezkedett el, Schams 1822. 116.).
Deutschthal (Deutschenthal)
1848-tól Németvölgy, az 1686-os ostromban részt vevő németek emlékezetére.
Circumvallations linie, Donau linie (Donaulinie)
1848-tól Kelenföld.
Csatárka (18. sz. vége)
Csartaken Ried, Ried Tschardaken (Nagy 1975. 286. 1847-es új névnek írja, de ez téves, mivel térképeken már a 18. sz. végén szerepel!)

Deutschthal (18. sz. vége)
Ma Németvölgy.
Disznórét (19. sz.) → Pasarét
Doctor Bründl (Doktorbründl)
1848-tól Nádor-kút, József nádor emlékére. A korábbi elnevezés Everling Erhard katonaorvosra utal.
Előmál (1848) → Weisser Sandberg
Erster Graben (1836)
Drei Brunn Bergtől délnyugatra.
Farkasrét (1848) → Volfswiesen
Farkasvölgy (1848) → Volfsthal
Feldhut (18. sz. vége)
Feldhuter Morast, Felhut (18. sz. vége), Feldried. Csepeli-hegy, mai Budaörsi úttól Promontor (Budafok) határáig (Nagy 1975. 47.). 1848-tól Őrmező.
Fruchtbares Ried (18. sz. vége)
1848-tól Törökvész a Rochusberggel és Ochsenrieddel.
Gazdagrét (1848) → Reiche Ried
Ried Geisberg (18. sz. vége)
Ried grosser Lindenberg (18. sz. vége)
Grüngraben (18. sz. vége)
Grün Thal (1823). 1848-tól Zöldmál.
Hafnerbergel (18. sz. vége)
Hafnerbergl Thiergarten, Fazekashegy (19. sz.). 1848-tól Nyék része.
Hajnalas (Hajnalos, 1848)
Hegyoldal a Nádorkúttól Virányosig, a Svábhegy keleti lejtője.
Határrét (1848) → Letzte Ried
Hosszú Rét (1848) → Lange Ried
Istenkút (1848) → Straßbrun (Strassbrunn)
Jilkische viesen (18. sz. vége)
Ried Joannis Berg (18. sz. vége)
Kamaraerdő → Kammerwald
Kammerwald (1784)
Cammer Wiesen (1702, Gárdonyi 1933. 162.). 1848-tól Kőérberek. Ma Kőérberek, Kamaraerdő.
Kelemföld (Kelenföld, 1848) → circumvallations/Donau linie
Középkori név újraélesztése. Ma Kelenföld.
Kőérberek → Kammerwald
Krisztinaváros → Christinen-Thal
Ried klein Lindenberg (18. sz. vége)
Klein Paulithall (18. sz. vége)
Ma Pálvölgy.
Kőérberek (1848) → Kammerwald
Königsbrun (Királykút)
1848-tól Bélakút, ma IV. Béla király kútja.
Kreidenbruch (18. sz. vége)
Kreidebruch (18. sz. vége), Kreiden Bruch (1823), Kréta Hegy (1833), Kreide Bruch (1838). Rókus-hegytől északkeletre. Rézmál-dűlő (Gárdonyi 1934. 27.).
Kréta Hegy (1833) → Kreidenbruch
Kreutzenwinkel
1848-tól Kurucles a Marxengrabennel.
Ried Kukuberges Wald (18. sz. vége)
Kurucles (1848) → Kreutzenwinkel, Marxengraben
Kútvölgy (1848) → Brunnthall
Lágmányos → Leutmannosch
Lange Ried
1848-tól hosszú Rét (Hosszú-rét).
Leopoldfeld, Leopoldifeld (1836, Lipótmező)
1848-tól Nyék része. 1844: Országút No. 388. alatt, Göb Leopold nevén. Ma Lipótmező.

Letzte Ried (18. sz. vége)

Letzter Graben (1836). Johannis Berg és Drei Brunn Bergtől nyugatra. Más néven letzte Ried. 1848-tól Határrét.

Leutmannosch

Ma Lágymányos.

Lusthügel (18. sz. vége)

1848-tól Vigadomb.

Josephsthal (1836)

Az Ördög-ároknál, a Rókus-heggyel egy vonalban.

Marxengraben (18. sz. vége)

Miksaárok (1833). 1848-tól Kurucles.

Mátyáscsorgó (1848) → Saukopf

Meződomb (1848) → Wiesbergl

Militair-Friedhof-Wiese (1811)

A mai Vérmező Ördög-árkon túli egyik része, a volt katonai temetőnél (Gárdonyi 1934. 44.).

Miksaárok → Marxengraben

Nádorkút (1848) → Doctor Bründl

József nádorról lett elnevezve, ma Város-kút.

Németvölgy → Deutschthal

Nyék (1848)

1848-tól a korábbi Leopoldfeld, Teufelsgraben, Hutweide (legelő), Schwarzköpf(l), Hafnerberg(l), Thiergarten összefoglaló neve.

Ochsenried (18. sz. vége)

Oxenried. 1848-tól Törökvész a Rochusberggel és Fruchtbares Rieddel.

Ördögárok → Teufelsgraben

Örmező (1848) → Feldhut

Örsöd (1848) → Breiter Morast, Tabaner Hutweide

Pasarét (1848)

Korábban Disznórét (*Sauwiesen*) és Zsírdomb (*Schmalzberg*). Az 1686-os visszafoglalás során elesett utolsó budai pasa, Abdi Abdurrahman emlékére.

S. Pauli-Thal (1733)

Névváltozat: Paulithal (18. sz. vége), kleines und grosses Pauli-Thal (Vanossi 1733. 37; Korabinsky 1786. 487.), Klein Paulithall (18. sz. vége). 1848-tól Pálvölgy.

Pálvölgy (1848) → Klein Paulithall, S. Paulithal

Pesinger Mayerhof (18. sz. vége)

Bösinger Mayerhof. Franz Ignaz Bösinger budai polgármesterre (1693, 1695–1698, 1703–1705) utal.

Petneházy réte (Petneházirét, 1848) → Sonnenvirths Wiesen

Sonnenwirthswiesen.

Place-Major (1725), térparancsnok rétje, prairies du Lieutenant de Place /1749/, Majors-Wiese /1829/

A Tábornokréttől délre, a mai Havas Boldogasszony templomig elterülő rész. 1830–1833 között szabályozási munkálatok során északi részét a mai Vérmezőhöz csatolták (Gárdonyi 1934. 38–45.).

Raitzenköpfl (18. sz. vége)

Raitzenkopf, Rácfő. 1848-tól Vezérhalom, az 1686-ban itt állomásozó Lotharingiai Károlyról elnevezett domboldal. Az Istenhegy északi oldalán lévő külön domb, a Sváb-hegyen parcellázták fel a területet 1788-ban. Az itteni telkeket leginkább birtokló rácokról kapta nevét (Gárdonyi 1933. 174; Nagy 1975. 285.).

Reiche Ried (18. sz. vége)

1848-tól Gazdagrét.

Rézmál (1848)

A korábbi Kálvária és Kőbánya helyett (Kalvarienberg und Kreidebruch).

Rézmál-dűlő → Kreidenbruch

Rothe Lacke

Az Istenhegy déli oldala és az ottani rétek, erdők. Az 1686-os ostromnál itt táborozott segédnépek emlékére 1848-tól Táboros.

Saukopf

1848-tól Mátyáscsorgó.

Sauviesen (Sauwiesen, 18. sz.)

1848-tól Pasarét része.

Sauvinkel (Sauwinkl, 18. sz. vége)

Magyarul Disznózug. 1848-tól Virányos része.

Schönthal

1848-tól Szépvölgy.

Ried Schvaben-berg (18. sz. vége)

Schwarzköpf (Fekete orom)

1848-tól Nyék része.

Sonnenvirths wiesen (18. sz. vége)

Sonnenwirthswiesen. 1848-tól Petneházy réte (Petneházyrét), a Buda visszafoglalásában résztvevő Petneházy Dávidra emlékezve.

Spaniol Viesen (18. sz. vége, Spaniolwiese)

1848-tól Spanyolrét.

Spanyolrét (1848) → Spaniol Viesen

Straßbrun

1848-tól Istenkút.

Stuhlweissenburger-Thal → Christinen-Thal

Szépvölgy (1848) → Schönthal

Ried Tabaner Hutweide

Nagy Lajosnál Tabaner Hutweide Berg (Nagy 1975. 286.).

1848-tól Örsöd.

Táboros (1848) → rothe Lacke

Teufelsgraben (Ördögárok)

1848-tól Nyék része.

Ried Thier-Garten (18. sz. vége)

Utalás Mátyás király középkori vadaskertjére. Ma Nyék része.

Törökvész → Fruchtbares Ried, Ochsenried

Vajdabércz (1848)

Az evangélikusok elnevezése a Tündérhegy alatti sziklára, ahol Vajda Péter Dalhon című műve cikkeit írta. Korábban csak *Felsen* megjelölése volt (BFL IV.1019 No. 92.).

Vetscher Steinbruch (18. sz. vége)

Vezérhalom (1848) → Raitzenköpfl

Vigadomb (1848) → Lusthügel

Viradó (Virradó, 1848)

Dűlő Ferenchalma, Pozsonyihegy, Virányos között, leginkább néhai Köffinger telkei és lakóházai álltak rajta (*Köffinger'sche Gründe*).

Virányos (1848) → Sauvinkel (Sauwinkl), Auvinkel (Auwinkl)

Volfsthal (18. sz. vége, Wolfsthal)

1848-tól Farkasvölgy.

Volfsviesen (18. sz. vége, Wolfswiesen)

1848-tól Farkasrét.

Weisser Sandberg (Weißersandberg)

1848 után Előmál, a Gellért-hegy és Sas-hegy között (BFL IV.1019 No. 92; Nagy 1975. 286.).

Wiesbergl

1848-tól Meződomb.

Zöldmál (1848) → Grüngraben

Zugliget (1848) → Auvinkl

Zsírdomb (19. sz.) → Pasarét

22.2 Patakok, folyók, források / *Brooks, rivers, fountains*

Duna (Donau, Danubius)

Ördög-árok (Teufels Graben, Ördög-völgy /1746/)

„veszedelmes tsekély patak” (BFL IV.1018. No. 43a; Vályi 1796. 336–337.), *Christina bach, Christinastädtischer Gübbach* (1808, BFL IV.1002.e 1808 No. 623.). Az árok szabályozásáról, tisztításáról (elhanyagolt volt és rendszeresen kiöntött): *Fossatum Tabaniense* (BFL IV.1002.e 1817 No. 196.).

22.3 Tavak / *Lakes*

Malom-tó, a Császár fürdő és malom melletti tó (Mühl-Teuch)

Melegvizű, halakban gazdag tó, a Császár fürdő vizének hűtésére is használták (Vanossi 1733. 18, 46.).

malomtó (1836)

A Duna mellett, közelebbről meg nem határozható helyen, gát mögött (MNL OL S 12 Div XIX No. 43.)

22.4 Erdők / *Woods*

Az 1730-as évektől ültették be az alábbiakat: János-hegy (tölgy és bükk), Hárs-hegy (hárs), Sauwinkel (Virányos, faiskola), Mélyút (cserjés erdő), Fekete-erdő (hársfa, Nagy 1975. 48. alapján).

1778: János-hegy, Kis- és Nagy-Hárs-hegy, Vadaskert területén, valamint Sonnenwirtwiesen (Petneházy-rét, ez magántulajdonban volt), Kamaraerdő (Kammerwald, részben a város tulajdona), Kakukk-hegy (Budaörsnél), Sauwinkel (Virányos, mai Városmajor, magántulajdonban lévő erdő volt)

22.5 Mocsarak / *Swamps*

Feldrieder Morast

A Csepeli-hegynél, a *Galgenberger Morast*tól keletre helyezkedett el, egy 1819-es térképen attól elválasztva, 81 holdnyi területen (BFL XV.16.a 206/49).

Galgenberger Morast (Gallgenberger Morast /1785/, Grosse Morast /1787/, Kelenföldi mocsár)

A *Galgenberg*től (Dobogó, Akasztó-hegy) nyugatra helyezkedett el, egy 1785 körüli térképen a *Galgenberg, Tabaner Hutweide* és *Kammerwald-Acker* által határolt területen (BFL XV.16.a.201/2, lásd még Nagy 1963. 380, 381; Gál 1972. 200; Nagy 1975. 47.). 1788-ban vízelvezető árkot terveztek hoz-zá (BFL IV.1002.n No. 13.). 1789-ben Buda városa bérbe adta Oester-reicher Manes József orvosdoktornak és örököseinek (BFL IV.1002.n No. 12; 1789. január 9.). 1787-ben 205 holdat, 1819-ben 117 holdat tett ki – a kü-lönség abból adódik, hogy 1787-ben beleszámították a később külön területnek tekintett *Feldrieder Morast*ot is (BFL XV.16.a.206/29 és 49). 1820-ban csatornát ásatott a város a *Galgenberger- és Feldrieder Morast*tól a Dunáig (BFL IV.1002.n. sz.n. 1820. november 20.: szerződés Mathias Biglbauer áccsal csatorna ásásáról a mocsaraktól a Dunáig, a hozzá tartozó költségtervezetben a csatornához 4 nagy és 2 kis fahíd költségtervezetét csatolták).

Grosse Morast → Galgenberger Morast

Kleine Morast

A mai Mészáros utca, Nap-hegy északnyugati lejtője alján állt (Gál 1972. 200.).

Lange Morast

A mai Fehérvári út és Budafoki út mentén, a mai Budafoki úti lőportár mellett, a Gellérthegyi rétnél (*Ried Plockberg Acker*) került el (1839-es térképen: BFL XV.16.a.206/52, Nagy 1963. 380.). Az ide vezető csatorna terve 1822-ben készült (BFL IV.1002.j 1837 439 ½).

Michelbergischer Morast

Feldried, Petersberg és *Galgenberg* által határolt területen, a *Galgenberger Morast*tól délre (1785 körül: BFL XV.16.a.201/2, 1787-es térképen: BFL XV.16.a.206/29).

Svábhegyi mocsár

Más forrásban nem talákoztunk vele (Nagy 1963. 381.).

Thomayer-mocsár (1792)

Közelebbről meg nem határozott helyen (BFL IV.1002.n sz. n.).

feuchte Felder von Taban (1837)

Nádor-kerttől északra, részben a mai Lágymányos területén (BFL IV.1002.j 1837 No. 155.).

22.6 Szigetek / Islands

Margitsziget

1686-ban még két részből áll, 1790-ben megvásárolta Sándor Lipót, onnantól kezdve nádori tulajdon (Rexa, 1940. 4–38; Magyar 2004.). Névváltozataik: *kleine Insul, Haasen-Insul*

1752: *Insula Leporum*

1783: első katonai felmérés: *Margaretten Insul*

1786: *Margaretheninsel*

1789: *Margitsziget – der Neustift gegenüber befindlichen Insul*

1793: *Margarethen Insel* és *Klein Ofen Insel*

1794: *Cameral Insul*

1823: *Margarethen Insel* és *Klein Ofner Insel*

1833: *Margit Szigetje* és *Festő Sziget*

1837 körül: *Margarethen Insel* és *Klein Ofner Insel*

1838: *Margarethen Insel* és *Ferber/Kleine Ofner Insel, Donau Insel*

1839: *Sz. Márgiti Szig.* és *Kis Budai Szig.*

1794 előtt nincs telekszám; 1794: Újlak No. 373; 1804–1814: No. 387; 1823: No. 396; 1844: No. 400.

Kopaszi zátony és Nyúlfutási zátony (két névtelen sziget a Duna Gellért-hegy alatti szakaszán

1764: Pest határtérképén névtelen szigetekként (BFL XV.16.b.221/cop5, egyéb ábrázolások éveit: 1783, 1793, 1810–1820 körül).

1799: A Nádor-kert 1799-es térképén a kert melletti Duna-szakaszon délen egy nagyobb, északon egy kisebb névtelen szigetcské – a Nyúlfutási zátony két magasabb része (MNL OL S 20 No. 70.).

1822: *Insel genannt Hasenlauf* és *Sandhaufen genannt Kopaszi* (az elsőből két rész látszódott ki a Dunából, a déli nagy homokpad alatt a budai malmok cserehelyével, MNL OL S 12 Div XIII. No. 533.).

1823: *Koposi Insel* – itt két piciny sziget szerepel, a „nagyobbik” kapta a *Koposi* (Kopaszi) nevet

1833: *Nyúlfutási / Kopaszi Zátony*, 1838: két névtelen szigetként, 1834, dunai hajómalmok cserehelyének térképén Kopaszi homokzátony szerepel és azon belül a „Nyúlfutás” (*Sandbank Kopaszi, Hasenlauf*, BFL IV.1002.j 1834 No. 723.) – tulajdonképpen nem sziget, csak kavicspad volt, mára „beépült”, Lágymányos része, az 1834-es térkép alacsony vízállást ábrázol, ahol a Nyúlfutási zátonyt magába foglalja a Kopaszi homokpad (Kopaszi zátonyról lásd még Rác 2012. 8.).

két névtelen sziget (1726)

Marsigli 1726. évi, Dunáról szóló munkájának mellékletében látható két sziget (vagy egy sziget és attól keletre egy homokpad), amelyek egyértelműen nem azonosak a későbbi Kopaszi- és a Nyúlfutási zátonnyal. Feltehetően a nyugati sziget volt, ahol az 1709. évi pestisjárvány során a betegeket kezelték. Lásd még Pest 1799. évi térképén, ahol két névtelen szigetet ábrázolnak a Duna Gellért-hegy és Csepel-sziget közötti szakaszán (MNL OL S 11 No. 478:1.).

Schinter Insel (1837)

A Kopaszi-homokpadtól északnyugatra (BFL IV.1002.j 1837 No. 155.), a dunai hajómalmok cserehelyének ábrázolásánál, névtelenül lásd még Pest város 1764-es határtérképén (BFL XV.16.b.221/cop5) és 1775-ös térképén névtelenül (BFL XV.16.b.221/cop1). Nem egyértelmű, hogy azonos-e a Nyúlfutási-zátonnyal vagy sem.

A Dunai budai szakaszának 1810. évi felmérésén a név nélkül jelzett Kopaszi- és a Nyúlfutási zátonytól északnyugatra található még egy, a budai partszakaszhoz közvetlenül kapcsolódó zátonyszerű képződmény (a középsőt fás szigetként tüntetik fel, MNL OL S 12 Div XIII No. 378/3–4 és S 80 No. 10.) – egy 1785-ös térképen csak a középső homokpadot jelzik szigetként, fás területként (MNL OL S 80 No. 3/3.).

23 Mezőgazdaság / Agriculture

szőlő

Legértékesebb budai szőlők: Gellért-hegy, Sas-hegy (Nagy 1975. 78.)

legelő (1789)

Gellért-hegy déli oldala, Sváb-hegy, Pasarét, Kamarerdei szántó mellett, a Gellért-hegyi szőlők mellett, sasadi szőlőknél, Magas úton, Bösingermajornál, Hármashatárnál, Kút völgyben, Ferenc-hegyen, Törökvész felső részén, Kuruclesen, Vadaskertben (Nagy 1975. 80.)

rét (1789)

Kamaraerdő, mai Petneházy-rét, Gaissberg (Kecske-hegy), Szépvölgy, Őrmező táján, Isten-kútnál, Sváb-hegyen

szántóföldek

18. sz. elején: Országút mögött, kevés a Krisztinaváros helyén, Gellért-hegy déli oldalán, Isten-kút környékén, Kamara-erdő mellett, nagyon kevés még Kút völgyben, Virányosban, Pasaréten és Kuruclesen (Nagy 1975. 48.).

kaszálók

18. sz. első harmada: városi kaszálók a Városmajornál, Gellért-hegy alatt, Hidegkúton, Budaörsön (Nagy 1957. 78.)

23.1 Szőlőhegyek / Vineyards

Az egyes elnevezéseket részletesen lásd Adattár 22.1 alatt.

Szőlőtermő határterületek 1699-ben: József-hegy, Pál-völgy, Vaskapu, Mátyás király-hegy, Sváb-hegy, Sas-hegy, Gellérthegy, Dobogó, Székesfehérvári-hegy, Új Sasadi-hegy (Nagy 1975. 46.).

Szőlőhegyek 1788/1789-ben: Spiesberg oder Sonnenberg, Blokberg, Klein Blokberg, Wisberg oder Neüberg, Adlerberg, Erste Strass, Dritte Strass, 4te Strass, Reiche Ried, Stadt hütt, Hoch Strass oder Krumberg, Pösinger Mayerhof, Erste letzte Ried, zweite letzte Ried, Obere Stain, Untere Stain, Petersberg, Galgenberg, Feld Hütte oder Feld Ried, Unter Deutsche thall, Ober gegen Adlerberg, Ober Deutsche Thall, Wolfs thal, Wolfs wiesen, Martiniberg, Gugerberg, Schwabenberg, Brunnthall, Sauwingl, Dritter Sau Vingl, Marxgraben, Mathiasberg, Marxberg, Klein Josephberg, Grün Graben, Klein Pauli Thall, Csadarka, Oxen Riedl, Francisciberg, Fruchtbare Ried, Josephberg, Kreidenbruch, Rochi berg (BFL IV.1002 uu 74. doboz)

Felmérés a részben saját, részben határos városi telkeken telepített szőlőkről, 1802.: Brunthall, Kukuberg, Lusthügel, Martini-Berg, Pösingermajerhoff, Sauwinkl (Sauwinkel), Schwabenberg, Urbaniberg (Urbani-Berg), Weichen-Steinbruch (BFL IV.1018 No. 185.)

Főbb szőlőtermő hegyek, vidékek 1822-ben: Adlerberg, Blocksberg, Burgerberg, Franzensberg, Johannisberg, Lindenberg, Marxengraben, Sauwinkel, Schwabenberg, *Thomasberg (!)*, Wolfsthal (Schams 1822. 569–570.)

23.2 Kertek / Gardens

Vár

ferences kert (Franciscaner Garten)

A Mária Magdolna-templom és a várfal közötti területen létesült, zöldségeskert (Horler 1955. 365; Jankovich 1974. 149.).

Várkert

1686 utáni első képi ábrázolás és adat a III. Károly-féle palotához tartozó díszkertről Mikoviny Sámuel 1730-as térképén. Az 1749-es Langer-féle térképen a déli rondellánál és a palota és a Zeughaus közötti területen is látható kert. 1767–1768 között Franz Anton Hillebrandt tervezett a palota északi szárnya előtti teraszra (a mai Savoyai-szobor közelében) kertet Adrian van Steckhoven, a schönbrunni kastélykert igazgatójának közreműködésével. A Zeughaus felé eső kertet konyhakertté alakították (Korabinsky 1786. 485; Alföldy 2001. 267–268.).

A 18. század végétől a királyi palota oldalában, hozzá 1792-ben kertészlak épült (Horler 1955. 295; Czagány 1966. 32; Gombos 1969. 99–10; Jeszenszky 1996. 333.). 1793-ban Sándor Lipót elkezdte az ún. Déli Várkert kiépítését, talán Bernhard Petrivél (1793–1795 között készült el, alsó-(Angol)kert, vagy déli kert (Alföldy 2001. 270. nem tartja valószínűnek Petrit, mivel ő összes egyéb munkáját ismertette nyilvánosan). Vályi ismertetése szerint: „*a’ hegy oldalán lévő térség, és annak egész mellyéke Pest felé, faragott drága képezetekkel, Angliából hozott ritka fa tsemetéekkel, a’ kert részeinek mesterséges felosztása, és a’ Várba felvezető gyalog út mellett kőfallal lett békerítettése, ’s a’ szép remete háznak ide lett építettése által, egészen új életet, ’s elevenséget veve magára, a’ Királyi Kastélynak mellyéke; sőt egy új, ’s rézzel fedett épülettel is felékesítettett. Melly mindenkor nevedő szépítettését, e’ Vár vidékének Felsőes Királyi JÓSEF Fő Hertzeg is folytattat*” (Vályi 1796. 330.). Schams idején a palota kertje az alábbi részekre tagolódott: felső kert, középső kert és Rondella-kert (kerek kert). Térhatároló elemként felhasználta a régi bástya- és várfalakat, beleemelte a királyi vízemelő telepet (Öntőház) is. Ugyanekkor készült felmérés szerint a kert részben a palotához tartozó területeken, részben egykori erődítési telkeken, részben pedig a nádor által vásárolt helyen került el, a rondella és a téli lovasiskola között vetőmagtár,

üveg ház és holland parasztház is volt. Az udvari kertész a palota egyéb szolgálóival az Öntőházban lakott, a kertészlegények a Rondella-kert közelében, az Újkaputól nyugatra (MNL OL S 11 No. 558, 1822). József nádor idején a kert kelet felé terjeszkedett, ahol haszonkerteket alakítottak ki, de egy részében értékes rózsafajtákat is tartottak (Moshamer 1843. 96–97.). József nádor a kertet megnyitotta a nyilvánosság előtt, ugyanakkor megmaradt annak reprezentatív szerepe is (Alföldy 2001. 274–276.).

Víziváros

Lásd Adattár 8. Névmutatóban a Gärtner Gassét!

Fortuna Garten (1824)

A Vízi kapu alatt (BFL XV.16.a.201/cop1).

kapucinus kolostor oldalában lévő kertek

A templomtól délre és északra elterülő telken, fallal körülvett kert volt. 1786-ban II. József elvette a kertet azzal az utasítással, hogy helyükön nyilvános tér létesüljön. Az északi részéből a fal lebontása után alakult ki a Kapucinus tér (ma Corvin tér, Horler 1955. 620; Schmidtmayer 2013. 181.).

Országút

jezsuita kert (Seminarii Lust-Garten, 1733)

A Rókus-hegy alatt (a 19. században Degen-féle nyaraló, Vanossi 1733. 15; Némethy 1876. 118.).

kert (17. sz. végétől)

Császár fürdőtől délre, mai Török és Frankel Leó utca közötti háromszög alakú területen. 1752 után gróf Csáky Károly esztergomi érsek palotát építtetett rá. Itt voltak a középkori Felhévíz Szentháromság-templomának romjai (Nagy 1975. 41.).

majorság és kert

1739: Rochi Gassen No. 1.

kert

1739: Rochi Gassen No. 35–36.

Rittersheim-féle kert (Rittersheimscher Garten, 1733)

A Császár malom mellett volt, innen eredt a vízivárosi Sprenger fürdőt, azaz a mai Király fürdőt ellátó forrás (Vanossi 1733. 47.).

Krisztinaváros

Botanikus kert

Az 1777-ben Budára költözött egyetem kertje volt. Eredetileg az angolkisasszonyok krisztinavárosi kertjét jelölték ki az egyetem számára, de azt nem találták megfelelőnek. A botanikus kertet Krammerlauff György és Rath József (mint később kiderült, igen terméketlen) szántóiból alakították ki 1779-ben. Hozzá tartozott az angolkisasszonyok egykori épülete is. Az egyetem Pestre helyezése után II. József közkertté kívánta alakítani, ám 1786-tól inkább felparcellázta azt, épületeibe 1790–1791-ben a koronaőrséget helyezték (Kronwache Kaserne vorhin Botanischer-Garten genannt), területét 1798-ban átírták Horváth Zsigmond és Gludovác György nevére és megkezdték felosztását (mai I. Pálya utca, Győző utca, Orbánhegyi árok által határolt terület, Korabinsky 1786. 496; Fináczy 1902. 148; Gárdonyi 1934. 35–38; Horler 1955. 761; Nagy 1963. 372; Gál 1972. 189; Nagy 1975. 46.).

Commendanten-Wiese → General Wiese

Exercies-Wiese → General Wiese

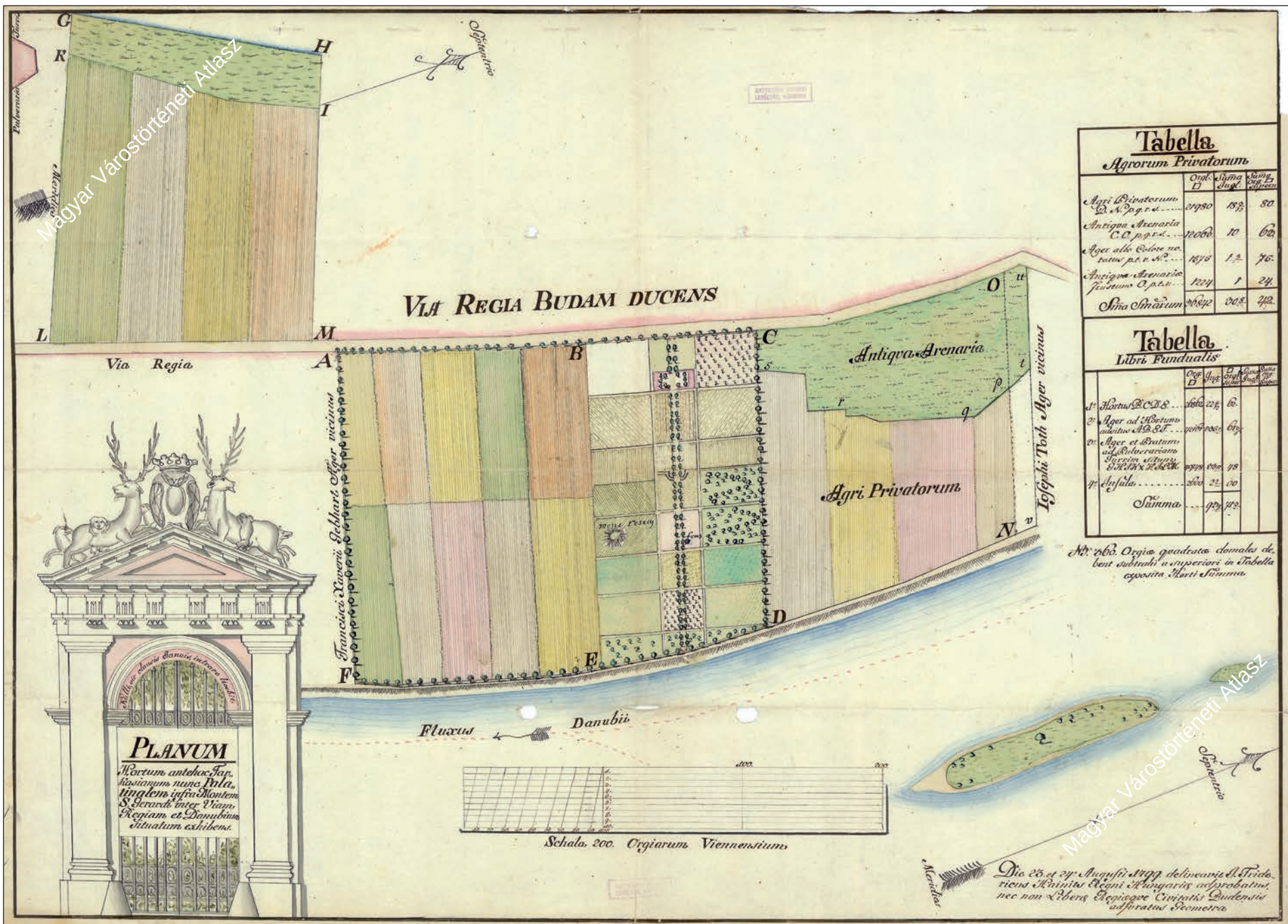
Farkas-kert → Nádor-kert

General Wiese (Exercies-Wiese, prairies du Commendant /1749/, Commendanten-Wiese, Festungs-Commendanten-Wiese /1790/, Generals Wiese /1824/, Várnagy-kaszáló /1839/, Parancsnok-rét, Tábornok-rét)

1686 után a mindenkor budai várparancsnoké volt. A 19. században katonai gyakorlóternek és ünnepségek színhelyéül szolgált (mai Vérmező és Horváth-kert területe, Schams 1822. 119; Gárdonyi 1934. 38; Gál 1972. 182; Nagy 1975. 44.).

Horváth-kert (Horváth'sche, einst Graf Nitzky'sche Garten /1822/, Horváthischer Garten /1824/)

Eredetileg az Exercies-Wiese része (8868 nöl). A Generális kaszálóból szakítottak ki 1787-ben területet gróf Niczky Kristófnak, a Helytartótanács elnökének,

68. ábra. A Nádor-kert alaprajza
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára S 20 No. 70.
Fig. 68 Ground plan of Nádor Garden (Nádorkert)
Hungarian National Archives, National Archives of Hungary S 20 No. 70

aki palotát építtetett ide (mai I. Roham utca 2–4.), majd utódja 1789-ben eladta a telket szentgyörgyi Horváth Zsigmondnak és Gludováczy Györgynek (ekkor már két épület állt benne, a másik a mai I. Attila út 12. sz. alatt). A 19. század elején kőfallal volt körülvéve, és a kert északi végén szórakozó-épület állt (Attila utca déli vége), a kert franciakertnek volt kialakítva (Schams 1822. 118; Gombos 1969. 163; Nagy 1963. 372; Gál 1972. 195–196; Nagy 1975. 45, 277, 286.).

Mayerffy-kert

A mai Budaörsi út, Bocskai út és Hamzsabégi út által határolt területen létesült a 19. század elején (lásd például 1837-es térképen: BFL XV.16.d 241/2, Nagy 1975. 286.).

Nádor-kert

1799-ben ajándékozta Batthyány József hercegprímás József nádornak a mai Dombovári út, Budafoki út és Hauszmann Alajos utca közötti terület (ugyanekkor készült térkép szerint korábban Farkas-kert, MNL OL S 20 No. 70.). A 19. század elején létesültek gazdasági épületei (ma XI. Budafoki út 48. – Zakariás 1957. 295; Nagy 1975. 286., 69. ábra)

Niczky-kert → Horváth-kert

Sándor-kert

Sándor Antal gróf nyaralójához tartozó angolkert (ma I. Attila út 135–137; Gál 1972. 196.)

Várnagy kaszáló → General Wiese

Vérmező → General Wiese

23.3 Majorságok / *Manors*

Víziváros

ferences majorság (R.R.P.P. Franciscani Mayrhoff)

Kert is tartozott hozzá, a bosnyák ferenceseké volt (Miller 1760. 99. – 1739–1754: No. 278.)

1771: sz. n.; 1786: No. 535; 317/534 és 318/540 között – ma II. Medve utca 1–13.

karmelita majorság (R.R.P.P. Carmeliter Mayrhoff)

A sarutlan karmeliták majorsága. Kert is tartozott hozzá, 1781–ben 48 adózót írtak össze a területén (Vanossi 1733. 20; Miller 1760. 99. /No. 49./, BFL IV.1002.e 1781 No. 510.).

1754: Johannes Gasse No. 49; 1771: Johannes Gasse No. 53. – ma I. Fazekas utca – Varsányi Irén utca – Csalogány utca által határolt terület

Pösenbacher-major lásd az Adattár 17. Egészségügynél

Városmajor (Gemeiner Statt Mayerhoff, Stadt Mayerhof)

Eredetileg a budai polgároké, majd Pfeffershoven tábornoké volt 1703–1713 között, ekkor eladta Buda városának, 1717-ben azonban utódja, Regal gróf az ügyletet kétségbe vonta, ami többéves jogi vitához vezetett. Gróf Daun József Henrik parancsnok 1720-ban majort és 1724-ben nyaralót épített itt (ma XII. Városmajor u. 59.). Buda város 1729-ben, Daun áthelyezésekor vásárolta vissza a várparancsnokoktól a területet, a nyaralóval és kerttel együtt, 1731-től kertészeknek adták bérbe. II. József 1785-ben nyilvános közkertnek nyilvánította (Miller 1760. 108; Gárdonyi 1934. 26–36; Nagy 1957. 77; Gombos 1969. 163; Nagy 1975. 46.).

1739: Víziváros No. 213; Országút 1786: No. 223; 1794: No. 254; 1804: No. 279; 1814: No. 341; 1823-ban a Krisztinaváros 253. sz. alá sorolva

Országút

esztergomi káptalan majorsága

1786 előtt: No. 65 ½; 1786: No. 66; 1794: No. 74; 1804: No. 88; 1814: No. 106; 1823: No. 114; 1844 előtt: No. 115; 1844: No. 118. – ma hozzávetőlegesen II. Margit körút – Margit utca – Rómer Flóris utca által határolt területen

várbeli ferencesek majorsága

Csak ideiglenesen birtokolták (Miller 1760. 102; Rochi Gassen No. 16.). 1786 után megszűnt (Korabinsky 1786. 483.: „egykori majorság”).

1739–1754: Szent Rókus utca No. 16; 1771: Rochi Gassen sz. n. – mai II. Margit körút mellett, Kis Rókus utcától nyugatra eső részen

jezsuita majorság

József-hegynél, majorság és kert együtt, valamint 40 hold szántó, 15 negyed szőlő. A rend feloszlata után megszűnt (Vanossi 1733. 19; Miller 1760. 101. /No. 51./, Korabinsky 1786. 483.: „egykori majorság”, Budó 1936. 229.). 1714: No. 16; 1739–1754: No. 51; 1771: sz. n.

jezsuita majorság (a jezsuita szeminárium és a Széchényi-féle konviktus majorsága)

1760: Szent Rókus utca No. 39.

klarissza majorság

A rend feloszlata után kamarai tulajdon. A ferences majorságtól északra volt (Miller 1760. 102; 1760: Rochi Gassen No. 11; Korabinsky 1786. 483.).

1754: Szent Rókus utca, No. 11; 1771: Rókus utca No. 26. – ma II. Margit körút – Kis Rókus utca – Keleti Károly utca által határolt területen

majorság és kert

1739: Szent Rókus utca No. 1.

skót apát majorsága (Praelat von Schotten Mayrhoff)

1786 előtt No. 16; 1786: Szent Rókus utca No. 168; 1794: No. 186; 1804: No. 211.

Széchenyi-kollégium majorsága (Coll. Szécéniani Mayrhoff)

(Miller 1760. 102. /No. 39./, Korabinsky 1786. 483.).

1754: Rochi Gassen No. 39; 1771: Rochi Gassen No. 62; 1786: Rochi Gassen No. 201.

Krisztinaváros

gróf Daun tábornok nyaralója, kertje és majorsága

1724-ben alakította ki a *General Wiesétől* északra, 1729-ben Buda város tanácsa megváltotta, ebből alakította ki a Városmajort (Nagy 1957. 77; Horler 1955. 761.).

Kalmárffy-majorság

Helyén épült fel a Jankovich-villa (ma XII. Márvány utca 1. Horler 1955. 781.).

Mocsy-major (19. sz.)

Mocsy Károly seborvos majorja a mai Kékgolyó utcában (Gál 1972. 203.).

Külterületek

Bösinger-major

Bösinger Ferenc Ignác polgármester Sasadon kialakított majorsága a 17. század végén (Nagy 1975. 47.)

Kappel-major (19. sz.)

A Kamaraerdőn volt (Nagy 1975. 284.).

Laszlovszky-major

Mai Zugligetben. A reformkorban kedvelt kirándulóhely (*Laszovsky’sche Maierhof*, Moshamer 1843. 109; Nagy 1975. 408.).

a *Városmajoron túli rétek* (die Wiesen ausser dem Stadt Meyerhof)

1794 előtt: No. 226; 1794: No. 256; 1804: No. 280; 1814: No. 342; 1823:

Krisztinaváros No. 54. alá

Tabán

majorságok

1739: No. 46–47, 192, 203, 495; 1754: No. kat. 248.

kert és majorság

1739: No. 212.

Okenfusz Jakab-féle major

Kiépítése, terve 1813-ból (ma XI. Baranyai utca 26. Zakariás 1957. 295.).

Margitsziget

majorság

„két nyári nyílt palotával” a Margitszigeten (Rexa 1940. 4–38; Magyar 2004).

Hidegkút

majorság

1719-ben vette meg Buda városa özv. Kurtz bárónétól (Nagy 1957. 77.)

24 Bányák / *Mines*

A könnyebb megkülönböztethetőség érdekében, ahol lehetséges volt, igyekeztünk a bérlők nevét és a bérlet idejét is feltüntetni.

Kőbányák az 1730-as évek elején (Nagy 1957. 80.):

1. Sváb-hegyen (ez volt a legnagyobb bánya, már a 18. század elején működött, ekkor Franz Kokall városi vámszedő és belső tanácsos neje bérelte, lásd Géra 2015. 92.)
2. a Sváb-hegy mögött
3. a Gellért-hegyen
4. a Mátyás-hegyen
5. Orbán-hegyen
6. József-hegyen (a 18. század elején még használaton kívül, Géra – Oross – Simon 2015. 797. sz. regeszta)

Bányák a 18. század második felétől 1848-ig:

agyagbánya (die Lehm Gestätte außer dem Kovátser Brunn)

Lásd 1847-es árverési felhíváson, 1847 előtt a pékek céhe bérelte (BFL IV.1002.n 4. nd. No. 11; 1847. április 14-i árverési hirdetmény)

homokbánya a Budaörs felé vezető útnál

A Budaörs felé vezető útnál volt, mindössze 1 holdnyi, 1847–1850 között Anton von Bruner és neje bérelte. (BFL IV.1002.n 4. nd. No. 11. 1847. április 21.)

homokbánya a Gellért-hegynél (schwarze alte Sand-Gestetten)

A Gellért-hegy tövében álló feketehomok-bánya, 1806–1812 között Ockenfuss Jakab, a Rudas fürdő bérlője és bővítettője bérelte (BFL IV.1002.n 7. nd. No. 61.).

homokbánya a Gellért-hegy alatt, a Nádorkertnél (Sand-Gestetten, Bau-Sand-Gestätten, Well- und Bau-Sand Gstetten unter dem Bloggberg /1823/, städtische alte Sand-Gestätte neben Palatinal Garten /1847/)

A Gellért-hegy tövében volt, a Duna mellett, a Nádorkert északi szomszédságában (1823-as térképen *Grosse Grube* felirattal lásd: BFL XV.16.d.241/cop1), a Budaörsi útnál (*an dem Promontorier Strasse, 1847*). 1824-ben 4, 1829–1841-ben 7 ¾ hold volt. Bérelője 1785–1800 között Michael Höpauer (Hebauer) homokfuvarozó, 1802–1808 között Michael Schmidtill, 1824–1826 között Mathias Grosz és neje, Eva, 1826–1829 között özv. Thecla Weber, 1829–1841, majd 1844–1850 között Mathias Reiner és neje, Theresia, 1841–1844 között Acsay István, Nagy István, Tárnoky Ferenc váci lakosok (*Sárosfördőn alól 7 ¾ holdból álló telekföld építenivaló homok ásás végett, BFL IV.1002.n No. 26, No. 36, sz. n. /1797. október 2./, 4. nd. No. 11. 1824. október 30., 1826. október 1., 1832. július 18., 1835. július 27., 1838. július 23., 1841. november 2., 1844. május 13. Térképen lásd: BFL XV.16.a.206/33 /1839/)*

homokbánya a Kis-Gellért-hegyen (die weisse Sandt Gestetten, fehér homok gödör /1843/, fejer fővenybánya /1843/, kis Gellért-hegyen létező homok bánya /1846/)

A Kis-Gellért-hegy tövében volt (a Gellért-hegy nyugati nyúlványának északi oldalán). Fehérhomok bánya (*am fuße des kleineren Plogbergs befindliche weiße Sandt Gestetten*) bérelője 1792–1795 között Georg Romancsy, 1795–1804 között Michael Schmitill (Schmidtill), 1820–1823 között Joseph Dreilinger, 1823–1825 között Mathias Klimetsch és neje, Anna, 1825–1840 között Joseph Dreilinger és neje, Katharina (1831–1834), 1843–1846 között Carl Gutmayer és neje, Magdalena, 1846–1849 között Simon Rohrman és neje, Anna, valamint fia, Johann. A bérlő köteles volt az oda vezető utat karban tartani (BFL IV.1002.n No. 27., No. 36., 4. nd. No. 11. 1835. január 3. és No. 37. 1820. november 13., 1823. december 12., 1825. november 28., 1831. július 25., 1843. augusztus 28., 1843. szeptember 23., 1843. szeptember 25., 1846. október 24. és 26.).

homokbánya a Márton-hegyen (Sand Gestätte)

A Márton-hegyen, lásd az ugyanott lévő kőbányánál.

homokbánya a Mátyás-hegyen

A Mátyás-hegyen, lásd az ugyanott lévő kőbányánál.

homokbánya a Sváb-hegyen (auf den Schwabenberg befindlichen gelben Sand gestätten)

Sárgahomok-bánya. 1829–1830-ban Joseph Schnaller, 1831–1832 között Franz Eberling bérelte (BFL IV.1002.n 4. nd. No. 10. 1831. december 19.).

kavicsbánya (Schotter Grube)

A Nádorkerttől délre, 1823-as térképen (BFL XV.16.d.241/cop1).

kőbánya a Gellért-hegyen (harter Steinbruch auf dem Gerardiberg)

1789-ben Johann Michel Part útkövező mester kezelésében (BFL IV.1002.n No. 25.).

kőbánya a Gellért-hegyen

1791-ben engedélyezték Joseph Jung pesti kőművesmesternek, hogy követ bányásszon a Gellért-hegyen (BFL IV.1002.n No. 34., 1791. május 27.).

kőbánya és homokbánya a Mátyás-hegyen (Mátyáshegyi kőbánya /1841/, in der Neustift in dem sogenannten Mathiasberg befindlichen zwey harte Steinbrüche, und eine Sandgestätte /1844/, újlaki kőbánya /1847/)

Két Mátyás-hegyi (újlaki) keménykő bánya egy homokbányával. A homokbánya 1826-tól szerepel a bérleti szerződésekben.

1802–1807 között Anton Frieß bérelte, ekkor puha- és keménykő bányát működtettek a hegyen.

1807–1810 között még Andre Thier volt a kőbánya bérelője. A kőfejtőt az újlaki egyház kőfejtőjének hívták (*in sogenannten Mathiasberg vorfindige Neustifter Kirchen Steinbruch*).

1823–1826 között Lorenz Holtzspach és Andre Thier, 1826–1829 között Lorenz Holtzspach és neje, Anna Maria, 1829–1832 között Florian Burisch, 1832–1835 között Albert Krasselbauer, Joseph Karl és Andre Thier, 1835–1838 között Joseph Karl és neje, Magdalena, 1838–1841 között Joseph Karl és neje, Magdalena, valamint Adalbert Krasselbauer (Kreselbauer, Kreszelbauer, Kreßelbauer) és neje, Rosalia, 1841–1844 között Adalbert Krasselbauer és neje, Rosalia, 1844–1853 között Mathias Holtzspach és neje, Rosina bérelte (BFL IV.1002.n 4. nd. No. 15. 1802. június 4., 1807. február 26., 1823. május 12., 1826. június 20., 1829. március 23., 1832. június 20., 1835. április 15., 1838. március 26., 1841. július 30., 1844. július 12., 1847. március 12. és 27.).

kőbánya a Márton-hegyen (Martiniberg Städtische weiche Steinbruch, Martiniberger Weicher Steinbruch)

Puhakő-bánya a Márton-hegyen, ugyanott homokkő bánya is volt, a kettőt együtt adták bérbe (a homokbánya 1839-től kezdve szerepel a szerződésekben). A bányához kis épület is tartozott (1830-ban egy lakószobából, pincéből és konyhából, valamint egy istállóból állt, a végén árnyékszékkal). 1814–1818 között Martin Groß bérelte, 1818–1824 között Mathaeus Biglbauer, 1824–1827 között Franz Xaver Rath, 1827–1830 között Andreas Kern bognármester, 1830–1836 között Johann Huber,

1839–1842 között Mathias Klimesch, 1842–1845 között Michael Karkalits, 1845–1848 között Moritz Stern választópolgár és neje, Ludovica (BFL IV.1002.n sz. n., 1814. január 26. és 1818. január 31., 4. nd. No. 13., 1823. december 24., 1827. január 4., 1830. augusztus 4., 1830. augusztus 21., 1833. július 18., 1839. február 11., 1842. december 12., 1846. április 27.).

kőbánya a Kamaraerdőn túl (weicher Steinbruch ausser dem Kammerwald gegen der Tetényer Seite)

A Kamaraerdőn túl, a tétényi oldalon volt puhakő bánya, 1834-ben kérvényezte Franz Hellinger a megnyitását. 1839–1842 között Aloys von Csekeő választott polgár bérelte (BFL IV.1002.n sz. n. 1834. március 3. és 1838).

kőfejtő a Kecske-hegyen (Steinbruch am Geißberg /1844/, Platz am Geisberg Kalkstein zu brechen /1847/, kecskehegyi kőbánya /1847/)

A Geißbergen volt kijelölt terület, ahol mészkövet fejtettek mészégetéshez.

Bérelője 1835–1844 között Johann Kaesz (Kász, Käst, Kaeszt) újlaki téglaegető-tulajdonos, 1844–1850 között Andreas Holczspach és neje, Rosina (utóbbi csak 1847–1850 között, lásd még a Mátyás-hegyi kőbányánál, BFL IV.1002.n 4. nd. No. 14. 1835. május 28. és szeptember 18., 1838. március 12., 1841. április 5., 1844. május 26., 1847. március 12. és 29.).

márványbánya (Städtischer Marmorbruch)

Az 1824-es várostérképen a Kis-Gellért-hegyen jelzik. A források alapján nem egyértelmű, hogy azonos-e valamelyik szerződésekben említett bányával (BFL XV.16.a.201/cop1).

mészkőbánya a Kis-Gellért-hegyen (städtischer Kreidenbruch in dem so genannten kleinen Blogberg, 1825)

A Kis-Gellért-hegyen létesített városi mészkőbánya. 1822–1825 között Mathias Strohberger és neje bérelte, 1828–1831 között Mathias Klimesch és neje, 1832–1835 között Johann Blümelhuber (Bliemelhuber, BFL IV.1002.n 7. nd. No. 54. 1822. november 16, 1828. szeptember 3., 1832. június 3.).

mészkőbánya a Kis-József-hegyen (städtischer Kreidenbruch in dem sogenannten kleinen Josephberg, 1835

A Kis-József-hegyen volt. 1835–1841 között Johann Blümelhuber (Bliemelhuber) és neje, Theresia, 1846–1849 között Sigismund Klimesch (Klimets) és neje, Magdalena bérelte (BFL IV.1002.n 7. nd. No. 54. 1835. március 15., 1838. június 28., 1846. július 6.).

mészkőbánya a Rókus-hegyen (Kreydenbruch)

A Rókus-hegyen volt. Bérelői 1787–1790 között Sebastian Strobl és Anna Maria Halbrechtin, 1790–1808 között Joseph Strobl, 1808–1820 között Joseph Lammor (Lamor, BFL IV.1002.n No. 15. és 7. nd. No. 54.).

mészkőbánya a Sváb-hegyen (weicher Steinbruch im Schwabenberg)

1786–1788 között Michael Fühl (Fill), 1788–1792 között Peter Kämpf bérelte a várostól, majd 1800-ig Joseph Liebl és Andreas Aneiß, a bérlet feltétele volt többek között a bányához vezető út karbantartása és a keletkező sitt elszállítása (BFL IV.1002.n No. 25; 1786–1800, BFL IV.1002.j 1810 No. 1216.).

városhoz tartozó sziklaház (Gemeiner Stadt gehoriges Felsenhaus) – kőfejtő, avagy sziklaház (Steinbruch oder Felsen Hauß)

1714-ben szerepel a telkek összeírásában egy „mészkő-ház” (*Kalch-HäüBeI*), ami feltehetőleg azonos a későbbi „sziklaházzal” (1714: No. 28., BFL IV.1002.j 3. kötet). 1822 után nem említik. Valószínűleg a Gellért-hegy déli oldalán lévő, a mai Sziklatemplomnak helyet adó barlang, lásd Carl Vasquez 1837. évi látképén: „*Bejárás a’ barlangba, a’ Promontorium faluhoz közel Buda mellett*”, BFL XV.16.d.241/2).

1786 előtt nincs száma; 1786: No. 5; 1794: No. 6; 1804: No. 15; 1814–1822: No. 20.

25 Halászat, halászhelyek, tavak / Fishing, fishponds, lakes

Duna

A folyami halászatra vonatkozó, halászok céhével kötött szerződéseket lásd: BFL IV.1002.n 4. nd. No. 35.

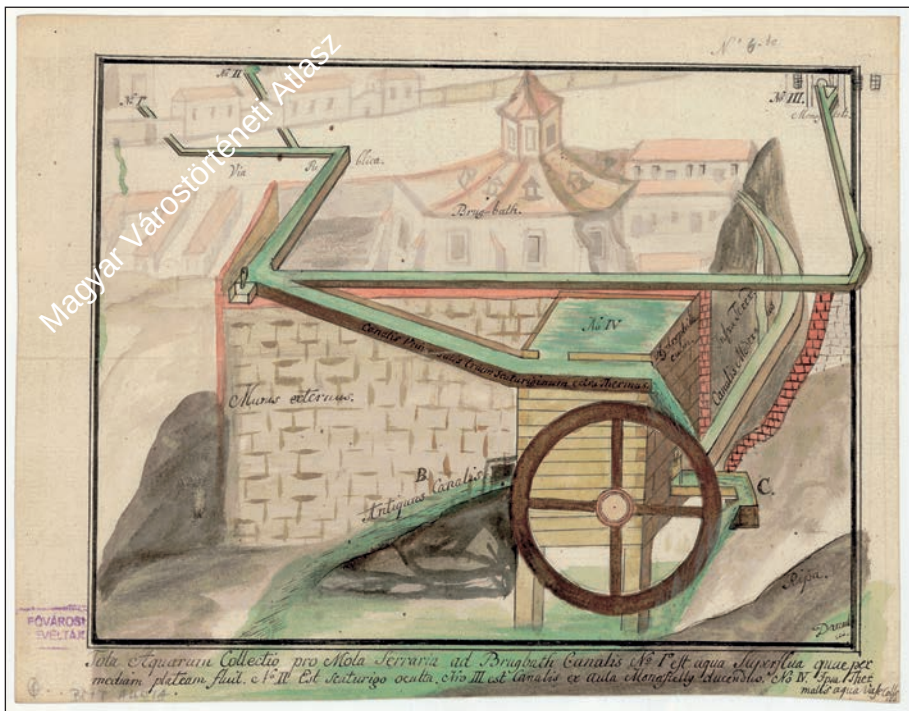
Császár malom melletti halastó (der grosse Teicht von der Kayser Mühle,1804) (BFL IV.1002.j 1804 No. 1309, 1804. április 5.)

Császár fürdő tava (Baad Teicht, kleiner Teicht, 1804)

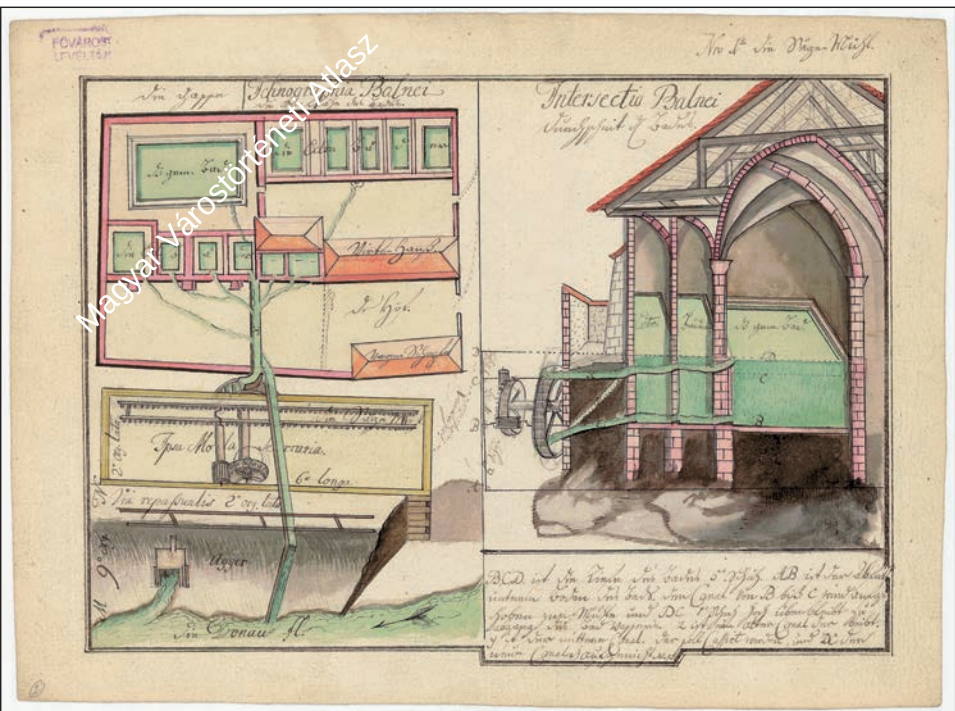
(BFL IV.1002.j 1804 No. 1309, 1804. április 5.)

26 Malmok / Mills

Malmok számának változása a 19. században Pest-Budán, Óbudán, és környékén (az 1840-es éveknél a város közelebből meg nem határozott környékével együtt, Nagy 1975. 289. és 354., valamint N. Czaga – Gajáry 1998. 142. alapján)

69. ábra. Fűrészmalom terve a Rudas fürdőnél, 18. század közepe
 Budapest Főváros Levéltára BFL XV.17.a.302 No. 140 a, f
 Fig. 69 Plan of sawmill at Rudas Baths, middle of the 18th century
 Budapest City Archives BFL XV.17.a.302 No. 140 a, f

	1810	1830	1836	1840-es évek
Óbuda	11	nincs adat	28	
Újjak	23	24	29	
Országút	18	20	18	
Víziváros	3			
Lágymányos			3	
Albertfalva			3	
Promontor			10	
Pest	33	33	34	
Összesen	88	77	125	kb. 400

Molnárok Budán, 1817–1820 között (BFL IV.1002.s 1817–1820 alapján)

Víziváros	Tabán	Országút	Újjak	Összesen
13	3	23	49	88

26.1 Vízimalmok / Watermills

Szigorú értelemben véve a hajómalmok is a vízimalmok közé tartoznak, mivel azonban a Duna mellett a hajómalmok jelentősége kiemelkedő volt, célszerűnek láttuk külön pontban említeni azokat.

Országút

Császár-malom (Landmühl /17–18. sz./, Kaiserl. Land-Mühl /Vanossi 1733. 18./, Kayser-Mühl /1754/, Molendinum Regium /1760/, Tsászár malma /1796/, Mola Dominalis Caesarea /1803, BFL IV.1002.e1803 No. 68./, Kameral Kaiser-Mühle /1838/)

A török időben, 1578 előtt létesült (Végh 2015. 46.), a Császár fürdő mellett állt, a mai Lukács fürdő helyén. A Császár fürdő mellé építették, illetve részben középkori eredetű. Vízét a Malom-tó (Császári-tó) szolgáltatta, mely az út túloldaláról folyt le hozzá. A török időkben lőpormalom volt, 1687–1688 között Werlein István János kamarai inspektor javaslatára lett átalakítva lisztőrlő malommá. Kezdetben a hadsereg számára őrlött lisztet. Nem került a város tulajdonába, a 19. században az óbuda-i korona-uradalomhoz tartozott, 1760-ban 9 malomkerékkel (BFL IV.1002.j 1838 No. 994; Miller 1760. 100; Nagy 1957. 55, 98; Nagy 1975. 41.).

1754: No. 1 ½; 1786–1794: No. 2; 1804–1823: No. 3; 1844: No. 2. – ma II. Frankel Leó út 25–29.

Császár-fürdőhöz tartozó malmok

A Császár-fürdő kiépítésével egy időben jelennek meg a fürdőhöz tartozó egyéb malmok, 1843-ban hét ilyen malom ismert (Moshamer 1843. 103.).

Tabán

malom a városi fürdő (Rudas fürdő) mellett

1702-ben kapott engedélyt Ferdinand Satzinger az építésére (Géra – Oross – Simon 2015. 1536. és 1550. regeszta). Valószínűleg azonos a 18. század második felében készült terveken szereplő fűrészmalommal (Mola Serraria, Säge Mühl, BFL XV.17.a 140, 69. ábra).

városi ún. lómalom (Ross-mühl in gemeiner Stadt brau-haus /1751/, Stadt-Rosmühl, der Stadt gehörige Schief Mühl /1794/)
 A városi sörház mellett építtetett a város hajómalmot a 18. század elején. A városnak ugyanekkor még két dunai hajómalma volt, ezek a lómalom közelében álltak (Nagy 1957. 80; 85; Géra 2014. 130.).
 A lómalmot 1751-ben kibővítették a sörház akkori bérlőjével, Johann Werderrel (BFL IV.1018 No. 21., 1751. szeptember 20.).
 Feltehetőleg erre a városi malomra céloznak 1810-ben az Ochsenmühl megnevezéssel, amikor ismét felújították. A malomhoz ököristálló is tartozott (in Stadt Bräuhaus beý der Ochsenmühl, Ochsenmühl Stallung, und grossen Ochsen Stallungen, BFL IV.1002.j 1811 No. 2266).
 Az 1844-es telekkönyvben már nem szerepel.
 1786: No. 484; 1794: No. 514; 1804–1814: No. 530; 1823: No. 525.

26.2 Hajómalmok / Ship mills

Év	Malmok száma	Megjegyzés	Forrás
1702	13	4 hajómalom a Duna vízivárosi, 9 a tabáni szakaszán.	Simon 2015. 66.
1712	16		Géra 2014. 130.
1720	20		Géra 2014. 130.
1721	26	24 céhes és 2 városi malom.	BFL IV.1002.a 21. köt. 85. fol. (1721. március 24.)
1728	25		BFL IV.1002.r 1728. évi országos összeírás.
1760	18	Újjak és Margitsziget, „kis budai sziget” (a Margitsziget kisebbik, ekkor még önálló része) közötti Duna-szakaszon 18 vízimalom (a térkép szerint még hármat akartak itt elhelyezni).	MNL OL S 12 Div XVI No 0042

A budai hajómalmok számának alakulása a 18. század második feléig

1751

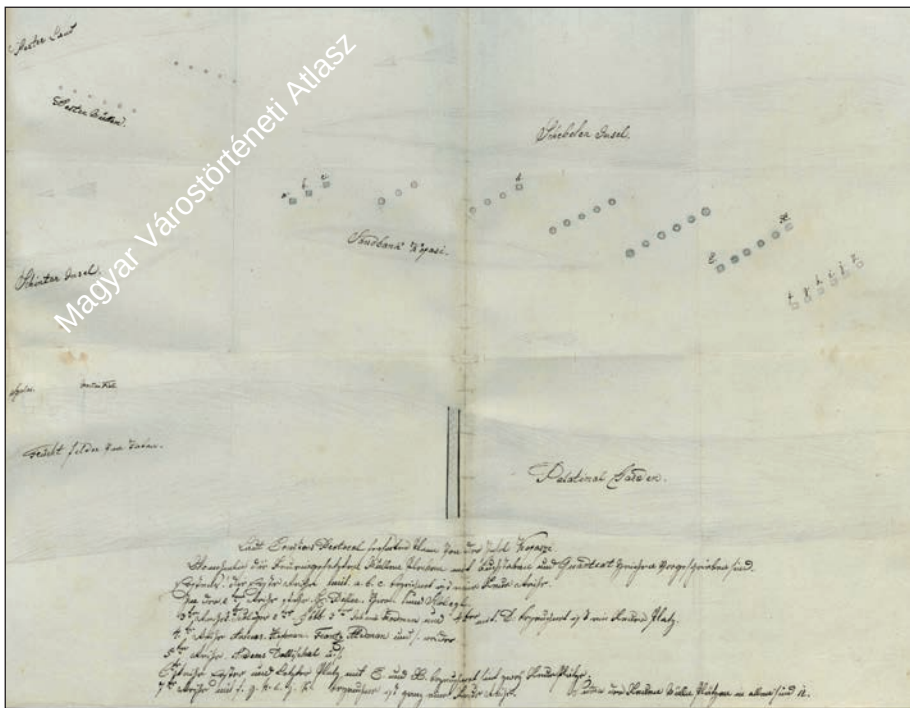
Telelőhely kialakításának engedélyezése az Országúton, a vízivárosi városfaltól északra, a mai Bem József térnél (BFL IV.1002.a 54. köt. 150 fol., 1751. november 8.).

1777

Újjak és Margitsziget (Insula Leporum) közötti dunai malmok tulajdonosai: Schreyer, Johann Groß, id. Johann Meindl, ifj. Johann Meindl, Franz Ziegler, Martin Holzer, Mathias Knotz
 (MNL OL S 12 Div XIV No. 12. – MNL OL C 35 Lad. C Fasc. 8. No. 19. 1777. okt. 3., szintén 1777-es térkép, de nyolc malom rajzával, kizárólag a Meindl-féle malom említésével: MNL OL S 12 Div XIV No. 14 – MNL OL C 35 Lad. C Fasc. 8. No. 13. 1777. okt. 20. No 2.)

50 malomszeg 9 sorban a Duna Óbuda – Újjak – Vízivárost érintő szakaszán, amelyből 15 csak szükség esetén volt használatban (Nothstecken, 1777, MNL OL S 12 Div XIV No. 13.)

A pesti polgárok panasza szerint közismert, hogy túlságosan tele van a Duna hajómalomokkal (contiguae Budensium Molae in tanta essent copia, ut revera ipsa Publica Notorietas probam apertam tribueret, hujus etiam aestatis initio complures molas propter carentiam, et exiguitatem objecti commolitionis otiosas numquam haesisse, BFL IV.1002.e 1777 No. 1728.).

70. ábra. A dunai hajómalomok cserehelyei
Budapest Főváros Levéltára BFL IV.1002.j 1837 No. 155.
Fig. 70 Changeplaces of shipmills in the Danube
Budapest City Archives BFL IV.1002.j 1837 No. 155

- 1778
A sok malom a dunai hajózásra is veszélyes volt, ezért szabályozni kellett azok elhelyezkedését (BFL IV.1002.e 1778 No. 1773).
Elrendelték az új budai hajómalomok elhelyezését a Nyulak szigeténél. Ugyanitt három új malom létesítését vették tervbe, de a 33 budai molnár tiltakozott (1779-ben 32 hajómalom volt Újlaknál, BFL IV.1002.e 1778 No. 1741–1744.).
- 1783
Buda és Margitsziget (*Margarethen Insel*) és kis budai sziget (*Stadt Insel*) közötti, a dunai hajózást akadályozó hajómalomok térképe (MNL OL S 12 Div. XVI No. 43.).
33 budai hajómalmot említ a cím, azzal a megjegyzéssel, hogy 1783-ban 37 hajómalom állt a Dunán. A magyarázat szerint 54 budai malomszeg volt 10 malomsorban, valamint egy 1782-ben kialakított új hely, mellette két újonnan kialakítandó hely.
- 1801
A budai molnárok új hajómalomok létesítését kérték, sikertelenül (BFL IV.1002.e 1801 No. 334.).

- 1802
A hajómalomok lehetséges téli őrzési helyének terve a Duna óbudai szakasza és a vízivárosi rondella vonala között: 1. 10–11 malom Újlak északi határánál, 2. 12 malom a Back-féle háznál, 3. az Igl-ház mögött egy sem, 4. 5 malom a rondellánál.
- 1804
A Főhadparancsnokság kérte 5 vagy 6 kincstári hajómalom létesítésének engedélyezését a Duna Gellért-hegy alatti részén (BFL IV.1002.e 1804 No. 161.).
- 1809
A hajómalomok egy részét Napóleon miatt a budairól a pesti oldalra kellett áttenni a Helytartótanács utasítására (51 molnárt és malmát érintette, BFL IV.1002.e 1815 No. 657. és 900.).
- 1822
Budai hajómalomok cserehelye a Kopaszi-homokzátony alatt (MNL OL S 12 Div XIII No. 533.).
- 1829
Molnármesterek malomszeg nélkül: Újlakon – 4, Országúton – 2 (BFL IV.1002.e 1829 No. 215.).
- 1836
Tabáni hajómalomok helye a Kopaszi-homokzátontól délre (MNL OL S 12 Div XIX No. 45.).
- 1837
Szabályozták a Kopaszi-homokpadnál állomásozó hajómalomok cserehelyeit (BFL IV.1002.j 1837 No. 155., 70. ábra).
- 26.3 Egyéb malmok / *Other mills*
lisztőrlő malom az Élelmiszertárnál
A halászárosi Élelmiszertár oldalában állt, az 1728. évi országos összeírás említi, ekkor a hajómalomok melletti egyetlen egyéb malomként sorolták fel (BFL IV.1002.r 1728. évi összeírás).
- Johann Meindl lómalma*
Meindl 1767-ben kérte a tanácstól, hogy újlaki telkén szárazmalmot alakíthasson ki, amikor két dunai malmát nem tudta használni. Az 1770-es években még működött (BFL IV.1002.a 70. köt. 10. fol., 1767. január 14., BFL IV.1002.uu Nr. 358.).
- Wabler Ferenc szélmalma*
1700-ban létesült, Wabler 5 évi adómentességet kapott rá (Nagy 1957. 58.).